ARS GRAMMATICÆ PRO LINGVA LVSITANA ADDISCENDA LATINO Idiomate proponitur,

In hoc libello, velut in quadam academiola diuisa in quinque classes, instructas subselliis, recto ordine dispertitis, vt ab omnibus tum domesticis, tum exteris frequentari possint.

Ad finem ponitur Ortographia, ars rectè scribendi, vt sicut prior docet rectè loqui, ita posterior doceat rectè scribere linguam Lusitanam.

In gratiam Italorum coniugationibus Lusitanis Itala correspondent.

Authore P. Doct. BENEDICTO PEREIRA, Societ. IESV, Portugallensi Borbano, in Supremo Lusitaniæ Inquisitionis Tribunali Censorio Qualificatore, & modo Romæ pro assistentia Lusitana Revisore.

LVGDVNI,
Sumptibus LAVRENTII ANISSON.
M. DC. LXXII.
SVPERIORVM PERMISSV.

AD
MARIAM
SEMPER VIRGINEM
DEI MATREM.

SI hactenus, ô Magna, & admirabilis Mater, mea opera tibi dicavi, & manifestum sensi patrocinium tuum, quo non sine communi omnium plausu fuere excepta: Hoc quantunvis pro materiæ tenuitate, & humilitate exiguum, tibi offerre nec dubito, nec erubesco. Imò ipsa operis tenuitas, & humilitas

me impellunt ad offerendum, ut nempè opus tenue, & humile tua fortitudo roboret, tua celsitudo sublimet.

Potissima, & generalis, qua impulsus fui ratione, ut meos tibi consecrarem Libros, fuit ipsamet communis librorum ratio, quæ tuum non tam poscebat, quam exigebat patrocinium. Sicut enim tuus Vnigenitus Deus, & homo Christus, liber ille vitæ Scriptus intus, & foris, Apocal. 5. *tibi fuit dicatus, & consecratus, ut à te in lucem ederetur, & pro omnium hominum doctrina, & salute evulgaretur: Ita mihi congruum, & necessarium visum est dicare, & consecrare tibi*

meos

meos libros in lucem edendos, & evulgandos, ut sub te feliciter nati, etiam feliciter adolescerent.

Quod si generalis hæc omnes complectitur, peculiaris in hoc tibi devovendo ratio est. Nam meus iste liber nuncupatur Ars Grammaticæ *pro Lusitanorum lingua ab exteris nationibus addiscenda. Quis tam hebes, & sacrarum literarum imperitus, qui ignoret esse tuum Vnigenitum librum Grammaticæ, in quo continentur omnes characteres, seu grammata, quæ Grammaticam constituunt? Nónne dixit ille*, Ego sum Alpha, & Omega, Apoc. 1. *se appellans primam, & ulti-*

mam literam intra quas omnes aliæ clauduntur ? Est igitur Christus grammatum omnium rectè ordinatorum compositio, proindéque Ars Grammaticæ, in se ineffabilis, hominibus tamen per suam misericordiam, & omnipotentiam communicabilis, ut illis doctrinæ, ac literarum elementa, virtutúmque omnium alimenta communicet.

Si igitur, ô magna Mater, hanc grammaticæ divinæ artem tuis visceribus per novem menses clausam protexisti, & postea in lucem editam tuo fovisti gremio, tuo nutristi lacte, pro hominibus erudiendis, & in æternam salutem elevandis, cur non sperem fore ut benignè excipias,

pias, & protegas meam istam Grammaticæ Artem, quæ sub tuo nomine editur, ut quicunque velint Lusitanam linguam addiscere, possint in omni vastissima Lusitanorum ditione inter barbaras, & incultas nationes Christianæ fidei esse propagatores.

Per istam igitur (ô B. Virgo) Lusitanam artem, si tibi accepta, & à te protecta fuerit, propagabitur gloria, & nomen tui Vnigeniti, qui quando sibi in regnum fide purum, & pietate dilectum constituit in Orichiensi agro Lusitaniam nostram, expressis ac disertis verbis dixit nostro primo Regi Alphonso, Volo in te, & in semine tuo

imperium mihi ſtabilire, ut portet nomen meum in exteras nationes.

Fave igitur, ô pia Mater arti Luſitanæ, ut per illam tui Vnigeniti creſcat gloria, dilatetur fides, propagetur imperium. Vale.

Servus tuus inter omnes minimus,
BENEDICTVS PEREIRA.

AD

AD
LECTOREM.

EN Candide Lector, qui olim juvenis nondum attingens trigesimum ætatis annum concinnavi Prosodiam, modò senex tribus jam annis excedens sexagesimum concinnavi Lusitanæ linguæ Grammaticam, quam tibi, si exter fueris, addiscendam, si domesticus, corrigendam offero.

Vis eadem quæ me ad aggrediendum prius opus, etiam ad hoc posterius impulit. Eo, quo semper exarsi meæ nationes amore dolebam vehementer quòd cum omnes ferè Europæ nationis habuerint dictionaria satis locupletia, sola natio Lusitana, quæ nulli sive literarum, sive armorum exercitiis secunda est, il-

lorum penuriâ laboraret, proindéque nostra lingua quæ sanè vocabulorum opulentissima est, non sine dedecore inops reputaretur.

Cùm verò in me patriæ amor, frigescente ætate non frigeat, sed magis ac magis exardescat, hoc potissimum tempore, quo video Lusitaniam, postquam feliciter pugnavit, pace, quam libens concessit, quiescere, haberéque commercium cum omni natione quæ sub cœlo est, & Christiano nomine gloriatur, vehementèr dolui carere Lusitanos arte, qua suam linguam exteris addiscendam proponant.

Est enim perspicuum in spiritualibus, & temporalibus sperari maximum emolumentum ex facilitate addiscendæ nostræ linguæ, ut exteri, sive mercatores suis opibus nos ditent, & nostris ditentur, sive concionatores pervadant usque ad fines Orbis, seu Lusitani imperij, ubi nationes barbaras veris Evangelij divitiis locupletent.

Accessere repetitæ amicorum pre-

ces, quibus cum non acquieſcerem, interpoſita fuit authoritas noſtri admodum Reverendi Patris Generalis, cui dare manus neceſſe fuit.

Illud fateor in hoc qualicunque opere non ſolum magnam, ſed præcipuam habere partem Doctorem Patrem Emmanuelem Ludovicum noſtræ Societatis, qui eo, quo ſolet, ferventiſſimo zelo in omne Societatis noſtræ, & Luſitaniæ totius eniti emolumentum, me juvit multis, & optimis documentis, quæ certè non abhorrent ab inſigni ſacris, & humanioribus literis Doctore.

Fateor ab hoc opere aggrediendo duo me inter ſe contraria deterruiſſe, nempè difficultatem, & facilitatem: Credo enim æquè difficile dare normas veras loquendi alicui nationi, ac eſt facilè arguere falſitatis illas quæ à vero deviant. Nam ſi peritiſſimi, etiam poſt multum laborem poſſunt in dandis normis errare: imperiti, imò & pueri ſeptennes poſſunt linguæ maternæ errores deprehendere, & irridere.

Audendum tamen fuit, & patriæ ac boni communis amore depellendus omnis timor dedecoris. Illud monitum vellem Lectorem ſyncerum ac peritum, ut quæ intellexerit defuiſſe, addat: quæ judicet errata, corrigat, parcátque ſuo authori ſyncero, & innocuo. *Vale.*

EGO

EGo Antanus Gondisalvus, Provincialis Societatis IESV, in Provincia Lusitana, potestate ad id mihi facta à R. admodum P. nostro Ioanne Paulo Oliva, Præposito Generali ejusdem Societatis, facultatem concedo, ut Liber, qui inscribitur *Ars Grammatica pro lingua Lusitana addiscenda*, à P. Doctore BENEDICTO PEREYRA, ejusdem Societatis compositus, & gravium, Doctorúmque hominum judicio approbatus, typis mandetur. In quorum fidem has literas manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus. Vlyssipone quinto Iulij anni 1669.

ANTANVS GONDISALVVS.

Ao

AO AVTHOR
DE
FRANCISCO PEREYRA
DA SYLVA

Cavalleyro do habito de Christo, seu sobrinho.

DECIMA.

TANTO vossa arte se esmalta,
Nesta que faz vosso engenho;
Que se a louvala me empenho,
Engenho, e arte me falta.
Nem pode a musa mays alta,
Com plectro de summa alteza,
Cantarvos com inteyreza:
Porque nam chega inda em parte
Louvar a Portugueza arte
A vossa Arte Portugueza.

CLASSIS

CLASSIS I.

De nominibus, & eorum declinationibus.

SVBSELLIVM I.

Exponuntur literæ, ipsarum natura, & pronunciatio.

CVM literarum figuræ, quas Græci characteres, Latini notas vocant, sint elementa, ex quibus partes orationis, ac nomina præcipuè coalescunt: Deinde litera apud Græcos sit *Gramma*, à qua deriuatur Grammatica, quam in obsequium addiscentium Lusitanam linguam tradere intendimus, è re visum est à literarum natura, & pronunciatione Lusitanam Grammaticam auspicari. 1 **Literarum natura, & pronunciatio.**

Literæ apud Latinos tres & viginti recensentur: A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, V, X, Y, Z. Latini à Græcis tres acceperunt mutuas; Kapa, Ypsilon, Zeta: Lusitani ex his tribus duas tantum, Ypsilon, & Zeta: habemus tamen (vt notavi in mea Orthographia) peculiarem Ypsilon, quam literam nec Græci, nec Latini agnoverunt, vtpote natura diversam, quamvis figura eandem. Est hæc litera vocalis imperfecta non sufficiens ad syllabam faciendam; quam proinde solùm facit adiuncta reliquis vocalibus, v. g. *ay, ey, iy, oy, uy.*

Illud animadversione dignum puto, traditum literarum numerum augendum esse duplici litera, quam videntur authores vsque adhuc ignoraſſe, vel confudiſſe. Hactenus enim *i*, & *u*, computabantur duæ literæ, ita vt aliquando munus vocalis, aliquando munus con-

ſonantis obirent. At certiſſimum eſt (vt oſtendi in mea Orthographia *p*.3.*Reg*.2.) quatuor eſſe has literas, vtpote diverſæ omnino eſſentiæ, & naturæ, proindeque ſignandas diuerſo charactere, ſcilicet in hunc modum : *i* vocalem, *j* conſonantem : *u* vocalem, *v* conſonantem: & ſic omnes literas eſſe viginti quinque.

Literæ omnes dividuntur in vocales, & conſonantes.
2 Vocales ſunt ſex A, E, I, O, u. Ypſilon, & appellantur vocales, quia habent vocem, cum ſeorſim ac per ſe ſonare poſſint. Conſonantes ſunt reliquæ, & ſic dicuntur, quòd vocalibus junctæ ſimul ſonent. Hæ rurſus partiuntur in mutas, & ſemivocales. Mutæ ſunt octo B.C. D. G. K. P. Q. T. & ſic appellantur, quia nullam vocem habent, ſeu nullum omnino ſonum edunt. Semiuocales itidem octo ſunt, F. L. M. N. R. S. X. Z. & ſic dicuntur, quia aliqualiter ſonant.

Ex ſemivocalibus quatuor ſunt liquidæ L. M. N. R. duæ ſunt duplices X, & Z. quia vnaquæque duplicis conſonantis vim habet. Sitnè *H* litera, an ſolius aſpirationis nota, valde controuerſum, ac dubium eſt: apud Luſitanos eſt verè litera, vt infra dicemus. Litera *i* poſita inter duas vocales habet vim duplicis conſonantis. Vnde veteres duplicabant ij Maijor, Aijo, Maija. Loquor de littera *i* apud Latinos: quia apud Luſitanos non ſcribitur *i* inter duas vocales, ſed y.v.g. *Mayo Mayor.*

3 *Pronunciatio Luſitanorum.*

Quod attinet ad pronunciationem, antequam pronunciandis ſingulis characteribus forma præſcribatur, illud omnes vellem monitos, eam cenſeri optimam pronunciationem, in qua omnes ac ſinguli cujuſcunque dictionis characteres exprimuntur. Vnde quia natura abhorret à ſuperfluis, nihil omninò ſcribendum eſt, quod aliqua ratione pronunciari non poſſit: & hoc præcipuè inter Luſitanos, quorum Orthographia tunc verè recta quando pronunciationi adæquatur. Ex hoc obſervari debet nullam Luſitanæ linguæ dictionem terminari litera muta, vtpote reddendi ſonum incapaci. Quia Luſitani pleno ore ſonantes appetunt ſermonem virilem, vt ſicut in gerendo, ita etiam in loquendo maſculi videantur.

Vt

Vt singularum literarum pronunciatio rectè fiat, notari debent quæ sequuntur. Prima litera *A.* pronunciatur aperto ore, vt in hac dictione *aqua*, Latinè *aqua*.

Litera *B* pronunciatur apertis leniter labiis in medio, sicut in hac voce *bom*, *bonus*.

Litera *C* ante vocales a, o, u, pronunciatur applicando medium linguæ prope medium palati: vt in vocibus *Casa*, *cova*, *curral*, Latinè *domus*, *spelunca*, *caula*. Ante *e*, *i* pronunciatur ac si haberet plicam, vt in verbis *cessar*, *cingir*, cessare, cingere. Quando verò habet plicam in hunc modum, ç, pronunciatur anteriori extremitate linguæ positæ inter dentes, ita vt inter illam, & illos emittatur aliqualis spiritus: sicut in hac voce *abraçar*, amplecti.

Litera *D* pronunciatur parte anteriori, & graciliori linguæ in dentibus superioribus, linguam applicatam avertendo ab illis haustim, spiritu tamen blandè emisso: si enim fortiter emittatur, conuertetur in sonum literæ *t*. *D*. igitur sic pronunciabitur in voce *defender*, *defendere*.

Litera *E* pronunciatur aperto ore, sed minùs quàm aperitur ad literam *A*, coarctando viam spiritus, & incrassando parum linguam iuxta palatum altius: sicut in verbo *Estar*, stare. 4

Litera *F* pronunciatur dentibus superioribus applicatis ad partem interiorem labri inferioris, ita vt spiritus exire queat: vt in vocibus *Fè*, fides, *Fome*, fames.

Litera *G*. pronunciatur interiori parte oris, avertendo linguæ radicem subitò & haustim. Verùm ante *e*, *i* pronunciatur media parte linguæ inclinatæ ad initium palati, & huic non adhærentis, nisi dentibus, ita vt spiritus emitti possit: vt in hac voce *Regedor*, rector, & in hac *Regiam*, Regio.

H in lingua Latina, & quibusdam aliis est tantùm aspiratio: verùm in lingua Lusitana, quando scribitur post *c*. *n*. *l*. in his particulis *cha*, *che*, *chi*, *cho*, *chu*: *nha*, *nhe*, *nhi*, *nho*, *nhu*, : *lha*, *lhe*, *lhi*, *lho*, *lhu*, est in rigore litera, & pronunciatur cuspide linguæ ad medium palatum applicata, & haustim auersa.

Litera *i*, quæ vocalis eſt, pronunciatur aperto ore, ſed minùs aperto quàm ad pronunciandum E, plus applicando linguam ad palatum, vt coarctetur via ſpiritus, vt in his vocibus, *vi, li, ri,* vidi, legi, riſi,

5 Litera *j*, quæ conſonans eſt, pronunciatur inſtar literæ *G*, poſitæ ante *e, i,* ipſa verò nunquam ponitur ante *i*, ſed ſemper ante *a, e, o, u,* ſicut in vocibus *ianella, Ieſus, Iogo, Iuiz*, feneſtra, Ieſus, ludus, iudex.

Litera *L*, in lingua Luſitana (non ſic in Caſtellana) ſive ſcribatur ſimplex, ſiue duplex, ſemper pronunciatur eodem modo, nempe anteriori parte linguæ applicata ad palatum, iuxta dentes ſuperiores: vt in vocibus *lado, ladram, ladeyra*, latus, latro, acclivitas.

M, litera pronunciatur aperiendo celeriter labia conſtricta, vt in his vocibus *Macho, moucho, mudo,* maſculus, otus, mutus

Litera *N*, pronunciatur extremitate linguæ applicatæ ad initium palati, illam conſtringendo ſubito & ſolutim: ſicut in his vocibus *naſam, nome, nuuem:* natio, nomen, nubes.

Litera O, pronunciatur aperto ore, & labiis aliquantulum extenſis in forma rotunda, ſicut quando dicimus *Ovo*, ovum.

Litera *P*, pronunciatur labia conſtricta ſubito aperiendo: ſed maiori ſpiritu, quàm ad pronunciandam literam *B*. vt in his, *palaura, pedir, punhal:* verbum, petere, pugio.

Litera Q pronunciatur applicando quaſi medietatem linguæ ad medietatem palati, ſicut in litera *C*, vt in his, *como quer que*, cum. Eſt autem Q litera imperfecta. Quia abſque juvamine *u* nihil valet.

Litera *R*, pronunciatur vibrando partem anteriorem

6 & graciliorem linguæ in ſummitate palati, ſpiritu gracili, ac forti: ſed fortiori, quando duplicatur litera *rr*, vt in his *fora, terra, rio*. Foras, terra, rivus.

Litera S, pronunciatur cuſpide linguæ modicè applicata ad palatum iuxta dentes altiores, ita vt exeat anhelitus, ſicut in hac voce *caſa*, domus.

Litera *T*, pronunciatur ſicut *D*, avertendo linguam ſubitò à dentibus, ſed majori vi, quàm ad literam *D*, vt in

in his *trazer*, *tolher*, *tussir* : afferre, vetare, tussire.

Litera *u*, quæ vocalis est, pronunciatur aperto ore, & labiis magis protensis quàm ad pronunciandam literam O, sicut in his *fugir*, *furor* : fugere furor.

Litera *V*, Basi acuta, quæ consonans est, pronunciatur instar F, disiungendo dentes altos à labio inferiori, cum antea labio illi sint adeo impressi, vt nullus exeat halitus antequam aperiatur os: sicut in his *vazio*, *vou*, *vir*: vacuum, vado, venire.

Litera X, pronunciatur medietate linguæ non adhærentis palato, sed ita applicatæ illi, quasi in modum canalis, vt detur via ad egrediendum, anhelitui, quo formatur, vt in his *queyxada*, *queyxume*, *queyxarse*: maxilla, querela, queri. 7

Y litera Græca eodem modo pronunciatur quo *i*, vocalis, ut in hac voce *Syllaba*: nostrum Y Lusitanum cum sit imperfecta vocalis illi parum dissimilis, blandiùs, seu potiùs debiliùs pronunciatur, vt in his vocibus *Pay*, *Ley*, Pater, lex.

Litera Z, instar *ç* formatur applicata parte anteriori linguæ ad dentes, non tamen ita propè sicut ad formandum *ç*, sed dato spatio, ut egrediatur spiritus attenuatus & fortis cum aliquo stridore, ac veluti bombilatione: sicut in his *Zimbro*, *Zonir*, *Zurzir*: Iuniperus, stridere, fustigare.

SVBSELLIVM II.

Quæ sit nominis natura, & multiplicitas?

QVamuis nomen largè acceptum cum vocabulo coincidat; si tamen strictè accipiatur, est pars orationis, quæ casus, numerum, & genus habet, neque tempora adsignificat. Sub hac ratione, seu natura multiplicitatem vendicat, quæ in lingua Lusitana, sicut in Latina, & Græca, sub generali divisione nominis in substantivum & adjectivum, continetur. 8 Nomen quid sit & quotuplex.

Nomen substantivum, seu fixum, est quod in oratio- Substanti-

num nomen. ne per se, & absque adjectivi consortio & iuvamine stare potest, vt *Pedro, pedra, pao, templo, casa*: v.g. *Pedro vive* Petrus viuit: *A pedra fere*: lapis ferit, *O pao cresce*: lignum crescit: *o templo orna à Cidade*: Templum ornat ciuitatem: *A casa agasalha o homem*: domus excipit, seu hospitatur hominem.

9 Adiectiuum nomen. Nomen adiectiuum ex opposito tum apud Latinos, tum apud Lusitanos, est illud quod in oratione per se esse nequit absque juvamine substantivi, vt patet exemplis: *Pedro he douto*: Petrus est doctus: *A pedra he dura*: lapis est durus: *Opao he roliço*: lignum est teres: *O templo he fermoso*: templum est pulchrum. In quibus satis apparet nullum ex dictis adiectiuis, scilicet *douto*, *dura*, *roliço*, *fermoso*, posse absque substantivo subsistere, ita vt reddat sensum.

10 Proprium nomen. Substantivum nomen dividitur in proprium & appellativum. Nomen proprium apud Lusitanos est illud quod in numero singulari rem certam ac determinatam significat, vt Petrus, Antonius, Roma, Olyssipo, Lusitania, Italia, Tagus, Nilus. Dixi (apud Lusitanos) & adjeci (in numero singulari) quia nomina propria Lusitanorum habent numerum pluralem; dicimus enim *Pedros, Romas, Italias*. Hoc autem videtur abhorrere à Latinis, qui quando volunt significare multos Petros, vtuntur circumloquio, & dicunt, Multi qui vocantur hoc nomine Petrus.

11 Appellatiuum nomen. Nomen appellativum est illud quod significat rem incertam, & communem, quale apud Lusitanos *arvore, pedra, cabeça, monte, regno*: apud Latinos arbor, lapis, caput, mons, regnum. Quia vnumquodque ex dictis sua significatione comprehendit res varias & diversas, v.g. arbor varias, & diversas arbores, lapis varios & diversos lapides, & sic de reliquis. Ad appellativum nomen spectant collectiva quæ numero singulari multitudinem significant, vt *povo, multidam, gente, exercito*: populus, turba, gens, exercitus.

Adiectivum nomen. Adjectiva nomina Lusitanorum quædam habent vnicam formam, quæ inservit omni generi, v.g. *grande, leve, breve, forte, mayor, menor*: grandis levis, brevis, fortis, major, minor. Dicitur enim *boy grande*, *vaca grande*

grande, pas leve, laâ leue, tempo breve, manhaâ breve cauallo forte, equa forte homem mayor ou menor, molher mayor ou menor. Non sic apud Latinos: quia prædicta adjectiva habent duas formas, nempe grandis & grande, brevis & breve, levis & leve, fortis & forte.

Quædam alia adjectiva Lusitanorum habent duas formas: v. g. in his adjectivis, *fermoso e fermosa: alto e alta; pegueno e peguena: altissimo e altissima.* Pulcher pulchra: altus alta: parvus parva, altissimus altissima. Prior forma inservit substantivis generis masculini, & si quæ sint generis neutrius: posterior inservit substantivis generis fœminini. Nullum in lingua Lusitana datur adjectivum formæ triplicis, sicut datur in Latina. Nomen adjectivum apud Lusitanos innotescit vel ex substantivo, cum quo cohæret, v. g. *fermosa ave: feyo monstro*: pulchra avis, fœdum monstrum: vel ex hac voce *cousa*, quæ illud antecedit: v. g. *Nam ha cousa mays dura, que o diamante:* nihil durius adamante.

12 **Adjectiuum multiplex.**

Quod attinet ad multiplicitatem, nomen adjectivum dividitur in interrogativum, relativum, possessivum, patrium, gentilitium numerale, positivum, comparativum, & superlativum. Mitto primitivum, radicale, derivativum, derivatum, & nonnullas alias species minùs necessarias. Explico assignatas.

13 **Interrogatiuum nomen. Relatiuum nomen.**

Interrogativum est illud quo de re aliqua inquirimus, v. g. *Quem? qual de nôs, ou de vôs? quanto? quantos? qual?* Quis? vter? quantum? quot? qualis? Nomen relativum est quod in memoriam revocat nomen substantivum antecedens: & apud Lusitanos aliquando explicatur per vocem *que* & in memoriam reducit substantivum singularis aut pluralis numeri, generis masculini aut fœminini: v. g. *O homem que peccou: A molher que peccou. Os homens que peccàram: As molheres que peccàram.* Homo qui peccavit: Mulier quæ peccavit: Homines qui peccaverunt: Mulieres quæ peccaverunt. Aliquando explicatur per has voces: *o qual, a qual* in singulari, *os quays as quays* in plurali, v. g. *o homem o qual: os homens os quays. A molher a qual: As molheres as quays.*

Possessiuum.

Possessivum nomen est quod significat rem possessam, aut pertinentem ad aliquem, v. g. *cavallo real. Soldado*

Patrium nomen. *Pompejano.* Equus regius, Miles Pompejanus. Nomen patrium est quod patriam indicat v. g. *Lisboënse, Euorense*, Olyssiponensis, Eborensis.

14 Gentile nomen. Nomen gentile est quod significat nationem v. g. *Grego, Italiano, Portuguez*, Græcus, Italus, Lusitanus. Numerale nomen. Nomen numerale est quod numerum significat, & dividitur in cardinale & ordinale. Cardinale. Cardinale est quod significat numerum absolutè acceptum, v.g. *dous, tres, quatro, cinco*, duo, tres, quatuor quinque. Ordinale. Ordinale est quod numerum ordinatum, seu in ordinem digestum significat, v. g. *primeyro, segundo, terceyro*, primus, secundus, tertius. Est etiam nomen distributivum, seu divisivum quod significat distributionem seu divisionem: v. g. *de hum em hum: de dous em dous: de tres em tres: de quatro em quatro*: singuli, bini, terni, quaterni.

Positivum nomen. Nomen positivum seu absolutum est quod significat rem absolutè ac simpliciter, v. g. *grande, pequeno*, magnus, parvus. Comparativum nomen, & superlativum. Comparativum est quod rem vel attollit vel deprimit, vt *mayor, menor*: maior, minor. Superlativum est quod rem constituit vel in summo vel in infimo loco, vt *maximo, minimo*: maximus, minimus.

Observandum est tribus modis diversis uti Lusitanam linguam nominibus comparativis, & superlativis.

1 Per ipsamet nomina: in se comparativa qualia sunt, *mayor, menor, inferior, superior*: maior, minor, inferior, superior.

2 Per nomina in se superlativa Latinitatem redolentia v. g. *Maximo, minimo, clarissimo, estudiosissimo, perfeytissimo.* Maximus, minimus, clarissimus, studiosissimus, perfectissimus.

15 3 Accipiendo alteram ex his duabus vocibus, *mays, menos*, plus, minus: & illam collocando ante quodcunque adiectivum: v. g. *mays perfeyto, estudioso, claro, sabio, entendido*: perfectior, studiosior, clarior, sapientior, intelligentior: *menos discreto, valente, gentil, animoso*: minus disertus, valens, pulcher, animosus.

Illud

Illud notari debet, posse idemmet adiectivum Lusitanum in hoc tertio eventu observare leges comparativorum, & Superlativorum, quibus utuntur Latini: ita vt tale adjectivum fiat comparativum, quando comparatur res una cum altera eiusdem, aut diversi generis, v.g. *Pedro he mays valente que Antonio, ou que hum leam.* Petrus est fortior Antonio, vel uno leone. Item quando comparatur res una cum multis, vel multæ cum multis diuersi generis: v.g. *Hum Europeo he mays valente que muytos Asiaticos*: ou *Os Europeos sam mays valentes que os Asiaticos*: Vnus Europæus fortior est multis Asiaticis; vel Europæi fortiores sunt Asiaticis. Erit tamen Superlativum quando comparatur res una cum multis, aut multæ cum multis eiusdem generis: v.g. *Pedro Portuguez he mays valente que todos, ou de todos os Portuguezes.* Vel *Os Portuguezes sam mays valentes que todos, ou de todos os homens.* Petrus Lusitanus est fortissimus omnium Lusitanorum, vel Luisitani sunt fortissimi omnium virorum. Ex quibus patet in Lusitana lingua omne nomen adjectivum posse hoc tertio modo esse comparativum & superlativum: quia potest ante se recipere voces *mays, e menos.* Pro maiori prædictorum explicatione quære exempla in numero 106. **Superlatiuum, & Comparatiuum.**

Mitto alia nominum genera; solum expono primitivum, seu radicale, quod est principium, seu radix aliorum nominum, quæ ab illo nascuntur, seu derivantur, v.g. *Pedra, da qual nascem pedragal, pedregulho, pedregoso, pedreyra, pedreyro, pedrada*: Petra, à qua nascuntur saxetum, glarea, lapidosus, lapidicina, lapidicida, lapidis ictus: & multa alia, quæ sicut ab hoc primitivo *pedra*, ita ab aliis primitivis derivantur, & linguam Lusitanam mirum in modum locupletant. 16 **Primitiuũ & radicale nomen.**

Notanter posui vltimo loco *pedrada*, vt innuerem quod olim iuvenis observavi, quando composui vocabularium Lusitanicolatinum, nempe innumerabilia esse in nostra lingua substantiva quæ finiuntur in *ada*, vt *pancada, cutilada, estocada*, & similia, quæ à Latinis explicari nequeunt nisi per circumloquium, seu periphrasim: v. g. *pancada*, ligni aut fustis ictus; *cutilada*,

Linguæ Lusitanæ copia. gladij ictus cæsim illatus, *estocada*, gladij ictus punctim illatus. Ex quibus constat perspicuè quanta in hac parte sit Latinæ linguæ inopia, & quanta Lusitanæ linguæ opulentia.

SVBSELLIVM III.

De nominibus Lusitanis absolutè acceptis: ipsorumque numero singulari & plurali.

17 Nominum similitudo, & vniformitas. IN nominibus Lusitanis tam substantiuis, quàm adjectivis nulla est variarum declinationum diversitas, qualis reperitur in lingua Latina; nam omnia quæcunque fuerint, declinantur eodem prorsus modo absque vlla differentia inter se, quam solùm vendicant in numero singulari, & plurali. Nam in singulari omnia scribuntur iisdemmet literis, & in plurali variant vltimam, aut vltimas literas, vt statim dicemus.

In nominibus etiam Lusitanis non datur varietas casuum, sicut datur in Latinis: siquidem omnia in singulari, etiam post ingressum orationis semper scribuntur & pronuntiantur eodem modo, & iisdem characteribus pluralis. Et hæc vniformitas servatur in omnibus, quæ pollent vtroque numero.

Facilitas linguæ Lusitanæ. Ex hac ratione, & aliis in progressu occurrentibus patebit linguam Lusitanam esse longè faciliorem vt addiscatur, quàm Latinam, & Græcam; in quibus reperitur magna varietas declinationum, ingens diversitas casuum in vtroque numero: & (quod pejus est) multitudo dictionum irregularium, quæ omnia reddunt linguarum disciplinam valdè difficilem. In reliquis vulgaribus, Castellana, Itala, Gallica, Anglica & similibus, quamuis militet eadem facilitatis ratio, tamen nonnullæ ex illis sunt longè difficiliores Lusitana, ex aliis principiis.

18 Cum verò servetur prædicta vniformitas in Lusitanis nominibus, multiplex tamen in illis apparet diversitas, ex quibus non vulgaris nostræ linguæ confertur pulchritudo

pulchritudo. Differunt enim 1. in qualitate generica, prout alia sunt substantiva, alia adjectiva sub se continentia species quas *subsel.* 2. exposuimus. Differunt 2. in vtroque numero singulari & plurali, tum à reliquis, tum à seipsis: cum in vtroque numero scribantur diversis literis finalibus. Differunt 3. in genere: nam alia sunt masculina, alia fœminina, alia generis communis duorum. An & quale habeant genus neutrum, dicemus suo loco. Differunt 4. in terminatione, cum alia diversis vocalibus, alia diversis consonantibus terminentur.

Quoad alteram subsellij partem de vtroque numero singulari, & plurali nominum, hæc generalis omnium regula est. In numero singulari declinantur solùm nomina quæ vnam tantùm rem significant. v. g. *Pedro, pedra, ceo, terra.* Petrus, lapis, cœlum, terra. In numero plurali declinantur nomina, quæ significant res plures per modum plurium, vt *Pedros, pedras, ceos, terras.* Petri, lapides, cæli, terræ. **Nominum numerus singularis & pluralis.**

Vt innotescat quando nomen est in numero singulari, & quando in plurali, duplex regula assignabitur. Esto prior: quotiescunque hæ particulæ *a, o, ao, da, do, na, no*, antecesserit nomen aliquod, signum est tale nomen esse in singulari numero, v.g. *a casa, o templo, ao templo: da casa, do templo: na casa, no templo.* Item quotiescunque aliqua ex particulis *as, os, aos, das, dos, nas, nos*, antecesserit nomen aliquod, signum est tale nomen esse in numero plurali: v. g. *as casas, os templos, aos templos: das casas, dos templos: nas casas, nos templos.* Idem procedit si ante substantiva *casa*, ou *casas, templo*, ou *templos*, fuerit aliquod adiectivum post dictas particulas: v. g. *de grande casa: de grande templo: de grandes casas: de grandes templos*: & sic de reliquis. 19 **Singularis & pluralis numeri cognitio.**

Notetur particulam *de* non discriminare duos illos uumeros, sed vtrique inservire, v. g. *de casa, de casas: de templo, de templos.* Idem est de propositionibus *para, em, com, sem*, quæ plerumque dictarum particularum loco, vel simul ponuntur v. g. *para casa* ou *para as casas: em casa, ou em casas: com casa*, ou *com casas sem casa, ou sem casas.*

Hac

20 Hac de causa, & quia sæpe in orationem reperiuntur nomina substantiva & adjectiva sine aliqua ex assignatis particulis expressè positis, vt cernitur in hac oratione: *Grandes templos recolhem muyta gente.* Magna templa excipiunt gentem multam: ideo facilior & vniuersalior est regula posterior quæ assignatur in hunc modum. Quotiescunque nomen substantivum vel adjectivum finitur litera *s*, est in numero plurali: si autem finiatur in quacunque alia litera, sive vocali, sive consonante, erit in numero singulari. Exempla primæ partis sunt: *terras, largas, templos famosos, homens doutos, molheres virtuosas:* Terræ vastæ, templa celebria, homines docti, mulieres virtuosæ. Exempla secundæ partis sunt, *terra fertil, templo fermoso, homem douto, molher boa, azar mofino.* Terra fertilis, templum pulchrum, homo doctus, mulier bona, canicula infelix.

Excipiuntur ab hac regula nonnulla quæ in numero singulari terminantur litera *s*, qualia sunt *Deos, cays, arrays, cos, gys, cuscus, alcaçus.* Item nonnulla nomina propria & cognomina, vt *Aristoteles, Eneas, Isaias, Luis, Martins, Fernandes, Mendes, Rodriques, Pires.* Nisi mavis hæc & similia, excepto *Martins*, & quæ alia habent *n*, ante *s*, finiri debere litera *z*, vt *cayz, arrayz, coz, gyz, cuscuz, Alcaçuz.* Agger littoreus, nauclerus, plicatura braccarum, gypsum, cibus ex lectissimo farre, radix dulcis. Item *Fernandez, Mendez, Rodriquez, Pirez.* Vide nostram Orthographiam *par.* 2. *reg.* 4. vbi statuimus qualiter nomina Lusitana scribi debeant in numero plurali.

21 Possunt etiam excipi à supradicta regula nomina anomala, quæ cum significent rem singularem, habent vocem pluralis, de quibus n. 41.

SVBSELLIVM

SVBSELLIVM IV.

De vocibus quæ nominis naturam imitantur, qualia sunt Participia, Pronomina, & similia.

VOces quæ imitantur naturam nominis, & cum eo magnam affinitatem habent, sunt participia, & pronomina. Participium dicitur à participando, quia à nomine & verbo participat: & est pars orationis quæ tum casus tum tempora habet. Apud Latinos vox vna est, non ita apud Lusitanos. Participium temporis præsentis finitur in *ans*, vel *ens*, vt amans amantis, legens legentis: Lusitani dicimus *o que ama, e amava: o que le, e lia.* Aliqui haud ineptè dicunt *o amante, o lente.* Et in fœminino genere *a amante, a lente.* Participium temporis præteriti in *tus*, vt amatus, lectus: nos dicimus *Cousa amada, cousa lida.* Participium temporis futuri in *rus*, vt amaturus, lecturus: nos dicimus *O que hà de amar, O que hà de ler.* In voce passiva finitur in *dus*: vt amandus, legendus: nos dicimus, *O que hà de ser amado, O que hà de ser lido.* Participium.

Pronomen vtriusque nominis substantivi, & adiectivi naturam æmulatur: quia in oratione aliquando subjacet, aliquando adjacet: & definitur pars orationis, quæ loco nominis posita certam, determinatamque personam significat. Pronomina partim sunt primitiva, partim deriuativa. Primitiva dicuntur quæ prima sunt, & à se orta, vt *Eu, tu, si*: Ego, tu, sui: *Este, ou esta, estoutro, ou estoutra*: iste vel ista: Iste alter, vel ista altera. *Elle, ou ella, aquelle, ou aquella*: Ille vel illa. *Esse, ou essa: O mesmo, ou a mesma*: Ipse, vel ipsa; idem, vel eadem. Pronomen quid & quotuplex

Derivativa, seu potiùs derivata sunt, quæ ex aliis nempe primitivis oriuntur: sic se habent *Meu, ou minha: teu, ou tua: seu, ou sua: nosso ou nossa: vosso ou vossa.* Meus, vel mea: tuus, vel tua: suus vel sua: noster, vel nostra: vester, vel vestra. His adde quæ Latinis Nostras, atis, vestras, atis, per periphrasim respondent: *Os* 22

da

da nossa terra ou parcialidade: os da vossa terra ou parcialidade.

Anomala pronomina. Pronomina Lusitana adjectiva declinantur instar aliorum adjectivorum. Pronomina substantiva *Eu*, *tu*, *si*, sunt anomala, ac proinde subeunt declinationem irregularem, quæ vt à singulis intelligatur, sic à nobis proponitur ad extensum: Pronomen *Eu* sic declinatur in singulari: Nomin. *Eu.* Genit. *de mim.* Dat. *a mim*, *ou pera mim.* Accus. *pera mim*, *ou a mim*, Vocat. *O eu.* Ablat. *de mim*, ou *em mim*, ou *com ego.* In plurali Nom. *nôs.* Genit. *de nôs.* Dativ. *a nôs*, ou *pera nôs.* Accus. *pera nôs*, ou *a nôs.* Vocat. *O nôs.* Ablat. *de nôs*, ou *com nôs*, ou *comnosco.*

Notandum 1. quamvis apud Latinos pronomen *Ego* quod correspondet nostro pronomini *Eu*, careat vocativo in vtroque numero, nostrum tamen illum habere tum in singulari, tum in plurali. Nam rectè dicimus in singulari *o ditoso eu!* vel *o ditoso, o mofino de mim*, ! & in plurali: *o ditosos nos!*

23 Notandum 2. idem pronomen admittere frequenter in singulari quendam dativum, vel accusativum extraordinarium, *me*, absque vlla alia particula v. g. *Nam me curo d'isso*: ou *Nam me curo eu d'isso. Nam me vay nada nisso.* Nihil curo de hoc. Mea nihil interest hoc. Et in plurali nominativus, dativus, vel accusativus *nos* absque vlla particula, v. g. *nam nôs curamos d'isso*: ou *nam nos curamos nôs d'isso: nam nos vay nada nisso.* Nihil curamus de hoc: ad nos nihil refert de hoc. In secunda oratione sæpe additur in singulari *a mim*, & in plurali *a nos*: v.g. *nam me vay a mim nada nisso: nam nôs vay a nôs nada nisso.*

Etiam loco pronominis *Eu* vtimur his particulis *mo*, *ma* in singulari, & particulis *mos*, *mas* in plurali, sive ante, sive post verbum v.g. *vendeomo muy caro*: ou *muy caro mo vendeo*, idest *o livro. vendeoma muy cara*: ou *muy cara ma vendeo*, id est *a seda.* In plurali, *vendeomos muy caros*: ou *muy caros mos vendeo.* id est *os livros. vendeomas muy caras*; ou *muy caras mas vendeo*, id est *as sedas.*

Pronomen *tu* sic declinatur: in singulari Nom. *tu*, Genit.

Genit. *de ti*, dat. *a ti*, ou *pera ti*. Accusat. *pera ti*, ou *a ti*, Vocat. *o tu*, Ablat. *de ti*, ou *em ti*, ou *sem ti*, ou *contigo*. In plurali Nomin. *vôs*, Genit. *de vôs*: dat. *a vôs*, ou *pera vos*. accusat. *pera vôs*, ou *a vos*. Vocat. O *vôs*, Ablat. *de vôs*, ou *em vôs*, ou *sem, vôs*, ou *convosco*. Admittit etiam in singulari, & plurali absque vlla particula casus dandi & accusandi *te*, *vos*: v. g. *nam te cures d'isso*: *nam te cures tu d'isso. Nam se te dâ d'isso*: *nam se te dâ a ti d'isso. Nam vos curays d'isso*; *Nam vos curays vôs d'isso*. Non cures de hoc: non curetis de hoc.

Etiam loco pronominis *tu* vtimur his particulis *To*, *ta*, in singulari: & particulis *tos*, *tas* in plurali: v. g. *Douto de graca*, *ou de graça to dou*, id est *o livro. Douta de graça*, *ou de graça ta dou* id est *a seda*. Similiter in plurali, *Doutos de graça*, *ou de graça tos dou*, id est *os livros. Doutas de graça*, ou *de graça tas dou*, id est *as sedas*. Idem solemus circa particulas *iho*, *lha*, v. g. *Doulho de graça*, id est *o livro. Doulha de graça*, id est *a seda*.

Notandum hoc pronomen *vôs* inservire Lusitanis in singulari & plurali v. g. directo sermone ad vnum: *vôs fareys isto*. Tu facies hoc. Et directo sermone ad multos: *vôs fareys isto* Vos facietis hoc.

Pronomen *si* nec in singulari, nec in plurali habet nominativum, aut vocativum. Declinatur hoc modo in singulari: Genit. *de si*. Dat. *a si*, ou *pera si*, Accusat. *pera si*, ou *a si*. Ablat. *de si*, ou *em si*, ou *com sigo*. Admittit etiam absque vlla particula Dativum, vel Accusativum *se*, v. g. *Nam se cura d'isso*, ou *nam se cura elle d'isso*: *Nam se lhe dâ d'isso*: ou *nam se lhe dâ a elle d'isso*. Et in plurali: *Nam se curam d'isso*, ou *nam se curam elles d'isso*. Non curat ille de hoc: Non curant illi de hoc. 24 Pronomen Si.

Notandum est pronomina *me*, *te*, *se* iungi frequentiùs cum verbis trium nostrarum coniugationum, quæ terminantur Syllaba *se* in infinitivo: v. g. *assanharse*, *entreterse*, *abrirse*, exasperari, detineri, dehiscere: Dicimus enim *Eu me assanho*, *tu te assanhas*, *elle se assanha*: Ego exasperor, tu exasperaris, ille exasperatur. Sic in plurali *Nôs nos assanhamos*, *vôs vos assanhays*, *elles se assanham*: Nos exasperamur, vos exasperamini, illi exasperantur.

exasperantur. Quæ pronomina comitantur dicta verba in omnibus modis & temporibus.

25 Pronomen elle. Quod attinet ad pronomina *elle*, *aquelle*, *este*, *esse*, præter suam declinationem, qua assimilantur nominibus adjectivis, habent suam peculiarem, & frequentem irregularitatem, quæ à nobis exponi debet. Pronomen *elle* sæpe ponitur in oratione, & declaratur in singulari per particulam *lhe*, & in plurali per particulam *lhes*; & tunc aliquoties illi iungitur casus *a elle*, ou *a elles*: aliquoties non iungitur: v.g. *Nam se lhe dâ d'isso:* ou *Nam se lhe dâ a elle d'isso.* *Nam se lhes dâ d'isso:* ou *Nam se lhes dâ a elles d'isso.* Non curat de hoc. Non curant de hoc.

Notabis particulam *o* aliquando æquipollere his particulis *a elle*, & particulam *os* his particulis *a elles*, v.g. idem valet *Eu o matarey* atque hæc, *Eu o matarey a elle.* Item hæc. *Eu os matarey*, atque hæc *Eu os matarey a elles.* Ego occidam illos. Quod procedit etiam de particulis *a*, *as* in ordine ad idem pronomen *ella*, *ellas* in genere fœminino vtriusque numeri, v. g. *Eu a matarey a ella. Eu as matarey a ellas.* Ego occidam illam vel illas.

Adde Lusitanos in hoc pronomine *elle* iuncto primitivo *tu* sæpe uti particulis Castellanis *lo, la, los, las*, v.g. *Eu volo matarey. Eu vola matarey.* Ego occidam illum tibi Ego occidam illam tibi. *Eu volos matarey. Eu volas matarey.* Ego occidam illos tibi. Ego occidam illas tibi: vbi pronomen *vos* amittit literam *s*, in vtroque numero.

Pronomen *aquelle* præter suam declinationem regularem, qualem vendicant reliqua adjectiva, habet Aquelle pronomen. irregularitatem valde peculiarem, & est, quod declinatur solum in singulari per omnes casus, excepto Vocativo: & hoc neutraliter cum voce *aquillo* v.g. Nom. *aquillo.* Genit. *d'aquillo* Dativ. *a aquillo*, ou *pera aquillo.* Accusat. *pera aquillo*, ou *a aquillo.* Ablat. *de aquillo*, ou *sem aquillo*, ou *com aquillo.*

Eadem ratione declinatur pronomen *este* cum voce neutrali *isto*, & pronomen *esse* cum voce neutrali *isso.* Nomin. *isto*, *ou isso*, Genit. *d'isso ou d'isso*: Dativ. *a isto ou a isso*; Accus. *pera isto* ou *pera isso*: Ablat. *disto ou d'isso*

d'isso, sem isto ou *sem isso, nisto* ou *nisso.*

Circa prædicta observetur 1. pronomina *Eu*, *tu* habere vocandi casum tam in singulari, quàm in plurali, reliqua pronomina illo carere in vtroque numero. Observetur 2. pronomina *elle, aquelle, este, esse* admittere in vtroque numero, & genere masculino ac fœminino particulas indicativas *no, na, nos, nas*, ita tamen ut quando hujusmodi particulæ junguntur cum dictis pronominibus, solùm retineant literam *n*, reliquis amissis, v.g. *nelle, nella, nelles, nellas: naquelle, naquella, naquelles, naquellas: neste, nesta, nestes, nestas: nesse, nessa, nesses, nessas.* Eadem etiam ratione quando junguntur cum pronominibus neutralibus solùm in numero singulari: v.g. *naquillo, nisto, nisso.*

Iungimus etiam hoc nomen *outro*, alter, pronominibus *aquelle, este, esse*, v.g. *aqueloutro, estoutro, essoutro.* Ille alter, iste alter, ipse alter.

Adverte dictis pronominibus *Eu, tu, elle, aquelle, esse* frequenter addi has voces *mesmo, mesmas* in singulari: *mesmos, mesmas* in plurali, v.g. in singulari *Eu, tu, elle, aquelle, esse mesmo*, ou *Ella, aquella, essa mesma.* In plurali *nos, vós, elles, aquelles, esses mesmos, ellas, aquellas, essas mesmas.* Dicunt Latini Egomet, tumet, ipsemet: Nosmet, vosmet, ipsimet. 26

SVBSELLIVM V.

Quid sit declinatio: & qualiter se habeat in vocibus prædictis?

Declinatio grammaticalis, de qua loquimur (ut inquit Varro *lib 3. de analog.*) est quum ex verbo in verbum: aut ex verbi discrimine, ut transeat mens, vocis commutatio fit: datur etiam aliqua similitudo declinationis, quum ex aliqua figura in figuram transit: quibus verbis innuit duplicem esse declinationem, alteram in diversis vocabulis, quando à primitivis derivata nascuntur, de qua diximus num. 16. alteram in eodem

Declinatio quid.

dem vocabulo, quando idem variatur in se ipso, ut nomen declinatur in casus, & numeros: verbum declinatur in modos, tempora, numeros, & personas.

Declinatio nominum apud Lusitanos.

Nomina Lusitana quamvis in se ipsis nullam habeant diversitatem casuum, sicut habent pronomina *Eu, tu, si*, vt notavimus *n.* 17. & 23. accipiunt tamen quandam veluti extrinsecam diversitatem casuum à particulis *a, o, ao: as, os, aos: de, da, do, dos:* & à propositionibus *na, no, nas, nos: pera, em, com, sem*, quæ regulariter ponuntur ante prædicta nomina, & absque ulla variatione intrinseca faciunt illa æquipollere nominibus Latinorum casus diversos per intrinsecam mutationem habentibus jam in numero singulari, quàm in numero plurali, vt quæ de nominum declinatione absolutè accepta diximus, ad praxim reducamus, duo nomina, alterum generis masculini, alterum generis fœminini tanquam duplex reliquorum exemplar declinemus.

Exemplar generis masculini sit hoc nomen substantivum *templo*: v.g. in numero singulari. Nominat. *o templo*. Genit. *do templo*. Dat. *ao templo*, ou *pera o templo*. Accus. *o templo*, ou *ao templo*, ou *pera o templo*. Vocat. *ô templo* Ablat. *de templo*, ou *do templo*, ou *no templo*. ou *em templo*, ou *com templo*, ou *sem templo*.

In plurali. Nomin. *os templos*. Genit. *de templos*, ou *dos templos* Dativ *aos templos*, ou *pera os templos*. Accusat. *os templos*, ou *aos templos*, ou *pera os templos*. Vocat. *ô templos* Ablat. *de templos*, ou *dos templos*, ou *em templos*, ou *nos templos*, ou *com templos*, ou *sem templos* Et eâdem ratione declinantur omnia nomina Lusitana generis masculini.

27 Exemplar generis fœminini sit hoc nomen substantivum *casa* v.g. in numero singulari. Nomin. *a casa*. Genit. *da casa*, ou *de casa*, Dativ. *à casa*, ou *pera a casa*. Accusat. *a casa* ou *à casa*, ou *pera a casa* Vocat *ô casa*. Ablat. *da casa*, ou *da casa*, ou *em casa*, ou *na casa*, ou *com casa*, ou *sem casa*.

In plurali. Nomin. *as casas*. Genit. *de casas*, ou *das casas*. Dativ. *as casas*, ou *às casas*, Accusat. *as casas*, ou

às

as casas, ou *pera as casas*. Vocat. *ô casas*. Ablat. *de casas*, ou *das casas*, *nas casas*, ou *com casas*, ou *sem casas*, Eodem modo declinantur reliqua nomina Lusitana tum substantiva, tum adjectiva.

De declinatione pronominum diximus á *n.* 22. Ex quibus satis patet diversitatem sensuum, quos reddunt in oratione illæ diversæ particulæ ante idem nomen in singulari, & plurali, ostendere manifestè esse diversos casus ejusdem nominis, non ratione ipsius, utpote in quolibet numero invariabilis, sed ob causam dictarum particularum, seu præpositionum. Idem habita proportione cernitur apud Latinos in nominibus quæ sunt indeclinabilia, qualia *genu* in Singulari & *tempe* in Plurali.

Particulæ *o, a, ao*; *de*, *da*, *do*; *no*, *na* inserviunt tantùm Singulari numero: particulæ *as*, *os*, *aos*; *das*, *dos*, *nas*, *nos* inserviunt tantum Plurali numero: particulæ *pera*, *em*, *com*; *sem* vtrique numero inserviunt, pro quarum usu & declaratione,

Observandum est 1. particulas *pera*, *em*; *com*, *sem* frequenter jungi, tum particulis Singularis numeri *a*, *o*, tum particulis numeri Pluralis *as*, *os*, v. g. *vou pera a casa*, *pera o templo*; *vou pera as casas*, *pera os templos*. Eo ad domum, ad templum. Eo ad domos, ad templa. *Mando em casa*, *em o templo*: *Mando em as casas*, *em os templos*. Præcipio domi, & in templo: præcipio in domibus, & in templis. *Troco a minha herdade com a casa, com o templo*: *troco as minhas herdades com as casas*, *com os templos*. Commuto meum prædium cum domo, cum templo. Commuto mea prædia cum domibus, cum templis. *Fico sem a casa*, *sem o templo*: *sem as casas*, *sem os templos*. Maneo sine domo, sine templo: sine domibus, sine templis. 28 Particulæ communes vtrique numero.

Observandum est 2. per has regulas diligenter servatas facillimum reddi tum nostris tum exteris dignoscere quonam casu sit Lusitanum nomen tam singularis, quàm pluralis numeri, quando reperitur scriptum, vel auditur pronunciatum post aliquam ex dictis particulis. Verùm non ita quando utrique, nempe Lusitani & exteri loqui volunt. Quia Lusitani ex solo usu absque ullis regulis noscunt particulas, seu

articulos hujus vel illius casus indices præferendos: exteri tamen è contra absque usu, qui præcipuus magister est, egent regulis, ut sciant quando nominibus Lusitanis has vel illas particulas debent præponere. Tales igitur assignabimus regulas *Classe 5. subsel.* 1. quando egerimus de Syntaxi.

SUBSELLIUM. VI.

De terminatione nominum substantivorum apud Lusitanos.

29 COmplecti & prædefinire certis quibusdam limitibus, seu regulis infinitam prope multitudinem nominum Lusitanorum, ut plenè innotescat qualiter terminentur, difficilimum sanè est, & certè utilissimum ex triplici capite: 1. quia multa nomina Lusitana habent magnam diversitatem in numero Singulari & Plurali, ideoque longè aliter scribuntur, & pronunciantur in uno, & altero numero.

Terminatio nominum.

Unde nequeunt præfigi certæ regulæ, ut sciatur qualiter declinetur quodlibet nomen in plurali, quin priùs reducatur ad certas veluti classes omnium nominum terminatio in singulari.

2 Quia statutis dictis classibus, seu terminationibus, proclive erit cognoscere genus cujuslibet nominis, sive masculini, sive fæminini, & consequenter scire præfigendas ante illud particulas indicativas vel generis masculini, quales sunt *o, os, aos, dos, no, nos, lo, los*, vel indicativas generis fæmini, quales sunt *a, as, da, das, na, nas, la, las.* Quia ad intelligendum genus multorum nominum, solùm ex ipsorum terminatione certa regula statui potest.

3 Quia solùm statutis prædictis classibus, possunt certæ regulæ præfigi, quibus nominum quantitas longa, aut brevis in ultimis, ac penultimis Syllabis cognoscatur, ut videbimus ad calcem operis. Omne prædictum æquè difficile, & utile est tum exteris qui desiderant

derant addiſcere Luſitanam linguam, tum Luſitanis qui volunt ſcire radicitùs ſuam propriam,quam tenent ex uſu potiùs, quàm ex regulis.

30 Causâ igitur perſpicuitatis agemus modò de ſubſtantivis, & poſtea in 7. ſubſellio locabimus adjectiva. Subſtantiva nomina apud Luſitanos, & idem dicendum eſt etiam de adjectivis, terminari nequeunt niſi aliqua ex quinque vocalibus *a, e, i, o, u,* vel ex quinque literis conſonanibus *l, m, r, s, z,* quarum quælibet cum ſingulis vocalibus complicari debet in hunc modum: *al, el, il, ol, ul: am, em, im, em, um, ar: er, ir, or, ur: as, es, is, os, us. az, ez, iz, oz, uz.* Pauca etiam terminantur noſtro Ypſilon, *y*, quæ vocalis imperfecta, & debilis eſt. Notetur obiter quod monuimus ſupra *n.3.* nullum Luſitanum nomen terminari literâ aliquâ mutâ, quia muta non habet vocem, & Luſitani ſine voce non fantur. Terminatio ſubſtantivorum.

Sic digeſtâ velut in claſſes literarum ſerie, & combinatione; dicendum nobis eſt de terminatione nominum ſubſtantivorum tam in ſingulari, quàm in plurali. Imprimis literâ *a* ſimplici, vel *aa*, in diphthongum coadunatâ terminantur multa nomina ſubſtantiva, ſive propria, ſive appellativa, v. g. *Antonia*, *Maria*, *alma*, *vida*, *viſta*, *romaa*, *maçaa*, *avelaa*, & alia quæ abſque ulla exceptione in numero plurali terminantur in *as*, v. g. *Antonias. Marias*, *almas*, *viſtas*, *romaas*, *maçaas*, *avelaas*, quæ tria vltima etiam ſcribuntur à nonnullis *romans*, *maçans*, *avelans*. Mala Punica, melimela,coryla. A

31 Litera *e* terminantur multa nomina ſubſtantiva tum propria, ut *Albuquerque*, *Duarte*, item aliqua diminutiva, ut *Pedrete* de Pedro, *Franciſquete* de Franciſco: tum appellativa, ut *barrete*, *capote*, *baſbaque*, pileus, penula mulionia, morio ſeu ſtultus, & multa alia, quæ omnia in plurali terminantur in *es* addita litera *s*, ultimæ literæ *e*, ſingularis numeri, vt *barretes*, *capotes*, *baſbaques*: & ſic de propriis, ut *Albuquerques*, *Duartes*, *Pedretes*, *Franciſquetes*. E

Litera *i* finiuntur in Singulari pauca, v.g. *thali*, *nebri*, *rabi*, *biberiqui*: baltheus, accipiter, pyropus, terebran- I

di instrumentum. Nonnulla etiam in *y*, v.g. *pay*, *mãy*, *ley*, *Rey*, *grey*, Pater, mater, lex. Rex, grex. Priora juxta nostram Orthog. *tr.2. reg.* 4. habent pluralem in *iys*, ut *thaliys*, *nebriys*, *robiys*, *biberiquiys*: posteriora in *ys*, ut *pays*, *mãys*, *leys*, *reys*, *greys*.

O Literâ *o* terminantur in Singulari multa nomina substantiva, tum propria, ut *Antonio*, *Bento*, Antonius, Benedictus: tum appellativa ut *banco*, *livro*, *prego*, scamnum, liber, clavus, & alia innumerabilia, quæ numero Plurali terminantur in *os* addita litera *s*, ultimæ Singularis.

u Literâ *u* pauciora finiuntur, v.g. *perû*, *bambû*, *mû*, *breu*, *camafeu*, *Belsebû*, *Hebreu*, *Iudeu*, *Fariseu*: Gallopavus, arundo Indica, mulus, pix crassior, anguiculus aureus, Beelsebut, Hebræus, Iudæus, Pharisæus: quibus omnibus in plurali additas, terminantur in us, v.g. *perûs*, *bambûs*, *mus*, *breus*, *camafeus* &c.

32 Al. Quod attinet ad consonantes vocalibus adjunctas, syllaba *al* finiuntur aliqua propria, ut *Pascoal*, *vidal*, Paschalis, vitalis, & multa appellativa v.g. *punhal*, *avental*, *bocal do poço*, *pinheyral*, *mayoral*. Pugio, semicinctium, puteal, pinetum, princeps: & multa alia, quæ omnia numero plurali finiuntur in *ays*, mutata litera l, in *ys* juxta nostram Orthog. *tr.2. reg.* 4.

El. Syllabâ *el* terminantur multa substantiva, tum propria, ut *Manoel*, *Daniel*, *Gabriel*: tum appellativa, ut *almotacel*, *bacharel*, *capitel*: ædilis, Bacchalaureus, epistylium: quæ omnia in Plurali finiuntur in *eys* mutata litera *l*, in *ys*, *Manoeys*, *Danieys*, *Gabrieys*: *almotaceys*, *bachareys*, *capiteys*. Sic in Orthog. *tr.2. reg.* 4.

Il. Syllabâ *il* finiuntur quædam substantiva, tum propria, ut *Gil*, *Cordovil*, *Abril*. Gillius, Cordubensis, Aprilis: tum appellativa, ut *anil*, *barril*, *ceytil*, *gomil*, *funil*: flos æris, lagena, obolus, gutturnium, infundibulum; quæ, & similia in Plurali, finiuntur in *iys* mutata litera *l*, in *ys*, ut *aniys*, *ceytiys*, *gomiys*.

Ol. Syllaba *ol* terminantur pauca nomina Lusitana v.g. *Sol*, *caracol*, *enzol*, *lençol*: sol, limax, hamus, sindon: quæ in Plurari desinunt in *oys* mutata litera *l* in *ys*: ut Soys, caraçoys, enzoys, lençoys.

Syllaba

Syllaba *ul* pauca etiam nomina Luſitana finiuntur, 33
ſive propria, ſive appellativa: v. g. *Sul*, *Saul*, *paul*, ul.
taful, Auſter, Saul, uligo, aleator. In Plurali finiuntur in *uys* mutata litera *l* in *ys*, *Suys*, *Sauys*, *pauys*, *tafuys*.

An
Syllaba *am* terminantur innumera ſubſtantiva Luſitana, ſive propria, ut *Ioam*, *Damiam*, Ioannes, Damianus, ſive appellativa, ut *trovam*, *eſquadram*, *capitam*, *irmam*, *villam*, tonitruum, acies, dux, frater, villanus. Omnia in Plurali finiuntur litera *s*; ſed non omnia eodem modo. Quia alia finiuntur in *oẽs*, ut *trovam*, *trovoẽs*: alia in *aẽs*, ut *capitam*, *capitaẽs*, alia in *aõs*, ut *cortezam*, *cortezaõs*, vide noſtram Orthog. *tr.* 2. *reg.* 4.

Em
Sylllaba *em* quædam propria, ut *Ieruſalem Belem*, & multa appellativa finiuntur, ut *aſſem da vaca bedem caya de agua. rebem de comitre*, *almazem*, *adem*. Caro dorſi bubulæ, penulá, portiſculus, armamentarium, anas. Hæc omnia, & ſimilia numero Plurali terminantur in *ens*, mutata litera *m*, in *ns*: v. g. *aſſens*, *bedens*; *rebens*, *almazens*, *adens*.

Im.
Syllaba *im* terminantur quædam propria, ut *Chim*, *Severim*: Sinenſis, Severinus: & quædam appellativa, ut *rocim*, *motim*, *bocaxim*, *marſim*, *eſpadim*, *fateoſim*: caballus, ſeditio, tela lini infuſcata, ebur, brevis gladius, emphyteuſis. Quæ omnia in Plurali terminantur in *ins* mutata litera *m* in *ns*; v. g. *rocins*, *motins*, *bocaxins*, *marſins*, *eſpadins*, *fateoſins*,.

Om.
Syllaba *om* finiuntur pauca, ut *tom*, *ſom*. *dom*, *rhom*, tonus, donum, medicamen ita appellatum: quæ in plurali finiuntur in *ons* mutata litera *m* in *ns*, ut *tons*, *ſons*, *rhons*. Excipitur *dom*, quod in plurali finitur in *oẽs*, & fit *doẽs*.

Syllaba *um* terminantur nonnulla, ut *atum*, *bodum*, 34
debrum, *jejum* thynnus, odor caprinus, fimbria, um.
jejunium; quæ omnia terminantur numero Plurali in *uns*: v.g. *atuns*, *boduns*, *debruns*, *jejuns*.

Ar.
Si loquamur de terminatis litera *r* cui aliquam ex quinque vocalibus præfigamus imprimis finiuntur ſyllaba *ar*, tum propria, ut *Gaſpar*, *Ceſar*, tum appellativa, ut

ar, *açucar*, *nectar*, *polegar*, *manjar*, *bazar* : aer, ſaccharum, nectar, pollex, cibus, regina veneni : Quæ omnia in plurali finiuntur in *ares*, addita numero ſingulari Syllaba *es*, v. g. *Gaſpares*, *Ceſares*, *ares*, *açucares*, *nectares*, *polegares*, *manjares*, *bazares*.

Er. Syllaba *er* finiuntur quædam tum propria ut *Alenquer*, *Almoſter*, tum appellativa ut *aluguer*, *meſter*, *colher* : locatio, vel conductio, tribunus plebis, cochlear, & alia quæ in plurali finiuntur in *eres*, addita Syllaba, *es* ultimæ ſingularis numeri, v. g. *Alenqueres*, *Almoſteres*, *alugueres*, *meſteres*, *colheres*.

Ir. Syllaba *ir* terminantur aliqua propria, ut *Ofhir*, *Guadalquebir*, & appellativa, ut *Martyr*, & ſi quæ alia quæ in plurali terminantur in *ires*, addita Syllaba *es* vltimæ ſingularis numeri, v. g. *Ophires*, *Guadalquebires*, *Martyres*.

35 Or. Syllaba *or* terminantur quædam propria, ut *Almançor*, *Thabor*, *Alvor*, & multa appellativa, ut *açor*, *bemfeytor*, *caçador*, *lavrador*; accipiter, benefactor, venator, agricola, & reliqua quæ in plurali finiuntur in *ores*, addita Syllaba *es* ultimæ ſingularis numeri, v. g. *Almançores*, *Thabores*, *Alvores*, *açores*, *bemfeytores*, *caçadores*, *lavradores*.

Ur. Syllaba *ur* finiuntur pauciſſima tum propria tum appellativa : ex propriis occurrit *Aſſur*, ex appellativis *catur*, & eſt navicula, quæ dicitur liburnum. Omnia plurali numero finiuntur in *ures*, addita Syllaba *es* ultimæ ſingularis, v. g. *Aſſures*, *catures*.

Quod attinet ad combinationem literarum vocalium cum litera *s*, quia ſupra *n*. 20. ſtatuimus pro regula ad dignoſcendum numerum ſingularis, & pluralis, nullum Luſitanum nomen in ſingulari finiri litera *s*, niſi aliqua propria, & aliqua appellativa, quæ à generali regula juxta quoſdam excipiuntur, quamvis rectè poſſint non excipi, viſum eſt omiſſa hujuſmodi combinatione, tranſire ad aliam, quam faciant quinque vocales cum litera *z*.

Az. Syllaba *àz* terminantur multa appellativa : v. g. *alcatràz*,

alcatràz, *arcàz*, *beberràz*, *belmàz*, *capatàz*, *mangàz*, *marruàz*, *rapàz*, *primàz*, *roàz*: luxatorum artuum compositor, pinacotheca, potator vini, umblicus, primarius inter mechanicos, balatro, monogrammus, puer incivilis, primas, detractor: quæ omnia in plurali finiuntur in *azes*, ut *alcatràzes*, *arcàzes*, *beberràzes*, *belmàzes*, *capatàzes*, *mangàzes*, *marruàzes*, *rapàzes*, *primàzes*, *roàzes*.

Syllaba *ez* finiuntur multa, sive propria, ut *Braguez*, *Milanez*, sive appellativa, ut *pez*, *fêz*, *torquez*, *Marquez*, *endez*, *arnes*, *convez*, *mez*, *revêz*: pix, fex, forceps, Marchio, ovum provocatorium, thorax ferreus, fori navis, mensis, ictus transversus: quæ omnia finiuntur in *ezes* addita litera *es* ultimæ singularis numeri, v. g. *pezez*, *fézes*, *torquezes*, *marquezes*, *endezes*, *arnezes*, *convêzes*, *mezes*, *revezês*. 36 Ez.

Syllaba *iz* terminantur tum propria, ut *Diniz*, *Luiz* ex aliquorum sententia: tum appellativa, ut *aboiz*, *aprendiz*, *codorniz*, *chafariz*, *almofariz*, *raiz*, *matriz*, *verniz*: excipula, discipulus, coturnix, aquarium, mortarium æneum, radix, Ecclesia maior, sandaraca: & similia, quæ in plurali terminantur in *izes* addita Syllaba *es*, ultimæ singularis: v. g. *aboizes*, *aprendizes*, *cordornizes*, *chafarizes*, *Almoferizes*, *raizes*, *matrizes*, *vernizes*. Iz.

Syllaba *oz* finiuntur multa, vt *albernoz*, *cadox*, *arrioz*, *retroz*, *arroz*: sagum, locus unde pila non resilit, globulus lapideus, filum sericum retortum, oriza: quæ omnia in plurali terminantur in *ozes*, addita Syllaba *es* ultimæ singularis, vt *albernozes*, *cadozes*, *arriozes*. *retrozes*, *arroze's* Oz.

Syllaba *uz* terminantur quædam propria, ut *Ormûz*, *Andaluz*, quædam appellativa, vt *alcatrûz*, *abestrûz*, *arcabûz*, *lûz*: haustrum, strutio, fistula ferrea, lux: & alia quæ in plurali finiuntur in *uzes*, ut *Ormuzes*, *Andaluzes*, *alcatruzes*, *abestruzes*, *arcabuzes*, *luzes*. UZ.

Hæc dixisse pro terminatione nominum substantivorum regularium, nempe servantium communes leges in utroque singularis, & pluralis numero, satis est.

De irregularibus, seu anomalis dicemus in subsellio ultimo huius primæ classis.

SVBSELLIVM VII.

De terminatione nominum adjectivorum apud Lusitanos.

37 *Terminatio adjectivorum.* QVid sit nomen adjectivum, & quas formas habeat apud Lusitanos, diximus supra *à num.* 11. modò ut exponamus breviter illorum terminationem, notandum est 1. adjectiva habentia duas formas, quarum altera inservit generi masculino, & altera generi fœminino, frequentissimè terminari literà *o*, & litera *a*, ut *negro, negra: alvo, alva*, niger, nigra: albus, alba. Dixi (frequentissimè) quia deficit aliquando, ut in adjectivo *bom, boa:* bonus, bona. Notandum est 2. adjectiva in numero plurali regulariter sequi terminationem substantivorum, ad quorum classem spectant: quando autem devient à regula, constabit ex dicendis.

A Litera *a*, terminantur in singulari innumera adjectiva quoad formam inservientem generi fœminino, v. g. *virtuosa, linda, engraçada, discreta, primorosa:* sancta pulchra, lepida, diserta, ingenua. In plurali admittunt literam *s*, v. g. *virtuosas, lindas, engraçadas, discretas, primorosas.* Finiuntur in *a* adjectiva numeralia, ut *trinta, quarenta, cincoenta, sessenta, setenta, oytenta, noventa:* triginta, quadraginta, quinquaginta, sexaginta, septuaginta, octoginta, nonaginta. Quæ omnia inserviunt tam masculino, quàm fœminino generi: & carent plurali.

E Littera *e*, terminantur in singulari multa adjectiva habentia unicam formam inservientem substantivis masculinis, & fœmininis: v. g. *grande, breve, forte, eloquente:* grandis brevis, fortis, eloquens: in plurali terminantur litera *s*, *grandes, breves, fortes, eloquentes.* Dictis accedunt adjectiva numeralia, *sete, nove, onze, doze, treze, quatorze, quinze: desasete, desanove, vinte.*

Septem

Septem, novem, undecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, septemdecim, novemdecim, viginti: quæ omnia inserviunt utrique generi, & soli numero plurali. His adde pronomina *se, te,* quæ serviunt singulari, & plurali: item *este, elle, esse, aquelle,* quæ in plurali admittunt literam *s, estes, elles, esses, aquelles.*

Litera *i*, nullum Lusitanum nomen adjectivum finitur, nisi velimus ab hac generali regula excipere pronomen reciprocum *Si*: quod in vtroque numero singularis, & pluralis idem persistit. *i*

Item nisi velimus excipere *carmesi*, ut dicamus *cor carmesi*, id est purpureus, sed rectiùs dicitur, *carmesim.* 38

Litera *o*, terminantur innumera adjectiva, quæ solùm inserviunt substantivis masculinis, quarum regulam servant in plurali: v. g. *fermoso, rico, lindo*, formosus, dives, pulchellus. Vox *Sô*. quando est nomen adjectivum, inservit tam generi masculino, quàm fœminino: dicimus enim. *Pedro està sô com Deos. A religiosa està sô com Deos* Petrus est solus cum Deo. Monialis est sola cum Deo. In plurali dicimus: *os religiosos estam sôs com Deos. As religiosas estàm sôs com Deos.* Monachi sunt soli cum Deo. Moniales sunt solæ cum Deo. Hæc adjectiva numeralia *quatro, sinco, oyto:* quatuor, quinque, octo, junguntur cum substantivis tam masculini, quàm fœminini generis solùm in numero plurali. *o*

Litera *u*, finiuntur quædam adjectiva secundùm formam masculini generis: v. g. *nû, crû, meu, teu, seu*: nudus, crudus, meus, tuus, suus: & similia quæ in plurali definunt in *us*, v. g. *nùs, crùs, meus, teus, seus.* Est tamen discrimen inter priora *nù crù*, & posteriora *meu, teu, seu*, quia litera *u, in* prioribus est perfecta vocalis sufficiens ad syllabam: non ita in posterioribus, quia cum litera *e* coalescit in diphthongum. *u*

Quod attinet ad Lusitana adjectiva, quæ desinunt in aliquam ex consonantibus, quibus supra *num.30.* diximus posse voces Lusitanas terminari, oportet recolere combinationes, quas faciunt cum vocalibus quinque consonantes *l, m, r, s, z*, in quas solùm ut diximus *num.30.* possunt desinere Lusitana vocabula.

Circa

Al, el, il, ol, ul. Circa primam seriem combinationis harum consonantium cum litera *a,e,i,o,u*, quæ est *al,el,il,ol, ul*, dicimus in has syllabas terminari aliqua adjectiva: v. g. *principal, geral*, *collateral*, principalis, generalis collateralis: *agradavel*, *abominavel*, *affavel*: gratus, abominabilis, affabilis: *gentil*, *sotil*, *util*, *facil*: speciosus, subtilis, vtilis, faciiis: *Espanhol*, *regnol*: Hispanus, regnicola: *azul*, cæruleus: quæ omnia in plurali servant regulas substantivorum simili terminatione desinentium, de quibus à *n.32*.

39 An, em, im, om, um. Circa secundam seriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam *m*, & est *am*, *em*, *im*, *om*. *um*. v.g *cam*, *cham*, *peam*: canus, planus, plebeus: *alguem*, *ninguem*, *cem*: aliquis, nullus, centum, quod ultimum est numerale inserviens generi masculino, & fœminino, carens plurali. *roim*, *espadachim*: malus, ensifer: *bom*, bonus: *hum*, *algum*, *nenhum*, *commum*: vnus, aliquis, nullus, communis, quæ omnia in plurali servant regulam substantivorum, ad quorum classem pertinent: hæc quatuor ultima habent in singulari formam fœmininam, *huma*, *alguma*, *nenhuma*, *commua*. Aliqui non inepte cum substantivo fœminino jungunt *commum*: v. g. *opiniam commum*: *portaria commum*. Solemus etiam dicere: *Deu hum ora*: sonuit una hora: non quia prima forma adjectivi *hum* cohæreat cum substantivo fœminino: sed quia per synalæpham ultima vocalis adjectivi *huma* colliditur cum vocali sequenti. Hoc non evenit, quando jungitur cum aliis substantivis incipientibus à vocali, v. g. non dicitur, *cortoulhe hum orelha*. Abscidit ei unam aurem.

Ar, er, ir, or, ur. Circa tertiam seriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam *r*, & est *ar*, *er*, *ir*, *or*, *ur*, imprimis nulla occurrunt adjectiva finita in *ir*, vel *ur*, solùm occurrunt finita in *ar*, *er*, *or*: v. g. *exemplar*, *particular*, *singular*: *esmoler*: *melhor*, *peyor*, *mayor*, *menor*: exemplaris, particularis, singularis: eleemosynarius: melior, peior, maior, minor: quæ servant in plurali leges substantivorum, ad quarum classem spectant.

As, es, is, os, us. Circa quartam seriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam *s*, & est *as*, *es*, *is*, *os*, *us*, possunt inservire

inservire pro exemplis, *duzentas*, *trezentas amlas*: *lestes*, *prestes*: *seys*, *feliz*, juxta aliquos: *duzentos*, *trezentos*, *ambos*: *dous*, ducentæ, tercentæ, ambæ: agilis promptus: sex, felix: ducenti, trecenti, ambo: duo. Est notandum discrimen inter hæc Lusitana adjectiva, quia hæc numeralia *duzentos*, *trezentos* inserviunt soli substantivo masculino; *duzentas*, *trezentas* soli fœminino: *seys* inservit utrique generi. *Ambos*, *dous* sunt numeri pluralis, & inserviunt masculinis: *amlas*, *duas*: sunt etiam pluralis, sed inserviunt solis fœmininis.

Circa quintam seriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam *z*, & est *az*, *ez*, *iz*, *oz*, *uz*, in has syllabas desinunt aliqua adiectiva Lusitana v. g. *primàz*, *mordàz*, *capaz*, *efficaz*, *pertinaz*, *linguaraz*: primas, mordax, capax, efficax, pertinax, linguax. *Portuguez*, *Francez*, *Irlandez*. *Ingrez*, *Escocez*, *Olandez*, *Genovez*, *tremez*, *preytez*, *cortez*, *dez*, *trez*: Lusitanus, Gallus, Hibernus, Anglus, Scotus, Olandus, Genovensis, trimestre, pulchellus, comis, decem, tres: *belliz*, & *feliz*, juxta aliquos: acutus, felix: *veloz*, *feròz*: velox ferox: *truz*: trux, quæ in plurali servant regulam substantivorum suæ classis. Notandum est numeralia *dez*, *trez* carere plurali, & inservire utrique generi, cui etiam inserviunt adiectiva *preytez*, *cortez*, *belliz*, *feliz*, *veloz*, *feroz*, *truz*. Az, ez, iz, oz, uz.

SVBSELLIVM VIII.

De nominibus anomalis seu inæqualibus apud Lusitanos & de ipsorum prænominibus, & cognominibus.

IN hoc ultimo primæ classis subsellio agendùm est de Lusitanorum nominibus anomalis, seu inæqualibus, vel anormis, seu irregularibus. Datur enim in aliquibus nominibus inæqualitas, prout in ipsa ratione communi 40 Anomala nomina apud Lusitanos.

muni nominis aliis non æquantur: & datur irregularitas, prout aliorum regulas non servant. Et notandum est huiusmodi irregularitatem judicandam esse ex regulis linguæ Lusitanæ, & non Latinæ, vel alterius: quia nulla esse potest regula nostræ linguæ.

Solùm igitur à Latinis possumus sumere documenta, seu exempla, ut sicut illi juxta suas regulas judicant sua nomina anomala, nos juxta nostras regulas judicemus nostra.

Vnde sicut apud Latinos sunt anomala *genu*, *& tempe*, quia more aliorum, non declinantur; scilicet genu in singulari, & tempe in plurali, ita apud Lusitanos erunt anomala quæ declinentur, facta in seipsis mutatione, qualia diximus *num.* 22. declinari pronomina, *Eu*, *tu*, *si*, admittentia in singulari casus *mim*, *ti*, *si*.

Numeralia an sint anomala.

Sunt igitur anomala nomina adjectiva numeralia, ut *trinta*, *quarenta*, *cincoenta*, *sessenta*, *setenta*, *quatro*, *seys*, *vinte*, *cem*, quia carent plurali: ideoque non servant communem regulam nominum, utroque numero regulariter gaudentium. Excipe *duzia*; rectè enim dicimus *huma duzia* in singulari, *duas*, *e trez duzias* in plurali: similiter rectè dicimus *hum*, *huns*: *cento*, *centos*: *conto*, *contos*: *milham*, *milhoës*. Etiam haud ineptè (ut accepi à viro docto) potest dici omnia nostra nomina numeralia habere aliqua ratione numerum pluralis, qui numerus non admittitur à Latinis, excepto *mille*: dicunt enim Latini duo millia, tria millia &c. & non dicunt duo triginta, duo sexaginta, duo viginti, duo centum. At Lusitani non ineptè dicunt *muytos vintes*, *muytos trintas*, *muytos quarentas*, *muytos cincoentas*; v. g. *dous vintes fazem quarenta*. *Dous trintas fazem sessenta*. Bis viginti sunt quadraginta: Bis triginta sunt sexaginta. Item apud Arithmeticos est tritus loquendi modus: *Novesfora*, in plurali.

Adverte, sicut aliqua numeralia sunt anomala, quia carent numero plurali, ut *trinta*, *quarenta*: non enim rectè dicimus *trintas*, *quarentas*, ita è contra esse alia numeralia anomala, quia carent singulari, ut sunt *duzentos*, *trezentos*, & similia: non enim

enim dicimus in singulari *duzento*, *trezento*; vide ad finem numeri 129. anomala ob diversam pronunciationem in Plurali.

41 Præcipua apud Lusitanos nomina, quæ verè anomala dici possunt, & frequenter occurrunt, sunt quæ habent vocem pluralis, & significationem singularis, qualia sunt *layvos*, illuvies vultus, *grefhas*, craticula ferrea, *calças* subligar, *migas*, torunda, *papas* puls, *ceroulas* campestre, is, *andas*, lectica, *andilhas*, lecticula, *camaras*, desynteria *alviçaras* donum pro bono nuncio, *pareas*, tributum, *partas da parida*, secundæ, arum. *Primicias*, primitiæ, *arras*, arrhæ, *cocegas*, titillatio, *custas*, expensæ, *editos*, edicta, *encospas*, ocrearum formæ, *entranhas*, præcordia, *exequias*, funus, *erpes*, Herpeta, *lampas*, præcocia, *torneos. e justas*, hastiludium. Quæ omnia & similia ideo verè anomala sunt, quia deviant à communi æqualitate, & regula habentium verè utrumque numerum Singularis & Pluralis: Illa enim cum significent rem unam, & singularem, habent vocem pluralis, ut denotatur per articulos *os*, *as*: dicimus enim *os erpes*, *as lampas*.

Sunt etiam anomala quæ numero singulari contenta sunt, & carent plurali, ut *cal*, *sal*, *pez*, *ar doença*, *e ar graça*; non enim loquimur de aere elemento, sed de morbo qui à Latinis appellatur sydus, & de lepore qui à Lusitanis vocatur *ar*: illa enim quatuor carent plurali, ut per se constat. Item plurali carent *prol*, *isto*, *isso*, *aquillo*, *quem*, *alquem*, *ninguem*, sicut è contra singulari carent contenta plurali *Dous*, *tres*, *seys*, *ambos*, *ambas*. Aliqui in plurali etiam dicunt *preys ninguens*.

Quoniam locuti fuimus de inæqualitate nominum ex defectu utriusque, vel alterius numeri singularis, & pluralis, visum est annectere nominibus anomalis quædam adverbia anomala, quæ ideo talia censentur, quia deviant à communi regula adverbiorum, sequendo regulam nominum habentium singularem, & pluralem numerum. Adverbia anomala.

42 Occurrunt sequentia, *sim*, *nam*, *longe*, *perto*, *pouco*, *muyto*, *logo*: ita, non, longè proximè, parum, multùm,

tùm renuit. *Esta Cidade tem muytos longes, poucos pertos.* Hæc civitas distat à multis locis, paucis proxima est. *O pouco basta ao moderado, o muyto nam basta ao prodigo.* Parum sufficit parco, multum non sufficit prodigo: *os poucos repetidos fazem hum muyto: os muytos podem ser tam diminuidos que escassamente façam hum pouco.* Paucitas repetita facit multitudinem: multitudo ita potest imminui, ut vix constituat paucitatem. *Pedro no sobrescrito desuas cartas nam se contenta de por hum logo, mas poem tres logos.* Petrus in superscriptione suarum epistolarum non contentus est semel ponere statim, sed ter ponit statim.

43 Quod attinet ad alteram subsellii partem de Lusitanorum prænominibus, & cognominibus, illud scire oportet ex nostro Elucid. *n.* 406. nomen proprium olim apud Romanos fuisse divisum in quatuor membra, scilicet Prænomen, Nomen, Cognomen, Agnomen. *Prænomen* erat ante nomen positum, & aliquid speciale denotabat, ut *Lucius*, quòd initio lucis natus esset. *Nomen* erat proprium personæ, & quidem gentilitium, quod originem gentis ostenderet. *Cognomen* erat maiorum tractum ex familia. *Agnomen* veniebat extrinsecùs, vel ex animo, ut *superbus*, vel ex corpore, ut *Crassus*, vel ex fortuna, ut *Africanus*. Exemplum omnium sit: *Publius Cornelius Scipio Africanus.* ubi *Publius* est prænomen, *Cornelius* nomen, *Scipio* cognomen, *Africanus* agnomen.

Prænomē. Cognomē. Agnomen.

Ad hujusmodi exempli similitudinem possumus assignare aliud inter Lusitanos. *Dom Vasco da Gama Descobridor da India.* Dominus Vasquius a Gama Indicus; ubi *Dom.* seu dominus est prænomen, *Vasco* est nomen, *Gama* est cognomen, *Descobridor da India*, est agnomen datum ex magna illa fortuna detegendi Indicum Imperium, tam vastum, tam locuples, & in tantum Christianæ religionis augmentum.

Cognomina inter Lusitanos frequentiora sunt quàm prænomina, & agnomina. Illa ut plurimùm nihil significant, ut *Souza, Brito, Menezes, Taborda, Magalhaes*, capiunt nonnulla significationem à plantis, ut *Pereyra, Oliveyra, Nogueyra, Figueyra*; Pyrus, oliva, juglans, ficus. Desumuntur

sumuntur alia ab animantibus, ut *Sardinha*, *Bacalhaõ*, *Cavallo*, *Bezerro*, *Touro*, mæna, asellus, equus, vitulus, taurus.

Sunt frequentissima, ac fere popularia, quamvis etiam in viris primariis reperiantur, cognomina patronymica, & fere omnia desinunt in *ez*: v. g. *Fernandez* filius Ferdinandi, *Gonçalvez* filius Gondisalli, & quæcunque alia desumpta à nomine patris, imò & matris: ut *Alvarez*, filho de Alvaro: *Rodriguez*, filho de Rodrigo: *Nunez*, filho de Nuno: *Vasquez*, filho de Vasco: *Martins*, filho de Martinho: *Mendez*, filho de Mendo: *Perez*, e *Pirez*, filhos de Pedro: *Annez*, filho de Anna: *Miguens*, filho de Miguel: *Estevez*, e *Estevens*, filhos de Estevans: *Domingues*, filho de Domingos: *Antunez*, filho de Antonio: *Bernardez*, filho de Bernardo: *Lopez*, filho de Lopo: *Marquez*, filho de Marcos: *Paez*, filho de Payo, Latinè Palaius: *Vellez*, filho de Velleo: *Garcez*, filho de Garcia: *Andrez*, filho de Andre: *Fagundez*, filho de Fagundo. 44 Cognomẽ patronymicum.

Cognomini patronymico simile est patrium, quod nempe desumitur ex patria, sive oppido, aut Civitate, sive regno provincia, & natione: v. g. *Portuguez*, ex Lusitania, ut *Antonio Portuguez*: *Aragonez*, ex Aragonia, *Francisco Aragonez*: *Francez* ex Gallia, *Ioam Francez*: *Ingrez* ex Anglia, *Pedro Ingrez*: *Irlandez* ex Hibernia, *Christovam Irlandez*: Braguez, Genovez, Dunquerquez, & sic de aliis. Cognomẽ patrium.

CLASSIS II.

De verbis, & eorum conjugationibus.

SUBSELLIUM I.

De verbis Lusitanis in genere: eorum modis, temporibus, ac personis.

EXPLICATA declinatione nominum, pronominum, & cognominum in prima Classe hujus nostræ Conjugatio verborum.

nostræ Grammaticæ Lusitanæ, sequitur ut explicemus in secunda classe verborum conjugationes. Imprimis conjugatio idem valet, atque conjunctio, & apud Grammaticos est variatio, & declinatio in verbis, quasi multa tempora sub vnum thema, veluti vnum jugum subjungat.

Verbum est pars orationis, quæ modos & tempora habet: neque in casus declinatur: v.g. *Amo, amas, ama: amamos, amays, aman. Como eu amava, como tu amavas, como elle amava*, &c. Verbum aut est personale, aut impersonale: personale habet omnes tres personas, tum in Singulari, tum in Plurali, quales cernuntur in verbo *Amo* proximè exposito. Impersonale est quod prima & secunda persona vtriusque numeri, & tertia multitudinis ferè privatur, tam in voce activa, quàm passiva: ut *convem, he licito, corrense pelejase*: expedit, licitum est, curritur, pugnatur.

Personale, & impersonale verbum.

46 Verba Lusitana sive personalia, sive impersonalia sunt in triplici genere: Quia vel sunt activa, vel passiva, vel neutra. Verbum personale activum est quod in omnibus modis, temporibus, & personis servat suam significationem absque juvamine verbi substantivi, *Sou, es, he*: v.g. *Eu amo, tu amas, elle ama. Eu lego, tu les, elle le.* Verbum personale passivum est quod in omnibus modis, temporibus, & personis habet suam significationem, sed cum juvamine verbi substantivi, & participij sui præteriti: v.g. *Eu sou ama do, tu es amado, elle he amado.* Ego amor, tu amaris, ille amatur. *Eu sou lido, tu es lido, elle he lido.* Ego legor, tu legeris, ille legitur.

Activum verbum.

Passivum verbum.

Verbum personale neutrum est illud quod in omnibus modis, temporibus, & personis ita habet suam significationem activam, absque juva mine verbi substantivi, ut nequeat habere significati onem passivam cum juvamine ejusdem verbi substantivi: v.g *Embranqueço, embranqueces, embranquece.* Canesco, canescis, cãescit: *Envelheço envelheces, envelhece.* Senesco, senescis, senescit: *Endoudeço, endoudeces, endoudece.* Insanio, insanis, insanit. Quæ diximus de verbo personali triplici, nempe activo, passivo, neutro applicet studiosus lector verbo impersonali, quod definivimus ad calcem *numeri* 45.

Neutrum verbum.

Verbum

Verbum hoc appellatur neutrum,quia nec est vnum, nec est alterum,scilicet nec est activum, nec passivum: non est activum, quia omne verbum activum habet vocem correspondentem passivam, & verbum neutrum passivam non habet, nisi in tertiis personis singularis: & ideo non est passivum personale, de quo loquimur. *Commune* verbum est quod *or* syllaba tantùm finitum activi simul & passivi significationem habet, vt *complector*. *Deponens* est quod *or* syllaba tantùm finitum activi, vel neutri significationem habet, vt *sequor*. 47 Commune verbum. Deponens verbum.

In lingua Lusitana non dantur verba communia, nec deponentia, sicut dantur in Latina: omnia enim Lusitana verba sunt vel activa, vel passiva, vel neutra, & omnia in prima persona singularis numeri, præsentis temporis, Indicativi modi finiuntur litera *o*: v.g. *Eu amo, eu embranqueço, eu ouço.* Excipiuntur verbum substantivum *Sou, ou estou*, item *dou, vou, sey, ey*: sum, sto, do, eo, scio, habeo. Item aliqua verba impersonalia, quæ finiuntur aliis literis; v.g.*Emporta convem*, interest, refert, quæ sunt impersonalia activa: item aliqua impersonalia passiva, quæ finiuntur in *e*, v.g. *bebese, correse*. De verbis anomalis non servantibus easdem literas in diversis temporibus, dicemus alibi.

Omne verbum constat modis, temporibus, & personis: modi vulgares, & ordinarij sunt quinque, nempe Indicativus, Imperativus, Optativus, Conjunctivus, Infinitivus. Hæc diversitas modorum in singulis verbis nascitur ex diversitate modorum qui reperiuntur in confabulatione humana. Quòd Lusitanum idioma loquatur de modo Indicativo, patebit ex quadam eloquij simplicitate, v. g. quando verbum ante se non habet aliquam particulam, vt quando dicimus. *Amo, amavà, amey, amara, amarey*: excipitur futurum perfectum. *Ia entam eu terey amado*, quo tempore ponitur particula *ja entàm*. 48 Modi in verbis quot. Modi verborum qualiter dignoscantur.

Imperativus modus dignoscitur ex imperio, quo aliquid fieri jubemus, v. g. *Ama tu, Amaràs tu.* Optativus innotescit ex desiderio explicato per particulas *Oxalà, Gueyra Deos, Praza a Deos, Prouvera a Deos.*

Vtinam: *Oxala amara eu, ou amasse*: utinam amarem, aut amassem: *Prouvera a Deos que amara eu*: Placuerit Deo quòd ego amavissem. *Praza a Deos que ame eu.* Placeat Deo quòd ego amem.

Conjunctivus patet ex particula *como.* v. g. *como eu amo*: *Como eu amava*: cum amem, cum amarem. Infinitivus apparet ex particula *que*, v. g. *que amo*, *que amey.* Amare, amavisse. Aliquando innotescit ex sola conjunctione duorum verborum, v. g. *desejo amar, ou desejo ser amado.* Cupio amare, vel cupio amari.

49 Omnis modus qui infinitivus non est finitus vocatur, & tales sunt Indicativus, Imperativus, Optativus, Conjunctivus. Præter hos magis vulgares & communes modos, dantur alij duo qui licèt sint minùs frequentes, sunt tamen valde proprij ac peculiares Lusitanæ Linguæ, & alter vocatur potentialis, alter permissivus, de quibus alibi infra.

Tempora in modis verborum.

Omne verbum in quolibet ex dictis quinque modis habet tria principaliora tempora nempe præsens, præteritum perfectum, ac futurum: v. g. *Eu amo*, *Eu amey*, *Eu amarey*. Amo, amavi, amabo. Præter dicta tempora habet quodlibet verbum alia tria minùs præcipua, quæ spectant ad tria præcipua, scilicet præteritum imperfectum, præteritum plusquam perfectum, & futurum perfectum, v. g. *Eu amava*, *Eu amara*, *Ia entam eu terey amado*, Amabam, Amaveram; Amavero.

In solo modo Indicativo, & Infinitivo reperiuntur dicta sex tempora: in modo imperativo duo tantùm, præsens, & futurum: non enim præcipitur quod jam præteritum est. Vnde solùm dicimus. *Ama tu*, *Amaras tu*: *Amara elle.* Ama, vel amato: Amato tu vel amabis: Amato ille, vel amabit. In Optativo idemmet tempus inservit pro præsenti ac præterito imperfecto: v.g. *Oxala amara eu, ou amasse*, Vtinam amarem. Quæ planiùs innotescent, cum infra in suis subselliis collocaverimus tres verborum Lusitanorum conjugationes.

50 Præter dicta sex tempora sunt in modo infinitivo duo

duo supina, & quatuor participia. Primum temporis præsentis in sola voce activa. Secundum temporis futuri in sola voce activa. Tertium etiam futuri in sola voce passiva. Quartum temporis præteriti in eadem voce passiva. Sunt etiam tria gerundia, de quibus & ipsorum formationibus infra agemus.

Personæ in verbis.

In singulis temporibus habet vnumquodque verbum tres Personas in singulari, & tres in plurali. Tres numeri singularis sunt ***Eu**, **tu**, **elle***: v.g. ***Eu amo**, **tu amas**, **elle ama**.* Amo, amas, amat. Tres pluralis numeri sunt ***nòs**, **vòs**, **elles***: v.g. ***nòs amamos**: **vòs amays**, **elles amam**.* Amamus, amatis, amant. Vbi obſervandum eſt in ſingulari quidquid non eſt, ***Eu***, vel ***tu*** eſſe tertiam perſonam, v. g. ***Pedro**, **Franciſco**, **pao**, **pedra**.* Vnde dicimus ***Pedro ama**, **Franciſco enſina**, **O pao he brando**, **A pedra he dura**.* Petrus amat Franciſcus docet, Lignum eſt molle, lapis eſt durus. Eâdem ratione in plurali quidquid non eſt ***Nòs***, *e **vòs*** eſt tertia perſona. Sic dicimus: ***os Pedros ſam es forçados**, **os Franciſcos ſam ſabios**, **os paos ſam brandos**, **As pedras ſam duras**.* Petri ſunt ſtrenui, Franciſci ſunt ſapientes, ligna ſunt blanda, lapides ſunt duri.

Perſonarum uſus in verbis.

Notandum eſt primò Luſitanos non uti ſecunda perſona ſingularis ***tu***, niſi quando loquuntur cum Perſona admodum abjecta, vel admodum familiari: quando enim loquuntur cum perſona extranea aliqualis æſtimationis, utuntur ſecunda perſona pluralis, v.g. ***vos ſoys**, **vos amays***, & non dicunt ***Tu es**, **tu amas***.

Tertia perſona utriuſque numeri pertinet ad titulos, quibus nominamus perſonas digniores. Tituli ſunt. ***Voſſa Merce**, **Reverendiſſima**, **ſenhoria**, **Illuſtriſſima**, **Excellencia**, **Eminencia**, **Alteza**, **Mageſtade**.* Notetur quòd quando dirigimus ſermonem ad perſonas horum titulorum capaces, utimur illis titulis, & non tertiâ perſonâ, ***Elle**, **ella**; **elles**, **ellas***. Eſt enim fæda inurbanitas, quando loquimur ad ſimiles perſonas dicere ***Ouça elle**, **ou ella**: **Ouçam elles**, **ou ellas**.* Audiat ille, vel illa; Audiant illi, vel illæ. Verùm dicimus ***Ouça voſſa Senhoria**, **voſſa Excellencia**; **Ouçam voſſas Senhorias**, **voſſas Excellencias**.*

cellencias. Aliquando abſque inurbanitate dirigendo ſermonem ad ſimiles perſonas utimur ſecunda perſona, jungendo vocem *Senhor, ou ſenhora : Ouvi ſenhores, ou ſenhoras.*

§ 1 Notandum, eſt 2. in lingua Luſitana ſicut etiam in Latina aliquando exprimi primam & ſecundam perſonam tam ſingularis, quàm pluralis numeri, aliquando non exprimi, v.g. *Eu mo; tu amas* : *Nos amamos, vòs amays* : Item *Amo, amas* : *amamos, amays.* Verùm tertia perſona tam ſingularis, quàm pluralis ſemper debet exprimi : v.g. *elle ama*, *Pedro ama* : *Elles amam*, *os homens amam.* Excipitur quando verbum in plurali ponitur neutraliter : v.g. *dizem*, *contam*, *referem* : fertur, narratur, refertur.

Notandum eſt tertiò in modo Imperativo non dari primam perſonam ſingularis : quia nemo ſibi imperat: dari tamen primam perſonam pluralis numeri : v. g. *amemos nòs; façamos nòs todos os preſentes*: diligamus nos, faciamus nos omnes præſentes : quia tunc cadit illud præceptum, vel exhortatio ſaltem ſecundariò in præcipientem, vel exhortantem.

Notandum eſt 4. Luſitanos in noſtris verbis ſæpe exprimere dictas tres perſonas *Eu*, *tu*, *elle* : *Nòs*, *vòs*, *elles* per particulas *me*, *te*, *ſe* : *nos*, *vos*, *ſe*, in quo eventu particulæ *nos*, *vos* carent accentu quo ſolent notari nôs, vôs. Hoc facimus duobus modis : primo quando exprimimus dictas perſonas *Eu*, *tu*, *elle*: & tunc ponimus dictas particulas *me*, *te*, *ſe*, ante verbum, ſed in diverſo caſu, nempe accuſativo : v.g. *Eu me envergonho, tu te envergonhas, elle ſe envergonha*: *nôs nos envergonhamos*, *vôs vos envergonhays*, *elles ſe envergonham.* Ego erubeſco, tu erubeſcis, ille erubecit : nos erubeſcimus, vos erubeſcitis, illi erubeſcunt.

§ 2 Secundo modo quando non exprimuntur dictæ perſonæ; & tunc ponuntur dictæ particulæ poſt verbum. v.g. *Envergonhome*, *envergonhaſte*, *envergonhaſe*: *Envergonhamonos*, *envergonhayſvos*, *envergonhamſe.* Erubeſco, erubeſcis, erubeſcit : Erubeſcimus, erubeſcitis, erubeſcunt. Idem cernitur in verbis *Corrome*, ou *eu me corro.*, erubeſco : *Preſome*, ou *eu me preſo*, jactor : & ſimilibus. Addo omne fere verbum Luſitanum

tanum

tanum admittere similem modum accepta ante, vel post se particula illa, v.g. *Eu me amo, eu me ensino, eu me ouço, eu me louvo, eu me conheço.* Vbi particula *me* ponitur ante verbum. Similiter *amome, ensinome ouçome, louvome, conheçome*: ubi particula ponitur post verbum. Secunda persona pluralis exprimitur aliquando in verbo addita particula *des*, v.g. *como fordes muyto tempo doente, nam me espantarey, se vos vir fraco.* Cum diu ægrotaberis, non mirabor videns te debilem. Mitto plura similia ad Classem, & subsellium de syntaxi.

SVBSELLIVM II.

De verbo Sou, ou Estou.

ANtequam designemus conjugationes verborum regularium, quæ cæterorum mensura esse possunt: & ante sermonem de anomalis, vel irregularibus, quæ à regularium communi ratione discedunt, scire radicitùs oportet naturam verbi *Sou*, ou *Estou*. Quia licèt hujusmodi verbum sit anomalum, & omnium irregularissimum, tamen omnino inservit ad exactam cognitionem omnium verborum passivorum, quæ tanquam individuus comes associat in omnibus modis, & personis. 55 Verbum Sou, ou Estou est anomalū.

Habet hoc verbum duas partes, alteram *Sou*, alteram *Estou*: prior inservit omnibus verbis passivis, vt suo loco videbimus, & exemplificabimus. Posterior jungi potest cum omnibus verbis activis in omnibus modis, & temporibus, v.g. *Estou, estava, estive estivera, estarey lendo, escrevendo, ensinando, ouvindo*, de quo latiùs suo loco. Vtraque pars est anomala, vel irregularis, & quælibet spectat ad diversam conjugationem, prior ad secundam ob Infinitivum *ser*, posterior ad primam ob infinitivum *estar*.

Vocatur hoc verbum substantivum per analogiam & similitudinem ad nomen substantivum: quia sicut nomen substantivum potest esse in oratione absque Substantivum verbum.

juvamine nominis adjectivi, & nullum nomen adjectivum poteſt eſſe in oratione ſine ope alicujus ſubſtantivi, ita verbum *Sou* poteſt in oratione eſſe abſque adminiculo cujuſlibet alterius verbi, & nullum verbum paſſivum valet ſubſiſtere in oratione abſque ope prædicti verbi ſubſtantivi, cujus conjugatio ſequens eſt.

54 Exemplar verbi ſous vel Eſtou.

CONIVGATIO VERBI, ſubſtantivi Sou, *ou* Eſtou.

INDICATIVI MODI, tempus præſens. *Italicè.*

Eu ſou, ou eſtou.	*Sum.*	Io ſono, ſon, ſo,
Tu es, ou eſtâs.	*Es.*	Tu ſei, ſe.
Elle he, ou eſtâ.	*Eſt.*	Colui è.
Pl. Nos ſomos, ou eſtamos.	*Sumus.*	Noi ſiamo.
Vôs ſoys, ou eſtays.	*Eſtis.*	Voi ſiete, e ſete.
Elles ſam, ou eſtam.	*Sunt.*	Coloro ſono.

Præteritum imperfectum.

Eu era, ou eſtàva.	*Eram.*	Io era.
Tu eras, ou eſtàvas.	*Eras.*	Tu eri.
Elle era, ou eſtàva.	*Erat.*	Colui era.
Pl. Nos eramos, ou eſtàvamos.	*Eramus.*	Noi eravamo.
Vôs ereys, ou eſtaveys.	*Eratis.*	Voi eravate.
Elles eram, ou eſtavam.	*Erant.*	Coloro erano.

Præteritum perfectum.

Eu fuy, ou eſtive.	*Fui.*	Io fui, e ſono ſtato.
Tu foſte, ou eſtiveſte.	*Fuiſti.*	Tu foſti, ſei, sè ſtato.
Elle foy, ou eſteve.	*Fuit.*	Colui fù, & è ſtato.

Nôs

Nós ſomos, ou eſtivemos. — Pl.
Fuimus. — Noi ſummo, e ſiamo ſtati.
Vós foſtes, ou eſtiveſtes.
Fuiſtis. — Voi foſte, e ſiete ſtati.
Elles foram, ou eſtivèram.
Fuerunt vel fuerunt. — Coloro furono, e ſono ſtati.

Præteritum pluſquam perfectum.

Eu fora, ou eſtivèra.
Fueram. — Io ero ſtato.
Tu foras, ou eſtivèras.
Fueras. — Tu eri ſtato.
Elle fora, ou eſtivèra.
Fuerat. — Colui era ſtato.
Nós foramos, ou eſtiveramos. *Fueràmus.* — Noi eravamo ſtati. — Pl.
Vós foreys, ou eſtivereys.
Fueratis. — Voi eravate ſtati.
Elles foram, ou eſtivèram. *Fuerant.* — Coloro erano ſtati.

Futurum imperfectum.

Eu ſerey, ou eſtarey. *Ero.* — Io ſarò.
Tu ſerâs, ou eſtarás. *Eris.* — Tu ſarai.
Elle ſerâ, ou eſtarâ. *Erit.* — Colui ſarà.
Nós ſeremos, ou eſtaremos. *Erimus.* — Noi ſaremo. — Pl.
Vós ſereys, ou ſtareys.
Eritis. — Voi ſarete.
Elles ſeràm, ou eſtaràm.
Erunt. — Coloro ſaranno.

Futurum perfectum.

Ia eu entam ſerey, ou eſtarey. *Fuero.* — Io ſarò ſtato.
Ia tu entam ſerâs, ou eſtarâs. *Fueris.* — Tu ſarai ſtato.

Ia elle entam ſerâ, ou eſtarâ. *Fuerit.*	Colui ſarà ſtato.
Pl. Ia nôs entam ſeremos, ou eſtaremos. *Fuerimus.*	Noi ſaremo ſtato.
Ia vôs entam ſereys, ou eſtareys. *Fueritis.*	Voi ſarete ſtato.
Ia elles entam ſeràm, ou eſtaràm. *Fuerint.*	Coloro ſaranno ſtato.

IMPERATIVI MODI *tempus præſens.*

Se tu, ou eſtâ. *Es vel eſto.*	Sii tu.
Seja elle, ou eſteja. *Sit.*	Sia colui.
Pl. Sejamos nôs, ou eſtejamos. *Simus.*	Siamo noi.
Sede vôs, ou eſtay. *Eſte vel eſtote.*	Siate voi.
Sejam elles, ou eſtejam *Sint.*	Siano coloro.

Futurum, ſive modus mandativus.

Serâs tu, ou eſtarâ s. *Eſto tu vel eris.*	Sarai tu.
Serâ elle, ou eſtarâ. *Eſto ille vel erit.*	Sarà colui.
Pl. Sereys vôs, ou eſtareys, *Eſtote, vel eritis.*	Sarete voi.
Seram elles, ou eſtaràm. *Sunto, vel erunt.*	Saranno coloro.

OPTATIVI MODI *tempus præſens, & imperfectum.*

Oxala fora eu, ou foſſe: Eſtivera, ou eſtiveſſe. *Vtinam eſſem.*	Dio voleſſe ch'io foſſi o ſarei io.
Foras tu ou foſſes:Eſtiveras, ou eſtiveſſes. *Eſſes.*	Foſſi, e ſareſti tu,

Fora

Fora elle, ou fosse: Estivera, ou estivesse. *Esset.*	Fosse, es sarebbe colui.	
Oxala foramos nôs ou fossemos, estiveramos, ou estivessemos. *Vtinam essemus.*	Fossimo, e saremo noi.	Pl.
Foreys vôs, ou fosseys: Estivereys, ou estivesseys. *Essetu.*	Foste, e sareste voi.	
Foram elles, ou fossem: Estiveram, ou estivessem. *Essent.*	Fossero, e sarebbero coloro.	

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que fosse eu. ou estivesse. *Vtinam fuerim.*	I dio voglia che io sia stato.	
Que fosses tu, ou estivesses. *Fueru.*	Tu sij stato.	
Que fosse elle, ou estivesse. *Fuerit.*	Colui sia stato.	
Queyra Deos que fossemos nôs, ou estivessemos. *Vtinam fuerimus.*	I dio voglia che noi siamo stati.	Pl.
Que fosseys vôs, ou estivesseys. *Fueritis.*	Voi siate stati.	
Que fossem elles, ou estivessem. *Fuerint.*	Coloro siamo stati.	

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvèra a Deos que fora eu, ou estivèra. *Vtinam fuissem.*	Dio volesse che io fossi stato e sarei stato io.
Que foras tu, ou estivèras. *Fuisses.*	Fosti tu stato, e saresti stato.
Que fora elle, ou estivèra. *Fuisset.*	Fosse stato, e sarrebbe stato colui.

Prouvera

Pl. Prouvera à Deos que foramos nôs, ou estiveramos. *Vtinam fuissemus.*	Fossimo stati, e saremmo stati noi.
Que foreys vôs, ou estivereys. *Fuissetis.*	Foste stati, e sareste stati voi.
Que foram elles, ou estiveram. *Fuissent.*	Fossero, & sarebbono stati coloro.

Futurum.

Praza à Deos que seja eu, ou esteja. *Vtinam Sim.*	Dio voglia che io sia.
Que sejas tu, ou estejas. *Sis.*	Sia, ò sij tu.
Que seja elle, ou esteja. *Sit.*	Sia quello, o colui.
Pl. Praza à Deos que sejamos nôs ou estejamos. *vtinam simus.*	Siamo noi.
Que sejays vôs, ou estejays. *Sitis.*	Siate voi.
Que sejam elles, ou estejam. *Sint.*	Siano coloro.

CONIVNCTIVI MODI tempus præsens.

Como eu sou, ou estou, ou sendo eu. *Cum Sim.*	Conciosia cosa che io sia.
Como tu es, ou estâs, ou sendo tu. *Sis.*	Tu sia, o sij.
Como elle he, ou estâ, ou sendo elle. *Sit.*	Colui sia.
Pl. Como nôs somos, ou estamos, ou sendo nôs. *Cum simus.*	Che noi siamo,
Como vôs soys, ou estays, ou sendo vôs. *Situs.*	Voi siate.
Como elles sam, ou estam, ou sendo elles. *Sint.*	Coloro siano o sieno.

Præteritum

Præteritum imperfectum.

Como eu era, ou estava, ou sendo eu. *Cum essem.*	Conciosia cosa che io fossi, e sarei.
Como tu eras, ou estavas, ou sendo tu. *Esses.*	Tu fossi, e saresti.
Como elle era, ou estava, ou sendo elle. *Esset.*	Colui fosse e sarebbe.
Como nôs eramos, ou estavamos, ou sendo nôs. *Cum essemus.*	Pl. Noi fossimo, e sarevemo.
Comos vos ereys, ou estaveys, ou sendo vôs. *Essetis.*	Voi foste, e sareste.
Como elles eram, ou estavam, ou sendo elles. *Essent.*	Coloro fossero, o sarebbero, o sarebbeno.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy, ou estive, ou sendo eu. *Cum fuerim.*	Conciosia cosa che io sia stato.
Como tu foste, ou estiveste, ou sendo tu. *Fueris.*	Tu sia, o sij stato.
Como elle foy, ou esteve, ou sendo elle. *Fuerit.*	Colui sia stato.
Como nôs fomos, ou estivemos, ou sendo nôs. *Cum fuerimus.*	Pl. Noi siamo stati.
Como vôs fostes, ou estivestes, ou sendo vôs. *Fueritis.*	Voi siate stati.
Como elles foram, ou estiveram, ou sendo elles. *Fuerint.*	Coloro siano, o sieno stati.

Præteritum.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu fora, ou estivera, ou sendo eu. *Cum fuissem.*	Concosia cosa che io fossi, o sarei stato.
Como tu foras, ou estiveras, ou sendo tu. *Fuisses.*	Tu fossi o saresti stato.
Como elle fora, ou estivera, ou sendo elle. *Fuisset.*	Colui fosse, e sarebbe stato.
Pl. Como nôs foramos, ou estiveramos, ou sendo nôs. *Cum fuissemus.*	Noi fossimo, e saremmo stati.
Como vôs foreys, ou estivereys, ou sendo vôs. *Fuissetis.*	Voi foste, e sareste stati.
Como elles foram, ou estiveram, ou sendo elles. *Fuissent.*	Coloro fossero, o sarebbero stati.

Futurum.

Como eu for, ou estiver. *Cum fuero.*	Conciosia cosa che io sarò stato.
Tu fores, ou estiveres. *Fueris.*	Tu sarai stato.
Elle for, ou estiver. *Fuerit.*	Colui sarà stato.
Pl. Como nôs formos, ou estivermos. *Cum fuerimus.*	Noi saremo stati.
Vôs fordes, ou estiverdes. *Fueritis.*	Voi sarete stati.
Elles forem, ou estiverem. *Fuerint.*	Coloro saranno stati.

CONIVN

CONIVNCTIVI MODI, propriæ voces Lusitanæ.

Præsens.

Posto que eu seja, ou esteja. *Quamvis sim.*	Benche io sia.
Tu sejas, ou estejas. *Sis.*	Tu sij.
Elle seja, ou esteja. *Sit.*	Colui sia.
Posto que nôs sejamos, ou estejamos. *Quamvis Simus.*	Benche noi siamo. Pl.
Vôs sejays, ou estejays. *Sitis.*	Voi siate.
Elles sejam, ou estejam. *Sint.*	Coloro siano.

Præteritum imperfectum.

Posto que eu fora, ou fosse, estivera, ou estivesse. *Quamvis Essem.*	Benche io fossi e sarei.
Tu foras, ou fosses, estiveras, ou estivesses. *Esses.*	Tu fossi e saresti.
Elle fora, ou fosse, estivera, ou estivesse. *Esset.*	Colui fosse e sarebbe.
Posto que nôs foramos, ou fossemos, estiveramos, ou estivessemos. *Quamvis Essemus.*	Benche noi fossimo e saremo. Pl.
Vôs foreys, ou fosseys, estivereys, ou estivesseys. *Essetis.*	Voi foste e sareste.
Elles foram, ou fossem, estiveram, ou estivessem. *Essent.*	Coloro fossero e sarebbono.

Præteritum

Præteritum perfectum.

Pósto que eu fuy, ou estive.	*Quamvis fuerim.*	Benche io sia stato.
Posto que tu foste, ou estiveste.	*Fueris.*	Tu sij stato.
Posto que elle foy, ou esteve.	*Fuerit.*	Colui sia stato.
Pl. Posto que nôs fomos, ou estivemos.	*Quamvis fuerimus.*	Benche noi siamo stati.
Posto que vôs fostes, ou estivestes.	*Fueritis.*	Voi siate stati.
Posto que elles foram, ou estiveram.	*Fuerint.*	Coloro siano stati.

Præteritum plusquam perfectum.

Posto que eu fora, ou estivera.	*Quamvis fuissem.*	Benche io fossi, & sarei stato.
Que tu foras, ou estiveras.	*Fuisses.*	Tu fossi e saresti stato.
Que elle fora, ou estivera.	*Fuisset.*	Colui fosse è sarebbe stato.
Pl. Posto que nôs foramos, ou estiveramos.	*Quamvis fuissemus.*	Benche noi fossemo è saremmo stati.
Que vôs foreys, ou estivereys.	*Fuissetis.*	Voi foste, e sareste stati.
Que elles foram, ou estiveram.	*Fuissent.*	Coloro fossero e sarebbero stati.

MODI POTENTIALIS *tempus præsens.*

Que seja eu, ou esteja, que hey eu de ser, ou estar, serey eu, ou estarey.	*Sim.*	Che io sia: che io habbia essere,

da essere? overo che io possa, debba, o voglia essere.

Præteritum imperfectum.

Seria eu, ou estária, fora eu, ou estivera, pudera ser, ou estar. *Essem.*

Sarei io, potrei, doverei io essere, overo che io possa, debba o voglia essere.

Præteritum perfectum.

Pude eu ser, ou estar. *Fuerim.*

Che io sia stato, o che io habbia potuto, dovuto, o voluto esser.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou estivera, podera ser, ou estar. *Fuissem.*

Che io sarei stato; haverei io potuto, dovuto, o voluto essere.

Futurum.

Seria eu, ou estaria, serey, eu estarey, poderey eu ser, ou estar. *Fuerim.*

Saro io, ovuro potuto, doverò, o vero io essere.

MODI PERMISSIVI, SEU commissivi, tempus præsens.

Seja eu, ou esteja, doulhe que seja, ou esteja,

masque seja, ou esteja. *Sim.*	Io sia, posto che io sia, ancorche io sia.

Præteritum imperfectum.

Fora eu, ou estivera, doulhe que fora, ou estivera, masque fora, ou estivera. *Essem.*	Io fossi, posto ch'io fossi, ancorche io fossi,

Præteritum perfectum.

Fosse eu, ou estivesse, doulhe que fosse, ou estivesse, masque fosse, ou estivesse. *Fuerim.*	Io sia stato, posto ch'io sia stato: ancorche io sia stato.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou estivera, doulhe que fora, ou estivera, masque fora ou estivera. *Fuissem.*	Io fossi stato, posto ch'io fossi stato: ancorche io fossi stato.

Futurum.

Doulhe que venha, ou chegue eu à ser, ou estar. *Fuero.*	Io habbia da essere: posto che io habbia da essere: ancorche io habbia da essere.

INFI

INFINITI MODI
tempus præsens.

Ser, ou que sou, es, he, somos, soys, sam, Estar, ou que estou, estàs, està, estamos, estays, estam. *Esse.* Essere.

Præteritum imperfectum.

Ser, ou que era, eras, era; eramos, ereys, erã Estar, ou que estava, estavas, estava: estavamos, estaveys, estavam. *Esse.* Essere.

Præteritum perfectum.

Que fuy, foste, foy: fomos, fostes, foram. ou que estive, estiveste, esteve: estivemos, estivestes, estiveram *Fuisse.* Essere stato.

Præteritum plusquam perfectum.

Que fora, foras' fora: foramos, foreys, foram: ou que estivera, estiveras, estivera: estiveramos, estivereys, estiveram. *Fuisse.* Essere stato.

Futurum.

Que ey, has, ha de ser; ou que serey, seràs, serà, ou estarey, estaràs, estarà. *Fore, vel futurum esse.* Doves essere.

Pl. Que avemos, aveys, ham de ser, ou estar, ou que seremos, sereys, seràm, ou estaremos, estareys, estaràm. *Fore vel futuros, as, a, esse.*

Futurum perfectum.

Que ouvèra, ouvèras, ouvèra de ser, ou estar. *Futurum, am, um fuisse.* — Havere ad essere.

Pl. Que ouvèramos, ouvereys, ouveram de ser, ou estar. *Futuros as, a fuisse.* — Cosa da essere.

Participium futuri temporis.

O que ha, ou ouver de ser, ou estar. *Futurum, a, um.* — Cosa da essere.

SVBSELLIVM III.

Observationes circa verbum Sou, *ou* Estou. *tum peculiares, tum pertinentes ad reliqua verba.*

verba sou, & vou in præteritis æquivocantur.

TRia occurrunt observanda quæ ad verbum *Sou*, ou *estou* peculiariter spectant. Primum est præteritum perfectum modi indicativi spectans ad verbum *Sou* quod sic habet *Eu fuy*, cum reliquis personis singularis, & pluralis æquivocatur omninò cum præterito perfecto indicativi spectante ad verbum *vou*, ita ut scribatur utrumque iisdem omninò literis, *Eu fuy*: est tamen inter utrunque hoc discrimen, quòd post præteritum

præteritum verbi *vou*, ſemper ſequitur nomen ſubſtantivum loci cum motu, quod aliquando habet adiectivum cum quo cohæret, v.g. *Fuy a Roma, fuy a Liſboa*, ou *Fuy á famoſa Roma*, *Fuy á grande Lisboa*: Ivi Romam, Ivi Olyſſiponem vel Ivi pulchram Romam, Ivi magnam Olyſſiponem: aliquando ſequitur verbum infiniti modi, *Fuy ver*, *fuy ler*. Ivi videre, Ivi legere. Verùm præteritum verbi *Sou* ſemper poſt ſe habet ſubſtantivum, vel adiectivum abſque motu, v. g. *Fuy bom eſtudante. Liſboa foy fundada por Vlyſſes.* Etiam æquivocantur eadem ratione, & differentia dicta duo verba in præteritis pluſquam perfectis indicativi, & futuris coniunctivi: *Eu fora*, *foras*, *fora*. *Como eu for*, *fores*, *for* &c.

Secundum eſt. Non ſolùm cum verbis, ſed etiam cum aliis vocibus Luſitanis æquivocantur multæ perſonæ verbi *Sou*: v.g. *Elles ſam* æquivocatur cum nomine *ſam*, Latinè ſanus: Eu era, tu eras, elle era cum nomine ſingularis numeri *Era*: Latinè hedera, & cum eodem in plurali *Eras*. Latinè hederæ: *Eu fora*, *elle fora* cum præpoſitione *fora*, Latinè extra: *Elles foram* cum nomine *foràm*, quod eſt animal Latinè viverra: *Elles ſeram* cum nomine *Seràm* Latinè pernoctatio. *Se tu* cum præpoſitione *ſe*, cum pronomine *ſe*, & cum nomine *Sè*. *Sede vôs* cum nomine *ſede*, ſitis. Æquivocatio verbi ſou cum aliis vocibus.

66 Verbum *Eſtou* duas etiam habet perſonas, quæ æquivocantur cum duobus numeris eiuſdem nominis, v.g. *Tu eſtàs*, *Elle eſtà* cum nomine *eſta* in ſingulari, & eodem *eſtas* in plurali, Latinè Iſta, Iſtæ. Hæ voces diſtinguuntur inter ſe vel per accentum, ſi altera ſolum illum habet, vel per orationis contextum, ſi neutra accentum habeat. Eſtou æquivocatur.

Tertium eſt. Aliqui vitioſè & quidem barbarè, cum debeant dicere *Nôs ſomos*, *vôs ſoys* dicunt *Nôs ſamos*, *vôs ſondes*. Alij æquè barbarè ſcribunt totum futurum indicativi cum litera *a*, v. g. *Sarey*, *ſaràs*, *ſarà* cum debeant ſcribere & pronunciare cum *e*, *ſerey*, *ſeràs* *ſerà*: utrumque valdè abhorret ab iis, qui volunt caſtè loqui. Alij denique in omnibus modis utuntur hac voce *Sida* quæ Caſtellana & non Luſitana eſt, juncta cum Sido Caſtellana vox.

 verbo

verbo *Ey, as, ha*, v. g. *Ey sido, avia sido, ouve sido, ouvera sido, averey sido, ouvesse sido, aja sido, aver sido,* sunt modi elegantes in lingua Castellana, improprij tamen in Lusitana, proindeque à studiosis nostræ linguæ vitari debent. Dixi (iuncta cum verbo *Ey, as, ha*) Quia juncta cum verbo *Tenho, tems, tem*, Lusitana est. Recte enim dicimus *Tenho sido bom estudante: Tens sido bom soldado.* Fui bonus scholasticus. Fuisti bonus miles.

Si loquamur de obseruationibus verbi *sou, ou estou* pertinentibus ad reliqua verba, circa modos indicativi, & imperatiui, non occurrit obseruandum aliquid præter ea, quæ observavimus jam classe 2. subs. 1. Signa quæ modum optativum demonstrant, sunt omnia illa quæ desiderium exprimunt, v. g. *Oxala, Queyra Deos, Prouvera a Deos, Praza a Deos.* Quibus addi possunt particulæ, O, *Assim*, & similes desideriorum indices v. g. *o se fosse eu tal, qual de mim se cuyda!* O si mea merita æquarent hominum æstimationem! *Assim Deos me ajude:* Sic Deus me adjuvet.

Optativi modi signa.

Dignum animadversione est sæpe multis particulis eidem orationi conjunctis significari idem, v. g. *Oxala, Queyra Deos, Prouvera a Deos que fosse eu virtuoso.* Nec improbari hoc debet in Lusitana lingua, siquidem in Latina serviunt eædem voces diuersis temporibus, ut cernitur in præsenti & imperfecto modi optativi: & idem tempus servit diversis modis, sicut perfectum optativi, quod est idem atque perfectum conjunctivi, & futurum Optativi est idem quod præsens conjunctivi, &c.

Coniunctivus modus.

Modus conjunctivus in lingua Lusitana est idematque modus indicativus addita particula *Como* ante verbum, ut cernitur in conjunctivo dicti verbi *Sou*, & cernetur postea in reliquis verbis apponendis. Sic invaluit mos apud Hebræos, & Arabes, qui indicativo addunt certas quasdam particulas vel literas. Pro maiori intelligentia appono exempla quibus utitur P. Vellesius in comént. artis Emman. fol. 30. in omnibus temporibus. In præsenti: *Como soys bom, parecevos que ninguem he mao.* Cum bonus sis, neminem malum esse judicas. In imperfecto:

fecto: *Como eu era innocente, de ninguem me temia.* Cum essem innocens à nemine cavebam. In præt. perf. *Como fostes muyto tempo doente, nam me espanto estardes ainda fraco.* Cum diu ægrotaveris, non miror quòd adhuc debilis sis. In præt. plusqu. *Como dàntes fora soldado, sofria bem os trabalhos do mar.* Cum antea miles fuissem, æquo animo sustinebam labores maris. In futuro: *Como for soldado, nam temerey a morte*: Cum fuero miles non timebo mortem. Rude vulgus loco particulæ *como* apponit particulam *comoquerque*, non sic viri diserti, qui etiam respuunt modos Castellanos, *Como sempre aveys sido bom*: *Como dàntes ouvesse sido soldado, &c.*

Non sine elegantia utitur Luisitana lingua simili idiomate conjunctivi modi cum gerundio *Sendo*, *ou estando*, v. g. *Nam ves correys de fazer tays cousas, sendo nobre*? Non pudet te agere talia, cum sis ingenuus? *Nam vos està bem fallar tam livremente sendo ainda moço.* Non tibi expedit loqui tam liberè, cum adhuc sis puer. *Aprendi Grego, estando em Roma.* Didici linguam Græcam, cum essem Romæ. *Escrevivos duas cartas, estando em Evora.* Scripsi ad te binas literas, cum essem Eboræ. *Nam me espando convalecerdes tam devagar, estando tanto tempo doente.* Non miror quòd tam lentè vires recuperaveris, cum tandiu ægrotus esses. *Cahi em huma doença, nam sendo ate entam doente.* Incidi in quendam morbum, cum antea num quamægrotaverim. Et notandum non rectè dici, *Como ajays sido doente*: *Como ate entam nam ouvesse sido doente.* Sunt enim (ut jam monuimus) modi Castellani, proindeque alieni à Lusitana lingua. Sendo ou estando.

Sunt aliquæ locutiones modi conjunctivi, quæ proferuntur elegantiùs per particulas *poys*, & *despoys* quàm per particulam *como*, vel cum gerundio, v. g. *Nam me espanto fallardes tam ousadamente, poys soys soldado.* Non miror quòd loquaris tam audacter: siquidem es miles. *Morreo ao primeyro de setembro, despoys de ser Papa sete annos*: ou *avendo sete annos que era Papa.* Obiit prima die septembris, postquam septennio Summus Pontifex fuerat. Ex quibus, ac similibus exemplis infra appo-

nendis ſatis patebit ubertas & copia Luſitanæ linguæ.

Reſtant adhuc notanda in modo conjunctivo idiomata quædam Luſitanæ linguæ valde peculiaria, quæ ſequuntur.

Præſens. *Potoque eu ſeja, tu ſejas, elle ſeja: nòs ſejamos, vòs ſejays, elles ſejam.*

Imperf. *Poſtoque eu fora, ou foſſe, tu foras ou foſſes, elle fora, &c.*

Perf. *Poſtoque eu fuy, tu foſte, elle foy; nos fomos, vòs &c.*

Pluſq. *Poſtoque eu fora, tu foras, elle fora: nòs foramos, &c.*

In eodem modo habet futurum præcedentibus his particulis *ſe*, vel *ſenam*: v. g. *ſe eu for, ſe tu fores*, &c. *Senam for, ſenam fores* &c. quæ particulæ junguntur reliquis temporibus, v. g. *ſe foſſe, ſenam foſſe: ſe fora, ſenam fora: ſe fuy, ſenam fuy.*

Particulæ in conjunctivo. Etiam prædicto modo junguntur particulæ *que, quenam, peraque, peraquenam, aindaque, comtantoque*, v. g. *Agora rogote que ſejas liberal, antigamente rogavate quenam foſſes prodigo.* Modò te precor ut ſis liberalis, olim te precabar ne fuiſſes prodigus. *Emporta guardar certo meyo peraque ſejas liberal, e nam ſejas prodigo.* Oportet ſervare certum medium, ut ſis liberalis, & non ſis prodigus. *Aindaque foſte prodigo, ſerey teu amigo, com tanto que ſejas liberal.* Quamvis fueris prodigus, ero tuus amicus, dummodo ſis liberalis. *Se fores prodigo, e nam fores liberal, perderàs o que deſpendeſte.* Si fueris prodigus, & non fueris liberalis, amittes quidquid expenderis. Vbi notetur particulam *como*, nec habere proprium locum in dicto præſenti *ſeja*, nec in præterito imperfecto foſſe: non enim dicimus, *como eu ſeja; como eu foſſe.*

60 Infinitivus modus. Quod attinet ad modum infinitivum verbi *Sou*, tum reliquorum, vnica vox eſt ſpectans ad tempus præſens & imperfectum, v. g. *ſer, amar*; reliqua tempora ſupplentur ex indicativo cum particula *que*, v. g. *Que ſou, es, he: ſomos, ſoys, ſam. Que era, eras, era: eramos, ereys, eram*: & ſic de reliquis. Etiam præſens & imperfectum ſuppletur ex indicativo cum particula *que*, v. g. *Que ſou,*

sou, es, he, somos &c. Qua era, eras, era, eramos &c. Frequentiſſimè modus infinitivus fert ante ſe aliquod verbum, & ſæpe ipſum verbum *Sou*, v.g. *Deſejo ſer virtuoſo: He grande couſa ſer virtuoſo.* Cupio virtute pollere. Eſt quid magnum virtute pollere. Aliquando verbum ipſum ponitur *poſt*, v.g. *ſer virtuoſo he grande bem.* virtute pollere eſt grande bonum.

Quando idioma verbi infinitivi fert ante ſe verbum de præſenti, etiam infinitivum, loquitur de præſenti, v. g. *Deſejo ſer virtuoſo.* Deſidero pollere virtute. At quando verbum antecedens loquitur de præterito imperfecto, perfecto, vel pluſquam perfecto, infinitivum loquitur de præterito imperfecto, v.g. *Deſejava, ou deſejey, ou deſejara ſer virtuoſo.* Deſiderabam, uel deſideravi, vel deſideraveram eſſe virtuoſus. Semper utimur præſenti, & imperfecto infinitivi proprij poſt verba ſignificantia deſiderium & timorem: item poſt verba, *poſſo, devo, goſto, começo, determino, coſtumo, quero, mays quero, nam quero*, & ſimilia: at poſt alia verba ſuppletur tum præſens, tum præteritum verbo indicativi addita particula *que*: v.g. *Sey que ſou ignorante: Sabia que era ignorante: Sey que fuy ignorante: Sabia que fora ignorante.* Scio me eſſe ignorantem: ſciebam me eſſe ignorantem: Scio me fuiſſe ignorantem: Sciebam me fuiſſe ignorantem. Item præteritum pluſquam perfectum verbo in imperfecto: v.g. *Sabia que fora ignorante.*

Aliquoties quin præcedat verbum, ſola particula *por*, præcedente fertur verbum ad præſens, vel imperfectum: item ad perfectum & pluſquam perfectum Indicativi, v.g. *Por ſer virtuoſo me perſeguem os maos*, vel *Por ſer virtuoſo me perſeguiam, ou perſeguiram os maos.* Quia ſum virtuoſus me perſequuntur mali; vel quia ſum virtuoſus me perſequebantur, vel perſecuti ſunt mali. Et idem valet ac dicere: *Porque ſou, ou porque era virtuoſo me perſeguem ou perſeguiram os maos.* Idem eſt quando præcedit particula *ſem*, v.g. *ſem ſer letrado, dou, dava, ou dey pareceres acertados.* Quin ſim literatus, do, dabam, vel dedi conſilia æqua. Alio modo per conjunctivum: *Senque ſeja ou foſſe letrado, ſem ter eſtudado dou pare-*

res. Item post particulam *a*, v.g. *Aser o que dizeys* &c. *A fallar verdade* &c. Casu quo fit id quod dicis, ut verum loquar.

Futurum primum infinitiui suppletur tempore præsente verbi *Ey*, *has*, *ha*, de quo infra loquemur, vel futuro indicativi, v.g. *Sey que aveys de ser homem douto; ou que serás homem douto.* Scio te futurum esse virum doctum. Si futura infinitivi sequantur post verba promittendi, jurandi, & sperandi, supplentur talia futura præsenti Infinitivi, & particula *de* v.g. *Prometto de ser fiel: Iurava de ser fiel.* Promitto me futurum fidelem. Iurabam me futurum fidelem. Possunt etiam proferri sine *de*, & quidem elegantiùs.

Substantivum verbum Lusitanum copiosius Latino.

Quanvis verbum Latinum *Sum* careat tum participio temporis præsentis & imperfecti, tum etiam gerundiis, tamen verbum *Sou*, quod illi Lusitanicè respondet, habet illa omnia tempora quæ sunt hæc, *O que he, ou era. De ser, sendo, pera ser.* Vbi notandum est quòd participium præsentis & imperfecti supplet præsentis & imperfecti Indicativi primum gerundium: supplet infinitivi cum particula *de* secundum: & supplet tertium præsentis infinitivi cum particula *pera.* Solùm caret participio præteriti: quia sido (vt aliqui volunt) est Castellanum, proindeque abhorrens à puro Lusitanismo, eo modo, quem supra exposuimus num. 56.

62 Præter dictos quinque modos, vendicat verbum *Sou*, sicut & reliqua verba, duos alios minùs vulgares, sed valde elegantes, quorum idiomata linguæ tum Lusitanæ, tum Latinæ magnum leporem conferunt, ac energiam. Prior vocatur potentialis, quo utimur, quando volumus signficare aliquid, quod esse aut evenire potest, sive per interrogationem in præsenti, sive absque illa in aliis temporibus. Posterior appellatur permissivus, aut concessivus & eo utimur quando rem aliquam permittimus, aut concedimus. Quilibet ex dictis modis habet quinque tempora, quæ statim apponens non illustrabo exemplis, gratia vitandæ prolixitatis.

Potentialis modus.

Modus

Modus potentialis.

Præsens. Que seja eu, que eyde ser? serey eu? *Sim.*
Præter. imp. Seria eu; fora; ou podera ser. *Essem.*
Præt. perf. Pude eu ser. *Fuerim.*
Præt. plusqu. Fora eu, ou podera ser. *Fuissem.*
Futur. Seria eu: serey: poderey ser. *Fuerim.*
Futur. alio modo: Ia que assim he, se embora, faze o que quizeres. *Siquidem ita res habet, esto bonis avibus, fac quod volueris.*

Modus permissivus, seu concessivus.

Præs. Seja eu, doulhe que seja, mas quæ seja. *Sim.*
Præt. imp. Fora eu, doulhe que fora, masque fora. *Essem.*
Præt. perf. Fosse eu, doulhe que fosse, masque fosse. *Fuerim.*
Præt. plusqu. Fora eu, doulhe que fora, masque fora. *Fuissem.*
Futur. Doulhe que venha, ou chegue à ser. *Fuero.*

SUBSELLIUM. IV. 36

De verbis generalibus, & auxiliaribus Ey, has, ha. Tenho, tens, tem.

NOn solùm illud veluti geminum verbum *Sou, ou Estou* est generale ex eo quòd (ut diximus) alterum comitetur omnes modos & tempora verborum passivorum, & alterum omnes modos & tempora verborum activorum: etiam verba *Ey, has, ha. Tenho, tens, tem*, sunt generalia: nam primum vendicat proprietatem valde extraordinariam, scilicet quod comitatur, vel comitari potest omnia verba in omnibus modis, ac temporibus, non solùm in activa, sed etiam in passiva, ut constabit ex apponendis; secundum comitatur

tatur in activa omnia verba, sed non in omnibus temporibus, ut statim patebit.

Quare maioris perspicuitatis gratia, antequam exponamus conjugationes ordinarias, ad quas omnia verba reduci solent, oportet scire quomodo conjugentur hæc duo verba, quæ cum reliquis permixta reperiuntur.

CONIVGATIO VERBI, auxiliaris *Ey*, *has*, *ha*.

INDICATIVI PRÆSENS.

Sing. Eu Ey,
Tu has.
Elle ha.
Plur. Nôs hemos, ou avemos.
Vôs eys, ou aveys.
Elles ham.

Prater imp.

Sing. Eu avia.
Tu avias
Elle avia.
Plur. Nôs aviamos.
Vôs avieys.
Elles aviam.

Prater perf.

Sing. Eu ouve.
Tu ouveste.
Elle ouve.
Plur. Nôs ouvemos
Vôs ouvestes.
Eelles ouveram.

Prater plusq.

Sing. Eu ouvera.
Tu ouveras.
Elle ouvera.
Plur. Nôs ouveramos.
Vôs ouvereys.
Elles ouveram.

Futur. imp.

Sing. Eu averey.
Tu averàs.
Elle averà.
Plur. Nôs averemos.
Vôs avereys.
Elles averàm.

Futur perf.

Sing. Ia eu entam terey avido.
Ia tu entam teràs avido.
Ia elle entam terà avido.
Plur. Ia nôs entam teremos

mos avido.
Ia vôs entam tereys avido.
Ia elles entam teràm avido.

Tempus incertum.

Sing. Eu averia.
Tu averias.
Elle averia.
Plur. Nôs averiamos.
Vôs averieys.
Elles averiam.

IMPERAT.
præs.

Sing. Ajas ou ha tu.
Aja elle.
Plur. Ajamos nôs.
Ajays, ou avey vôs.
Ajam elles.

Futur. sive modus mand.

Sing. Averàs tu.
Averà elle.
Plur. Averemos nôs.
Avereys vôs.
Averàm elles.

OPTATIVI
præs.

Sing. Oxala ouvèra eu.
Ouvèras Tu.
Ouvèra elle.
Plur. Ouvèramos nôs.
Ouvèreys vôs.
Ouvèram elles.

Præter. imp.

Sing. Oxalà ouvesse eu.
Ouvesses tu.
Ouvesse elle.
Plur. Ouvessemos nôs.
Ouvesseys vôs.
Ouvessem elles.

Præter. perf.

Sing. Queyra Deos que ouvesse eu.
Que ouvesses tu.
Que ouvesse elle.
Plur. Que ouvessemos nôs.
Que ouvesseys vôs.
Que ouvessem elles.

Præter. plusq.

Sing. Prouvèra à Deos que ouvèra eu.
Que quveras tu.
Que ouvera elle.
Plur. Que ouvèramos nôs.
Que ouvèrys vôs
Que ouvèram elles.

Futur.

Sing. Praza à Deos que aja eu.
Que ajas tu.
Que aja elle.
Plur. Que ajamos nôs.
Que ajays vôs.

Que ajam elles.

CONIVNCTIVI *præſ.*

Sing. Como eu ey ; ou avendo eu.
Tu has.
Elle ha.
Plur. Nôs hemos, ou avèmos.
Vôs eys, ou aveys.
Elles ham.

Præter. imp.

Sing. Como eu avià, ou avendo eu.
Tu aviàs.
Elle avia.
Plur. Nôs aviamos.
Vôs avieys.
Elles aviam.

Præter. perf.

Sing. Como eu ouve, ou avendo eu.
Tu ouveſte.
Elle ouve.
Plur. Nôs ouvemos.
Vôs ouveſtes.
Elles ouvèram.

Præter pluſq.

Sing. Como eu ouvèra, ou avendo eu.
Tu ouvèras.
Elle ouvèra.
Plur. Nôs ouvèramos.
Vôs ouvèreys.
Elles ouvèram.

Futur.

Sing. Como eu ouver.
Tu ouvères.
Elle ouver.
Plur. Nôs ouvermos.
Vôs ouverdes.
Elles ouvèrem.

INFINITIVI *præſ.*

Sing. Aver, ou que Ey, has, ha.
Plur. Aver, ou que hemos, ou avemos, eys, ou aveys, ham.

Præter imp.

Sing. Aver, ou que avia, avias, avia.
Plur. Aver, ou que aviamos, avieys, aviam.

Præter perf.

Sing. Ter avido, ou que ouve, ouveſte, ouve.
Plur. Ter avido ; ou que ouvemos, oveſtes, ovèram.

Præter. pluſq.

Sing. Ter avido, ou que ouvèra,

ouvèra , ouvèras, ouvèra.

Plur. Ter avido, ou que ouvèramos, ouvereys, ouveram.

Futurum.

Sing. Que averey, averàs, averà, ou que ey, has, ha de aver.

Plur. Que averemos, avereys, averàm, ou que hemos, ou avèmos, Eys, ou aveys, ham de aver.

Particip. præſ.

Em aver, avendo, e tendo avido.

Participium Præt.

Avido, ou avida.

Gerundium.

De aver, para aver.

OBSERVATIONES.

PRopoſito ſic exemplari verbi auxiliaris *Ey, has, ha,* obſervandum eſt 1. verba auxiliaria, prout talia ſunt, accepta ſeorſim ab aliis verbis, nihil ſignificare. Solùm enim fuerunt inventa, ut ferrent auxilium verbis aliis, pro ipſorum ſignificatione dirigenda, ut ſic vel ſic extendatur, vel limitetur.

Dixi (prout talia ſunt) quia verbum *Ey, has, ha,* non in omnibus temporibus eſt auxiliare: & tunc carens vi auxiliandi idem ſignificat quod apud Latinos *habeo, es,* Procedunt dicta de verbo *tenho* infra apponendo.

Obſervandum eſt 2. hujuſmodi verbum *Ey, has, ha,* præſtare uſum & auxilium quibuſcunque aliis verbis, in modis, temporibus, ac perſonis tam in ipſorum ſignificatione activa, quàm paſſiva. In ſignificatione activa additis ſibi particula *de* & præſenti infinitivi verborum, v. g. *Ey, has, ha de amar, de ler, de euvir.* Amaturus, lecturus, auditurus ſum, es, eſt. *avia, avias, avia de amar, de ſer, de ouvir.* Amaturus, lecturus, auditurus eram, eras, erat.

In

In significatione passiva additis sibi particula, *de* præsenti infinitivi verbi *Ser*, & participio præteriti cujuscunque verbi, v.g. *Ey, has, hade ser amado, lido, ouvido.* Amandus, legendus, audiendus sum, es, est: eram, erat, erat, &c.

CONIVGATIO VERBI auxiliaris *Tenho*.

INDICATIVI PRÆS.

Sing. Eu tenho.
Tu tens.
Elle tem.
Plur. Nôs temos.
Vôs tendes.
Elles tem.

Præter. imp.

Sing. Eu tinha.
Tu tinhas.
Elle tinha.
Plur. Nôs tinhamos.
Vôs tinheys.
Elles tinham.

Præter. perf.

Sing. Eu tive.
Tu tiveste.
Elle teve.
Plur. Nôs tivèmos.
Vôs tivestes
Elles tivèram.

Præter. plusq.

Sing. Eu tivèra.
Tu tivèras.
Elle tivèra
Plur. Nôs tivèramos.
Vôs tivèreys.
Elles tivèram.

Futur. imperf.

Sing. Eu terey.
Tu teràs.
Elle terà.
Plur. Nôs terèmos.
Vôs tereys.
Elles teram.

Futur. perf.

Sing. Ia eu entam terey tido.
Ia tu entam terás tido.
Ia elle entã terà tido.
Plur. Ia nôs entam terèmos tido.
Ia vôs entam terèys tido.
Ia elles entàm teràm tido.

Temp. incert.

Sing. Eu teria.
Tu terias.
Elle teria.
Plur. Nôs teriamos.
Vôs terieys.
Elles teriam.

IMPERAT.
præs.

Sing. Tem, ou tenhas tu.
Tenha elle.
Plur. Tenhàmos nôs.
Tende, ou tenhàys vôs.
Tenham elles.

Futur. sive mod. mand.

Sing. Teràs tu.
Terà elle.
Plur. Terèmos nôs.
Tereys vôs.
Teràm elles.

OPTAT.
præs.

Sing. Oxalà tiverà eu.
Tivèras tu.
Tivèra elle.
Plur. Tivèramos. nôs.
Tivereys vôs.
Tiveram elles.

Præt. imperf.

Sing. Oxala tivesse eu.
Tivesses tu.
Tivesse elle.
Plur. Tivessemos nôs.
Tivesseys vôs.
Tivessem elles.

Præt. perf.

Sing. Queyra Deos que tenha eu, ou tivesse.
Que tenhas tu, ou tivesses.
Que tenha elle, ou tivesse.
Plur. Que tenhàmos nôs, ou tivessemos.
Que tenhàys vôs, ou tivesseys.
Que tenham elles, ou tivessem.

Præt. plusq.

Sing. Prouvèra a Deos que tivèra eu, ou tivesse.
Que tiveras tu, ou tivesses.
Quæ tivèra elle, ou tivesse.
Plur. Que tivèramos nôs, ou tivessemos.
Que tivèreys vôs, ou tivesseys.

Que tivèram elles,
ou tivessem.

Futur.

Sing. Praza à Deos que tenha eu.
Que tenhas tu.
Que tenha elle.
Plur. Que tenhamos nôs.
Que tenhays vôs.
Que tenham elles.

CONIVNCT.
præs.

Sing. Como eu tenho.
Tu. tens.
Elle tem.
Plur. Nôs temos.
Vôs tendes.
Elles tem.

Præter. imp.

Sing. Como eu tinha.
Tu tinhas.
Elle tinha.
Plur. Nôs tinhamos.
Vôs tinheys.
Elles tinham.

Præter. perf.

Sing. Como eu tive.
Tu tiveste.
Elle teve.
Plur. Nôs tivemos.
Vôs tivestes.
Elles tivèram.

Præter. plusq.

Sing. Como eu tivera, ou tivesse.
Tu tivèras, ou tivesses.
Elle tivèra, ou tivesse.
Plur. Nôs tivèramos, ou tivessemos.
Vôs tivereys, ou tivesseys.
Elles tivèram, ou tivessem.

Futurum.

Sing. Como eu tiver.
Tu tivères.
Elle tiver.
Plur. Nôs tivermos.
Vôs tiverdes.
Elles tivèrem

INFINIT.
præs.

Sing. Ter, ou que tenho, tens, tem.
Plur. Ter, ou que temos, tendes, tem.

Præter. imp.

Sing. Ter, ou que tinha, tinhas, tinha.
Plur. Ter, ou que tinhamos, tinheys, tinham.

Præter.

Prater. perf.

Sing. Ter tido, ou que tive, tiveftes, teve.
Plur. Ter tido ou que tivèmos, tiveftes, tivèram.

Prater. plusq.

Sing. Ter tido, ou que tivèra, tivèras, tivèra.
Plur. Ter tido, ou que tiveramos, tivèreys, tivèram.

Futur. imperf.

Sing. Que terey, teràs, terà, ou que Ey, has, ha de ter.
Plur. Que terèmos, tereys, teràm, ou que avèmos, aveys, ham de ter.

Futur. perf.

Sing. Que ouvèra ouvèras, ouvèra de ter.
Plur. Que ouvèramos, ouvereys, ouvèram de ter.

Particip. pras.

Em ter, tendo, ou tendo tido.

Particip. Prat.

Tido, ou tida.

Gerund.

De ter, para ter.

OBSERVATIONES.

VTimur hoc verbo *Tenho, tens, tem* in fupradictis modis, temporibus & perfonis, vt auxilietur verbis quibufcunque folùm in fignificatione activa, & nunquam in paffivâ ipforum verborum, addito illi participio præteriti talium verborum, v. g. *Tenho, tens, tem amado, lido, ou vido.* Amavi, legi, audivi. *Tinha, tinhas, tinha amado, lido ouvido.* Amaveram, legeram, audiveram.

Obfervandum eft 1. linguas alias vulgares, qualis eft Caftellana, Itala, Gallica, & fimiles fupplere noftra idiomata, vulgò *linguagens* correfpondentia, Latinis

nis Amavi, legi, audivi : amaveram, legeram audiveram, verbo auxiliari quod correſpondet noſtro *Ey*, *has*, *ha*, v. g. Caſtellana *e*, *as*, *à amado*, *lido*, *oido*, ſimiliter aliæ : quod nos facimus noſtro verbo *tenho* & non verbo *Ey* quia non dicimus *Ey amado*, ſed dicimus *tenho amado*.

Obſervandum eſt 2. tria ſuprapoſita verba noſtra auxiliaria *Sou*, *Ey*, *tenho* aliquando eſſe ſibi mutuò auxiliaria, v. g. *Ey de ſer*, *Ey de ter*, *Tenho ſido*, *tenho avido*: aliquando vnumquodque ſibimet ipſi auxiliare eſſe, v.g. *Ey de aver*, *ha de aver*, Tenho tido, &c. At tunc verbum *Ey* (& ſic de aliis auxiliatur ſuis partibus non quà auxiliaribus, ſed quà ſignificativis.

OBSERVATIONES ALIÆ.

64 ***Pro duobus verbis auxiliaribus propoſitis.***

Ey verbum anomalum.

1 Obſer. Verbum *Ey* eſt anomalum proindeque non ſequitur regulam alicujus alterius verbi. Solùm in ſecunda & tertia perſona ſingularis numeri, & in tertia pluralis præſentis indicativi & infinitivi quæ ſunt eædem, ſcribitur cum aſpiratione *h* v.g. *hàs*, *hà*, *hàm* : in reliquis ſine aſpiratione. Vnum quid habet exorbitans & in nullo alio verbo repertum, ſcilicet quòd in omnibus modis, temporibus ac perſonis numeri ſingularis nſervit non ſolùm nominibus ſingularis cum quibus iconcordat, ſed etiam nominibus pluralis v.g. *hà*, *avia*, *ouve hum anno*, & *muytos annos*. *Hà*, *avia*, *ouve neſta terra hum homem*, *e muytos homens*. & dici hoc nequit cum tertiis perſonis pluralis, v. g. *Ham*, *aviam*, *ouveram muytos annos*, *ou muytos homens*. Fuerunt, ſeu extiterunt multi anni, vel multi homines. At non ideo dicendæ ſunt otioſæ tertiæ perſonæ pluralis: ſiquidem frequenter inſerviunt aliis opportunitatibus, ut ſtatim videbimus.

De particula cum verbo Ey.

2 Obſer. Omnibus modis, temporibus ac perſonis huius verbi utimur paſſim, jungentes illi particulam *de* cum præſenti vel imperfecto cujuſlibet verbi activi in infinitivo, & etiam verbi ſubſtantivi *ſou*, *ou eſtou*:

v. g.

v.g. *Ey de ser, ey de amar, ey de ler* &c.*avia de ser,avia de amar, avia de ler. Ouve de ser, ouve de amar, ouve de ler*. Et idem in reliquis Personis, v.g. *hàs, hà, avemos, aveys, ham : avias,avia, aviamos, avieys,aviam: ouve, ouvemos, ouvestes, ouveram de ser, de amar, de ler*. &c. & in his, ac similibus loquendi modis habent locum tertiæ personæ pluralis dicti verbi : & ideo diximus §. antecedenti illas non esse otiosas.

Notandum est in hujusmodi idiomatibus non esse locum verbo *tenho*, quia Lusitani non aptè dicemus, *Tenho de amar, de ler, de ouvir, de escrever* : sunt enim loquendi modi satis elegantes apud Castellanos, qui dicunt : *Tengo de amar, de ler, de escrivir* &c. verùm apud Lusitanos satis improprij. Notandum etiam est aliquando in quibusdam idiomatibus adjungi particulam *me*, v.g. *ha me de dar:ha me de custar caro*:in quibus semper particula *me* ponitur ante particulam *de* & non post, v.g. *ha de me dar : ha de me custar*.Sicut per errorem dicunt impoliti.

3 Obser. Omnibus modis, temporibus & personis hujus verbi *Ey* utimur frequenter jungendo illi particulam *de* cum infinitivo verbi *Sou* nempe *ser* & cum participio præteriti cujuscumque verbi passivi, v.g. *Ey de ser amado, lido, ouvido : avia, ouve de ser amado, lido, ouvido*, & sic de reliquis personis, v.g. *hàs, hà, avemos, aveys, ham : avias, avia, aviamos, avieys, aviam : ouveste, ouve, ouvemos, ouvestes, ouveram de ser amados, lidos, ouvidos* &c. Et etiam in his, & similibus idiomatibus, vulgò *linguagens* habent suum peculiarem usum tertiæ personæ pluralis hujus verbi *Ey*. 65 Sou cum verbo Ey.

Notetur quòd in passiva semper ponitur verbum *Ey* ante verbum *ser*, v.g. *Ey, avia, de ser* &c. verùm in activa aliquoties ponitur non solùm ante verba quibus jungitur, ut dictum est, sed etiam post eadem verba, v.g.*Se me fizerdes a vontade,deyxarvos Ey por meu erdeyro.Se fordes obediente a vossos pays,far vos ha Deos muyta merces*. Si mihi annueris,te meum hære emconstituam. Si obedieris tuis parentibus, Deus tibi conferet multa beneficia.

4 Obser. Quanvis verbum *Ey* jungatur elegantur in

voce passiva reliquorum verborum (ut diximus) cum prætetito passivo: tamen in voce activa non jungitur cũ eodem prætetito, ut nonnulli vitiosè ac perperam jungunt. Idcirco non dicemus: *Ey, avia, ouve, ouvèra, averey amàdo, lido, ouvido*, & sic de reliquis personis. Tales loquendi modi sunt Castellani, & elegantes in eorum lingua: verùm improprij in lingua Lusitana: in confiniis tamen regni utuntur illis Lusitani ob commercium & vicinitatem cum Castellanis.

Idcirco in simili idiomate loco vocum *Ey, avia, ouve, ouvèra, averey, aja, ouvesse,* vel usurpanda sunt verba, quorum participiis utuntur Castellani; v. g. quando illi dicunt *Ey estado em Roma*; *ido a Roma*, *andado por Roma*, dicemus nos Lusitani *Estive em Roma, fuy a Roma, Andey por Roma*, vel saltem utemur participiis iisdem cum verbo *tenho, tinha, tive, tivèra, terey, tivesse,* v. g. *tenho estàdo em Roma, ido a Roma, andàdo por Roma.*

Verbi tenho observatio.

5 Obser. Verbum *tenho* frequenter jungitur cum verbis activis, & etiam quibusdam neutris, non in omnibus temporibus, sed solùm in præteritis perfectis, & plusquam perfectis indicativi, optativi conjunctivi, & infinitivi: item in futuris perfectis indicativi, & conjunctivi, v. g. *Tenho amàdo, tivèra amàdo. Queyra Deos que tenha amàdo. Prouvèra à Deos que tivèra eu amàdo. Como eu tenho, ou tendo amàdo. Como eu tinha amàdo, ou tendo amàdo. Ter amàdo, eu terey amàdo. Como eu tiver amàdo &c.* Notandum est. 1. verbum *tenho* non benè conjungi cum omnibus participiis omnium verborum activorum. Non enim rectè dicitur *Tenho podido, tenho querido, tenho rido, tenho avorrecido.* Quia verbum auxiliare *tenho* non admittit significationem omnium verborum. Ad hujusmodi tamen monitionis observantiam solus usus regulam præstabit. Notandum est 2. verba illa cum quibus non jungitur verbum *tenho* esse secundæ & tertiæ conjugationis, esseque valde rara. Cum omnibus primæ conjugationis rectè jungitur. Excipitur verbum *matar*. non enim dicimus *Tenho matàdo*: sed dicimus *Tenho morto*, ubi notari debet hanc locutionem

locutionem *Tenho morto* non correſpondere voci Luſitanæ *morri*, ſed voci Luſitanæ *matey*: illa idem valet atque mortuus fui, hæc idem atque interfeci.

6 Obſer. verbum *Ey* in prima & tertia perſona ſingularis præteriti perfecti indicativi *Ouve* æquivocatur cum tertia perſona ſingularis præſentis indicativi verbi *ouço* quæ etiam eſt *ouve*. Verbum *tenho* in prima & tertia perſona ſingularis præteriti imperfecti indicativi *tinha* æquivocatur cum nomine *tinha* qui eſt morbus dictus Græcis ac Latinis aleopecia: in quibus ex ſolo contextu patebit diſcrimen. 67 **Perſonarum, ouve, tinha, tem æquivocatio.**

Eadem ratione tertia perſona ſingularis & pluralis præſentis indicativi eſt eadem in verbo *tenho* ſicut & in verbo *ponho*: dicimus enim *Elle, tem, elles tem*, ſicut in verbo *ponho*. *Elle poem, elles poem*. Quæ æquivocatio tanquam rara notari debet. Quanvis enim ſit valde frequens in vtroque idiomate Luſitano, & Latino æquivocari tempora cum temporibus diverſorum modorum: item primas perſonas imperfectorum, & pluſquam perfectorum cum tertiis perſonis ſingularis in iiſdem temporibus: v.g. *Eu era, elle era*: *Eu fora, elle fora*: *Eu tinha, elle tinha*: *Eu tivera, elle tivera*, &c. tamen eſt quid rarum tertiam perſonam ſingularis cum tertia pluralis æquivocari, & ſolùm reperitur in verbis *tenho, ponho*, & ipſorum compoſitis, *retenho, detenho, componho, diſponho*: item *venho*.

SVBSELLIVM V. 68

De conjugationibus Luſitanis ad quas omnia verba Luſitana reducuntur.

Explorata jam verbi ſubſtantivi, & utriuſque verbi auxiliaris natura, quam reliquimus in tertio & quarto ſubſellio ſeriatim collocatam, ſupereſt verba omnia in quaſdam veluti ſeries revocare, & in ſingulis quas dicimus conjugationes, ſuum

 proponere

proponere exemplar, quod reliqua in tali serie, seu conjugatione verba æmulentur. Sic enim præeuntis ducis intellecta natura, proclive erit sequacium rationem intelligere.

Tres tantùm occurrunt generales series, seu tres inter se distinctæ conjugationes, quæ omnia Lusitana verba complectuntur. Eas tamen non possemus rectè dignoscere, nisi habita ratione secundæ personæ præsentis Indicativi modi in ordine ad modum infinitivum.

Prima igitur series, seu conjugatio est verborum quæ in secunda persona præsentis Indicativi finiuntur in *as* & in infinitivo desinunt in *ar*, v. g. *amo*, *amas*, *amar*: *ensino*, *ensinas*, *ensinar*: *louvo*, *louvas*, *louvar*, apud Latinos diligere, docere, laudare.

Secunda series, seu conjugatio est verborum, quæ in secunda persona terminantur in *es*, & in Infinitivo desinunt in *er*, v. g. *leyo*, *les*, *ler*: *conheço*, *conheces*, *conhecer*: *escrevo*, *escreves*, *escrever*: apud Latinos legere, cognoscere, scribere.

Tertia series, seu conjugatio est verborum quæ in secunda persona finiuntur in *es*, & in Infinitivo desinunt in *ir*, v. g. *ouço*, *ouves*, *ouvir*: *finjo*, *finges*, *fingir*: *abro*, *abres*, *abrir*. Apud Latinos audire, fingere, aperire.

Ad huiusmodi tres series, seu ordines reducuntur verba omnia Lusitana, adeo, ut etiam verba anomala ad aliquem ex tribus designatis ordinibus spectent, ac sequantur suum peculiarem modum conjugandi, licèt in aliquibus temporibus, ac personis discedant à communi aliorum regula, ut infra videbimus.

69 Prima conjugatio innotescit faciliùs quàm reliquæ.
Conjugatio prima. Quia ut intelligamus verbum pertinere ad primam conjugationem, satis est videre secundam personam supradicti modi & temporis finitam in *as*, vel Infinitivum finitum in *ar*. Difficiliùs est secundæ, ac tertiæ conjugationis verba dignoscere: cum enim utraque habeant secundam illam personam terminatam in *es*, non potest per illam intelligi spectetne verbum ad secundam, an ad tertiam conjugationem.

Auget

Differentia inter verbum secundæ, & tertiæ conjugationis.

Auget difficultatem, quòd cum sola & tota differentia inter verba secundæ ac tertiæ conjugationis desumatur ex Infinitivo terminato in *er*, vel in *ir*, per nullam certam regulam sciri potest qualiter terminentur: solus usus id docebit. Adde ex cognita prima persona alicuius verbi non posse cognosci secundæ personæ terminationem. Hujusmodi autem defectus Lusitanæ linguæ peculiaris non est: sed versatur per omnes linguas etiam politiores & perfectiores, qualis Hebræa, Græca, & Latina.

Verba primæ conjugationis sunt adeo regularia, & tam exactè servant eandem rationem conjugandi, ut in omnibus modis & temporibus retineant omnes characteres primæ personæ præsentis Indicativi, deperdita solùm ultima litera *o*, quæ convertitur in eas literas, in quas reliqua tempora desinunt: v. g. *Amo*, *amava*, *amey*, &c. *louvo*, *louvava*, *louvey*, &c. Ex qua generali regula excipitur verbum *dou*, quod in reliquis temporibus perdit duas ultimas literas *ou*, v. g. *dava*, *dey*, &c. Excipiuntur etiam verba finita in *co*, v. g. *fico*, *finco*, *brinco*, *arranco*, *manco*, *troco*, *ronco*, *pico* apud Latinos maneo, figo, ludo, avello, trunco, sterto, pungo, & Lusitana similia, quæ cum servent in reliquis temporibus omnes literas, & solùm perdant literam *o*, tamen in præterito perfecto perdunt etiam literam *c*, quam mutant in literam *q*. v. g. *fiquey*, *finquey*, *brinquey*, *manquey*, *arranquey*, *ronquey*, *piquey*. &c. Latinis mansi, fixi, lusi, truncavi, avulsi, sterti, pupugi, 67

Alia differentia valde notabilis, est hucusque parum notata: datur inter verba primæ conjugationis, & verba secundæ, ac tertiæ, scilicet quòd verba secundæ, ac tertiæ conjugationis raro æquivocantur cum nominibus similibus cuicunque ex illorum personis, in quocunque tempore, ut patebit discurrenti advertenter per singula: secundæ conjugationis sunt *como*, *corro*, *sorvo*, Latinè edo, curro, sorbeo: tertiæ sunt *sayo*, *rio*: exeo, rideo, quæ licèt in prima persona æquivocentur cum nominibus similibus, non sic in aliis personis. Verùm primæ conjugationis verba frequentissimè æquivocantur in prima, secunda, &

tertia persona singularis, præsentis indicativi cum nominibus, quæ scribuntur & pronunciantur iisdemmet litteris, & sæpe absque vllo discrimine, quod proinde ex solo orationis contextu desumi potest. Eruditionis gratia appono exempla.

71 Verba æquivocata cum nominibus. Tribus modis æquivocantur verba primæ conjugationis cum nominibus. Primò solùm in prima persona Secundo solùm in secunda & tertia persona. Tertio in omnibus tribus personis.

Quod attinet ad primum modum, juxta quem verbum in dicta prima persona est simul verbum ac nomen iisdem prorsus literis, explicatur sequentibus exemplis: *Agouro* verbum, auguror, nomen augurium: *abraço* verbum, amplector, nomen amplexus: *brinco* verbum: ludo, nomen ludus: *beyio* verbum: osculor, nomen osculum, *canto* verbum: cano, nomen cantus: *choro* verbum: ploro, nomen ploratus: *desprezo* verbum: contemno, nomen contemptus: *desejo* verbum: desidero, nomen desiderium: *Começo* verbum: incipio, nomen initium: *ensino* verbum: doceo, nomen, doctrina; *furto* verbum: furor, nomen furtum: *fecho* verbum: claudo, nomen clausura: *berro* verbum: mugio, nomen mugitus: *livro* verbum: libero, nomen liber: *roubo* verbum: furor, nomen furtum: *olho* verbum: video, nomen oculus: *rogo* verbum peto; nomen petitio: *soluço* verbum: singultio, nomen singultus, & sic de aliis.

Æquivocatio verborum cum nominibus. Quod attinet ad secundum modum, verba primæ, conjugationis in secundis ac tertiis personis singularis æquivocantur cum nominibus, v. g. *tu alporcas, elle alporca: arrobas, arroba: bulras, bulra: buscas, busca: brigas, briga: borras, borra: calças, calça: cavas, cava: culpas, culpa: cobiças, cobiça: casas, casa: folgas, folga: firmas, firma: forças, força: falhas, falha: chamas, chama: danças, dança: escovas, escova: formas, forma: roças, roça: salvas, salva, juras, iura: levas, leva: traças, traça*, & reliqua pene innumera, quæ simul verborum personæ, & nomina sunt, ac videri possunt in vocabulariis, ibique Latinitatè donata.

Quod

Quod attinet ad tertium modum, æquivocantur cum nominibus in omnibus tribus personis verba *Eu amo, tu amas, elle ama*: *ameaço, ameaças, ameaça*: *barro, barras, barra*: *bugio, bugiàs, bugia*: *bobo, bobas, bobà*: *boto, botas, bota*: *barbo, barbas, barba, cego, cegas, cega, conto, contas, conta*: *cerco, cercas, cerca*: *cobro, cobras, cobra*: *casco, cascas, casca*: *çujo, çujas, çuja*: *caço, caças, caça, choco, chocas, choca*: *forro, forras, forra*: *fosso, fossas, fossa*: *ferro, ferras, ferra*: *gozo, gozas, goza*: *pico, picas, pica*: *peyto, peytas, peyta*: *prezo, prezas, preza*: *prego, pregas, prega*: *pego, pegas, pega*: *ronco, roncas, ronca*: *salvo, salvas, salva*: *toco, tocas, toca*: *vazo, vazas, vaza*: *velo, velas, vela*. Et innumera ejusdem rationis quæ Dictionaria Lusitana Latinè vertunt. 72

Denique æquivocantur cum nominibus tertiæ personæ pluralis præsentis indicativi verborum primæ conjugationis: v. g. *elles arrepelam, arremessam, apertam, arpam, amigam, bulram, borram, balam, brigam, botam, cobram, cavam, choutam, choram, calçam, çurram, caçam, descansam, esfregam, enxergam, escalam, esmerilham, formam, farpam, ferram, moscam, picam, pregam, pegam, piam, rezam, rincham, roncam, rebellam, regram, trovam, varam, vergam*, & similia, quibus in tertiis personis pluralis respondent nomina Lusitana iisdem characteribus scripta, & solùm discriminantur in accentu acuto, vel circumflexo, quem admittunt sola nomina, & non illæ tertiæ personæ verborum, v.g. *arrepellam* sine accentu, id est vellunt crines: *arrepellàm* cum accentu id est discissio crinium. 73

Observari oportet verba quæ æquivocantur cum nominibus, vt plurimùm, habere eandem significationem ab vno derivatam in aliud, ut constat ex *num.* 71. in verbis *agouro, abraço, brinco*, prout coincidunt cum nominibus eorundem prorsus characterum. Aliquando tamen diversam habent significationem vel in omnibus personis, vel in aliqua tantùm: verùm adhuc ex proprietate rei significatæ nomen servat similitudinem quandam, & proportionem ad verbum cum quo

æquivocatur

æquivocatur: v. g. verbum *Eu amo, tu amas, elle ama*, significat amare, seu diligere, & nomen cum quo æquivocatur in prima persona, *amo* significat dominum, seu herum famuli servientis: & nomina cum quibus æquivocatur in secunda, & tertia persona significant tum nutrices puellorum, tum fœminas quæ habent sub se famulos, vel famulas: unde quamvis significatio in personis verbi, & nomine posito in utroque numero sit diversa, habet tamen ex allusione quandam emphasim, & energiam: denotat enim herum ut rectè se gerat erga famulos, & nutricem erga puellos quos alit, debere eos diligere. Similiter *barbo*, verbum significat *criar barba*, Latine pubescere, & nomen *barbo*, significat piscem Latinè mulus, qui per barbam à reliquis distinguitur.

Vitandæ prolixitatis gratia non divagor perquirens innumera exempla quæ possem coacervare. Qui tamen in Lusitana lingua mediocriter vresatus fuerit, discurrens per verba primæ conjugationis, & nomina cum illis æquivocata, intelliget frequentes illas æquivocationes, seu reciprocationes non oriri ex defectu seu inopia nostræ linguæ, sed potiùs ex quadam pulchra & emphatica opulentia.

74

SVBSELLIVM VI.

De verbis primæ conjugationis, & ipsorum exemplari in voce activa.

Exemplar conjugationis primæ in activa.

EXEMPLAR

Primæ conjugationis in voce activa.

Amo verbum activum conjugationis primæ sic conjugabitur.

INDICA

INDICATIVI MODI
tempus præsens.

Eu amo.	Amo.	Io amo.	
Tu amas.	Amas.	Tu ami.	
Elle ama.	Amat.	Quello ama.	
Nôs amamôs.	Amamus.	Noi amiamo.	Pl.
Vos amays.	Amatis.	Voi amate.	
Elles amam.	Amant.	Quelli amano.	

Præteritum imperfectum.

Eu amàva.	Amàbam.	Io amavo.	
Tu amàvas.	Amàbas.	Tu amavi.	
Elle amàva.	Amabat.	Quello amava.	
Nôs amàvamos	Amabàmus.	Noi amavamo.	Pl.
Vôs amàreys.	Amabàtis.	Voi amavate.	
Elles amàvam.	Amàbant.	Quelli amavano.	

Præteritum perfectum.

	Italicè.	
Eu amey, ou tenho amàdo. Amàvi.	Io amai, & ho amato.	
Tu amaste, ou tens amado. Amàvisti.	Tu amasti, & hai amato.	
Elle amou, ou tem amado. Amàvit.	Quello amò, & hà amato.	
Nôs amàmos, ou temos amado. Amàvimus.	Noi ammamo, & habbiamo amato.	Pl.
Vôs amastes, ou tendes amado. Amàvistis.	Voi amaste, & havete amato.	
Elles amàram, ou tem amado. Amavèrunt vel Amavère.	Quelli amarono, & hanno amato.	

Præteritum

Præteritum plusquam perfectum.

	Eu amàra, ou tinha amàdo. Amaveram.	Io havero amato.
	Tu amàras, ou tinhas amado. Amaveras.	Tu havevi amato.
	Elle amàra, ou tinha amado Amaverat.	Quello haveva amato.
Pl.	*Nôs amàramos, ou tinhamos amàdo.* Amaveràmus.	Noi havevamo amato.
	Vôs amareys, ou tinheyis amado. Amaveràtis.	Voi haverate amato.
	Elles amàram, ou tinham amado. Amaverant.	Quelli havevano amato.

Futurum imperfectum.

	Eu amarey.	Amàbo.	Io amerò.
	Tu amaràs.	Amàbis.	Tu amerai.
	Elle amarà.	Amàbit.	Quello amerà.
Pl.	*Nôs amaremos.*	Amàbimus.	Noi ameremo.
	Vôs amareys.	Amàbitis.	Voi amerete.
	Elles amaràm.	Amàbunt.	Quelli ameranno.

Futurum perfectum.

	Jà eu entam terey amàdo. Amavero.	Quando io amerò, e averò amato.
	Tu teràs amàdo Amaveris.	Tu amaray, e averai amàto.
	Elle terà amàdo Amaverit.	Quello amarà, e averà amàto.
Pl.	*Jà entam nôs seremos amàdo.* Amaverimus.	Quando noi amaremo, e averemo amato.
	Vôs tereys amado. Amaveritis.	Voi amarete, e averete amàdo.
	Elles teràm amado. Amaverint.	Quelli ameranno, e averanno amato.

IMPERA

IMPERATIVI MODI
tempus præsens.

Ama tu.	Ama vel amàto.	Ama tu.	
Ame elle.	Amet.	Ami quello.	
Amèmos nôs.	Amèmus.	Amiamo noi.	Pl.
Amay vôs.	Amàte, vel amatòre.	Amate voi	
Amem elles.	Ament.	Amino quelli.	

Futurum vel potius modus mandativus.

Amaràs tu.	Amàto tu, vel Amàbis.	Amerai tu	
Amarà elle.	Amàto ille, vel Amàbit.	Amerà quello.	
Amareys vôs.	Amatòte, vel Amabitis.	Amerete voi.	Pl.
Amaràm elles.	Amanto, vel Amabunt.	Ameranno quelli.	

OPTATIVI MODI
tempus præsens, & imperf.

Oxàla amàra eu, ou amasse.	Vtinam. Amàrem.	I dio volesse che io amassi.	
Amàras tu, ou amasses.	Amàres.	Tu amassi.	
Amàra elle, ou amasse.	Amàret.	Quello amasse.	
Oxalà amaramos nôs, ou amassemos.	Vtinam. Amarèmus.	I dio volesse, che noi amassimo.	Pl.
Amàreys vôs, ou amasseys.	Amarètis.	Voi amaste.	
Amàram elles, ou amassem.	Amàrent.	Quelli amassero.	

Præteritum

Præteritum perfectum.

	Queyra Deos que tenha eu amàdo, ou Oxala amasse. Vtinam Amaverim.	Idio voglia che io habia amato.
	Que tenhas tu amàdo. Amaveris.	Tu habbi amato.
	Que tenha elle amàdo. Amaverit.	Quello habbia amato.
Pr.	*Queyra Deos que tenhamos nôs amàdo.* Vtinam. Amaverimus.	Idio voglia che noi habbiamo amato.
	Que tenhays vôs amàdo. Amaveritis.	Voi habbiate amato.
	Que tenham elles amàdo. Amaverint.	Quelli habbiano amato.

Præteritum plusquam perfectum.

	Prouvèra a Deos que amàra eu, ou tivera amado. Vtinam. Amavissem.	Idio volesse che io hauessi amato.
	Que amàras tu. Amavisses.	Tu havessi amato.
	Que amàra elle. Amavisset.	Quello havesse amato.
Pl.	*Prouverà a Deos que amàramos nôs.* Vtinam. Amavissemus.	Idio volesse che noi havessimo amato.
	Que amàreys vôs. Amavissetis.	Voi aveste amato.
	Que amàram elles. Amavissent.	Quelli havessero amato.

Futurum.

Praza a Deos que ame eu. Vtinam	Amem.	Idio voglia che io ame,
Que ames tu.	Ames.	Tu ami.
Que ame elle.	Amet.	Quello ami.

Praza

Praza a Deos que amèmos nôs.	Vtinam. Amemus.	Idio voglia che noi amiamo.	Pl.
Que ameys vôs.	Ametis.	Voi amiate.	
Que amem elles.	Ament.	Quelli amino.	

CONIVNCTIVI MODI
tempus præsens.

Como eu amo, ou amando eu.	Cum Amem.	Conciosia cosa che io ami, o amando io.	
Como tu amas.	Ames.	Tu ami, ò amando tu.	
Como elle ama.	Amet.	Quello ami, ò amando quello.	
Como nôs amamos.	Cum. Amemus.	Conciosia cosa che noi amiam, ò amando noi.	Pl.
Como vôs amays.	Ametis.	Voi amiate, ò amando voi.	
Como elles amam.	Ament.	Quelli amino, ò amando quelli.	

Præteritum imperfectum.

Como eu amàva, ou amando eu.	Cum Amàrem.	Conciossia còsa che io amassi.	
Como tu amàvas.	Amàres.	Tu amassi, e ameresti, o amando tu.	
Como elle amàva.	Amàret.	Quello amasse, e amerebbe, e amando quello.	
Como nôs amavàmos.	Cum Amarêmus.	Conciosia cosa che noi amassimo, e amaremmo, o amando noi.	Pl.
Como vôs amàveys.	Amarètis.	Voi amaste, e ameresté, o amando voi.	
Como elles amàvam.	Amàrent.	Quelli amassero, & amerobbero, o amando quelli.	

Futurum.

Domlhe que venha, ou chegue a amar.	Amavero.	Io habbia da amare : posto che io habbia da amare : encorche io habbia da amare.

INFINITIVI MODI tempus præsens.

Amar ou que amo, amas, ama : amàmos, amays, amam.	Amare.	Amare: o que io amo, tu ami, quello ama : noi amiamo, voi amate, quelli amano.

Præteritum imperfectum.

Amar, ou que amava, amàvas, amàva : amavamos, amaveys, amàvam.	Amare.	Amare, o che io amavo, e amassi, tu amavi, e amasti, quello amauo e amasse : noi amavamo, e amassim voi amavate, e amaste, quelli amavano, e amassero.
Ter amàdo, ou que amey, amaste, amon : amàmos, amastes, amàram : ou tenho, tens, tem amàdo : temos, tendes tem amàdo.	Amavisse.	Haver amato, o che io amai, e ho amato; tu amasti, e hai amato; quello amò, e hà amato: noi amammo, e habbiamo amato, voi amaste, e havete amato, quelli amavono, e hanno amato.

Tu amàras, ou amaſſes. Amàres.	Tu amareſti, ò amaſſi.
Elle amàra, ou amaſſe. Amàret.	Quello amarebe, ò amaſſe.
Pl. *Poſtoque nôs amàramos, ou amaſſemos.* Quamvis Amarèmus.	B enche noi amaremmo, ò amaſſimo.
Vôs amàreys, ou amaſſeys. Amarètis.	Voi amareſte, ò amaſſe.
Elles amàram, ou amaſſem. Amàrent.	Quelli amarebbono, ò amaſſero.

Præteritum perfectum.

Poſtoque eu tenha amado. Quamvis Amaverim.	Benche io habbia amato
Tu tenhas amàdo Amaveris.	Tu habbi amato.
Elle tenha amàdo. Amaverit.	Quello habbia amato.
Pl. *Poſtoque nôs tenhàmos amado.* Quamvis Amaverimus.	Benche noi habbiamo amato.
Vôs tenhays amàdo. Amaveritis.	Voi habbiate amato.
Elles tenham amàdo. Amaverint.	Quelli habbiano amato.

Præteritum pluſquam perfectum.

Poſtoque eu tivèra amàdo. Quamvis amaviſſem.	Benche io haverei, ò haveſti amato.
Tu tivèras amàdo. Amaviſſes.	Tu havereſti, ò haveſti amato.
Elle tivèra amàdo. Amaviſſet.	Quello haverebbe, ò havereſſe amato.
Pl. *Poſtoque nôs tivèramos amàdo.* Quamvis Ama-	

vissemus.	Benche noi haveremmo, o havessimo amato.
Vós tivereys amado. Amavissetis.	Voi havereste, ò haveste amato.
Elles tiveram amado. Amavissent.	Quelli havereb bono, ò havessero ama to.

POTENTIALIS MODI
tempus præsens.

Que ame eu? que ey de amar? amarey eu? Amem.	Che io ami? che io habbia da amare; ò vero che io possa, debba, o voglia amare?

Præteritum imperfectum.

Amaria eu? amaria, ou podera amar. Amarem.	Che io amerei; potrei, dovrei, ò vorrei io amare? potero, dovevo, ò volevo io amare?

Præteritum perfectum.

Pude eu amar. Amaverim.	Che io habbia amato? ò vero che io habbia potuto, dovuto, e voluto amare?

Præteritum plusquam perfectum.

Amàra eu, ou podèra ter amado. Amavissem.	Che io haverei amato? haverei io potuto, dovuto, ò voluto amare? ò vero potevo, dovevo, ò volevo io haver amato?

Præteritum perfectum.

	Como eu amey, ou tenho amado, ou amando eu, eu tendo amàdo. Cum Amarim.	Conciosia cosa che io habbia amato, ò havendo amato.
	Como tu amaste. Amaveris.	Tu habbi amato, o havendo tu amato.
	Como elle amou. Amaverit.	Quello habbia amato, o hauendo quello amato.
Pl.	*Como nôs amàmos.* Cum Amaverimus.	Conciosia cosa che noi habbiamo amato, o avendo noi amato.
	Como vôs amastes. Amaveritis.	Voi habbiate amato, o hauendo voi amato.
	Como elles amàram. Amaverint.	Quelli habbiano amato,o havendo quelli amato.

Præteritum plusquam perfectum.

	Como eu amàra: ou tinha amado: ou amando eu, ou tendo amado. Cum. Amavissem.	Conciosia cosa che io havessi, e haverei amato,ò havendo io amato.
	Como tu amàras. Amavisses.	Tu havessi, e haveresti amato, o havendo tu amato.
	Como elle amàra. Amavisset.	Quello havesse, e haverebbe amato, ò havendo quello amato.
Pl.	*Como nôs amàramos.* Cum. Amavissemus.	Conciosia cosa che noi havessimo, e haveremo amato, ò avendo noi amato.
	Come vôs amàreys. Ama-	

vissetis.

vissetis.	Voi havesse, e haveresse amato, ò avendo voi amato.
Como elles amàram. Amavissent.	Quelli havessero, e haverebbono amato, o havendo quelli amato.

Futurum.

Como eu amar, ou tiver amàdo Cum Amavero.	Quando io amerò, e haverò amato.
Como tu amàres. Amaveris.	Tu amerai, e haverai amato.
Como elle amar. Amaverit.	Quello amerà, e haverà amato.
Como nôs amàremos. Cum. Amaverimus.	Quando noi ameremo, e haveremo amato. Pl.
Como vôs amardes. Amaveritis.	Voi amerete, e haverete amato.
Como elles amàrem. Amaverint.	Quelli ameranno, e haveranno amato.

CONIVNTIVI
propria voces Lusitanæ. Præsens.

Postoque eu ame. Quamvis. Amem.	Benche io ami.
Tu ames. Ames.	Tu ami.
Elle ame. Amet.	Quello ami.
Postoque nôs amèmos. Quamvis. Amémus.	Benche noi amiemo. Pl.
Vôs ameys. Amétis.	Voi amiate.
Elles amem. Ament.	Quelli amino.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu amàra, ou amasse. Quamvis Amàrem.	Benche io amarei, ò amassi.

rum.am, um, fuisse.	Haver dovuto amare, ò che io haverei, tu haveresti, quello haverebbe amato.
Que ouvèramos, ouvèreys, ouvèram de amar. Amaturos, as, a fuisse.	Pl. Haver dovuto amare, ò che noi haverissimo, voi avereste, quelli haverebbono amato.

Gerundia.

De amar. Amandi.	Di amare, ò por amare: odi essere, o per essere amato.
Em amar, de amar amando, e sendo amàdo. Amando.	Amando, e essendo amato.
Amar, pera amar, a ser, pera ser amado. Amandum.	Ad amare, o adessere amato.

Supina.

Amar; pera amar. Amàtum.	Ad amare, ò per amare.
De ser amàdo, pera se amar. Amatu.	Da amarsi, ò da essere amato.

PARTICIPIA DECLINATIONIS *activæ temporis præs. & imperf.*

O *que ama, e amava.* Amans, antis.	Che ama, ò amava.

Futuri.

O *que ha, ou ouver de amar. pera amar.* Amaturus, a, um.	Cosa che amarà, o que hà da amare, ò è per amare.

est valde dignus amari. De participiis tum activis, tum passivis agemus infra.

Observandum est 2. præter quinque modos vulgares, de quibus hactenus, habere verbum *amo*, & verba aliarum conjugationum in voce tam activa, quàm passiva duos alios modos, quorum alter potentialis, alter permissivus, seu concessivus appellatur. Vtriusque exemplaria ex verbo amo, habentur suo loco post conjunctivum eiusdem verbi.

SVBSELLIVM. VII. 80

De verbo passivo primæ conjugationis, participiis activis & passivis: ac formationibus eiusdem conjugationis.

EXEMPLAR. 81

Verbi passivi primæ conjugationis.

INDICATIVI MODI
tempus præsens.

Eu sou amàdo.	Amor.	Io sono amato.
Tu es amàdo.	Amâris vel Amare.	Tu sei amato.
Elle he amàdo.	Amatur.	Quello è amato.
Nôs somos amàdos.	Amamur.	Noi siamo amati. Pl.
Vôs soys amàdos.	Amamini.	Voi siete amati.
Elles sam amàdos.	Amantur.	Quelli sono amati.

Præteritum imperfectum.

Eu era amàdo.	Amabar.	Io ero amato.
Tu eras amàdo.	Amabaris	

vel

4. Vtentes gerundio simul & verbo: v.g. *Espirou por derradeyro miseravelmente, avendo quatro annos inteyros que jazia entrevàdo.* Expiravit tandem miserè, cum per integrum quadriennium jaceret captus membris.

5 Vtentes gerundio & participio, v.g. *Nunca me escreveys, ou nunca me escrevestes, tendovos eu escrito muytas vezes.* Nunquam ad me scribis, vel nunquam mihi rescripsisti, cum ego frequenter ad te scriberem. Qui modus (*tendo escrito, lido, amàdo*) est valde elegans, quando idioma loquitur de præterito perfecto, vel plusquam perfecto.

77 Participium.

6 Vtentes indicativo & participio: v.g. *Como vos tenho escrito muytas cartas, e nam recebido nenhuma, façome tambem ronceyro no escrever.* Cum ad te miserim multas epistolas, & nullam à te receperim, fio etiam piger in scribendo. Sic in aliis temporibus: *Como vos tinha como vos tivesse escrito, &c.*

7 Vtentes solo participio: v.g. *Partido vosso pay, chegou vosso irmam.* Cum tuus pater discederet, tuus frater accessit. Coacervaui tot & tam dissimiles loquendi modos, quibus utitur in conjunctivo Lusitana lingua, vt innotescat eius fæcunditas & opulentia.

Observandum est 4. quamvis supra *n.* 59. retulerim particulas quibus utimur Lusitani in conjunctivo, modò addendum esse, quando utimur particula *se* sæpe idioma referri ad futurum conjunctivi: v. g. *Seme amardes, amarvos ey.* Si me dilexeris, diligam te. *se obedecerdes a vossos pays, farvos ha Deos muytas merces.* Si obedieris tuis parentibus, multa in te Deus conferet beneficia. Refertur etiam ad tempus præsens, & præteritum. v. g. *Se sou vosso amigo, tambem o fuy de vosso pay. Se ategora fuy nescio, daqui em diante serey avisado.* Si sum tuus amicus, etiam fui amicus patris tui. Si hactenus fui nescius, posthac ero disertus.

Particula *se*.

Observandum est 5. quamuis supra *num.* 60. diximus de modo infinito verbi *Sou* & reliquorum, modò dicimus additam syllabam *ar* in infinito, sufficienter discriminare verba primæ conjugationis à reliquis; v. g. *amar, ensinar, louvar*, diligere, docere laudare.

Infinitivus modus.

Ar particula.

Verùm

Verùm quia sunt nomina non pauca quæ finiuntur in *ar* scilicet *manjar*, *bazar*, *possegar*, *pezar*, *mar*, edulium, regina veneni, pollex, dolor, mare, solus orationis contextus inter nomina & verba in infinito posita discernet.

Observandum est 6. quando post verbum infinitivi præsentis, aut imperfecti inservit pro casu verbi pronomen *elle* significatum per diminutiva *lo*, *la*, *los*, *las*, amittunt talia tempora literam *r* v.g. *Quero louvalo, louvala*, *louvalos*, *louvalas*, ne dicamus, *Quero louvar a elle, a ella*, *a elles*, *a ellas*. Volo laudare illum, illam, illos, illas: & sic de reliquis verbis *Ouvilo, Ouvila*, &c. verùm si loco prædictorum diminutivorum ponantur diminutiva *lhe*, *lhes*, non amittunt literam *r*, v. g. *Quero agradecerlhe, agradecerlhes: fallarlhe*, *fallarlhes*. Volo gratificari illi, vel illis: volo loqui illi, vel illis. Quando verbum est in modo finito & tempore futuro, tunc additur verbum *ey*, v.g. *amaloey, louvalo ey*. amabo illum, laudabo illum. Lo, las, los. Lhe, lhes.

78 Observandum est 7. dari aliqua verba quæ in tempore præsenti, & imperfecto infinitivi terminantur Syllaba *Se*, qualia sunt in prima conjugatione. *embebedarse*, *vingarse*, *negarse*, inebriari, ulcisci, subtrahi: in secunda conjugatione *entorpecerse*, *entristecerse*, *meterse*, *esquecerse*, torpere, tristari, ingeri, oblivisci: in tertia conjugatione *irse*, *abrirse*, *rirse*, *sorrirse*, ire, aperiri, ridere, subridere, quæ omnia & similia quando antecedenter habent Syllabam *que* faciunt Syllabam *Se* antecedentem, quam habebant subsequentem, v. g. *Cuydo que se embebeda*, *que se entristece*, *que se abre*. Puto inebriari, tristari, aperiri. Infiniti modi usus.

Observandum est 8. dupliciter versari in usu modum infinitivum verborum. 1. quando talem modum antecedunt verba *posso*, *devo*, *desejo*, *quero*, *mays quero*, *nam quero*; possum, debeo, desidero, volo, malo, nolo, & similia. Tunc enim utimur nostro proprio infinitivo finito in litera *r* quocunque tempore verba antecedant, v.g. *Desejo, ou desejava amar a virtude, ler bons livros, ouvir mestres doutos*. *Desejeys ter amado a virtude*, *ter lido bons livros*, *ouvido mestres doutos*.

Desidero

OBSERVATIONES,

Circa verba primæ conjugationis, & suos modos, qui sunt generales, seu communes verbis secundæ, ac tertiæ conjugationis.

57 Observationes circa primam conjugationem.

QVamvis supra subsel. 3. observaverimus nonnulla circa verbum substantivum, quæ etiam pertinent ad tres Lusitanas conjugationes, & aptè primæ conjugationi applicari possunt, tamen ad exactam Lusitani idiomatis notitiam, quæ præcipuè comparatur ex conjugationibus diligenter perspectis, quædam alia circa primam observari nunc oportet.

Similitudo Latinæ, & Lusitanæ linguæ.

Observandum est 1. cum versatis in Lusitana, & Latina lingua, quanta inter utramque detur affinitas, & similitudo, & qualiter appareat in verbis primæ conjugationis non solùm in modo conjugandi, sed etiam in consonantia literarum, quibus scribuntur & pronunciantur. Accedit assimilari etiam in hoc, quòd sicut ad primam conjugationem Latinam nullum spectat verbum anomalum, ita nec etiam ad Lusitanam.

Neque dici potest rectè verbum *estou* pertinere ad primam conjugationem, & esse anomalum ex eo quòd in præterito perfecto faciat *estive*, & non finiatur in *ey* sicut *amey*, & quæcunque sequuntur suum exemplar *amo.* Quia verbum anomalum non est ex sola variatione præteriti: aliter anomala forent omnia Latina primæ conjugationis, quæ non habent præterita in *avi*, quod Grammatici meritò inficiantur.

Observandum est 2. in præteritis perfectis, & plusquam perfectis indicativi dari usum verbi *tenho* cum participio præteriti, quod cum dicto verbo servit in voce activa, v. g. *tenho amàdo, lido, ouvido*, & in voce passiva cum verbo *sou* v.g. *Sou amàdo, lido, ouvido.* Notandum tamen est aliquando habere locum idioma

præteriti

præteriti absque verbo *ter*, & aliquando cum illo, v.g. rectè dicemus *Sempre vos amey muyto.* Semper te multùm dilexi, & non rectè *Sempre vos tenho amàdo muyto.* At dicemus aptè *Ia vos escrevi*, ou *Ia vos tenho escrito.* Iam ad te scripsi, vel jam ad te habeo scriptum. In his, & similibus optimus erit magister usus.

Quando idioma vulgò *linguagem* loquitur de præterito perfecto cujuscunque verbi, non debemus uti præterito perfecto verbi *ter*, sed præsenti ejusdem verbi: v. g. non dicemus *Eu tive amado, lido, ouvido:* sed dicemus *Eu tenho amàdo lido, ouvido.* Similiter quando idioma vulgò *linguagem* loquitur de præterito plusquam perfecto, non utimur præterito plusquam perfecto verbi *ter*, sed præterito imperfecto ejusdem. Vnde non dicemus *Eu tivèra amàdo, lido, ouvido*: sed dicemus *Eu tinha amàdo, lido, ouvido.* Eadem ratione quando idioma loquitur de futuro perfecto indicativi, vel de futuro conjunctivi, debemus uti eisdem temporibus verbi *ter* v. g. *Ia eu entam terey amàdo, lido, ouvido. Como eu tiver amàdo, lido, ouvido.* 76

Observandum est 3. Lusitanos diversis & elegantibus modis vsurpare idiomata vulgò *linguagens* conjunctivi. 1. utentes temporibus indicativi addita particula *como* v.g. *Como vosso pay vos ama tanto, sente muyto vossa ausencia.* Cùm pater tuus te valde diligat, ægrè fert tuam absentiam. Procedit idem in reliquis temporibus. *Como vosso, pay vos amàva, amou, amàra tanto, sentia, sentio &c.* Conjunctivi usus.

2 Vtentes uno tantùm gerundio, v. g. *Fugiys de vosso pay, amandovos elle tanto.* Fugis tuum parentem cum ab illo tantùm diligaris. Et sic in reliquis temporibus: *Fugieys, fugistes de vosso pay, amandovos elle tanto.*

3 Vtentes duobus gerundiis, v. g. *Estando escrevendo esta carta, recebi a vossa.* Cum hanc scriberem epistolam, accepi tuam. *Morreo de repente estando disputando da morte.* Subitò mortuus est, cum de morte disputaret.

4 Vtentes

amàdos. Amati, æ, a eramus, vel fueramus.	Noi eravamo ſtati amati.
Vôs ereys, ou foreys amàdos. Amati æ, a, eratis vel fueratis.	Voi eravaſte ſtatį amati.
Elles eram, ou foram amàdos. Amati, æ, a, erant, vel fuerant.	Quelli erano ſtati amati.

Futurum imperfectum.

Eu ſerey amàdo. Amabor.	Io ſarò âmato.
Tu ſeràs amàdo. Amaberis vel Amabere.	Tu ſarei amato.
Elle ſerà amàdo. Amabitur.	Quello ſarà amato.
Nôs ſeremos amàdos Amabimur.	Noi ſaremo amati. Pl.
Vôſereys amàdos. Amabimini.	Voi ſarete amati.
Elles ſeram amàdos. Amabuntur.	Quelli ſaranno amati.

Futurum perfectum.

Ia entam eu ſerey amàdo. Amatus, a, um fuero.	Io ſarò amato, e ſarò ſtato amato.
Ia entam tu ſeras amàdo. Amatus, a, um fueris.	Tu ſarai amato, e ſarai ſtato amato.
Ia entam elle ſera amàdo. Amatus, a, um fuerit.	Quello ſarà amato, e ſarà ſtato amato. Pl.
Ia entam nôs ſerêmos amàdos. Amati, æ, a fuerimus.	Noi ſaremo amati, e ſaremo ſtati amati.
Ia entam vôs ſereys amàdos. Amati,æ, a fueritis.	Voi ſaretete amati, e ſarete ſtati amati.
Ia entam elles ſeràm amàdos, Amati, æ, a fuerint.	Quelli ſaranno amati, e ſarano ſtati amati.

IMPERATIVI MODI tempus præsens.

	Setu amàdo. Amare vel amator.	Sij tu amato.
	Seja elle amado. Ametur.	Sia quello amato.
Pl.	*Sejamos nôs amados.* Amemur.	Siamo amati noi,
	Sede vôs amàdos. Amamini vel Amaminor.	Siati amati voi.
	Sejam elles amàdos. Amentur.	Siano amati quelli.

Futurum sive modus mandativus.

	Seràs tu amàdo. Amàtor tu, amaberis, vel amabere.	Sarai amato tu.
	Serà elle amàdo. Amator ille, vel amabitur.	Sarà amato quello.
Pl.	*Sereys vôs amàdos.* Amaminor, vel amabimini.	Sarete amati voi.
	Seràm elles amàdos. Amantor, vel amabuntur.	Saranno amati quelli.

OPTATIVI PRÆSENS. & imperfectum.

	Oxalá fora eu, ou fosse amàdo. Vtinam Amarer.	Idio volesse ch'io f amato.
	Foras tu, ou fosses amàdo. Amareris, vel Amarere.	Tu fossi amato.
	Fora elle, ou fosse amàdo. Amaretur.	Quello fosse amato.
Pl.	*Oxala foramos nôs, ou fossemos amàdos.* Vtinam	

Amaren

Amaremur.	Dio volesse che noi fossimo amati.
Foreys vôs, ou fosseys amàdos Amaremini.	Voi foste amati.
Foram elles, ou fossem amados. Amarentur.	Quelli fossero amati.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que fosse eu amàdo. Vtinam Amatus, a, um sim vel fuerim.	Idio voglia, ch'io sia stato amato.
Que fosses tu amàdo. Amatus, a, um sis, vel fueris.	Tu sij stato amato.
Que fosse elle amàdo. Amatus, a, um sit vel fuerit.	Quello sia stato amato.
Queyra Deos que fossemos nos Amàdos. Vtinam amati, æ, a, simus, vel fuerimus.	Idio voglia che noi siamo stati amati.
Que fosseys vôs amàdos. Amati, æ, a, sitis, vel fueritis.	Voi siate stati amati.
Que fossem elles amàdos. Amati, æ, a, sint, vel fuerint.	Quelli siano stati amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvèra a Deos que fora eu amàdo. Vtinam amatus, ta, tum essem vel fuissem.	Idio volesse che io fossi stato amato.
Que foras tu amàdo. Amatus, a, um esses, vel fuisses.	Tu fossi stato amato.
Que fora elle amàdo. Ama-	

tus, a, um esset, vel fuisset.	Quello fosse stato ama
Pl. *Provèra a Deos que foramos nôs amàdos.* Vtinam amati, æ, a essemus, vel fuissemus.	Idio volesse, che noi fimo stati amati.
Que foreys vôs amàdos. Amati, æ, a essetis, vel fuissetis.	Voi fossi stati amati.
Que foram elles amàdos. Amati, æ, a essent, vel fuissent.	Quelli fossero stati an

Futurum.

Praza a Deos que seja eu amàdo. Vtinam Amer.	Idio voglia che jo amato.
Que sejas tu amàdo. Ameris, vel amere.	Tu sij amato.
Que seja elle amàdo. Ametur.	Quello sia amato.
Pl. *Praza a Deos que sejamos nôs amàdos.* Vtinam Amemur.	Idio voglia che noi amati.
Que sejays vôs amàdos. Amemini.	Voi siate amati.
Que sejam elles amàdos. Amentur.	Quelli siano amati.

CONIVNCTIVI MOD
tempus præsens.

Como eu sou amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum Amer.	Conciosia cosa che amato, ò essen
Como tu es amàdo. Amêris, vel amêre.	amato. Tu sij amato, ò es tu amato.
Como elle he amàdo. Ame-	

tur. | Quello sia amato, ou essendo quello amato.

Como nós somos amàdos. Cum Amemur. | Conciosia cosa che noi siamo amati, o essendo noi amati. Pl.

Como vôs soys amàdos. Amemini. | Voi siate amati, ò essendo voi amati.

Como elles sam amàdos. Amentur. | Quelli siano amati, o essendo quelli amati.

Præteritum imperfectum.

Como eu era amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum. Amarer. | Conciosia cosa che io fossi, e sarei amato, ò essendo io amato.

Como tu eras amàdo. Amarêris vel Amarêre. | Tu fossi, e saresti amato, ò essendo tu amato.

Como elle era amàdo. Amaretur. | Quello fosse, e sarebbe amato, o essendo quello amato.

Como nôs eramos amàdos. Cum Amaremur. | Conciosia cosa che noi fossimo, e saremmo amati, o essendo noi amati. Pl.

Como vôs ereys amàdos. Amaremini. | Voi foste, e sareste amati, ò essendo voi amati.

Como elles eram amàdos. Amarentur. | Quelli fossero, e sarebbono amati, o essendo quelli amati.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum. Amatus, a, um sim, vel

 fuerim.

fuerim. | Conciosia cosa che io stato amato, ò essen io stato amato.

Como tu foste amàdo. Amatus,a,um sis,vel fueris. | Tu sij stato amato, essendo tu stato ama

Como elle foy amàdo. Amatus, a, um sit, vel fuerit. | Quello sia stato amato essendo quello sta amato.

Pl. *Como nôs fomos amàdos.* Amati, æ, a, simus, vel fuerimus. | Conciosia cosa che siamo stati amati essendo noi stati am

Como vôs fostes amàdos. Amati,æ,a sitis, vel fueritis. | Voi siate stati amati, essendo voi stati ama

Como elles foram amàdos. Amati,æ,a sint, vel fuerint. | Quelli siano stati amati essendo quelli sta amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu ja era, ou fora amàdo, Cum Amatus,a, um essem,vel fuissem. | Conciosia cosa che fossi stato, e sarei sta amato, ò essendo stato amato.

Como tu ja eras, ou foras amàdo. Amatus, a, um esses,vel fuisses. | Tu fossi, e saresti sta amato, o essendo stato amato.

Como elle ja era, ou fora amàdo. Amatus, a, um esset, vel fuisset. | Quello fosse, & sareb stato amato, o essen quello stato amato.

Pl. *Como nôs ja eramos,ou foramos amados.* Amati,æ,a essemus,vel fuissemus. | Conciosia cosa che fossimo, ò saremm stati amati, o essen noi stati amati.

Como vôs ja ereys,ou fereys amàdos. Amati, æ, a essetis,vel fuissetis. | Voi feste, e saresti st amati, o essendo v estati amati.

Como elles ja eram,ou feram amàdos. Amati, æ, a

essent, vel fuissent.	Quelli fossero, & sarebbero stati amati, o essendo quelli stati amati.

Futurum.

Como eu for amàdo. Cum Amatus, a, um ero, vel fuero.	Quando io sarò amato, e sarò estato amato.
Tu fores amàdo. Amatus, a, um eris, vel fueris.	Tu sarai amato, e sarai stato amato.
Elle for amàdo. Amatus, a, um erit, vel fuerit.	Quello sarà amato, & sarà stato amato.
Como nôs formos amàdos. Cum Amati, tæ, ta erimus vel fuerimus.	Quando noi sarèmo amati, e sarèmo stati amati. Pl.
Vôs fordes amàdos. Amati, æ, a eritis, vel fueritis.	Voi sarete amati, e sarete stati amati.
Elles forem amàdos. Amati, æ, a erunt, vel fuerunt.	Quelli seranno amati, & sarano stati amati.

CONIVNCTIVI VOCES *propriæ Lusitanæ, præsens.*

Postoque eu seja amàdo. Quamvis Amer.	Bencho io sia amato,
Tu sejas amàdo. Amêris, vel Amêre.	Tu sij amato.
Elle seja amàdo. Ametur.	Quello sia amato.
Postoque nôs sejamos amàdos. Quamvis Amemur.	Benche noi siamo amati. Pl.
Vôs sejays amàdos. Amemini.	Voi siate amati.
Elles sejam amàdos. Amentur.	Quelli siano amati.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu fora , ou fosse amãdo. Quamvis Amârer.	Benche jo fossi , e amato.
Tu foras , ou fosses amàdo. Amarêris,vel amarêre.	Tu fossi , e sarèsti a
Elle fora , ou fosse amàdo. Amaretur.	Quello fosse , e sa amato.
Pl. *Postoque nôs foramos , ou fossemos amàdos.* Quamvis amaremur.	Benche noi fossimo remmo amati.
Vòs foreys ou fosseys amàdos. Amaremini.	Voi foste ,e sareste
Elles foram,ou fossem amàdos. Amarentur.	Quelli fossero , e sar no amati.

Præteritum perfectum.

Postoque eu fuy amàdo. Quanvis Amatus,a,um, sim,vel fuerim.	Benche io sia stato
Postoque tu foste amàdo. Amatus , a, um sis , vel fueris.	Tu sij stato amato,
Postoque elle fosse amàdo. Amatus , a , um sit , vel fuerit.	Quello sia stato ar
Pl. *Postoque nôs fomos amàdos.* Quamvis amati, æ, a simus,vel fuerimus.	Benche noi siam amati.
Postoque vôs fostes amàdos. Amati,æ,a sitis,vel fueritis.	Voi siati stati amat
Postoque elles foram amàdos. Amati, æ, a sint, vel fuerint.	Quelli siano stati a

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu fora amàdo. Amatus, a, um essem, vel fuissem. — Benche io fossi, e sarei stato amato.

Postoque tu' foras amàdo. Amatus, a, um esses, vel fuisses. — Tu fossi, e saresti stato amato.

Postoque elle fora amàdo. Amatus, a, um esset, vel fuisset. — Quello, fosse, e sarebbe stato amato. Pl.

Postoque nôs foramos amàdos. Quamvis amati, æ, a essemus, vel fuissemus. — Benche noi fossemo e seremmo stati amati.

Postoque vôs foreys amàdos. Amati, æ, a essetis, vel fuissetis. — Voi foste, e sareste stati amati.

Postoque elles foram amàdos. Amati, æ, a essent, vel fuissent. — Quelli fossero, e sarebbero stati amati.

POTENTIALIS MODI *tempus præsens*

Que seja eu amado? que ey de ser amado? serey eu amado. Amer. — Che io sia amato? che io habbia da essere amato? Overo che io possa, debba, ò voglia essere amato?

Præteritum imperfectum.

Seria eu, fora, podero ser amàdo, Amarer. — Sarei io amato? potrei, doverei io essere amato: Overo ch'io possa, debba, o voglia essere amato?

Præteritum perfectum.

Pule eu ser amado? Amatus, a, um sim vel fuerim.	Che io sia stato ama[to] che io habbia po[tuto] dovuto, ò voluto amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou podera ser amado. Amatus, a, um essem, vel fuissem.	Che io sarei stato am[ato] haverei io po[tuto] dovuto, ò voluto e[ssere] amato? ò vero po[teuo] doveuo, o volev[o] essere stato amato.

Futurum.

Serey eu, poderey eu ser amado. Amatus, a, um sim vel fuerim.	Sarò io essere amat[o] vero potuò, dover[ò] vorro io essere ama[to]

PERMISSIVI, SEV concessivi modi tempus præsens.

Seia amado: doulhe que seja: masque seja amado. Amer.	Io sia amato: posto c[he] sia amato: ancorch[e] sia amato.

Præteritum imperfectum.

Fora amado: doulhe que fora: masque fora ama-

do. Amarer. Io fossi amato: posto ch'io fossi amato: ancorche io fossi amato.

Præteritum perfectum.

Fosse amado: doulhe que fosse amado: masque fosse amado. Amatus, a, um sim vel fuerim.

Io sia stato amato: posto che io sia stato amato: ancorche io sia stato amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora amado: doulhe que fora amado: masque fora amado. Amatus, a, um essem vel fuissem.

Io fossi stato amato: posto che io fossi stato amato: ancorche io fossi stato amato.

Futurum.

Doulhe que venha eu, ou chegue a ser amado. Amatus, amata, amatum fuero.

Io habbia da essere amato: posto che io habbia da essere amato: ancorche io habbia da essere amato.

INFINITI TEMPUS præsens.

Ser amàdo: ou que sou, es, he somos, soys sam amà-

dos.

dos. Amari. Essere amato : o che
no, tu sei, Quello
to ; plur. Esser a
che noi siamo, vo
quelli sono amat

Præteritum imperfectum.

Ser amàdo ; ou que era, eras, era : eramos, ereys, eram amàdos. Amari. Esser amato: ò che io
fossi amato : tu
fossi amato, quel
e fosse amato, plu
amati, o che noi
mo, è fossimo
voi eravate, e foste
ti, quelli erano, e f
amati.

Præteritum perfectum.

Que fuy, foste, foy amàdo. Amatum, tam, tum esse, vel fuisse. Essere stato amato :
io fui e sono stato
to, quello fu, & è
amato.

Pl. *Que fomos fostes, foram amàdos.* Amatos, tas, ta esse, vel fuisse. Pl. Essere stati ama
che noi fummo, e
stati amati, voi fo
sete stati amati,
furono, e sono
amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Que era ou fora : eras, ou

foras: era, ou fora amado. Amatum, am, um esse, vel fuisse.

Essere stato amato: o che io ero, e fossi stato amato, tu eri, e fossi stato amato, quello era, e fosse stato amato.

Pl. *Que eramos, ou foramos: ereys, ou foreys: eram, ou foram amàdos.* Amatos, tas, ta esse, vel fuisse.

Pl. Essere stati amati: o che noi eravamo, e fossimo stati amati, voi eravate, e fosti stati amati, quelli erano, & fossero stati amati.

Futurum primum.

Que ey, has, ha de ser amàdo: ou que serey, seràs, serà amàdo. Amatum iri, vel amandum, am, um esse.

Dover essere amato: o che io sari, sarei, overo ho da essere amato, tu sarai, e saresti, ò hai da essere amato, quello sarà, e sarebbe, o hà dà essere amato.

Pl. *Que avemos, aveys, ham de ser amàdos: ou que seremos, sereys, seram amàdos.* Amatum iri, vel amandos, das, da esse.

Pl. Dover essere amati, o che noi saremo, e saremmo amati: voi sarete, e saresti amati, quelli saranno, e sarebero amati.

Futurum secundum.

Que ouvèra, ouvèras de ser amàdo. Amandum, dam, dum fuisse.

Haver dovuto essere amato: o che io sarei, tu sareste, quello sarebbe stato amato.

Pl.

Que

peculiare aliud participium, v. g. *amante, lente,* ... *te, andante,* & si quæ alia paucissima: reliqu... simile participium minimè generant. Non enim... mus O *ensinante* à verbo *ensinar*, nec dicimus O ... à verbo *usar*. O *bem fallante* à verbo *fallar*, nis... in carmine ex licentia poëtica.

Participio activo futuri utimur, quando idio... quitur de persona, quæ aliquid factura est: & tu... vamur verbo *ey*, cum particula *de*, & Infinitiv... vo, mutato verbo *ey*, per omnia tempora jux... cutionem idiomatis: v. g. *ey, avia, ouve de am... ler, de ouvir*: & sic de reliquis verbis tum activi... neutris.

84 Verbum passivum habet participium adjec... duplicis terminationis, scilicet masculinæ in *o*, ... mininæ in *a*, v. g. *amado, lido, ouvido, visto, vind... amada, lida, ouvida, vista, vinda*, &c. Idem p... pium vendicant omnia pene verba neutra quæ... temporibus habent significationem passivam, sic... bent in tertiis personis saltem singularis, v. g. *to... corrido*. Excipitur verbum *posso, rio*, & si quæ ... rerint peritioribus; non enim peritiores dicun... *do, rido*: quamvis aliqui non imperiti dicant, *N... podido fazer isto*. Non potui hoc facere. *Muyto e...* multum risi.

Habet etiam omne verbum participium fut... voce passiva, si habuerit participium præterit... quo, & cum verbo *ey*, & cum infinitivo *ser*, verb... discurritur per omnes modos & tempora, v. ... *avia, ouve de ser amado, lido, ouvido, vindo, ido*. ... piuntur tum verba passiva quæ carent participio... teriti, tum verba neutra quæ licèt habeant partic... præteriti, carent tamen voce passiva in omnibu... sonis. Verbum *mato* caret participio proprio ...

Participiũ verbi mato. enim dicimus *matàdo*: participium tamen mutu... verbo *morro*. Rectè enim dicimus *Matey, ou... morto*.

85 Formationes primæ conjugationis. Quod attinet ad formationes, præsens Indica... nullo formatur. Præteritum imperfectum forma... tertia persona singularis præsentis Indicativi, v. g...

addita syllaba *va*, manet *amava*. Præteritum perfectum formatur à prima persona præsentis indicativi, v. g. *Amo*, mutata litera *o*, in *ey*, manet *Amei*. Præteritum plusquam perfectum formatur à tertia persona singularis præsentis Indicativi, v. g. *Ama*, addita syllaba *ra*, manet *amàra*. Futurum primum formatur ex eadem tertia persona, *Ama*, addita syllaba *rey*, & manet *Amarey*.

Præsens imperativi est idem atque dicta persona *Amà tu*. Futurum imperativi est idem atque secunda persona futuri Indicativi, *Amarâs tu*. Præsens optativi *Amasse*, formatur ex tertia persona singularis præsentis Indicativi, v. g. *Ama* addita litera *s*, & syllaba *se*, manet *amasse*.

Præsens Infinitivi formatur ex eadem tertia persona addita litera *r*, *Ama*, *Amar*. Reliqua tempora Reliquorum modorum, vel sunt eadem atque tempora Indicativi cum certis particulis, quæ illis junguntur, proindeque subeunt eandem formationem: vel supplentur in præteritis, & futuris per verba *Tenho*, & *Ey*, & per participium præteriti passivi: quod participium formatur ex tertia persona, v. g. *Ama*, addita syllaba *do*, manet *amado*: cum verò hoc participium unà cum verbo *Sou*, currat per omnia tempora verbi passivi, sequitur tempora vocis passivæ non sortiri peculiarem formationem. Secundum gerundium activæ formatur ex eadem prædicta tertia persona, addita litera *n*, & syllaba *do*, v. g. *Ama*, *Amando*.

Notetur, cum omnia verba pertinentia ad primam conjugationem sint regularia, ita ut in illa nullum reperiatur anomalum, ut observatum est *num.* 75. sequi omnia easdem leges formationis: uno excepto verbo *Estou*, in præterito, in quo non facit *Estey*, sequens suum exemplar *Amey*, sed facit *estive*, & ex hac persona formatur præteritum plusquam perfectum eiusdem verbi, addita syllaba *ra*, v. g. *Estive*, *Estivera*. In reliquis temporibus nullam subit varietatem aliorum regulam sequens. Tandem notari debet subire varietatem illa verba, quæ non habent participia finita in *ado*, qualia sunt *Mato*, cujus participium est *morto*; & *Solto*, cujus

IMPERATIVI MODI *tempus præsens.*

	Setu amàdo. Amare vel amator.	Sij tu amato.
	Seja elle amado. Ametur.	Sia quello amato.
Pl.	*Sejamos nôs amados.* Amemur.	Siamo amati noi,
	Sede vôs amàdos. Amamini vel Amaminor.	Siati amati voi.
	Sejam elles àmàdos. Amentur.	Siano amati quelli.

Futurum sive modus mandativus.

	Seràs tu amàdo. Amàtor tu, amaberis, vel amabere.	Sarai amato tu.
	Serà elle amàdo. Amator ille, vel amabitur.	Sarà amato quello.
Pl.	*Sereys vôs amà los.* Amaminor, vel amabimini.	Sarete amati voi.
	Seràm elles amàdos. Amantor, vel amabuntur.	Saranno amati quell

OPTATIVI PRÆSENS & imperfectum.

	Oxala fora eu, ou fosse amàdo. Vtinam Amarer.	Idio volesse ch'io amato.
	Foras tu, ou fosses amàdo. Amareris, vel Amarere.	Tu fossi amato.
	Fora elle, ou fosse amàdo. Amaretur.	Quello fosse amato.
Pl.	*Oxala foramos nôs, ou fossemos amàdos.* Vtinam	

Amare

Amaremur.	Dio volesse che noi fossimo amati.
Foreys vôs, ou fosseys amàdos Amaremini.	Voi foste amati.
Foram elles, ou fossem amàdos. Amarentur.	Quelli fossero amati.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que fosse eu amàdo. Vtinam Amatus, a, um sim vel fuerim.	Idio voglia, ch'io sia stato amato.
Que fosses tu amàdo. Amatus, a, um sis, vel fueris.	Tu sij stato amato.
Que fosse elle amàdo. Amatus, a, um sit vel fuerit.	Quello sia stato amato.
Queyra Deos que fossemos nos Amàdos. Vtinam amati, æ, a, simus, vel fuerimus.	Idio voglia che noi siamo stati amati.
Que fosseys vôs amàdos. Amati, æ, a, sitis, vel fueritis.	Voi siate stati amati.
Que fossem elles amàdos. Amati, æ, a, sint, vel fuerint.	Quelli siano stati amati.

Pl.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvèra a Deos que fora eu amàdo. Vtinam amatus, ta, tum essem vel fuissem.	Idio volesse che io fossi stato amato.
Que foras tu amàdo. Amatus, a, um esses, vel fuisses.	Tu fossi stato amato.
Que fora elle amàdo. Ama-	

tus, a, um esset, vel fuisset.	Quello fosse stato ama
Pl. *Provèra a Deos que foramos nôs amàdos.* Vtinam amati, æ, a essemus, vel fuissemus.	Idio volesse, che noi fimo stati amati.
Que foreys vôs amàdos. Amati, æ, a essetis, vel fuissetis.	Voi fossi stati amati.
Que foram elles amàdos. Amati, æ, a essent, vel fuissent.	Quelli fossero stati ar

Futurum.

Praza a Deos que seja eu amàdo. Vtinam Amer.	Idio voglia che jo amato.
Que sejas tu amàdo. Ameris, vel amere.	Tu sij amato.
Que seja elle amàdo. Ametur.	Quello sia amato.
Pl. *Praza a Deos que sejamos nôs amàdos.* Vtinam Amemur.	Idio voglia che noi s amati.
Que sejays vôs amàdos. Amemini.	Voi siate amati.
Que sejam elles amàdos. Amentur.	Quelli siano amati.

CONIVNCTIVI MODI tempus præsens.

Como eu sou amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum Amer.	Conciosia cosa che amato, ò essend amato.
Como tu es amàdo. Amêris, vel amêre	Tu sij amato, ò ess tu amato.
Como elle he amàdo. Ame-	

tur.
Como nôs somos amàdos. Cum Amemur.
Como vôs soys amàdos. Amemini.
Como elles sam amàdos. Amentur.

Quello sia amato, ou essendo quello amato. Pl.
Conciosia cosa che noi siamo amati, o essendo noi amati.
Voi siate amati, ò essendo voi amati.
Quelli siano amati, o essendo quelli amati.

Preteritum imperfectum.

Como eu era amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum. Amarer.
Conciosia cosa che io fossi, e sarei amato, ò essendo io amato.

Como tu eras amàdo. Amarêris vel Amarêre.
Tu fossi, e saresti amato, ò essendo tu amato.

Como elle era amàdo. Amaretur.
Quello fosse, e sarebbe amato, o essendo quello amato. Pl.

Como nôs eramos amàdos. Cum Amaremur.
Conciosia cosa che noi fossimo, e saremmo amati, o essendo noi amati.

Como vôs ereys amàdos. Amaremini.
Voi foste, e sareste amati, ò essendo voi amati.

Como elles eram amàdos. Amarentur.
Quelli fossero, e sarebbono amati, o essendo quelli amati.

Preteritum perfectum.

Como eu fuy amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum. Amatus, a, um sim, vel

fuerim. — Conciosia cosa che io sia stato amato, ò esse[ndo] io stato amato.

Como tu foste amàdo. Amatus, a, um sis, vel fueris. — Tu sij stato amato [ò] essendo tu stato am[ato].

Como elle foy amàdo. Amatus, a, um sit, vel fuerit. — Quello sia stato amato [ò] essendo quello st[ato] amato.

Pl. *Como nôs fomos amàdos.* Amati, æ, a simus, vel fuerimus. — Conciosia cosa che [noi] siamo stati amati [ò] essendo noi stati am[ati].

Como vôs fostes amàdos. Amati, æ, a sitis, vel fueritis. — Voi siate stati amati [ò] essendo voi stati am[ati].

Como elles foram amàdos. Amati, æ, a sint, vel fuerint. — Quelli siano stati amat[i ò] essendo quelli st[ati] amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu ja era, ou fora amàdo, Cum Amatus, a, um essem, vel fuissem. — Conciosia cosa che [io] fossi stato, e sarei st[ato] amato, ò essendo [io] stato amato.

Como tu ja eras, ou foras amàdo. Amatus, a, um esses, vel fuisses. — Tu fossi, e saresti st[ato] amato, o essendo [tu] stato amato.

Como elle ja era, ou fora amàdo. Amatus, a, um esset, vel fuisset. — Quello fosse, & sarel[be] stato amato, o essen[do] quello stato amato.

Pl. *Como nôs ja eramos, ou foramos amados.* Amati, æ, a essemus, vel fuissemus. — Conciosia cosa che [noi] fossimo, ò saremm[o] stati amati, o essen[do] noi stati amati.

Como vôs ja ereys, ou foreys amàdos. Amati, æ, a essetis, vel fuissetis. — Voi feste, e sareste st[ati] amati, o essendo v[oi] estati amati.

Como elles ja eram, ou feram amàdos. Amati, æ, a

essen[do]

essent, vel fuissent.	Quelli fossero, & sarebbero stati amati, o essendo quelli stati amati.

Futurum.

Como eu for amàdo. Cum Amatus, a, um ero, vel fuero.	Quando io sarò amato, e sarò estato amato.
Tu fores amàdo. Amatus, a, um eris, vel fueris.	Tu sarai amato, e sarai stato amato.
Elle for amàdo. Amatus, a, um erit, vel fuerit.	Quello sarà amato, & sarà stato amato.
Como nòs formos amàdos. Cum Amati, tæ, ta erimus vel fuerimus.	Quando noi sarèmo amati, e sarèmo stati amati. Pl.
Vòs fordes amàdos. Amati, æ, a eritis, vel fueritis.	Voi sarete amati, e sarete stati amati.
Elles forem amàdos. Amati, æ, a erunt, vel fuerunt.	Quelli seranno amati, & sarano stati amati.

CONIVNCTIVI VOCES *propria Lusitana, præsens.*

Posto que eu seja amàdo. Quamvis Amer.	Bencho io sia amato,
Tu sejas amàdo. Amêris, vel Amêre.	Tu sij amato.
Elle seja amàdo. Ametur.	Quello sia amatc.
Posto que nòs sejamos amàdos. Quamvis Amemur.	Benche noi siamo amati. Pl.
Vòs sejays amàdos. Amemini.	Voi siate amati.
Elles sejam amàdos. Amentur.	Quelli siano amati.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu fora, ou fosse amãdo. Quamvis Amârer.	Benche jo fossi, e amato.
Tu foras, ou fosses amàdo. Amarêris, vel amarêre.	Tu fossi, e saresti a
Elle fora, ou fosse amàdo. Amaretur.	Quello fosse, e sa amato.
Pl. *Postoque nôs foramos, ou fossemos amàdos.* Quamvis amaremur.	Benche noi fossimo, remmo amati.
Vôs foreys ou fosseys amàdos. Amaremini.	Voi foste, e sareste a
Elles foram, ou fossem amàdos. Amarentur.	Quelli fossero, e sar no amati.

Præteritum perfectum.

Postoque eu fuy amàdo. Quanvis Amatus, a, um, sim, vel fuerim.	Benche io sia stato a
Postoque tu foste amàdo. Amatus, a, um sis, vel fueris.	Tu sij stato amato.
Postoque elle fosse amàdo. Amatus, a, um sit, vel fuerit.	Quello sia stato am
Pl. *Postoque nôs fomos amàdos.* Quamvis amati, æ, a simus, vel fuerimus.	Benche noi siamo amati.
Postoque vôs fostes amàdos. Amati, æ, a sitis, vel fueritis.	Voi siati stati amati.
Postoque elles foram amàdos. Amati, æ, a sint, vel fuerint.	Quelli siano stati am

Præt

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu fora amàdo. Amatus, a, um essem, vel fuissem. — Benche io fossi, e sarei stato amato.

Postoque tu' foras amàdo. Amatus, a, um esses, vel fuisses. — Tu fossi, e saresti stato amato.

Postoque elle fora amàdo. Amatus, a, um esset, vel fuisset. — Quello, fosse, e sarebbe stato amato. Pl.

Postoque nôs foramos amàdos. Quamvis amati, æ, a essemus, vel fuissemus. — Benche noi fossemo e seremmo stati amati.

Postoque vôs foreys amàdos. Amati, æ, a essetis, vel fuissetis. — Voi foste, e sareste stati amati.

Postoque elles foram amàdos. Amati, æ, a essent, vel fuissent. — Quelli fossero, e sarebbero stati amati.

POTENTIALIS MODI A
tempus præsens

Que seja eu amado? que ey de ser amado? serey eu amado. Amer. — Che io sia amato? che io habbia da essere amato? Overo che io possa, debba, ò voglia essere amato?

Præteritum imperfectum.

Seria eu, fora, podero ser amàdo, Amarer. — Sarei io amato? potrei, doverei io essere amato: Overo ch'io possa, debba, o voglia essere amato?

Præteritum perfectum.

Pu le eu ser amado? Amatus, a, um sim vel fuerim.

Che io sia stato amato? ò che io habbia potuto, dovuto, ò voluto esser amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou podera ser amado. Amatus, a, um essem, vel fuissem.

Che io sarei stato amato? haverei io potuto, dovut o, ò voluto essere amato? ò vero potevo, doveuo, o volevo io essere stato amàto.

Futurum.

Serey eu, poderey eu ser amado. Amatus, a, um sim vel fuerim.

Sarò io essere amato? ò vero potuò, dovero, o vorro io essere amato.

PERMISSIVI, SEV *concessivi modi tempus præsens.*

Seia amado: doulhe que seja: masque seja amado. Amer.

Io sia amato: posto ch'io sia amato: ancorche io sia amato.

Præteritum imperfectum.

Fora amado: doulhe que fora: masque fora ama-

da

do. Amarer. Io fossi amato: posto ch,io fossi amato: ancorche io fossi amato.

Præteritum perfectum.

Fosse amado : doulhe que fosse amado : masque fosse amado. Amatus, a, um sim vel fuerim. Io sia stato amato: posto che io sia stato amato: ancorche io sia stato amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora amado : doulhe que fora amado: masque fora amado. Amatus, a, um essem vel fuissem. Io fossi stato amato: posto che io fossi stato amato: ancorche io fossi stato amato.

Futurum.

Doulhe que venha eu, ou chegue a ser amado. Amatus, amata, amatum fuero. Io habbia da essere amato: posto che io habbia da essere amato: ancorche io habbia da essere amato.

INFINITI TEMPVS *præsens.*

Ser amàdo : ou que sou, es, he somos, soys sam amà-

dos.

dos. Amari. Esſere amato : o che io ſono, tu ſei, Quello è amato ; plur. Eſſer amati, o che noi ſiamo, voi ſete, quelli ſono amati.

Præteritum imperfectum.

Ser amàdo ; ou que era, eras, era : eramos, ereys, eram amàdos. Amari. Eſſer amato: ò che io ero, è foſſi amato : tu eri, e foſſi amato, quello era, e foſſe amato, plur. Eſſer amati, o che noi eravamo, è foſſimo amati, voi eravate, e foſte amati, quelli erano, e ſovero amati.

Præteritum perfectum.

Que fuy, foſte, foy amàdo. Amatum, tam, tum eſſe, vel fuiſſe. Eſſere ſtato amato : ò che io fui e ſono ſtato amato, quello fu, & è ſtato amato.

Pl. *Que fomos foſtes, foram amàdos.* Amatos, tas, ta eſſe, vel fuiſſe. Pl. Eſſere ſtati amati, ò che noi fummo, e ſiamo ſtati amati, voi foſti, e ſete ſtati amati, quelli furono, e ſono ſtati amati.

Præteritum pluſquam perfectum.

Que era ou fora : eras, ou

foras.

foras : *era, ou fora amado.* Amatum, am, um esse, vel fuisse.

Essere stato amato : o che io ero, e fossi stato amato, tu eri, e fossi stato amato, quello era, e fosse stato amato.

Que eramos, ou foramos: ereys, ou foreys: eram, ou foram amàdos. Amatos, tas, ta esse, vel fuisse. Pl.

Pl. Essere stati amati: o che noi eravamo, e fossimo stati amati, voi eravate, e fosti stati amati, quelli erano, & fossero stati amati.

Futurum primum.

Que ey, has, ha de ser amàdo: ou que serey, seràs, serà amàdo. Amatum iri, vel amandum, am, um esse.

Dover essere amato : o che io sari, sarei, overo ho da essere amato, tu sarai, e saresti, ò hai da essere amato, quello sarà, e sarebbe, o hà dà essere amato.

Que avemos, aveys, ham de ser amàdos: ou que seremos, sereys, seram amàdos. Amatum iri, vel amandos, das, da esse. Pl.

Pl. Dover essere amati, o che noi saremo, e saremmo amati: voi sarete, e saresti amati, quelli saranno, e sarebero amati.

Futurum secundum.

Que ouvèra, ouvèras de ser amàdo. Amandum, dam, dum fuisse.

Haver dovuto essere amato: o che io sarei, tu sareste, quello sarebbe stato amato. Pl.

Que

Pl. *Que ouvèramos, ouvèreys, ouvèram de ser amàdos.* Amandos, das, da fuisse.	Haver dovuto essere amati: o che noi saremmo, voi sareste, quelli sarebbero stati amati.

Participium præteriti temporis.

Cousa amàda. Amatus, ta, tum.	Cosa che è stata, o era stata amata.

Participium futuri.

Cousa que ha, ou ouvèra de ser amada. Amandus, amanda, amandum.	Cosa da essere amata.

82

OBSERVATIONES.
Circa verbum passivum.

Passivi verbi observationes.

1. Observ. Omne verbum passivum in nullo tempore habet vocem propriam, sed in omnibus formatur ex temporibus correspondentibus verbi substantivi *Sou* & ex participio præteriti, v. g. *Sou amado, lido, ouvido: Era amado, fuy amado* &c. verùm nonnunquam in tertiis personis tum singularis, tum pluralis omne verbum passivum formatur non ex verbo substantivo nec ex participio, sed ex temporibus ipsius verbi activi cum particula *Se* posita aliquando ante, aliquando post verbum, v.g. *A virtude se ama. As virtudes se amam.* vel *Amase a virtude, amamse as virtudes* virtus amatur, virtutes amantur. *A virtude se amava, se amou* &c. virtus amabatur, amata est. *As virtudes se amâvam, se amâram,* vel *Amâvase, amouse a virtude, Amâvam se, amâram se as virtudes.* virtutes amabantur, amatæ fuerunt, vel amabatur, amata fuit virtus. Amabantur, amatæ fuerunt virtutes. Item *o livro se lese lia, se leo; vel Lese, Liase Leose o livro.* Liber legitur,

tur, legebatur, lectus fuit.

2 Observ. In supradictis tertiis personis verbi passivi, scribenda est litera *s*, simplex, v. g. *amase*, *amavase*, *lese*, *liase*, ut detur distinctio à primis & tertiis personis singularis temporis præsentis & imperfecti optativi in voce activa, quæ scribuntur duplici *s s*, *Oxala amasse eu*, *ou amasse elle*: *lesse eu*, *ou lesse elle*: *Ouvisse eu*, *ou ouvisse elle*. Notetur insuper eademmet idiomata, vulgò *linguagens*, posse formari cum verbo substantivo, & participio præteriti, v. g. *A virtude he, era, foy amada. As virtudes sam, eram, foram amàdas.* Virtus est, erat, fuit amata. Virtutes sunt, erunt, fuerunt amatæ.

3 Observ. Non solùm jungitur cum verbis passivis in omnibus temporibus verbum substantivum *Sou*, sed etiam verbum auxiliare *ey*, cum Infinitivo verbi *Sou*, in præsenti *Ser*, & cum participio præteriti verbi passivi, v. g. *Ey, avia, ouve, ouvera, averey de ser amàdo, lido, ouvido.* Quæ idiomata non admittunt in passivo verbum *tenho*, non enim rectè dicimus, *Tenho, tinha, tive de ser amado, lido, ouvido.*

DE PARTICIPIIS, *& formationibus primæ conjugationis.*

Participium est pars orationis, quæ habet casus, & tempora, proindeque sic vocatur, quia participat accipiens à nomine casus, & à verbo tempora. Omne verbum activum habet participium præsentis, & participium futuri. Est in usu participium præsentis, quando idioma habet ante se particulam *que*, relativam, & non illam quæ est index Infinitivi, v. g. *Matou a Pedro, que estava dormindo*: vel *Mata a Pedro que estava dormindo.* Necavit Petrum qui dormiebat. Necat Petrum, qui erat dormiens. Vbi particula *que*, idem valet atque *o qual*, à nomine relativo *qui*. 83 Participii quid, & quotuplex.

Vtimur participio præsentis alio modo, quando idioma sic profertur: *O que ama, ou amava*: *O que ensina, ou ensinava*: *O que le, ou lia.* Aliqua verba sortiuntur peculiare

peculiare aliud participium, v. g. *amante*, *lente*, *ouvinte*, *andante*, & si quæ alia paucissima: reliqua enim simile participium minimè generant. Non enim dicimus *O ensinante* à verbo *ensinar*, nec dicimus *O usante* à verbo *usar*. *O bem fallante* à verbo *fallar*, nisi forte in carmine ex licentia poëtica.

Participio activo futuri utimur, quando idioma loquitur de persona, quæ aliquid factura est: & tunc juvamur verbo *ey*, cum particula *de*, & Infinitivo activo, mutato verbo *ey*, per omnia tempora juxta locutionem idiomatis: v. g. *ey*, *avia*, *ouve de amar*, *de ler*, *de ouvir*: & sic de reliquis verbis tum activis, tum neutris.

84 Verbum passivum habet participium adjectivum duplicis terminationis, scilicet masculinæ in *o*, & fœmininæ in *a*, v. g. *amado*, *lido*, *ouvido*, *visto*, *vindo*, *&c.* *amada*, *lida*, *ouvida*, *vista*, *vinda*, &c. Idem participium vendicant omnia pene verba neutra quæ dictis temporibus habent significationem passivam, sicut habent in tertiis personis saltem singularis, v. g. *tornàdo*, *corrido*. Excipitur verbum *posso*, *rio*, & si quæ occurrerint peritioribus; non enim peritiores dicunt *podido*, *rido*: quamvis aliqui non imperiti dicant, *Nam ey podido fazer isto*. Non potui hoc facere. *Muyto ey rido*, multum risi.

Habet etiam omne verbum participium futuri in voce passiva, si habuerit participium præteriti cum quo, & cum verbo *ey*, & cum infinitivo *ser*, verbi, *Sou*, discurritur per omnes modos & tempora, v. g. *Ey*, *avia*, *ouve de ser amado*, *lido*, *ouvido*, *vindo*, *ido*. Excipiuntur tum verba passiva quæ carent participio præteriti, tum verba neutra quæ licèt habeant participium præteriti, carent tamen voce passiva in omnibus personis. Verbum *mato* caret participio proprio: non enim dicimus *matàdo*: participium tamen mutuatur à verbo *morro*. Rectè enim dicimus *Matey*, *ou tenho morto*.

Participium verbi mato.

85 Formationes primæ conjugationis.

Quod attinet ad formationes, præsens Indicativi à nullo formatur. Præteritum imperfectum formatur à tertia persona singularis præsentis Indicativi, v.g. *Ama* addita

addita syllaba *va*, manet *amava.* Præteritum perfectum formatur à prima persona præsentis indicativi, v. g. *Amo*, mutata litera *o*, in *ey*, manet *Amei.* Præteritum plusquam perfectum formatur à tertia persona singularis præsentis Indicativi, v. g. *Ama*, addita syllaba *ra*, manet *amàra.* Futurum primum formatur ex eadem tertia persona, *Ama*, addita syllaba *rey*, & manet *Amarey.*

Præsens imperativi est idem atque dicta persona *Ama tu.* Futurum imperativi est idem atque secunda persona futuri Indicativi, *Amarâs tu.* Præsens optativi *Amasse*, formatur ex tertia persona singularis præsentis Indicativi, v. g. *Ama* addita litera *s*, & syllaba *se*, manet *amasse.*

Præsens Infinitivi formatur ex eadem tertia persona addita litera *r*, *Ama*, *Amar.* Reliqua tempora Reliquorum modorum, vel sunt eadem atque tempora Indicativi cum certis particulis, quæ illis junguntur, proindeque subeunt eandem formationem: vel supplentur in præteritis, & futuris per verba *Tenho*, & *Ey*, & per participium præteriti passivi: quod participium formatur ex tertia persona, v. g. *Ama*, addita syllaba *do*, manet *amado*: cum verò hoc participium unà cum verbo *Sou*, currat per omnia tempora verbi passivi, sequitur tempora vocis passivæ non sortiri peculiarem formationem. Secundum gerundium activæ formatur ex eadem prædicta tertia persona, addita litera *n*, & syllaba *do*, v. g. *Ama*, *Amando.*

Notetur, cum omnia verba pertinentia ad primam conjugationem sint regularia, ita ut in illa nullum reperiatur anomalum, ut observatum est *num.* 75. sequi omnia easdem leges formationis: uno excepto verbo *Estou*, in præterito, in quo non facit *Estey*, sequens suum exemplar *Amey*, sed facit *estive*, & ex hac persona formatur præteritum plusquam perfectum eiusdem verbi, addita syllaba *ra*, v. g. *Estive*, *Estivera.* In reliquis temporibus nullam subit varietatem aliorum regulam sequens. Tandem notari debet subire varietatem illa verba, quæ non habent participia finita in *ado*, qualia sunt *Mato*, cujus participium est *morto*; & *Solto*, cujus

participium est *Solto.* Non enim dicitur *matàdo*, nec *soltàdo.* Item *Sèco*, cujus participium est *seco.*

---

86 ## SVBSELLIVM VIII.

De verbis secundæ, & tertiæ conjugationis in activa, & passiva.

EXEMPLAR

Secundæ conjugationis in activa.

Secundæ conjugationis exẽplar.

INDICATIVI præsens.

		Italicè.
Eu leyo.	Lego.	Io leggo.
Tu les.	Legis.	Tu leggi.
Elle le.	Legit.	Quello legge.
Pl. *Nós lemos.*	Legimus.	Noi leggiamo.
Vós ledes.	Legitis.	Voi leggete.
Elles lem.	Legunt.	Quelli leggono.

Præteritum imperfectum.

Eu lia.	Legebam.	Io leggevo.
Tu lias.	Legebas.	Tu leggevi.
Elle lia.	Legebat.	Quello leggeva.
Pl. *Nós liamos.*	Legebamus.	Noi leggevamo.
Vós lieys.	Legebatis.	Voi leggevate.
Elles liam.	Legebant.	Quelli leggevano.

Præteritum perfectum.

Eu li, ou tenho lido.	Legi.	Io lessi, & hó letto.
Tu leste, ou tens lido.	Legisti.	Tu legesti. & hai letto.
Elle leo, ou tem lido.	Legit.	Quello lesse, & hà letto.

Nós

Nôs lemos, ou temos lido. Legimus.	Noi legemmo, & habbiamo letto.	Pl.
Vôs lestes, ou tendes lido. Legistis.	Voi legeste, & havete letto.	
Elles leram, ou tem lido. Legerunt vel legere.	Quelli lessero, & hanno letto.	

Præteritum plusqum perfectum.

Eu lera, ou tinha lido. Legeram.	Io havevo letto.	
Tu leras, ou tinhas lido. Legeras.	Tu havevi letto.	
Elle lera, ou tinha lido. Legerat.	Quello haveva letto.	
Nôs leramos, ou tinhamos lido. Legeramus.	Noi havevamo letto.	Pl.
Vôs lereys, ou tinheys lido. Legeratis.	Voi havevate letto.	
Elles leram, ou tinham lido. Legerant.	Quelli havevano letto.	

Futurum imperfectum.

Eu lerey.	Legam.	Io leggerò.	
Tu leràs.	Leges.	Tu leggerai.	
Elle lerà.	Leget.	Quello leggerà.	
Nôs lerèmos.	Legemus.	Noi leggeramo.	Pl.
Vôs lereys.	Legetis.	Voi leggerete.	
Elles leràm.	Legent.	Quelli leggerano.	

Futurum perfectum.

Ia eu entam terey lido. Legero.	Quando io leggerò, e haverò letto.
Ia tu entam teràs lido. Legeris.	Tu leggerai, e haverai letto.
Ia elle entam terà lido. Le-	

	gerit.	Quello leggerà, e haverà letto.
Pl.	*Ia nôs entam terèmos lido.* Legerimus.	Quando noi leggeremo, e haveremo letto.
	Ia vôs entam tereys lido. Legeritis.	Voi leggerete, e haverete letto.
	Ia elles entam teràm lido. Legerint.	Quelli leggerano, e haveranno letto.

IMPERATIVI præsens.

	Le tu. Lege, vel Legito.	Leggi tù.
	Leya elle. Legat.	Legga quello.
Pl.	*Leamos nôs.* Legamus.	Leggamo noi.
	Lede vôs. Legite, vel Legitote.	Leggete voi.
	Leyam elles. Legant.	Leggano quelli.

Futurum, sive modus mandativus.

	Leràs tu. Legito tu, vel Leges.	Leggerai tù.
	Lerà elle. Legito ille vel Leget.	Legerà quello.
Pl.	*Lereys vôs.* Legitote vel Legetis.	Legerete voi.
	Leràm elles. Legunto, vel Legent.	Legeranno quelli.

OPTATIVI PRÆSENS, & imperfectum.

	Oxalà lera eu, ou lesse Vtinam legerem.	Idio volesse che io leggessi.
	Leras tu, ou lesses. Legeres.	Tu leggessi.
	Lera elle, ou lesse. Legeret.	Quello leggesse.
Pl.	*Leramos nôs, ou lessemos.* Legeremus.	Noi leggessimo.

Lereys

Lereys vós, ou lesseys. Legeretis.	Voi leggeste.
Leram elles, ou lessem. Legerent.	Quelli leggessero.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que tenha eu lido. Vtinam legerim.	Idio voglia che io habbia letto.	
Que tenhas tu lido. Legeris.	Tu habbi letto.	
Que tenha elle lido. Legerit.	Quello habbia letto.	
Que tenhamos nós lido. Legerimus.	Noi habbiamo letto.	Pl.
Que tenhays vós lido. Legeritis.	Voi habbiate letto.	
Que tenham elles lido. Legerint.	Quelli habbino letto.	

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvera a Deos que lera eu, ou tivèra lido. Vtinam legissem.	Idio volesse che io havessi letto.	
Que leras tu, ou tivèras lido. Legisses.	Tu havessi letto.	
Que lera elle, ou tivèra lido. Legisset.	Quello havesse letto.	
Que leramos nós, ou tivèramos lido. Legissemus.	Noi havessimo letto.	Pl.
Que lereys vós, ou tivèreys lido. Legissetis.	Voi haveste letto.	
Que leram elles, ou tiveram lido. Legissent.	Quelli havessero letto.	

Futurum.

Praza a Deos que leya eu. Vtinam Legem.	Idio voglia che io legga.
Que leyas tu. Legas.	Tu legga.

Que leya elle.	Legat.	Quello legga.
Praza a Deos que leyamos Pl. *nôs.*	Vtinam Legamus.	Noi leggiamo.
Que leyays vôs.	Legatis.	Voi leggiate.
Que leyam elles.	Legant.	Quelli legano.

CONIUNCTIVI
præsens.

Como eu leyo, ou lendo eu. Cum legam.	Conciosia cosa che io legga, o lendo io.
Como tu les. Cum legas.	Tu leggas, ò leggendo tu.
Como elle le. Cum legat.	Quello leggo, ò leggendo quello.
Pl. *Como nôs lemos.* Cum legamus.	Conciosia cosa che noi leggiamo, ò leggendo noi.
Como vôs ledes. Cum legatis.	Voi leggiate ò leggendo voi.
Como elles lem. Cum legant.	Quelli leggano, ò leggendo quelli.

Præteritum imperfectum.

Como eu lia, ou lendo eu. Cum legerem.	Conciosia cosa che io leggessi, e leggerei, o leggendo io.
Como tu lias, ou lendo tu. Cum legeres.	Tu legessi, e leggeressi, o leggendo tu.
Como elle lia, ou lendo elle. Cum legeret.	Quello leggesse, e leggerebbe, o leggédo quello.
Pl. *Como nôs liamos, ou lendo nôs.* Cum legeremus.	Conciosia cosa che noi leggessimo, leggeremmo, ò leggendo noi.
Como vôs lieys, ou lendo vôs. Cum legeretis.	Voi leggeste, e leggereste, ò leggendo voi.
Como elles liam, ou lendo elles. Cum legerent.	Quelli leggessero, e leggebbero, o legendo.

Præteritum

Præteritum perfectum.

Como eu li, ou tenho lido. Cum legerim. — Conciosia cosa che io habbia letto, ò havendo io letto.

Como tu leste, ou tens lido. Cum Legeris. — Tu habbi letto, o havendo tu letto.

Como elle leo, ou tem lido. Cum legerit. — Quello habia letto, ò havendo quello letto.

Pl. *Como nós lemos, ou temos lido.* Cum legerimus. — Conciosia cosa che noi habiamo letto, ò havendo noi letto.

Como vôs lestes, ou tendes lido. Cum lègeritis. — Voi habbiate letto, ò havendo voi letto.

Como elles lèram, ou tem lido. Cum legerint. — Quelli habbiano letto, o havendo quelli letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu lera, ou tinha lido. Cum legissem. — Conciosia cosa che io havessi, e haverey letto, ò havendo io letto.

Come tu leras, ou tinhas lido. Cum legisses. — Tu havessi, e haveresti letto, o havendo tu letto.

Como elle lera, ou tinha lido. Cum legisset. — Quello havesse, e haverebbe letto, ò havendo quello letto.

Pl. *Como nôs leramos, ou tinhamos lido.* Cum legissemus. — Conciosia cosa, che noi havessimo, e haveremmo letto, ò havendo noi letto.

Como vôs lereys, on tinheys lido. Cum legissetis. — Voi aveste, e havereste letto, o havendo voi letto.

Como elles leram, ou tinham lido. Cum legissent. — Quelli havessero, e haverebbero letto, o havendo quelli letto.

Futurum.

Como eu ler, ou tiver lido. Cum legero.	Quando io leggero e haverò letto.
Como tu leres, eu tiveres lido. Cum legeris.	Tu leggerai, e haverai letto.
Como elle ler, ou tiver lido. Cum legerit.	Quello leggerà, e haverà letto.
Pl. *Como nôs lermos, ou tivermos lido.* Cum legerimus.	Quando noi leggeremo, e haveremo letto.
Como vôs lerdes, ou tiverdes lido. Cum legeritis.	Voi legerafte, e haverete letto.
Como elles lerem, ou tiverem lido. Cum legerint.	Quelli legeranno, e haveranno letto.

CONIVNCTIVI PROPRIÆ
voces Lusitanæ, præsens.

Posloque eu leya. Quamvis legam.	Benche io legga.
Posloque tu leyas. Quamvis legas.	Tu legga.
Posloque elle leya. Quamvis legat.	Quello legga.
Pl. *Posloque nôs leyamos.* Quãvis legamus.	Benche noi leggiamo.
Posloque vôs leyais. Quamvis legatis.	Voi leggiate.
Posloque elles leyam. Quãvis legant.	Quello leggano.

Præteritum imperfectum.

Posloque eu lera. Quam-

vis

vis legerem.	Benche io leggessi, e leggerei.	
Postoque tu leras. Quamvis legeres.	Tu leggessi e leggeresti.	
Postoque elle lera. Quamvis legeret.	Quello leggesse, & leggerebbe.	Pl.
Postoque nôs lèramos. Quamvis legeremus.	Benche noi leggessimo, e leggeremmo.	
Postoque vôs lereys. Quamvis legeretis.	Voi leggeste, e leggereste.	
Postoque elles leram. Quamvis legerent.	Quelli leggessero, e leggerebero.	

Præteritum perfectum.

Postoque eu tenha lido. Quamvis legerim.	Benche io habbia letto.	
Postoque tu tenhas lido. Quamvis legeris.	Tu habbi letto.	
Postoque elle tenha lido. Quamvis legerit.	Quello habbia letto.	
Postoque nôs tenhamos lido. Quamvis legerimus.	Benche noi habbiamo letto.	Pl.
Postoque vôs tenhays lido. Quamvis legeritis.	Voi habbiate letto.	
Postoque elles tenham lido. Quamvis legerint.	Quelli habbiano letto.	

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu tivèra lido. Quamvis legissem.	Benche io havessi, e haverei letto.	
Postoque tu tivèras lido. Quamvis legisses.	Tu havessi e haveresti letto.	
Postoque elle tivèra lido. Quamvis legisset.	Quello havesse, e haverebbe letto.	
Postoque nôs tivèramos lido. Quamvis legissemus.	Benche noi havessimo, e haveremmo letto.	Pl.
Postoque vôs tivèreys lido.		

Posto que elles tivèram lido.	Quamvis legissetis.	Voi havessi, e haveresti letto.
	Quamvis legissent.	Quelli havessero e haverebbero letto.

POTENTIALIS MODI
tempus præsens.

Que leya? eu que ey de ler? lerey eu?	Legam.	Che io legga? che io habbia da leggere? overo che io possa, debba, ò voglia leggere.

Præteritum imperfectum.

Leria eu? lera, ou podèra ler.	Legerem.	Che io habbia letto? overò che io habbia potuto, dovuto, ò voluto leggere.

Præteritum perfectum.

Pude eu ler.	Legerim.	Che io habbia letto? ò verò che io habbia potuto dovuto, ò voluto leggere.

Præteritum plusquam perfectum.

Lera eu, ou podèra ter lido.	Legissem.	Che io haverei letto? haverei io potuto, dovuto, o voluto leggere? overo potevo, dovevo, o volevo io aver letto?

Futurum.

Leria eu, lerey, ou poderey ler.	Legerim.	Leggerò io? farò io leggere? òvero potro, doverò, o vorro io leggere.

PERMISSIVI, SEU *concessivi præsens.*

Leya ; Doulhe que leya, masque leya.	Legam.	Io legga, posto che io legga, ancorche io legga.

Præteritum imperfectum.

Lera ; doulhe que lera; masque lera.	Legerem.	Io leggessi : posto che io leggessi : ancorche io leggessi.

Præteritum perfectum.

Lesse ; doulhe que lesse, masque lesse.	Legerim.	Io habbia letto : posto che io habbia letto, ancorche io habbia letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Lera ; doulhe que lera; masque tivera lido.	Legissem.	Io havessi letto : posto che io havessi letto: ancorche io havessi letto.

Futurum.

Doulhe que venha ou chegue a ler.	Legerim.	Posto che io habbia da leggere, ò sia leggere, ancorc he iò habbia da leggere.

INFINITI

INFINITI MODI
tempus præsens.

Ler ; ou que leyo, les, le : Lemos ledes, lem.	Legere.	Leggere ; o che io legga, leggi, legge, leggiamo, leggete, leggono.

Præteritum imperfectum.

Ler : ou que lia, lias, lia : liamos, lieys, liam.	Legere.	Leggere: ò che io leggevo, e legges, leggevi, e leggessi, leggeva, e leggesse, leggevamo, e leggessimo, leggevate, e leggeste, leggevano, e leggessero.

Præteritum perfectum.

Ter lido : ou que li, leste, leo : lemos, lestes, leram : ou que tenho, tens, tem : temos, tendes, tem, lido	Legisse.	Haver letto: o che io lessi, e hò letto : tu legessi, e hai letto : Noi leggessimo, e habbiamo letto: voi leggesti, e havete letto, quelli lessero, e hanno letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Ter lido : ou que lera, leras, lera : leramos, lereys, leram : ou que tinha,

tinhas

tinhas, tinha: tinhamos, tinheys, tinham lido. Legisse.

Haver letto: e che io havevo, e havesti letto, havevi, e haveresti letto, quello haveva, e haverebbe letto: havevamo e haveremmo letto, havevate, e havereste letto, haveva e haverebbero letto.

Futurum.

Que ey, has, ha de ler: ou que lerey, leràs, lerà. lecturum, am, um, esse.

Dover leggere: e che io leggerò, e legerei, leggerai, e leggeresti, leggerè, e leggerebbe: o che io ho da leggere.

Que avemòs, aveys, ham de ler: ou que lerèmos lereys, leram. Lecturos, as, a, esse.

Pl. Dover legere: o que noi leggeremo, e legeremmo, voi leggerete e leggereste, leggerano, e leggerebbero, o che noi habbiamo da leggere.

Futurum aliud.

Que ouvèra, ouvèras, ouvèra de ler. Lecturum, am, um, fuisse.

Haver dovuto leggerè, e che io haverei, haveresti, quello haverebbe letto.

Que ouveramos, ouvereys, ouveram de ler. Lecturos, as, a, fuisse

Pl. Haver dovuto leggere, e che noi haveremmo, voi haverete, quelli haverebbero letto.

Gerundia.

Gerundia.

De ler.	Legendi.	Di leggere, ò per leggere, ò di essere pera essere letto.
Em ler : de ler : lendo, ou sendo lido.	Legendo.	Leggendo, o essendo letto.
A ler ; pera ler ; a ser, e pera ser lido.	Legendum.	A leggere, & ad esser letto.

Supina.

A ler : pera ler.	Lectum.	A leggere, ò per leggere.
De ser lido : Pera se ler.	Lectu.	Da leggersi, ò da esser letto.

Participia activa præsentis & imperfecti.

O que le, e lia.	Legens, entis.	Cosa che legge, o leggeva.

Futurum.

O que ha, ou ouver de ler.	Lecturus, a, um.	Cosa che leggerà o che ha dà leggere.

EXEMPLAR

87 Secundæ conjugationis in voce passiva.

INDICATIVI
præsens.

Eu sou lido.	Legor.	Io sono letto.

Tu

Tu es lido.	Legeris, vel Legere.	Tu sei letto.	
Elle he lido.	Legitur.	Quello e letto.	
Nôs somos lidos.	Legimur.	Noi siamo letto.	Pl.
Vôs soys lidos.	Legimini.	Voi sai letti.	
Elles sam lidos.	Leguntur.	Quelli sono letti.	

Præteritum imperfectum.

Eu era lido.	Legebar.	Io ero letto.	
Tu eras lido.	Legebaris, vel legebare.	Tu eri letto.	
Elle era lido.	Legebatur.	Quello era letto.	
Nôs eramos lidos.	Legebamur.	Noi eravamo letti.	Pl.
Vôs ereys lidos.	Legebamini.	Voi eravate letti.	
Elles eram lidos.	Legebantur.	Quelli erano letti.	

Præteritum perfectum.

Eu fuy lido.	Lectus, a, um sum, vel fui.	Io fui, e sono stato letto.	
Tu foste lido.	Lectus es, vel fuisti.	Tu fosti, e sei stato letto.	
Elle foy lido.	Lectus est, vel fuit.	Quello fù, e è stato letto.	
Nôs fomos lidos.	Lecti, æ, a, sumus, vel fuimus.	Noi summo, e siamo stati letti.	Pl.
Vôs fostes lidos.	Lecti estis, vel fuistis.	Voi fosti, e sete stati letti.	
Elles foram lidos.	Lecti sunt, fuerunt, vel fuere.	Quelli furono, e sono stati letti.	

Præteritum plusquam perfectum.

Ia eu era, ou fora lido.

Lectus,

Lectus, a, um eram, vel fueram.	Io ero ſtato letto.
Ja tu eras, ou foras lido. Lectus eras, vel fueras.	Tu eri ſtato letto.
Ja elle era, ou fora lido. Lectus erat, vel fuerat.	Quello era ſtato letto.
Pl. *Ja nôs eramos, ou foramos lidos.* Lecti eràmus, vel fueràmùs.	Noi eravamo ſtati letti.
Ja Vôs ereys, ou foreys lidos. Lecti eràtis, vel fueràtis.	Voi eravate ſtati letti.
Ja elles eram, ou foram lidos. Lecti erant, vel fuerant.	Quelli erano ſtati letti.

Futurum imperfectum.

Eu ſerey lido. Legar.	Io ſarò letto.
Tu ſeràs lido. Legêris, vel legêre.	Tu ſarai letto.
Elle ſerà lido. Legetur.	Quello ſarà letto.
Pl. *Nós ſeremos lidos.* Legemur.	Noi ſaremo letti.
Vós ſereys lidos. Legemini.	Voi ſarète letti.
Elles ſeram lidos. Legentur.	Quelli ſaranno letti.

Futurum perfectum.

Ja eu entam ſerey lido. Lectus, a, um fuero.	Quando io ſarò letto, e ſarò ſtato letto.
Ja tu entam ſeràs lido. Lectus, a, um fueris.	Tu ſarai letto, e ſarai ſtato letto.
Ja elle entam ſerà lido. Lectus, a, um fuerit.	Quello ſarà letto, e ſarà ſtato letto.
Pl. *Ja nôs entam ſerêmos lidos.* Lecti, æ, a fuerimus.	Quando noi ſaremo letti, e ſaremo ſtati letti.
Ja vôs entam ſerèys lidos.	

Lecti,

Lecti, æ, a fueritis.	Voi sarete letti, e sarete stati letti.	
Is elles entam seràm lidos. Lecti, æ, a fuerint.	Quelli saranno letti, e saranno stati letti.	

IMPERATIVI praesens.

Se tu lido. Legere, vel Legitor.	Sij tu letto.	
Seja elle lido. Legatur.	Sia letto quello.	
Sejamos nòs lidos. Legamur.	Siamo letti noi.	Pl.
Sede vôs lidos. Legimini, vel legiminor.	Siati letti voi.	
Sejam elles lidos. Legantur.	Siano letti quelli.	

Futurum sive modus mandativus.

Seràs tu lido. Legitor tu, legèris, vel legère.	Sarai letto tu.	
Serà elle lido. Legitor ille, vel legêtur.	Sera letto quello.	
Sereys vôs lidos. Legiminor, vel legemini.	Sarete letti voi.	Pl.
Seram elles lidos. Leguntor, vel legentur.	Saranno letti quelli.	

OPTATIVI TEMPVS *praesens, & imperfectum.*

Oxala fora eu, ou fosse lido. Vtinam legerer.	Idio volesse che io fossi letto.	
Foras tu, ou fosses lido. Legerêres, vel legerêre.	Tu fossi letto.	
Fora elle, ou fosse lido. Legerêtur.	Quello fossi letto.	
Foramos nòs, ou fossemos		Pl.

lidos. Legerêmur.	Idio volesse che noi fossimo letti.
Foreys vôs, ou fosseys lidos. Legerêmini.	Voi foste letti.
Foram elles ou fossem lidos. Legerentur.	Quelli fossero letti.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos, que fosse eu lido. Vtinam Lectus, a, um sim, vel fuerim.	Idio voglia che io sia stato letto.
Que fosses tu lido. Lectus sit, vel fueris.	Tu sij stato letto.
Que fosse elle lido. Lectus sis, vel fueris.	Quello sia stato letto.
Pl. *Que fossemos nôs lidos.* Lecti, æ, a, simus, vel fuerimus.	Idio voglia che noi siamo stati letti.
Que fosseys vôs lidos. Lecti sitis, vel fueritis.	Voi siate stati letti.
Que fossem elles lidos. Lecti sint, vel fuerint.	Quelli siano stati letti.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvera a Deos que fora eu lido. Vtinam lectus, a um essem, vel fuissem.	Idio volesse che io fossi stato letto.
Que foras tu lido. Lectus esses, vel fuisses.	Tu fossi stato letto.
Que fora elle lido. Lectus esset, vel fuisset.	Quello fosse stato letto.
Pl. *Queforamos nôs lidos.* Lecti, æ, a essemus, vel fuissemus.	Idio volesse che noi fossimo stati letti.
Que foreys vôs lidos. Lecti essetis, vel fuissetis.	Voi foste stati letti.
Que foram elles lidos. Lecti	

essent,

essent, vel fuissent.	Quelli fossero stati letti.

Futurum.

Praza a Deos que seja eu lido. Vtinam Legar.	Idio voglia che io sia letto.
Que sejas tu lido. Legâris, vel legâre.	Tu sij letto.
Que seja elle lido. Legâtur.	Quello sia letto.
Pl. *Que sejamos nôs lidos.* Vtinam legâmur.	Idio voglia che noi siamo letti.
Que sejays vôs lidos. Legâmini.	Voi siate letti.
Que sejam elles lidos. Legântur.	Quelli siano letti.

CONIVNCTIVI
tempus præsens.

Como eu sou lido ou sendo eu lido. Cum legar.	Conciosia cosa che io sia letto, ò essendo io letto.
Como tu es lido, ou sendo tu lido. Cum legâris, vel legàre.	Tu sij letto, ò essendo tu letto.
Como elle he lido, ou sendo elle lido. Cum legâtur.	Quello sia letto, o essendo quello letto.
Pl. *Como nôs somos lidos, ou sendo nos lidos.* Cum legâmur.	Conciosia cosa che noi siamo letti, o essendo noi letti.
Como vôs soys lidos, ou sendo vos lidos. Cum legamini.	Voi siate letti, o essendo voi letti.
Como elles sam lidos, ou sendo elles lidos. Cum legantur.	Quelli siano letti, o essendo quelli letti.

Præteritum imperfectum.

Como eu era lido: ou sendo

eu lido. Cum legerer.	Conciosia cosa che io fosse, e sarei letto, o essendo ioletto.
Como tu eras lido: ou sendo tu lido. cum legerêris, vel legerêre.	Tu fossi, e saresti letto, o essendo tu letto.
Como elle era lido; ou sendo elle lido. Cum legerêtur.	Quello fosse, e sarebbe letto, o essendo quello letto.
Pl. *Como nôs eramos lidos: ou sendo nos lidos.* Cum legerêmur.	Conciosia cosa che noi fossimo, e saremmo letti, ò essendo noi letti.
Como vôs ereys lidos: ou sendo vôs lidos. Cum legerêmini.	Voi foste e sareste letti, o essendo voi letti.
Como elles eram lidos: ou sendo elles lidos. Cum legerentur.	Quelli fossero, e sarebbero letti, o essendo quelli letti.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy lido: ou sendo eu lido. Cum lectus, a, um sim, vel fuerim.	Conciosia cosa che io sia stato letto, o essendo io stato letto.
Como tu foste lido: ou sendo tu lido. Cum lectus sis, vel fueris.	Tu sij stato letto, o essendo tu stato letto.
Como elle foy lido: ou sendo elle lido. Cum lectus sit, vel fuerit.	Quello sia stato letto, o essendo quello stato letto.
Pl. *Como nôs fomos lidos: ou sendo nôs lidos.* Cum lecti, æ, a simus, vel fuerimus.	Conciosia cosa che noi siamo stato letti, o essendo noi stati letti.
Como vôs fostes lidos: ou sendo vôs lidos. Cum lecti sitis, vel fueritis.	Voi stati letti, o essendo voi stati letti.
Como elles foram lidos: ou sendo elles lidos. Cum	

lecti

lecti sint, vel fuerint. Quelli siano stati letti, o essendo quelli stati letti.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu ja era, ou fora lido: ou sendo eu lido. Cum lectus, a, um essem, vel fuissem. Conciosia cosa che io fossi stato, e sarei stato letto, o essendo io stato letto.

Como tu ja eras, ou foras lido: ou sendo tu lido. Cum lectus esses, vel fuisses. Tu fossi stato, e saresti stato letto, o essendo tu stato letto.

Como elle ja era, ou fora lido: ou sendo elle lido. Cum lectus esset, vel fuisset. Quello fosse stato, e sarebbe stato letto, o essendo quello stato letto.

Pl.

Como nôs ja eramos, ou foramos lidos: ou sendo nôs lidos. Cum lecti, æ, a essemus, vel fuissemus. Conciosia cosa che noi fossimo stati, e sarommo stati letti, o essendo noi stati letti.

Como vôs ja ereys, ou foreys lidos: ou sendo vôs lidos. Cum lecti essetis, vel fuissetis. Voi fosti stati letti, e aresti stati letti, o essendo voi stati letti.

Como elles ja eram, ou foram lidos: ou sendo elles lidos. Cum lecti essent, vel fuissent. Quelli fossero stati letti, e sarebbero stati letti, o essendo quelli stati letti.

Futurum.

Como eu for lido. Cum lectus, a, um ero, vel fuero. Quando jo sarò letto, e sarò stato letto.

Como tu fores lido. Cum lectus eris, vel fueris. Tu sarai letto e sarai stato letto.

Como elle for lido. Cum lectus erit vel fuerit. Quello sara letto, e sara stato letto.

Como nôs formos lidos. Cum lecti, æ, a erimus, vel fuerimus.	Quando noi saremo letti, e saremo stati letti.
Como vôs fordes lidos. Cum lecti eritis, vel fueritis.	Voi sarete letti, e sarete stati letti.
Como elles forem lidos. Cum lecti erint, vel fuerint.	Quelli saranno letti, e saranno stati letti.

CONIVNTIVI PROPRIÆ voces Lusitanæ. Præsens.

Postoque eu seja lido. Quamvis legar.	Benche io sia letto.
Que tu sejas lido. Legâris, vel legâre.	Tu sij letto.
Que elle seja lido. Legatur.	Quello sia letto.
Pl. *Postoque nos sejamos lidos.* Quamvis legâmur.	Benche noi siamo letti.
Que vôs sejays lidos. Legâmini.	Voi siate letti.
Que elles sejam lidos. Legantur.	Quelli siamo letti.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu fora, ou fosse lido. Quamvis legerer.	Benche io forsi, e sarei letto.
Que tu foras, ou fosses lido. Legerêris, vel legerêre.	Tu forsi, e saresti letto.
Que elle fora, ou fosse lido. legerêtur.	Quello forse e sarebbe letto.
Pl. *Postoque nôs foramos, ou fossemos lidos.* Quamvis legerêmur.	Benche noi fossimo, e saremmo letti.
Que vôs foreys, ou fosseys lidos. Legerêmini.	Voi foste e sareste letti.
Que elles forem, ou fossem lidos. Legerentur.	Quelli fossero, e sarebbero letti.

Præteritum perfectum.

Postoque eu fuy lido. Quamvis lectus sim, vel fuerim.	Benche io sia stato letto.
Que tu foste lido. Lectus sis, vel fueris.	Tu sij stato letto.
Que elle foy lido. Lectus sit, vel fuerit.	Quello sia stato letto.
Postoque nôs fomos lidos. Quamvis lecti simus, vel fuerimus.	Pl. Benche noi siamo stati letti.
Que vôs fostes lidos. Lecti sitis, vel fueritis.	Voi siate stati letti.
Que elles foram lidos. Lecti sint, vel fuerint.	Quelli siano stati letti.

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu fora lido. Quamvis lectus, a, um esſem, vel fuiſſem.	Benche io fossi stato, e sarei stato letto.
Que tu foras lido. Lectus eſſes, vel fuiſſes.	Tu fossi stato, e saresti stato letto.
Que elle fora lido. Lectus eſſet, vel fuiſſet.	Quello fossi stato, e sarebbe stato letto.
Postoque nôs foramos lidos. Quamvis lecti, æ, a, eſſemus, vel fuiſſemus.	Pl. Benche noi fossimo stati, e saremmo stati letti.
Que vôs foreys lidos. Lecti eſſetis, vel fuiſſetis.	Voi foste stati, e sareste stati letti.
Que elles foram lidos. Lecti eſſent, vel fuiſſent.	Quelli fossero stati letti, e sarebbero stati letti.

Potentialis tempus præsens.

Que seja eu lido? Que ey

eu de ser lido? serey eu lido? Legar..	Che io sia letto? che io habbia d'a esser letto? ò verò, che io possa, debba o voglia esser letto.

Præteritum imperfectum.

Seria eu, ou fora, ou podera ser lido. Legerer.	Che io sarei letto? potrei? doverei, ò vorrei esser letto? ò vero potevo, dovevo, ò volevo io esser letto.

Præteritum perfectum.

Pude eu ser lido. Lectus, a, um sim, vel fuerim.	Che io sia stato letto? ò vero che iò habbia potuto, devuto, ò voluto esser letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou podera ser lido. Lectus, a, um essem, vel fuissem.	Che io sarei stato letto? e haverei io potuto, dovuto, ò voluto essere stato letto, ò vero potevo, dovevo, volevo io essere stato letto.

Futurum.

Seria eu, serey, poderey ser lido. Lectus, a, um sim, vel fuerim.	Sarò io per esser letto? ò vero potrò, doverò, o vorrò io esser letto.

PERMISSIVI, SEU concessivi tempus præsens.

Seja lido; doulhe que seja; masque seia lido. Legar.	Io sia letto: posto che io sia letto: ancorche io sia letto.

Præteri

Præteritum imperfectum.

Fora lido; doulhe que fora; masque fora lido. Legerer.	Io fossi letto: posto che io fossi letto: ancorche io fossi letto.

Præteritum perfectum.

Fosse lido; doulhe que fosse: masque fosse lido. Lectus, a, um sim vel fuerim.	Io sia stato letto? posto che io sia stato letto: ancorche io sia stato letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora lido: doulhe que fora: masque fora lido. Lectus, a, um essem, vel fuissem.	Io fossi stato letto: posto che io fossi stato letto: ancorche io fossi stato letto.

Futurum.

Doulhe que venha, ou chegue a ser lido. Lectus, a, um fuero.	Io habbia da esser letto: posto che io habbia da da esser letto.

INFINITI TEMPUS præsens.

Ser lido: ou que sou, es, he: somos, soys, sam lidos. Legi.	Esser el tto: o che io sono, tu sei, quello è letto: noi siamo, voi sete, quelli sono letti.

Præteritum imperfectum.

Ser lido: ou que era, eras, era: eramos, ereys, eram lidos. Legi.

Eſſer letto: ò che io ero, e foſſi letto, tu eri e foſſi, quello era e foſſe letto: che eravamo, e foſſimo, eravae, e foſſe, erano, e foſſero letti.

Præteritum perfectum.

Que fuy, foſte, foy lido. Lectum, am, um eſſe, vel fuiſſe.

Eſſere ſtato letto: che io fui e ſono eſtato, tu foſſi, e ſei ſtato, quello fù e è ſtato letto.

Pl. *Que fomos, foſtes, foram lidos.* Lectos, as, a, eſſe, vel fuiſſe.

Eſſere ſtati letti, o che noi fummo, e ſiamo ſtati letti, voi foſte, e ſete ſtati letti, quelli fuorno, e ſono ſtati letti.

Præteritum pluſquam perfectum.

Que era, ou fora: eras, ou foras: era, ou fora lido. Lectum, am, um eſſe, vel fuiſſe.

Eſſere ſtato letto, ò che io ero, e foſſi ſtato letto, tu eri, e foſſi ſtato letto, quello era, e foſſe ſtato letto.

Pl. *Que eramos, ou foramos: ereys, ou foreys: eram, ou foram lidos.* Lectos, as, a, eſſe, vel fuiſſe.

Eſſere ſtati letti: o che noi eravamo, e foſſimo ſtati letti, voi eravate, e foſte ſtati letti, quelli erano, e foſſero ſtati letti.

Futurum

Futurum.

Que ey, has, ha de ser lido: ou que serey, seràs, serà lido. Lectum iri, vel Legendum, am, um esse.

Dover esser letto, e che io sarò e sarei, o verò ho da esser letto: tu sarai, e saresti, o hai de esser letto, quello sara, o sarebbe, o ha de esser letto.

Que avemos, aveys, ham de ser lidos: ou que seremos, sereys, seram lidos. Lectum iri, vel legendos, as, a esse.

Pl. Dover esser letti, o che noi saremo, ò vero habbiamo de esser letti: voi sarete, e sareste, ò vero havete da esser letti, quelli saranno, e sarebbero, ò vero hanno da esser letti.

Participium præteriti.

Cousa lida. Lectus, a, um.

Cosa che è stata, e era stata letta.

Participium futuri.

Cousa que ha, ou ouver de ser lida. Legendus, a, um.

Cosa che sarà letta, o hè da esser letta.

EXEMPLAR

EXEMPLAR

Tertiæ conjugationis in activa.

INDICATIVI

præsens.

Eu ouço.	Audio.	Io odo.
Tu ouves.	Audis.	Tu odi.
Elle ouve.	Audit.	Quello ode.
Pl. *Nôs ouvimos.*	Audimus	Noi udiamo.
vôs ouviys.	Auditis.	Voi udite.
Elles ouvem.	Audiunt.	Quelli odono.

Præteritum imperfectum.

Eu ouvia.	Audiebam.	Io udivo.
Tu ouvias.	Audiebas.	Tu udivi.
Elle ouvia.	Audiebat.	Quello udiva.
Pl. *Nôs ouviamos.*	Audiebamus.	Noi udivamo.
Vôs ouvieys.	Audiebatis.	Voi udivate.
Elles ouviam.	Audiebant.	Quelli udivano.

Præteritum perfectum.

Eu ouvi, ou tenho ouvido. Audivi.	Io udij, e ho udito.
Tu ouviste, ou tens ouvido. Audivisti.	Tu udisti, e hai udito.
Elle ouvio, ou tem ouvido. Audivit.	Quello udi, e hà udito.
Pl. *Nôs ouvimos, ou temos ouvido.* Audivimus.	Noi udimmo, e habbiamo udito.
Vôs ouvistes, ou tendes ouvido. Audivistis.	Voi udiste, e havete udito.
Elles ouviram, ou tem	

ouvido

ouvido. Audivêrunt, vel audivêre.	Quelli udivono, e hanno udito.	

Præteritum plusquam perfectum.

Eu ouvira, ou tinha ouvido.	Audiveram.	Io havevo udito.	
Tu ouviras, ou tinhas ouvido.	Audiveras.	Tu havevi udito.	
Elle ouvira ou tinha ouvido.	Audiverat.	Quello haveva udito.	
Nôs ouviramos, ou tinhamos ouvido.	Audiverâmus.	Noi havevamo udito.	Pl.
Vôs ouvireys: ou tinheys ouvido.	Audiverâtis.	Voi havevate udito.	
Elles ouviram, oû tinham ouvido.	Audiverant.	Quelli havevano udito.	

Futurum imperfectum.

Eu ouvirey.	Audiam.	Io udirò.	
Tu ouviràs.	Audies.	Tu udirai.	
Elle ouvirà.	Audiet.	Quello udirà.	
Nôs ouviremos.	Audiemus.	Noi udiremo.	Pl.
Vôs ouvirèys.	Audietis.	Voi udirete.	
Elles ouviràm.	Audient.	Quelli udiranno.	

Futurum perfectum.

Ia eu entam terey ouvido.	Audivero.	Quando io udirò e haverò udito.	
Ia tu entam teràs ouvido.	Audiveris.	Tu udirai, e haverai udito.	
Ia elle entam terà ouvido.	Audiverit.	Quello udirà e haverà udito.	Pl.
Ia nôs entam teremos ouvido.	Audiverimus.	Quando noi udiremo, e haveremo udito.	
Ia vôs entam tereys ouvido.	Audiveritis.	Voi udirete, e haverete udito.	
Ia elles entam teràm ou-			

vido.

vido.	Audiverint.	Quelli udiranno, e haveranno udito.

Imperativi præsens.

	Ouve tu.	Audi, vel audito.	Odi tu.
	Ouça elle.	Audiat.	Oda quello.
Pl.	*Ouçamos nôs.*	Audiamus.	Vdiamo noi.
	Ouvi vôs.	Audite, vel auditote.	Vdite voi.
	Ouçam elles.	Audiant.	Odano quelli.

Futurum sive modus mandativus.

	Ouviràs tu.	Audito tu, vel audies.	Vdirai tu.
	Ouvirà elle.	Audito ille, vel audiet.	Vdirà quello.
Pl.	*Ouvireys vôs.*	Auditote, vel audietis.	Vdirete voi.
	Ouviràm elles.	Audiunto, vel audient.	Vdiranno quelli.

OPTATIVI PRÆSENS, & imperfectum.

	Oxalà ouvira eu, ou ouvisse.	Vtinam audirem.	Idio volesse che io udissi.
	Ouviras tu, ou ouvisses.	Audires.	Tu udissi.
	Ouvira elle, ou ouvisse.	Audiret.	Quello udisse.
Pl.	*Oxalà ouviramos nôs, ou ouvissemos.*	Vtinam audiremus.	Idio volesse che noi udissimo.
	Ouvireys vôs, ou ouvisseys.	Audiretis.	Voi udiste.
	Ouviram elles, ou ouvissem.	Audirent.	Quelli udissero.

Præteritum

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que tenha eu ouvido. Vtinã audiverim.	Idio voglia che io habbia udito.
Que tenhas tu ouvido. Audiveris.	Tu habbi udito.
Que tenha elle ouvido. Audiverit.	Quello habbia udito.
Queyra Deos que tenhâmos nós ouvido. Vtinam audiverimus.	Idio voglia che noi habbiamo udito.
Que tenhays vós ouvido. Audiveritis.	Voi habbiate udito.
Que tenham elles ouvido. Audiverint.	Quelli habbiano udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvèra a Deos que ouvira eu. Vtinam audivissẽ.	Idio volesse che io havessi udito.
Que ouviras tu. Audivisses.	Tu havessi udito.
Que ouvira elle. Audivisset.	Quello havesse udito.
Que ouviramos nós. Audivissemus.	Idio volesse che noi havessimo udito. Pl.
Que ouvisseys vós. Audivissetis.	Voi huveste udito.
Que ouvissem elles. Audivissent.	Quelli havessero udito.

Futurum.

Praza a Deo que ouça eu. Vtinam Audjam.	Idio voglia che io oda.
Que ouças tu. Audias.	Tu odi.
Que ouça elle. Audiat.	Quello oda.
Praza a Deos que ouçamos nós. Vtinam Audiamus.	Idio voglia che noi udiamo. Pl.

Que

Que ouçays vôs.	Audiatis.	Voi udiate.
Que ouçam elles.	Audiant.	Quelli odano.

CONIVNCTIVI
præſens.

Como eu ouço, ou ouvindo eu.	Cum audiam.	Concioſia coſa che io oda, ò udendo io.
Como tu ouves, ou ouvindo tu.	Cum audias.	Tu oda, ò udendo tu.
Como elle ouve, ou ouvindo elle.	Cum audiat.	Quello oda, o udendo quello.
Pl. *Como nôs ouvimos, ou ouvindo nôs.*	Cum audiamus.	Concioſia coſa che noi udiamo o udendo noi.
Como vôs ouviys, ou ouvindo vôs.	Cum audiatis.	Voi udiate, ò udendo voi.
Como elles ouvem, ou ouvindo elles.	Cum audiant.	Quelli odano, ò udendo quelli.

Præteritum imperfectum.

Como eu ouvia, ou ouvindo eu.	Cum audirem.	Concioſia coſa che io udiſſi, e udirei, ò udendo io.
Como tu ouvias, ou ouvindo tu.	Cum audires.	Tu udiſſi, e udireſti, ò udendo tu.
Como elle ouvia, ou ouvindo elle.	Cum audiret.	Quello udiſſe, e udirebbe, o udendo quello.
Pl. *Como nôs ouviamos, ou ouvindo nôs.*	Cum audiremus.	Concioſia coſa che noi udiſſimo, e udiremmo, ò udendo noi
Como vôs ouvieys, ou ouvindo vôs.	Cum audiretis	Voi udiſte, e udireſti ò udendo voi.
Como elles ouviam, ou ouvindo elles.	Cum au-	

dirent.

dirent. Quelli udiſſero, e udirebbono, o udendo quelli.

Præteritum perfectum.

Como eu ouvi, ou tenho ouvido. Cum audiverim. Conciofia coſa che io habbia udito, o havendo io udito.

Como tu ouviſte, ou tens ouvido. Cum audiveris. Tu habbi udito, ò havendo tu udito.

Como elle ouvio, ou tem ouvido. Cum audiverit. Quello habbia udito, ò havendo quello udito. Pl.

Como nòs ouvimos, ou temos ouvido. Cum audiverimus. Conciofia coſa che noi habbiamo udito, ò havendo noi udito.

Como vòs ouviſtes, ou tendes ouvido. Cum audiveritis. Voi habbiate udito, ò havendo voi udito.

Como elles ouviram, ou tem ouvido. Cum audiverint. Quelli habbiano udito, ò havendo quelli udito.

Præteritum pluſquam perfectum.

Como eu ouvira, ou tinha ouvido. Cum audiviſſem. Conciofia coſa che io haveſſe, e haver udito, o havendo io udito.

Como tu ouviras, ou tinhas ouvido. Cum audiviſſes. Tu haveſſi, e havereſti udito, ò havendo tu udito.

Como elle ouvira, ou tinha ouvido. Cum audiviſſet. Quello haveſſe, e haverebbe udito, ò havendo quello vdito. Pl.

Como nòs ouviramos, ou tinhamos ouvido. Cum

K audiviſſe

audivissemus.	Conciosia cosa che noi avessimo, e haveremmo udito, o havendo noi udito.
Como vôs ouvireys, ou tinheys ouvido. Cum audivissetis.	Voi havesse, e havereste udito, ò havendo voi udito.
Como elles ouviram, ou tinham ouvido. Cum audivissent.	Quelli havessero, e haverebbero udito, o havendo quelli udito.

Futurum.

Como eu ouvir, ou tiver ouvido. Cum audivero.	Quando io udirò, e haverò udito.
Como tu ouvires, ou tiveres ouvido. Cum audiveris.	Tu u dirai, e haverai udito
Como elle ouvir, ou tiver ouvido. Cum audiverit.	Quello udirà, e haverá udito.
Pl. *Como nôs ouvirmos, ou tivermos ouvido.* Cum audiverimus.	Quando noi udiremo, e haveremo udito.
Como vôs ouvirdes ou tiverdes ouvido. Cum audiveritis.	Voi udirete, e haverete udito.
Como elles ouvirem, ou tiverem ouvido. Cum audiverint.	Quello udirà, e haverà udito.

CONIVNCTIVI PROPRIÆ *voces Lusitanæ. Præsens.*

Postoque eu ouça. Quamvis audiam.	Benche io oda.
Que tu ouças. Audias.	Tu odi.
Que elle ouça. Audiat.	Quello oda.
Pl. *Postoque nôs ouçamos.* Audiamus.	Benche noi udiamo.
Que vôs ouçays. Audiatis.	Voi udiate.
Que elles ouçam. Audiant.	Quelli odano.

Præter itum

Præteritum imperfectum.

Posloque eu ouvira, ou ouvisse. Quamuis audirem.	Benche io udissi, e udirei.
Que tu ouviras, ou ouvisses. Audires.	Tu udissi, e udiresti.
Que elle ouvira, ou ouvisse. Audiret.	Quello udisse e udirebbe.
	Pl.
Posloque nôs ouviramos, ou ouvissemos. Quamvis audiremus.	Benche noi udissimo, e udiremmo.
Que vôs ouvireys, ou ouvisseys. Audiretis.	Voi udiste e udireste.
Que elles ouviram, ou ouvissem. Audirent.	Quelli udissero, e udirebbero.

Præteritum perfectum.

Posloque eu tenha ouvido. Quamvis audiverim.	Benche io habbia udito.
Que tu tenhas ouvido. Audiveris.	Tu habbi udito.
Que elle tenha ouvido. Audiverit.	Quello habbia udito.
	Pl.
Posloque nôs tenhamos ouvido. Quamvis audiverimus.	Benche noi habbiamo udito.
Que vôs tenhays ouvido. Audiveritis.	Voi habbiate udito.
Que elles tenham ouvido. Audiverint.	Quelli habbiano udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Posloque eu tivèra ouvido. Quamvis audivissem.	Benche io havessi, e haverei udito.
Que tu tivèras ouvido.	

Audivisses.	Tu havessi, e haveresti udito.
Que elle tivèra ouvido. Audivisset.	Quello havesse, e haverebbe udito.
Pl. *Postoque nôs tivèramos ouvido.* Quamvis audivissemus.	Benche noi havessimo, e haveremmo udito.
Que vôs tivèreys ouvido. Audivissetis.	Voi haveste, e havereste udito.
Que elles tivèram ouvido. Audivissent.	Quelli havessero, e haverebbero udito.

POTENTIALIS TEMPUS *præsens.*

Que ouça eu? que ey de ouvir? ouvirey eu. Audiam.	Che io oda? che io habbia da udire, overo, che io possa, debba, ò voglia udire.

Præteritum imperfectum.

Ouvìria eu, ouvira, ou podera ouvir, Audirem.	Che io udirei? potrei, doverei, ò vorrei udire? ovevo, potevo, dovevo, volevo io udire.

Præteritum perfectum.

Pude eu ouvir. Audiverim.	Che io habbia udito? overo che io habbia potuto, dovuto, o voluto udire.

Præteritum plusquam perfectum.

Ouvira eu, ou podera ter ouvido. Audivissem.	Che io haverei udito? haverei io potuto, dovuto, e voluto udire? overo potevo, dovevo, ò volevo io haver udito.

Futurum.

Futurum.

Ouvira eu, ouvirey, poderey ouvir.	Audiverim.	Vdivo iò? sarò per udire? overo potro, doverò, e vorrò io udire?

PERMISSIVI, SIVE Concessivi præsens.

Ouça; Doulhe que ouça, Masque ouça.	Audiam.	Io oda: posto che io oda: ancorche io oda.

Præteritum imperfectum.

Ouvira, Doulhe que ouvira, Masque ouvira.	Audirem.	Io udissi, posto che io udissi: ancorche io udissi.

Præteritum perfectum.

Ouvisse, Doulhe que ouvisse, Masque ouvisse.	Audiverim.	Io habbia udito: posto che io habbia udito: ancorche io habia udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Ouvira, Doulhe que ouvira, Masque tivera ouvido.	Audivissem.	Io havessi udito: posto che io havessi udito, ancorche io havessi udito.

Futurum.

Doulho que venha, ou chegue a ouvir. Audivero.

Posto che io habbia da udire: o sia per udire: ancorche habbia da udire.

INFINITI

præsens.

Ouvir, ou que ouço, ouves, ouve: ouvimos, ouviys, ouvem. Audire.

Vdire: e che io odo, tu odi, quello ode, noi udiamo, voi udite quelli odono.

Præteritum imperfectum.

Ouvir, ou que ouvia, ouvias, ouvia: ouviamos: ouvieys, ouviam. Audire.

Vdire, e che io udivo, e udissi, tu udivi e udissi, quello udiva, e udisse: noi odivamo e udissimo, voi udivate, e udiste, quelli odivano, e odissero.

Præteritum perfectum.

Ter ouvido, ou que ouvi, ouviste, ouvio: ouvimos, ouvistes, ouviram: ou que tenho, tens, tem ouvido: temos: tendes, tem

ouvido

ouvido.	Audiviſſe.	Aver udito, e che io udij, e hè udito; tu udiſti e hai udito, quello udì, e ha udito: Noi udiamo, e habbiamo udito, voi udiſte, e havete udito, quelli udirono, e hanno udito.

Præteritum pluſquam perfectum.

Ter ouvido: ou que ouvira, ouviras, ouvira: ouviramos, ouvireys, ouviram; ou que tinha, tinhas, tinha ouvido: tinhamos, tinheys, tinham ouvido.	Audiviſſe.	Aver udito, e che io havero, e haveſſi udito, tu havevi e haveſti udito, quello haveva, e haveſſi udito, Noi havevamo, e haveſſimo udito, voi avevate e haveſte udito, quelli havevano, e haveſſevo udito.

Futurum primum.

Que ey, has ha de ouvir: ou que ouvirey, ouviràs, ouvirà. Auditurum, am, um eſſe.	Dover udire, e che io udirò, e udirei, tu udirai, e udireſti, quello udirà, e udirebbe.
Que avemos, aveys, ham de ouvir: ou que ouviremos, ouvireys, ouviràm. Audituros, as, a eſſe.	Dover udire, e che noi udiremo, e udireſſimo, voi udirete, e udireſte, quelli udiranno, e udirebbono. Pl.

Futurum secundum.

Que ouvèra, ouvèras, ouvèra de ouvir.	Auditurum, am, um fuisse.	Haver dovuto udire, e che io haverei, ou haveresti, quello haverebbe udito.
Pl. *Que ouvèramos, ouvèreys, ouvèram de ouvir.*	Audituros, as, a fuisse.	Haver dovuto udire, o che noi haveremmo, voi havereste, quelli haverebbero udito.

Gerundia.

De ouvir.	Audiendi	De udire, ò per udire; e di essere, ò per essere udito.
Em ouvir: de ouvir: ouvindo, e sendo ouvido.	Audiendo.	Vdendo, e essendo udito.
A ouvir: Pera ouvir: A ser, e pera ser ouvido.	Audiendum.	Ad udire, e ad essere udito.

Supina.

A ouvir: Pera ouvir.	Auditum.	Ad udire, ò ad essere udito.
De ser ouvido: Pera se ouvir.	Auditu.	Da udire, ò vero da essere udito.

Participium activa præsentis temporis.

O que ouve, e ouvia.	Audiens, audientis.	Cosa che ode, e udiva.

Participium futuri temporis.

O que ha, ou ouver de

ouvir.

ouvir.	Auditurus, a, um.	Cosa che udiva, e hà da udire, ò è per udire.

EXEMPLAR

tertiæ conjugationis in passiva.

INDICATIVI MODI
tempus præsens

Eu sou ouvido.	Audior.	Io sono udito.	
Tu es ouvido.	Audîris, vel audîre.	Tu sei udito.	
Elle he ouvido.	Audîtur.	Quello è udito.	
Nôs somos ouvidos.	Audîmur.	Noi siamo uditi.	Pl.
Vôs soys ouvidos.	Audimini.	Voi sete uditi.	
Elles sam ouvidos.	Audiuntur.	Quelli sono uditi.	

Præteritum imperfectum.

Eu era ouvido.	Audiebar.	Io ero udito.	
Tu eras ouvido	Audiebâris, vel audiebâre.	Tu erei udito.	
Elle era ouvido.	Audiebâtur.	Quello era udito.	
Nôs eramos ouvidos.	Audiebamur.	Noi eravamo uditi.	Pl.
Vôs ereys ouvidos.	Audiebâmini.	Voi eravate uditi.	
Elles eram ouvidos.	Audiebantur.	Quelli erano uditi.	

Præteritum perfectum.

Eu fuy ouvido. Auditus, a, um sum, vel fui.	Io fui, e sono stato udito.
Tu foste ouvido. Auditus es, vel fuisti.	Tu fosti, e sei stato udito.
Elle foy ouvido. Auditus est, vel fuit.	Quello fù, e è stato udito.
Pl. *Nós fomos ouvidos.* Auditi, æ, a sumus, vel fuimus.	Noi fummo, e siamo stati uditi.
Vós fostes ouvidos. Auditi estis, vel fuistis.	Voi foste, e sete stati uditi.
Elles foram ouvidos. Auditi sunt, fuerunt, vel fuere.	Quelli forono, e sono stati uditi.

Præteritum plusquam perfectum.

Ia eu era, ou fora ouvido. Auditus, a, um eram, vel fueram.	Io ero stato udito.
Ia tu eras, ou foras ouvido. Auditus eras, vel fueras.	Tu eri stato udito.
Ia elle era, ou fora ouvido. Auditus erat, vel fuerat.	Quello era stato udito.
Pl. *Ia nós eramos, ou foramos ouvidos.* Auditi, æ, a erâmus, vel fuerâmus.	Noi eravamo stati uditi.
Ia vós ereys, ou foreys ouvidos. Auditi erâtis, vel fuerâtis.	Voi eravate stati uditi.
Ia elles eram, ou foram ouvidos. Auditi erant, vel fuerant.	Quelli erano stati uditi.

Futurum imperfectum.

Eu serey ouvido. Audiar.	Io sarò udito.	
Tu seràs ouvido. Audiêris, vel audiêre.	Tu sarai udito.	
Elle serà ouvido. Audietur.	Quello sarâ udito.	
Nôs serèmos ouvidos. Audiemur.	Noi saremo uditi.	Pl.
Vos sereys ouvidos. Audiemini.	Voi sarete uditi.	
Elles seràm ouvidos. Audientur.	Quelli saranno uditi.	

Futurum perfectum.

Ia entam eu serey ouvido. Auditus, a, um fuero.	Quando io sarò udito, e sarò stato udito.	
Ia entam tu seràs ouvido. Auditus fueris.	Tu sarai udito, e sarai stato udito.	
Ia entam elle serà ouvido. Auditus fuerit.	Quello sarâ udito, e sarà stato udito.	Pl.
Ia entam nôs seremos ouvidos. Auditi, æ, a fuerimus.	Quando noi saremo uditi, e saremo stati uditi.	
Ia entam vôs fereys ouvidos. Auditi fueritis.	Voi sarete uditi, e sarete stati uditi.	
Ia entam elles seram ouvidos. Auditi fuerint.	Quelli seranno uditi, e seranno stati uditi.	

IMPERATIVI præsens.

Setu ouvido. Audîre, , vel auditor.	Sij tu udito.	
Seja elle ouvido. Audiatur.	Sia quello udito.	Pl.
Sejamos nôs ouvido. Audiamur.	Siamo uditi noi.	

Sede

Sede vôs ouvidos. Audiamini vel audiaminor.	Siate uditi voi.
Sejam elles ouvidos. Audiantur.	Siano uditi quelli.

Futurum sive modus mandativus.

Seràs tu ouvido. Auditor tu, Audiêris, vel audiêre.	Sarai udito tu.
Serà elle ouvido. Auditor ille, vel audietur.	Sarà udito quello.
Pl. *Sereys vôs ouvidos.* Audiminor, vel audiemini.	Sarete uditi voi.
Seràm elles ouvidos. Audiuntor, vel audientur.	Saranno uditi quelli.

OPTATIVI TEMPUS præsens & imperfectum.

Oxalà fora eu, ou fosse ouvido. Utinam audirer.	Idio volesse che io fossi udito.
Foras tu, ou fosses ouvido. Audirêris, vel audirêre.	Tu fossi udito.
Fora elle, ou fosse ouvido. Audiretur.	Quello fosse udito.
Pl. *Oxala foramos nôs, ou fossemos ouvidos.* Utinam audiremur.	Idio volesse che noi fossimo uditi.
Foreys vôs, ou fosseys ouvidos. Audiremini.	Voi foste uditi.
Foram elles, ou fossem ouvidos. Audirentur.	Quelli fossero uditi.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que fosse eu ouvido. Utinam auditus,

a,um

a, um sim vel fuerim. | Idio voglia che io sia stato udito.

Que fosses tu ouvido. Auditus sis, vel fueris. | Tu sij stato udito.

Que fosse elle ouvido. Auditus sit vel fuerit. | Quello sia stato udito.

Pl.

Queyra Deos que fossemos nôs ouvidos. Vtinam auditi, æ, a simus, vel fuerimus. | Idio voglia che noi siamo stati uditi.

Que fosseys vôs ouvidos. Auditi sitis, vel fueritis. | Voi siate stati uditi.

Que fossem elles ouvidos. Auditi sint, vel fuerint. | Quelli siano stati uditi.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvèra a Deos que fora eu ouvido. Vtinam auditus, a, um essem, vel fuissem. | Idio volesse che io fossi stato udito.

Que foras tu ouvido. Esses vel fuisses. | Tu fossi stato udito.

Que fora elle ouvido. Esset vel fuisset. | Quello fosse stato udito.

Pl.

Prouvèra a Deos que foramos nôs ouvidos. Vtinam auditi essemus vel fuissemus. | Idio volesse, che noi fossimo stati uditi,

Que foreys vos ouvidos. Essetis vel fuissetis. | Voi foste stati uditi.

Que foram elles ouvidos. Essent vel fuissent. | Quelli fossero stati uditi.

Futurum.

Praza a Deos que seja eu ouvido. Vtinam audiar. | Idio voglia che io sia udito.

Que

	Que sejas tu ouvido. Audiaris, vel audiare.	Tu sij udito.
	Que seja elle ouvido. Audiatur.	Quello sia udito.
Pl.	*Praza a Deos que sejamos nós ouvidos.* Vtinam audiamur.	Idio voglia che noi siamo uditi.
	Que sejays vós ouvidos. Audiamini.	Voi siate uditi.
	Que sejam elles ouvidos. Audiantur.	Quelli siano uditi.

CONIVNCTIVI
præsens.

	Como eu seu ouvido, ou sendo eu ouvido. Cum audiar.	Conciosia cosa che io sia udito, ò essendo io udito.
	Como tu es ouvido, ou sendo tu ouvido. Cum audiaris vel audiare.	Tu sij udito, ò essendo tu udito.
	Como elle he ouvido. Cum audiatur.	Quello sia udito, ò essendo quello udito.
Pl.	*Como nós somos ouvidos, ou sendo nós ouvidos.* Cum audiamur.	Conciosia cosa che noi siamo uditi, o essendo noi uditi.
	Como vós soys ouvidos, ou sendo vós ouvidos. Cum audiamini.	Voi siate uditi, ò essendo voi uditi.
	Como elles sam ouvidos, ou sendo elles ouvidos. Cum audiantur.	Quelli siano uditi, o essendo quelli uditi.

Præteritum imperfectum.

Como eu era ouvido; ou sendo eu ouvido. Cum audirer.	Conciosia cosa che io fossi, e sarei udito, o essendo io udito.

Como

Como tu eras ouvido; ou sendo tu ouvido. Cum audirêris, vel audirêre.	Tu fossi, e saresti udito, ò essendo tu udito.
Como elle era ouvido; ou sendo elle ouvido. Cum audiretur.	Quello fosse, e sarebbe udito, o essendo quello udito.
Como nôs eramos ouvidos, ou sendo nôs ouvidos. Cum audiremur.	Pl. Conciosia cosa che noi fossimo, e saremmo uditi, o essendo noi uditi.
Como vôs ereys ouvidos; ou sendo vôs ouvidos. Cum audiremini.	Voi foste, e sarete uditi, ò essendo voi uditi.
Como elles eram ouvidos; ou sendo elles ouvidos. Cum audirentur.	Quelli fossero, e sarebbero uditi, o essendo quelli uditi.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy ouvido; ou sendo eu ouvido. Cum auditus, a, um sim, vel fuerim.	Conciosia cosa che io sia stato udito, o essendo io stato udito.
Como tu foste ouvido: ou sendo tu ouvido. Cum auditus sis vel fueris.	Tu sij stato udito, ò essendo tu stato udito.
Como elle foy ouvido: ou sendo elle ouvido. Cum auditus sit vel fuerit.	Quello sia stato udito, o essendo quello stato udito.
Como nôs fomos ouvidos: ou sendo nôs ouvidos. Cum auditis simus vel fuerimus.	Pl. Conciosia cosa che noi siamo stati uditi, o essendo noi stati uditi.
Como vôs fostes ouvidos: ou sendo vôs ouvidos. Cum auditi sitis vel fueritis.	Voi siate stati vditi, o essendo voi stati uditi.
Como elles foram ouvidos.	

Cum

Cum auditi ſint vel fuerint.

Quelli ſiano ſtati uditi, ò eſſendo quelli ſtati uditi.

Præteritum pluſquam perfectum.

Como eu ja era, ou fora ouvido: eu ſendo ouvido. Cum auditus, a, um eſſem vel fuiſſem.

Conciofia coſa che io foſſi ſtato, e ſarei ſtato udito, o eſſendo io ſtato udito.

Como tu ja eras, ou foras ouvido: ou ſendo ouvido. Cum auditus eſſes vel fuiſſes.

Tu foſſi ſtato, e ſareſte ſtato udito, ò eſſendo tu ſtato udito.

Como elle ja era ou fora ouvido; ou ſendo ouvido. Cum auditus eſſet vel fuiſſet.

Quello foſſe ſtato, e ſarebbe ſtato udito, ò eſſendo quello ſtato udito.

Pl. *Como nós ja eramos, ou foramos ouvidos: ou ſendo ouvidos.* Cum auditi, æ, a eſſemus vel fuiſſemus.

Conciofia coſa che noi foſſimo, ſtati, e ſaremo ſtati uditi, o eſſendo noi ſtati uditi.

Como vós ja ereys, ou foreys ouvidos: ou ſendo ouvidos. Cum auditi eſſetis vel fuiſſetis.

Voi foſte ſtati, e ſareſte ſtati uditi, o eſſendo voi ſtati uditi.

Como elles ja eram, ou foram ouvidos: ou ſendo ouvidos. Cum auditi eſſent vel fuiſſent.

Quelli foſſero ſtati, e ſarebbero ſtati uditi, o eſſendo quelli ſtati uditi.

Futurum.

Como eu for ouvido. Cum auditus, a, um ero vel

fuero.

fuero.	Quando io ſarò udito, e ſarò ſtato udito.
Como tu fores ouvido. Cum auditus eris vel fueris.	Tu ſarai udito, e ſarai ſtato udito.
Como elle for ouvido. Cum auditus erit vel fuerit.	Quello ſarà udito, e ſarà ſtato udito. Pl.
Como nós formos ouvidos. Cum auditi erimus vel fuerimus.	Quando noi ſaremo uditi, ò ſaremo ſtati uditi.
Como vós fordes ouvidos. Cum auditi eritis vel fueritis.	Voi ſarete uditi, e ſarete ſtati uditi.
Como elles forem ouvidos. Cum auditi erunt vel fuerint.	Quelli ſaranno uditi, e ſaranno ſtati uditi.

CONIVNCTIVI PROPRIÆ voces Luſitanæ. Præſens.

Poſtoque eu ſeja ouvido Quamvis audiar.	Benche io ſia udito.
Que tu ſejas ouvido. Audiâris, vel audiâre.	Tu ſij udito.
Que elle ſeja ouvido. Audiatur.	Quello ſia udito.
Pl.	
Poſtoque nós ſejamos ouvidos. Quamvis audiamur.	Benche noi ſiamo uditi.
Que vós ſejays ouvidos. Audiamini.	Voi ſiate uditi.
Que elles ſejam ouvidos. Audiantur.	Quelli ſiano uditi.

Præteritum imperfectum.

Poſtoque eu fora, ou foſſe ouvido. Quamvis audirer.	Benche io foſſi udito.
Que tu foras, ou foſſes ouvido. Audirêris, vel	audirêre;

audirêre.	Tu foſſi udito.
Que elle fora ou foſſe ouvido. Audiretur.	Quello foſſi udito.
Pl. *Poſtoque nôs foramos, ou foſſemos ouvidos.* Quamvis audiremur.	Benche noi foſſimo uditi.
Que vôs foreys, ou foſſeys ouvidos. Audiremini.	Voi foſti uditi.
Que elles foram, ou foſſem ouvidos. Audirentur.	Quelli foſſero uditi.

Præteritum perfectum.

Poſtoque eu fuy ouvido. Quamvis auditus, a, um ſim vel fuerim.	Benche io ſia ſtato udito.
Que tu foſte ouvido. Auditus ſis vel fueris.	Tu ſij ſtato udito.
Que elle foy ouvido. Auditus ſit vel fuerit.	Quello ſia ſtato udito.
Pl. *Poſtoque nôs fomos ouvidos.* Quamvis auditi, æ, a ſimus vel fuerimus.	Benche noi ſiamo ſtati uditi.
Que vôs foſtes ouvidos. Auditi ſitis vel fueritis.	Voi ſiate ſtati uditi.
Que elles foram ouvidos. Auditi ſint vel fuerint.	Quelli ſiano ſtati uditi.

Præteritum pluſquam perfectum.

Poſtoque eu fora ouvido. Quamvis auditus,a,um eſſem,vel fuiſſem.	Benche io foſſi ſtato udito.
Que tu foras ouvido. Auditus eſſes vel fuiſſes.	Tu foſſi ſtato udito.
Que elle fora ouvido. Auditus eſſet vel fuiſſet.	Quello foſſe ſtato udito.
Pl. *Poſtoque nôs foramos ouvidos.* Quamvis auditi eſſemus, vel fuiſſemus.	Benche noi foſſimo ſtati uditi.

Que

Que vòs foreys ouvidos. Auditi essetis vel fuissetis.	Voi foste stati uditi.
Que elles foram ouvidos. Auditi essent vel fuissent.	Quelli fossero stati uditi.

POTENTIALIS MODI *tempus praesens.*

Que seja eu ouvido? Que ey eu de ser ouvido? serey eu ouvido? Audiar.	Che io sia udito? che io habbia da essere udito, ò vero che io possa, debba, ò voglia essere udito?

Pl.

Praeteritum imperfectum.

Seria eu, ou fora, ou podera ser ouvido. Audirer.	Che io sarei udito? potrei, doverei, ò vorrei io essere udito? overo potevo, dovevo, o volevo io essere udito?

Praeteritum perfectum.

Pude eu ser ouvido. Auditus, a, um sim vel fuerim.	Che io sia stato udito? overo che io habbia potuto, dovuto, o voluto essere udito.

Praeteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou podera ser ouvido. Auditus, a, um

essem vel fuissem. | Che io sarei stato udito? haverei io potuto, dovuto, o voluto essere udito, o vero potevo, dovevo, o volevo io essere stato udito?

Futurum.

Seria eu, serey, poderey ser ouvido. Auditus, a, um sim vel fuerim. | Sarò io per essere udito? ò verò potrò, doverò, o vorrò io essere udito.

PERMISSIVI, SEU concessivi tempus præsens.

Seja eu ouvido: Doulhe que seja: Masque seja ouvido. Audiar. | Io sia udito: posto che io sia udito, ancorche io sia udito.

Præteritum imperfectum.

Fora ouvido: Doulhe que fora: Masque fora ouvido. Audirer. | Io fossi udito: posto che io fossi udito: ancorchè io fossi udito.

Præteritum perfectum.

Fosse ouvido: Doulhe que fosse: Masque fosse ouvido. Auditus, a, um sim vel fuerim. | Io sia stato udito: posto che io sia stato udito: ancorche io sia stato udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora ouvido : Doulhe que fora : Masque fora ouvido. Auditus, a, um essem vel fuissem.	Io fossi stato udito : posto che fossi stato udito: ancor che io fossi stato udito.

Futurum.

Doulhe que venha, ou chegue a ser ouvido. Auditus, a, um fuero.	Io habbia da essere udito: posto che io habbia da essere udito : ancorche io habbia da essere udito.

INFINITI TEMPUS præsens.

Ser ouvido, ou que sou, es, he : Somos, soys, sam ouvidos. Audiri.	Essere udito, e che io sò, tu sei, quello è udito: noi siamo, voi sete, quelli sono uditi.

Præteritum imperfectum.

Ser ouvido, ou que era, eras, era : Eramos, ereys, eram ouvidos. Audiri.	Essere udito, e che io ero e fossi, tu eri, e fossi, quello era e fosse udito : noi eramo, e fossimo, voi eravate, e foste, quelli erano, e fossero uditi.

Præteri tum perfectum.

Que fuy, fosse, foy ouvido. Auditum, am, um esse vel fuisse.	Essere stato udito, e che io fui, e sono stato udito, tu &c.
Pl. *Que somos, fostes, foram ouvidos.* Auditos, as, a esse vel fuisse.	Essere stati uditi, e che noi summo, e siamo stati uditi, &c.

Præteritum plusquam perfectum.

Que era, ou fora: Eras, ou foras: Era, ou fora ouvido. Auditum, am, um esse vel fuisse.	Essere stato udito, e che io ero, e fossi stato udito tu, &c.
Pl. *Que eramos, ou foramos: Ereys, ou foreys: Eram ou foram ouvidos.* Auditos, as, a esse vel fuisse.	Essere stati uditi, e che noi eravamo e fossimo stati uditi, voi, &c.

Futurum primum.

Que ey, has, ha de ser ouvido: ou que serey, seràs serà euvido. Auditum iri vel audiendum, am, um esse.	Dover essere udito, e che io serò, e sarei, o verò ho da essere udito, tu &c.
Pl. *Que avemos, aveys, ham de ser ouvidos: ou que seremos, sereys seràm ouvidos.* Auditum iri, vel audiendos, as, a esse.	Dover esseve uditi, e che noi saremo, e habbiamo da essere uditi: voi &c.

Futurum

Futurum secundum.

Que ouvèra, ouvèras, ouvera de ser ouvido. Audiendum, am, um fuisse.

Haver dovuto essere udito; e che io sarei, tu saresti, quello sarebbe stato udito.

Pl. *Que ouvèramos, ouvèreys, ouvèram de ser ouvidos.* Audiendos, as, a fuisse.

Haver dovuto essere uditi, e che noi saremo, voi sareste, quelli sarebbero stati uditi.

Participium præteriti.

Cousa ouvida. Auditus, a, um.

Cosa che è stata; ò era stata udita.

Participium futuri.

Cousa que ha, ou ouver de ser ouvida. Audiendus, a, um.

Cosa che sarà udita; ò hà da essere udita.

OBSERVATIONES

Circa verba secundæ, & tertiæ conjugationis, quorum exemplaria proposuimus.

90 Observationes circa verba secundæ, & tertiæ coniugationis.

ILlud ante omnia præmitto, dari vulgò manifestum errorem contra Orthographiam in exemplari secundæ conjugationis, quando verbum *leyo*, scribitur in præsenti Indicativi absque ypsillo, sic, *leo*. Tunc enim manifestè confunditur cum tertia pesona præteriti singu-

laris, in qua & diversa significatio datur, & diversus sonus ipsa pronunciatione redditur.

Observ. 1. cum dixerimus *num.75.* parum, aut fere nihil discrepantiæ, ac varietatis dari in verbis primæ conjugationis, ut pote inter se valde similibus, & consentientibus, oppositum modò dicimus de verbis secundæ & tertiæ conjugationis: habet enim quælibet ex his duabus conjugationibus magnam discrepantiam inter se, cum verba ejusdem non servent easdem literas, sed vel omninò perdant, vel in alias commutent.

Secundæ conjugationis observatio. Nam si loquamur de verbis secundæ conjugationis, illa omnia non solùm amittunt literam *o*, præsentis in reliquis temporibus, sed etiam illa quæ habent *ey*, mutant in *i*, in præterito imperfecto, & perfecto, v.g. *Leyo, lia, li: Creyo, cria, cri.* Item quæ habent *j*, ante *o*, mutant hujusmodi *j*, in *g*, in reliquis temporibus, v. g. *Ranjo, rangia, rangi, rangera. Rejo, regia, regi, regèra.* Verbum *Vejo*, in reliquis temporibus perdit talem literam *j*, v .g. *via, vi, vira:* excepto futuro optativi. *Praza a Deos que veja eu*, & in tertiis personis singularis & pluralis præsentis imperativi: *Veja elle, Vejam elles*: & in præsenti conjunctivi, & infinitivi, &c.

Aliqua quæ habent *c*, ante *o*, mutant in aliis temporibus *c*, in *d*, v. g. *Perco, perdia, perdi, perdera.*

Mutabilitas verborum tertiæ conjugationis. Si loquamur de verbis tertiæ conjugationis omnia subeunt notabilem mutationem, etiam in ipso præsenti Indicativi, vt videre est in verbis, *Ouço, ouves, ouve: Ouvimos, ouviys, ouvem. Tino, tines, tine: Tinimos, tiniys, tinem*: & sic de reliquis. Omnia habent secundam personam in *es*, & habent Infinitivum in *ir*: *Ouço, ouves, ouvir: Tino, tines, tinir.* Verbum *ouço*, non solùm mutat literam *o*, sicut reliqua, sed etiam mutat literam *ç*, in *v*, in omnibus temporibus, v. g. *Ouço, ouves, ouvia, ouvir*, excepto futuro optativi: *Praza a Deos que ouça eu, ouças tu, &c.* Item in tertiis personis singularis & pluralis præsentis imperativi: *Ouça elle, ouçam elles.* Item in primis personis præsentis conjunctivi, & infinitivi: *Como eu ouço. Que ouço.*

Verbum *meço*, mutat etiam literam *ç*, in *d*, in reliquis aliis

aliis temporibus, v. g. *Meço, medes, media, medi*, &c. Item *Peço, pedes, pedia, pedi.* Verba quæ habent *j*, ante *o*, in reliquis personis & temporibus mutant *j*, in *g*, v. g. *Finjo, finges, fingia, fingi*, &c. *Afflijo, affliges, affligia, affligi*: & sic in verbis: *Dirijo, Frijo, Tinjo, tinjo*, & similibus

Alia verba non solùm mutant ultimam vocalem, sed etiam penultimam. Sunt in duplici differentia: nam priora habent penultimam in *i*, quam in aliis personis, & temporibus mutant in *e*, v. g. *Firo, feres, feria, feri. Sigo, segues, seguia, segui. Minto, mentes, mentia, menti.* Item *Frijo, freges: Cirno, cernes, Sinto, sentes: Persigo, persegues: sirvo, serves*, quæ tamen conservant literam *i*, in tertiis personis singularis & pluralis præsentis Indicativi, v. g. *Siga elle, sigam elles*: & in futuro optativi in omnibus personis, v. g. *Praza a Deos que siga eu, sigas tu, siga elle, &c.* Item in primis personis conjunctivi & infinitivi, *Como eu sigo: Que sigo.*

Posteriora habent penultimam in *u*, quam in omnibus personis ac temporibus mutant in *o*, v. g. *Bulo, boles, bole: bolia, bolir. Durmo, dormes, dorme: dormia, dormir. Engulo, engoles, engole: engolia engolir. Sumo, somes, some: Somia, somir. Cubro, cobres, cobre: cobria, cobrir. Subo, sobes, sobe: sobia, sobir. Tusso, tosses, tosse tossia tossir:* quæ omnia conservant literam *o*, quam per mutationem acceperunt in secunda persona, sicut priora in secunda persona conservant literam *e*, quam per similem mutationem acceperunt. Ex quibus rectè arguitur contra eos, qui in Infinitivo scribunt huiusmodi verba litera *u*, v. g. *Bulir, durmir, subir*: cum debeant servare semel acceptam mutationem, & in hoc distingui ab illis quæ nunquam mutarunt literam *u*, in *o*, qualia sunt. *Concluo, conclues, concluir: grunho, grunhes, grunhir: Burno, burnes, burnir: Zuno, zunes, zunir.*

Illud notandum, verba quæ mutant *u*, in *o*, non conservare mutationem in tertiis personis singularis, & pluralis præsentis imperativi, in his enim scribuntur per *u*, v. g. *Bula*, & *suba elle: Bulam*, & *subam elles.* Item in omnibus personis futuri optativi. *Praza a Deos que*

 bula,

bula, & *suba eu: que bulas & subas tu, &c.* Item in personis singularis præsentis conjunctivi & Infinitivi: *Como subo, como bulo. Que subo, que bulo.*

Participiorum varietas. Observ. 2. Etiam participia præteriti passivi in verbis secundæ & tertiæ conjugationis subeunt magnam varietatem. Quamvis enim frequenter desinant in *ido*, v. g. *lido, ido, vencido, corrido*, nonnulla finiuntur in syllabam (to) *feyto* à verbo *faço, visto* à verbo *vejo, roto* à verbo *rompo, bento* de *benzo, posto*, à verbo *ponho*. Pertinent ad secundam *cheyo* à verbo *encho*, *eleyto* à verbo *elejo, dito* à verbo *digo, absolto* à verbo *absolvo, resoluto* à verbo *resolvo, escrito* à verbo *escrevo*. Pertinent ad tertiam, *frito* à verbo *frigir, surto* à verbo *surgir, aberto* à verbo *abrir, cuberto* à verbo *cobrir*, *correcto* à verbo *corrigir*. Verbum *venho* & composita finiunt participia in *indo*, v. g. *vindo, avindo, desavindo*.

92 Formationes secundæ & tertiæ conjugationes. Observ. 3. Verba regularia secundæ & tertiæ conjugationis, de quibus modo agimus, postea acturi de anomalis, formant præteritum imperfectum ex tertia persona præsentis Indicativi, v. g. *le* mutata litera *e*, in *ia*, manet *lia*. *Ouve ouvia.* Præteritum perfectum formatur ex eadem tertia persona mutata litera *e*, in *i*, v. g. *le*, *li*: *ouve*, *ouvi*. Præteritum plusquam perfectum in verbis secundæ conjugationis formatur ex eadem tertia persona addita syllaba *rey*, v. g. *le, lerey*: at in verbis tertiæ formatur ex præterito addita syllaba *rey*, v .g. *Ouvi*, *ouvirey*.

Observ. 4. Præsens imperativi in utraque dicta conjugatione est idem atque dicta tertia persona præsentis Indicativi: *Elle le*, *elle ouve. Le tu*, *ouve tu.* Futurum imperativi in utraque conjugatione est idem atque secunda persona primi futuri in Indicativo. *Tu leràs*, *tu ouviràs. Leràs tu,ouviràs tu.* Præsens optativi *Lesse*, formatur ex dicta tertia persona *le*, addita litera *s*, & syllaba *se*. Præsens optativi *ouvisse*, formatur ex præterito *ouvi*, addita litera *s*, & syllaba *se*. Futurum optativi secundæ conjugationis formatur ex dicta tertia persona *le*, addita syllaba *ya*, v. g. *Praza a Deos que leya eu*. Futurum optativi tertiæ formatur ex prima persona Indicativi *ouço*, mutata litera *o*, in literam *a*. *Praza a Deos que ouça eu.*

Præsens

Præsens Infinitivi secundæ conjugationis formatur ex dicta tertia persona *le*, addita litera *r*, *ler*, Præsens Infinitivi tertiæ conjugationis formatur ex prima persona præteriti *ouvi* addita litera *r*, *ouvir*. Reliqua tempora vel sunt eadem atque Indicativi cum certis particulis, & habent eandem formationem: vel supplentur cum verbo *tenho*, & participio præteriti *lido*, *ouvido*: quod in utraqua conjugatione formatur ex præteritis *li*, *ouvi*: addita syllaba *do*. Hanc formationem non servant participia extravagantia, de quibus supra *num.*77. Gerundium secundæ conjugationis *lendo*, formatur ex dicta tertia persona *le*, addita litera *n*, & syllaba *do* *lendo*. Gerundium tertiæ conjugationis *ouvindo*, formatur ex prima persona præteriti *ouvi*, addita litera *n*, & syllaba *do* *Ouvindo*.

SVBSELLIVM IX. 93.

De verbis anomalis, & ipsorum formationibus.

SVpra *num.*40. ubi egimus de nominibus Lusitanorum anomalis, exposuimus quid sit anomalum seu inæquale, & anorme, seu irregulare, juxta quas expositiones, modò acturi de verbis Lusitanorum anomalis, dicimus verbum anomalum, vel anorme esse illud quod non servat regulam aliorum, ad quorum seriem & classem pertinet: sed habet notabilem varietatem in modo conjugandi.

Dixi (notabilem) quia ut verbum sit anomalum, non sufficit qualibet literarum varietas: verba enim Latina composita mutant literas suorum simplicium in variis temporibus, & tamen sunt verba regularia. Est igitur dicendum verba regularia esse, & non anomala, quæ in quibusdam temporibus, ac personis etiam præsentis mutant literas. Similiter dicendum non est verbum anomalum illud quod servans reliquas normas verborum conjugationis, ad quam pertinet, solùm differt ab illis in præterito. Nam plura verba Latina,

quæ

quæ regularia ſunt, habent diverſum præteritum ab illis, ad quorum ſeriem ſpectant.

Irregularitas verborum. Dicendum eſt igitur notabilem varietatem, ſeu differentiam in modo conjugandi, quæ poſtulatur ut verbum appelletur anomalum, verſari ſaltem quando in ſecunda & tertia perſona ſingularis præſentis Indicativi datur conjugandi modus diverſus ab eo quem vendicant verba ejuſdem claſſis: quæ diverſitas, ſeu ratio anomali eò erit maior, quò verbum minùs ſervaverit regulas aliorum, in quibuſvis temporibus, ac perſonis: maximè in præterito perfecto Indicativi.

Pro dignoſcenda verborum irregularitate pluris facio dictas duas perſonas: quia ſecunda perſona (ut diximus *num.68.*) eſt ſignum diſtinctivum quo inter ſe conjugationes diſcernuntur: tertia autem perſona eſt illa, ex qua formantur reliqua tempora, ut notavimus *n.92.* Quare verbum quod deviaverit à regula notabiliter in utraque, vel in altera ex dictis perſonis, & in aliquo, vel aliquibus temporibus, abſolutè vocabitur irregulare, ſeu anomalum.

In *num.75.* diximus nullum verbum primæ conjugationis abſolutè anomalum vocari poſſe. Aliquis forte vellet appellare anomala verba primæ conjugationis, quæ in Infinitivo terminantur ſyllaba *ſe* v.g. *acanharſe*, *aſſanharſe*, *namorarſe*, & ſimilia. Verùm huiuſmodi verba anomala dici nequeunt: habent enim Infinitivum terminatum in *ar*, ut reliqua: quamvis ex quodam Luſitaniſmo, ſeu Dialecto Luſitano admittant ſibi adhærens pronomen *ſe*, ſicut & pronomina *me*, & *te*, de quibus diximus *num.23.* & *24.*

94 Anomala ſecundæ conjugationis. Supereſt ſigillatim deſignare & exponere verba anomala ſecundæ & tertiæ conjugationis. Ad ſecundam conjugationem imprimis ſpectat verbum *Sou*, de quo ſatis dictum eſt, *à num.53.* habet enim ſecundam perſonam in *es*, & Infinitivum in *er*, & in modo conjugandi alia tempora magis aſſimilatur verbis ſecundæ, quàm verbis primæ ac tertiæ conjugationis. Ex eadem ratione ad ſecundam conjugationem pertinent verba *ey*, & *tenho*. Item verbum *Faço*, *fazes*, *faz*: quod habet in præterito *fiz*, in Infinitivo *fazer*, in participio præteriti

Faço, tenho anomala.

feyto,

feyto. Verbum *Tenho, tens, tem* cum suis compositis *Atenho, contenho, detenho, mantenho, retenho, sostenho* habet in præterito *tive*, in Infinitivo *ter*, in participio præteriti *tido.* Verbum *Sey, sabes, sabe,* in præterito *soube,* in Infinitivo *saber*, in participio præteriti *sabido.*

Dictis accedunt verbum *Posso, podes, pode:* in præterito *pude,* in Infinitivo *poder*, in participio præteriti nihil: non enim rectè dicimus *podido.* Verbum *digo, dizes, diz*, cum suo composito *desdigo,* in præterito *disse,* in Infinitivo *dizer* in participio præteriti *dito.* Verbum *Trago, trazes, traz*, in præterito *trouxe*, in Infinitivo *trazer,* in participio præteriti *trazido.* Verbum *Quero, queres, quer*, in præterito *quiz*, in infinitivo *querer*, in participio præteriti *querido.* His adde composita *namquero, maysquero.* Posse podes anomala.

Ad eandem secundam conjugationem pertinet verbum defectivum *Aprazme, aprazte, aprazlhe,* in præterito *aprouveme*, in Infinitivo *aprazerme* caret participio præteriti. Est etiam defectivum apud Lusitanos: *Sois, soe, soem*, in præsenti Indicativi. *Soia, soias, soia: Soiamos, Soieys, soiam*; in præter. imperf. cui verbo respondet Latinum *Soleo, es.* Ad eandem spectat verbum *ponho, pons, poem,* in præterito *puz,* in Infiuitivo *por,* in participio præteriti *posto*, cum suis compositis *Anteponho, componho, deponho, disponho, exponho, imponho, interponho, opponho, proponho, preponho, posponho, reponho, supponho, trespouho.* Aprazme anomalū.

Eo quòd hujusmodi verbum *ponho,* cum suis quatuordecim compositis sit valde extraordinarium & dissidens à reliquis omnibus triplicis conjugationis expositæ, videbitur alicui Grammatico posse ac debere ex illis omnibus formari quartam conjugationem à tribus expositis differentem. Hoc tamen admitti nequit: nam quælibet conjugatio constat ex varietate diversorum verborum, quæ habent eundem, aut similem modum conjugandi: at dicta illa verba censentur esse unum tantum cum suo simplici *ponho,* quod licèt nec habeat secundam personam præsentis Indicativi in *es,* nec Infinitivum in *er*, sicut reliqua habent pro signô distinctivo secundæ conjugationis, tamen visum nobis illud reducere potiùs Ponho cū compositis anomalū.

tiùs ad secundam conjugationem, quàm ad alias: quia cum prima vel tertia nullam omnino similitudinem habet, aliqualem tamen cum secunda: nam in præterito plusquam perfecto facit, *Puzera, puzeras, puzera*, sicut *leyo facit lera, leras, lerà*: & in futuro conjunctivi facit: *Como eu puzer, puzeres, puzer*, sicut lego facit: *Como eu ler, leres, ler.*

95 **Anomala tertiæ cõjugationis.** Ad tertiam conjugationem spectat verbum, *Rio, ris, ri*, quod facit in præterito *ri*, in Infinitivo *rir*, & caret participio præteriti. Aliqui non ineptè dicunt: *Foy rido de todos.* Fuit irrisus ab omnibus. Item *venho, vens, vem*, in præterito *vim*, in Infinitivo *vir*, in participio præteriti *vindo*, similiter eiusdem composita, *Avenho, antevenho, convenho, intervenho.* Item verbum impersonale *convem*, in præterito *conveyo*, in Infinitivo *convir*, caret participio præteriti.

Vou, verbum. Ad eandem conjugationem spectat etiam verbum *vou, vaz, vay*, seu ut alij dicunt *vae*, quod inter omnia magis anomalum & irregulare est propter notabilem & extraordinariam varietatem, quam subit in omnibus quasi temporibus, ideoque à nobis hic ponendam. In præterito imperfecto *hia, hias, hia*, in quo solo ponitur aspiratio. In præterito perfecto *Fuy, ou tenho ido, foste, foy*, in præterito plusquam perfecto, *Fora, ou tinha ido, foras, fora*: In futuro primo: *Irey, iràs, irà.* In futuro secundo: *Ia entam eu terey ido.* In præsenti imperativi: *Vay tu, và elle*: *Vamos nôs, ide vôs, vam elles*. In futuro imperativi, *Iràs tu, irà elle.* In futuro optativi: *Praza a Deos que và eu.* In futuro conjunctivi: *Como eu for, ou tiver ido.* In præsenti, & imperfecto Infinitivi: *Ir, ou que vou, vas, vay*: *Ir, ou que hia, hias, hia.* In participio præteriti *ido*.

Formationes anomalorum. Quod attinet ad formationes, omne verbum anomalum in temporibus quibus discedit à regula verborum, ad quorum classem seu conjugationem pertinet, non habet formationem: cum enim prout sic dicatur irregulare, nequit habere regulam juxta quam formetur. In reliquis autem temporibus servabit regulam verborum ad quorum classem spectat. Anomala igitur ut sic formabit facile qui exercitatus fuerit in formandis

formandis verbis regularibus, de quorum formationibus egimus à *num.*85.

CLASSIS III.

De dictionibus Lusitanis absolutè acceptis: & de illis quæ nec sunt nomina, nec verba.

SVBSELLIVM I.

De vocibus Lusitanis absolutè acceptis.

IN lingua Lusitana sicut in aliis linguis, sunt voces simplices & compositæ; sunt novæ, & inveteratæ: sunt originales, & derivatæ. De singulis breviter agendum est. Voces simplices quas Lusitani dicunt *singelas*, & *apartadas*, vocantur illæ, quarum partes esse nequeunt dictiones integræ, cum dividantur in puras syllabas & literas, vel sint indivisibiles, si constent unica litera vocali, qualis tertia persona verbi *sou* scilicet *he*, & in imperativo verbi *vou* i, pro *ide*. **Dictiones simplices.**

Compositæ, quas Lusitani dicunt *juntas*, appellantur illæ quarum partes seorsim significant, vel significare possunt. Sunt igitur dictiones quæ ex diversis dictionibus coalescunt, quales sunt: *Contrafazer*, *Refazer*, *desfazer*. Fingere, reficere, destruere, ubi in prima junguntur *contra*, & *fazer*, in secunda junguntur *re & fazer*, in tertia junguntur *des*, & *fazer*, hoc discrimine quòd in prima pars utraque seorsim significat, in aliis *re* & *des*, non significant separatim, sed possunt significare quando junguntur cum *fazer*, vel alio simili verbo. **Compositæ voces.**

Idem procedit in quibusdam verbis, qualia sunt *Revender*, *Estovar*, *desconcertar*. Revendere, obstare, enormare.

enormare. Item in quibusdam adverbiis, v. g. *Tambem, Neuhures, Algures*, *Tamalavez*, Etiam, nullibi, alicubi, tantisper. Illud notari debet aliquando videri conjunctionem, quæ sola consuetudo est, qualis cernitur in his vocibus *apanhar*, *arranhar*, *açoutar*, *abertura, abastança, acerto*: Colligere, discobinare, verberare, apertura, abundantia, scientia: quia in illis nulla pars significat separatim: secus in his, *acorrer*, *apparecer*, *aconselhar*. Accurrere, apparere, consulere: quia in illis separatim significant *correr*, *parecer*, *conselhar*.

Novitas dictionum. Dictiones novæ sunt illæ, quas noviter aut ex toto fingimus, aut ex parte invenimus. Ex toto fingimus quando nullo habito respectu ad rem inventam, vel occurrentem, illam pro mero libito nominamus, sicut nostri priores dixerunt *toalha*, *guardanapo*: mappa, mantile. Ex parte invenimus, quando ad imponendum nomen rei novæ nitimur aliqua congruentia, v. g. hoc nomen *bombarda*, impositum fuit tormento bellico congruenter ad sonum illius horribilem, qui voce illa prolata quodammodo editur.

Inveteratæ dictiones. Dictiones inveteratæ dicuntur quæ cum olim in usu fuerint, jam in oblivionem, ac desuetudinem abierunt, sicut *Ægas*, nomen proprium, & ex appellativis *ruam*, quæ olim idem valebat atque *Cidadam*. Item *compegar*, significabat comedere panem cum eo quod vocamus *conduto*. Item *nemichalda*, hodie dicimus *Nem migalha*: Nec mica. Quod olim dicebatur *Acaram*, hodie dicimus *apar*, id est juxta. *Samicas* idem erat quod hodie *porventura*, forsan.

Primitivæ dictiones. Dictiones originales quas Latini vocant *primitivas*, sunt quæ ab aliis originem non ducunt, sed tota ipsarum nativitas pendet à libera hominum voluntate, proindeque à nonnullis voluntariæ appellantur, ut *manta*, *esteyra*, *cadeyra*, lodix, storea, cathedra. Inter has numerari potest *Candieyro*, & propriùs *candeyo*, quamvis aliqui hanc vocem deducant à verbo Latino *candeo*, *es*, quod significat splendere.

Dictiones derivatæ, quas Lusitani vocant *tiradas*, sunt quæ derivantur ab aliis, scilicet à quibus originem trahunt, v. g. *tinteyro*, derivatur à dictione *tinta*; *livreyro*,

vreyro à voce *livro*, atramentarium ab atramento, librarius à libro.

98 Derivatio duplex.

Marcus Varro Grammaticus antiquus derivationes partitur in voluntarias & naturales. Derivatio voluntaria datur quando una vox deducitur ab alia, non necessariò, sed ad libitum & voluntatem deducentis, nulla certa & infallibili regula semper servanda, v.g. in nominibus propriis à voce *Portugal* deducitur *Portuguèz*, sicut à *França*, *Francez*: & non ideo à *Frandez* dicitur *Frandèz*, sed *Framengo*, sicut à *Galiza* non dicitur *Galiguez*, sed *Galego*, ut à *Grecia Grego*. In appellativis est etiam derivatio voluntaria, quia à voce *sarna* non derivamus *sarnento*, sed *sarnoso*: è contra à voce *sarabulhas* non derivamus *sarabulhoso*, sed *sarabulhento*. Item à voce *pedras* dicimus *pedregoso*, à voce *areas* dicimus *areento*: verùm à voce *pò* nec dicimus *poento*, nec *pooso*, sed in alia significatione *empoado*.

Derivatio naturalis est illa quæ fit quodámodo naturaliter, seu necessariò juxta certas, & infallibiles regulas, quæ vel nullas, vel certè paucas patiuntur exceptiones. Vnde Varro definiens declinationem naturalem dicit esse illam quæ non obedit voluntati uniuscujusque, sed communi multorum placito obsequitur. Apud Lusitanos vocari potest derivatio naturalis ea quæ fit in quibusdam officiis mechanicis habentibus nomen derivatum omninò Lusitanum finitum in *eyro*: *çapateyro*, *carpenteyro*, *carvoeyro*, sutor, faber lignarius, carbonarius. Dixi (derivatum) quia *alfayate* & *calafate*, ac similia derivata non sunt. Dixi (Lusitanum) quia *ourivez* non est nostrum, sed ab alienigenis surreptum. Excipiuntur aliqua quæ cum sint derivata, & Lusitana aliter finiuntur, ut *ferrador*, *çurrador*, *boticayro*, & similia. Nomina officinarum utcunque terminantur in *ria*, ut *ourivezaria*, *çapataria*, *carpentaria*, *tenoaria*, quæ sunt officinæ aurificum, fabrorum lignariorum, & doliariorum. Deviant tamen à regula *telheyra* quæ est officina figuli formantis tegulas, *taverna*, quæ est officina tabernarij, & logea quæ est officina mercatoris.

99 ## SVBSELLIVM II.

De adverbio quoad naturam & multiplicitatem.

ADverbium eſt pars orationis, quæ verbo, aliiſque vocibus adjuncta, & indeclinabilis illarum ſignificationem exponit augendo, diminuendo, vel aliter attemperando.

Adverbiū quid, & quotuplex.

Eſt adverbium in genere ſatis multiplex, & dividitur in adverbia temporis, loci, quantitatis, qualitatis, & numeri. In ſingulis diviſionis membris ponam exempla pro acquirenda copia in gratiam addiſcentium noſtram linguam.

Adverbia temporis ſunt *Agora*, nunc, *jà*, jam *Ia entam* jam tunc, *Iamays* nunquam *Iàgora* jam nunc, *Ià ha hum pedaço*, Iandudum, *Ia muyto ha*, Iandiu; *Tarde* ſerò, *Cedo*, citò, *logo* ſtatim, *Entam*, vel *entonces* tunc, *ſempre* ſemper, *nunca* nunquam, *Ao preſente* Impræſentiarum, *Algumhora* aliquando, *ainda*, adhuc, *Adeshoras* intempeſtivè, *Anteſque* antequam, *Continuadamente* indeſinenter, *Abomtempo* tempeſtivè, *Subitamente* ſubitò, *cadadia* quotidie, *hoje* hodie, *Amenham* cras, *Deſpoys de amenham* perendie, *Ontem* heri, *Antontem* nudiuſtertius, *Deſpoys* poſtea, *Deſpoys que* Poſteaquam, *Desde* ex tunc, *Des de entam* Iam tum, *Daqui a pouco* dudum, *Daqui a diante* dehinc, *Entretanto*, interim.

100 Adverbia loci ſunt, *Aqui* hìc, *Alì* illic, *Acolà*, id eſt *para aquella parte* illùc, *Acolà* id eſt, *naquella parte* illic, *Pera eſta parte* horſum, *Daqui* hinc, *Pera ali* hùc, *Por eſta parte* hàc, *Ateli* hucuſque, *Cà* hùc, *Là onde tu eſtàs* Iſtic, *Daqui pera ali* hùc illùc, *Por outra parte* alià, *Em outra parte* alibi, *Em algum lugar* alicubi, *De algum lugar* alicunde, *Defronte de outro lugar* alïorſum, *Em outra parte* aliubi, *De outro lugar* aliunde, *Onde* ubi, *Em qualquer parte* ubicunque, ubilibet ubivis, *Em toda a parte* ubique, *Ondequer* ubiubi, *Dentro* intus, *fora* foris, *virado pera dentro* Introrſum, *Alem* ultra

ultra, trans, *Aquem* cis, citra, *De qualquer parte* undecunque, *Dantre* inter, *Decima* desuper, *Debayxo* infernè.

Adverbia quantitatis sunt *Pouco* parum, *Muyto* multùm, *Assaz, ou bastantemente* satis, *Demasiadamente* nimis, *Abundantemente* abundanter, *A montoes* acervatim, *muyto mays* multò magis, *Pouco mays* paulo ampliùs, *Pouco mays, ou menos* Circiter, plus minusve.

Adverbia qualitatis sunt *Prudentemente* prudenter, *Atrevidamente* audacter, *Elegantemente* eleganter, *Acinte*, *Adrede*, *de proposito*, Data opera, de industria, consulto, *Asabendas* scienter, *Suavemente* suaviter, *Discretamente* disertè, *Engenhosamente* ingeniosè, *Galantemente* lepidè, *Ligeyramente* velociter, *Gentilmenmente* pulcherrimè, *Facilmente* facilè, *De mâmente* gravatè, invitè, *De maravilha* vix, *Demarcadamente* præfinitè, *De memoria* memoriter. Ex quibus facilè intelliges nomina adjectiva Lusitanorum frequentissimè adverbia gignere addita sibi hac voce *mente*, sed non semper. Quia adjectiva significantia colores adverbia non gignunt. Non enim dicimus *brancamente*, *pretamente*, *verdemente*, & sic de similibus.

Adverbia numeri sunt *Muytas vezes* sæpè, *Huma vez* semel, *Duas vezes* bis, *Tres vezes* ter, *quatro vezes* quater, *Cinco vezes* quinquies, *Seys vezes* sexies, *Sete vezes* septies, *Oytovezes* octies, *Nove vezes* novies, *Dezvezes* decies, *Onze vezes* undecies, *Doze vezes* duodecies, *Trezevezes* tredecies, *Quatorze vezes* quatuordecies, *Quinze vezes* quindecies, *Dezaseys vezes* bis octies, *Dezasete vezes* terdevicies, *Dezoyto vezes* duodevicies, *dezanove vezes* undevicies, *Vinte vezes* vicies, *Trinta vezes* tricies, *Quaranta vezes* quadragies, *Cincoenta vezes* quinquagies, *Sessenta vezes* Sexagies, *Setentavezes* septuagies, *Oytenta vezes* octogies, *Noventa vezes* nonagies, *Cem vezes* centies, *Mil vezes* millies, *Cemmil vezes* centum millies. 101

Sunt & alia adverbiorum genera quibus indicamus nostros affectus, & significamus varias actiones, v. g. adverbia optandi *Ose* ! osi ! *Oxala* ! utinam, *o quem me*

M 2 *dera!*

dera! O utinam. *Praza a Deos*, velit Deus, placeat Deo! Affirmandi: *Assim he* sic res se habet, *sim* ita, etiam, *Aozadas* maximè, *Certamente* certè, *De veras, ou na verdade* quidem, *Convem a saber* scilicet, *verdadeyramente* sane, profectò.

Adverbia negandi sunt *Nam* non, *ainda nam* nondum, *De nenhum modo* nullo modo, *Em nenhuma maneyra* Nequaquam, *Namays* Non amplius, *Nada menos* nihil minus, *Nada* nihil, *Tampauco* haud, *Nunca ja mays* haudquaquam.

Adverbia hortandi, *Hora sus* Eia, *Acabay ja* Age, *Acabay todos ja* Eia agite.

Adverbia demonstrandi *Exaqui* Ecce, *Alem disto* Insuper, *Vedes aqui* En, Ecce, *Finalmente* tandem, *Por derradeyro* denique, *Em fim* denique, *Dali adiante* ex tunc, *Desque* ex quo, *Eylo aqui* Ecce.

Adverbia dubitandi, *Por ventura* forsan. *A caso* forsitan, *Pode serque* fortassis, *Quiça, ou quiçays* forte.

102 Adverbia interrogandi, *Como?* quare, *Porque rezam?* Quid ita, *A que proposito?* Cur, *Paraque?* ad quid, *Que?* Quid.

Adverbia congregandi, seu uniendi, *Apar* unà, *Iuntamente* simul, *Em companhia* Sociatim, *Entre ambos juntos* pariter, *Irmaãmente* fraternè.

Adverbia separandi, *A parte* seorsum, *Separadamente* separatim, *Espalhadamente* sparsim, *Apartadamente* divisim.

Adverbia intendendi, *Fortissimamente* fortissimè, *Intensissimamente* vehementissimè, *Com grande cuydado* studiosè.

Adverbia remittendi, *Pouco a pouco* paulatim, *Passo a passo*, ou *pè ante pè*, pedetentim, *Preguisosamente* Segniter, *Dorminhocamente* oscitanter. *Froxamente* remisse.

Adverbia accelerandi, *Depressa* celeriter, *Apressadamente* citò, *Arrebatadamente* rapidè, *Em hum abrir, e fechar de olhos* in ictu oculi, *Em hum instante* momentò, *Prestes*, *logo*, statim, subitò.

Adverbia comparãdi, & assimilandi, *Assim como* veluti,

Como

Como, ſicut, *Quaſi* pene, *Quaſi nada* fere nihil, *Mays* plus, *menos* minùs.

Adverbia eligendi, *Antes* potiùs, *Maſantes* immò.

Adverbia diverſitatis *Doutra maneyra* aliter, ſecus. Adverbia anomala & irregularia ſunt, *Debalde* incaſſum, *Em vam* fruſtra, A *troco* propter, ob, *A travez* ex tianſverſo, *Ao contrario* ex oppoſito, *A olhos viſtos* Palam, *Ao longe* eminus, *Ao perto*, vel *ao longo* prope, *Ao menos* ſaltem, *Ao pè de letra* ex præſcripto, *Ao redor* circumcirca, *Ao vivo* ad vivum, *Aos couces* calcibus, *A outro propoſito* aliorſum, *De corrida* curſum, *De cote* quotidie, *De currate*, vel *âs eſcondidas* clam, *De dia em dia* in dies, *De gatinhas* rependo, *De cocaras* inſiſtendo cruribus, *De galope* tolutim, *De giolhos* flexis genibus, *De bruços* proniter, *Daveſſo* transversè, *Debilmente* fragiliter, *De caminho* obiter.

SVBSELLIVM III. 103.

De præpoſitione, conjunctione, interjectione, comparatione, & interrogatione.

HOc triplex dictionum genus, ſcilicet præpoſitionem, conjunctionem, & interjectionem, voces indeclinabiles proſequimur Latinè explicandas, & Luſitano idiomati aptandas.

Præpoſitio ſic appellatur, quia fere ſemper ponitur in oratione ante alias partes, unde definitur in hunc modum: *Eſt pars orationis, quæ reliquis partibus, aut ſeparata, aut conjuncta fere præponitur.* Explicatur in arte Latina duobus exemplis, *Non ſum apud me præ iracundia*, vbi præpoſitio *præ* eſt ſeparata à voce iracundia: *Præſtat millies mori, quàm Deum vel leviſſimè offendere*, vbi præpoſitio *præ* eſt conjuncta in verbo *Præſtat*. Exemplar prius ſic vertitur Luſitanè; *Nam eſtou em mim de colera*: poſterius exemplum ſic: *Convem morrer antes mil vezes do que offender a Deos leviſſimamente.* Præpoſitio quid.

Apponamus præpositiones aliquas Latinè expositas, *Ao Eedor* circum, *Acerca*, ou *junto* circa, *De dentro* intra, *Dentro de quinze dias* Intra quindecim dies, *Detraz* pone, *Iunto* apud, *Contra*, ou *defronte* adversus, *Antes*, ou *diante* Ante, *Perto*, ou *pegado* juxta, secus, prope, *Por* per, *Abayxo* infra, *Escontra* versùs, *Acerca*, ou *pera* Ad, *pouco mays*, *ou menos* circiter, *Aquem* cis, citra, *De fora* extra, *Para com* erga, *Por isso* ob hoc, *segundo*, *junto*, *ou depoys* secundùm, *Ate* usque, *Emcima* supra, *Alem* ultra, *Por causa*, *ou junto* propter, Hæ omnes præpositiones, quas numeravimus, serviunt accusativo.

Quæ sequuntur ablativo gaudent, *De* ab, abs, *sem* absque, sine, *As escondidas* clam, *Com* cum, *Em presença* palam coram, *De longe* procul, Ao, v.g. *ao costume* de more, *Ante* præ, *Por* pro, *Ate* tenus, *Debayxo*, subter, *Debayxo*, ou *acerca* sub. *Em* in, *sobre super*.

104 **Conjunctiones quæ.** Conjunctio est pars orationis annectens, ordinansque sententiam. Multiplex est pro ratione specierum, in quas dividitur. Nam dividitur in conjunctionem copulativam, disiunctivam, adversativam, collectivam, causalem, expletivam, quæ omnes partim sunt præpositivæ, partim subjunctivæ, partim mediæ.

Singulas hoc ordine libet apponere, ita ut Lusitanæ exponantur per Latinas. Conjunctio copulativa est quæ conjungit, seu connectit in oratione unum cum alio, v. g. *E*, Latinè ac, atque, &, que. Conjunctio disiunctiva est quæ disiungit, ac dividit sensum orationis, v.g. *ou* Latinè vel, ve, sive, aut.

Conjunctio adversativa est quæ antecedenter dictis adversatur, & quasi opponitur, v. g. *Aindaque* Latinè etsi, tametsi, quamquam, quamvis. Conjunctio collectiva quam alij illativam, alij rationalem vocant, est illa qua unum ex alio in oratione deducitur, seu infertur, v.g. *Por tanto*, *por causa*, *peloque*, *logo* Latinè, Igitur, ergo, itaque, quare, quocirca, quapropter.

Causalis conjunctio. Conjunctio causalis est per quam in oratione redditur causa', seu ratio alicujus, quales sunt *Porque*, *Pela qual causa*, *por isso* Latinè quòd, quoniam, siquidem, quapropter, enim, propterea quòd.

Conjunctio

Conjunctio expletiva est, quæ orationis sensum explet, & quodammodo perficit, vt *Na verdade, Em realidade*, Latinè quidem, equidem.

Diximus conjunctiones partim esse præpositivas, partim subjunctivas, partim medias. *Præpositivæ* alio nomine *Principes*, sunt quæ in oratione præeunt, ut *ou, E, nem, senam*, Latinè aut, &, nec, nisi & similes. Præpositivæ conjunctiones.

Subjunctivæ, alio nomine subditæ, sunt quæ in oratione subeunt, seu ponè sequuntur, quales apud Latinos Que, ne, ve, quidem, quoque, autem, verò, enim, quæ si præponantur error committetur. An sit aliqua hujus naturæ apud Lusitanos, non mihi constat. *Media*, alio nomine communes sunt quæ & præeunt, & subeunt, ut *Por tanto, finalmente, na verdade*, Latinè, ergo, itaque, equidem.

Interjectio est pars orationis, quæ indicat varios animi motus, seu affectus, juxta ea quæ accidunt personæ, ita ut modò indicet odium, vel amorem, modò gaudium, aut tristitiam, interdum admirationem, indignationem, & similia. 105. Interjectio quid, & quotuplex.

Interjectiones magis propriæ, & frequentes in lingua Lusitana sunt ad indicandum dolorem *Ay*: ad manifestandam lætitiam pro exultatione *victor, viva*, ad significandas minas, & malum alicui impendens, *Guay*: ad ostendendam admirationem *Xopra, Dixe*.

Vtuntur etiam passim Lusitani interjectionibus, quas mutuantur à Latinis. Quænam autem sint Latinorum interjectiones, accipe. Execrantis interjectio est *Nefas, Infandum*. Indignantis, *Malùm*. Rejicientis cum fastidio, *Apage, Apagic* Minantis, aut miserantis, aut præsagientis malum, *væ*. Timentis, *Hei*. Exclamantis. *Prô, ô*. Admirantis ô, *vah, Papæ, Hui*. Lugentis, *Hoi, hei*. Ejulantis *oh, oh, oh, oh*. Suspirantis, *Ah, ah*. Ingemiscentis, *Ah, heu, hei*. Lætantis, *Evax*. Insultantis cum exultatione, *vah*. Laudantis, & aliquando exultantis, vel laudem cum exultatione exhibentis, *Euge, victor, io*.

Supervacuum non est pro utilitate studiosorum nostræ linguæ, explicatis vocibus addere qualiter Lusitani Comparatio.

 comparatione,

comparatione, & interrogatione uti soleant. Quod attinet ad comparationem, solent Lusitani, quando volunt exaggerando, sua sensa manifestare, uti his, ac similibus comparationibus.

He mays branco que a neve. Est candidius nive. *He mays negro que o pez.* Est nigrius pice. *He mays pegajoso que o visco.* Est tenacius visco. *He mays amargoso, que o fel.* Est amarius felle. *He mays doce que o mel.* Est dulcius melle. *He mays duro que o diamante.* Est durius adamante. *He mays brabo, que hum leam.* Est ferocius leone. *He mays ascoso que olhos de medico.* Est squallidius oculis medici.

107 Interrogatio. Quod attinet ad interrogationem, solent Lusitani passione aliqua, vel affectu ducti interrogare in hunc modum. *Torna em ti: que mays faria hum falto de juizo?* Revertere in te: quid aliud faceret mente captus? *Que mays faria hum homem idiota, e louco?* Quid plus ageret vir literis, & mente destitutus? *Que mayor doudice pode aver no mundo?* Quæ maior insania potest dari in orbe?

Que outra cousa faria hum falto de experiencia, e conselho? Quid aliud ageret quidam experientiæ, & consilij inops? *Que outra cousa faria hum nascido entre bestas feras?* Quis aliud gereret quidam natus inter belluas? *Que melhor oraria hum Tullio? Que melhor poetissaria hum Virgilio? Que melhor filosofaria hum Aristoteles?* Meliùsne diceret Tullius? Meliùsne poetaretur virgilius? meliùsne philosopharetur Aristoteles? *Donde me pode vir mayor ser, mays de honra, riqueza, e prosperidade, que de vosso favor?* Vnde potest mihi accidere maior substantia, plus honoris, opulentiæ, ac prosperitatis, quàm ex tuo favore?

Ha homem no mundo mays desgraçado que eu? Estne homo in orbe infelicior me? *Ay homem a quem a vida seja mays penosa?* Est vir, cui vita sit gravior? *Ay homens mays ditosos, e favorecidos, que chocarreyros, e lisongeyros?* Sunt homines plus felices, & plus valentes gratia, quàm parasiti, & assentatores? Hæc pro tertia nostræ academiolæ classe: ad quartam properamus.

CLAS

CLASSIS IV.

De generibus nominum, ac præteritis verborum. 108

SVBSELLIVM I.

Prænotationes generales circa genus nominum Lusitanæ linguæ.

Aggredimvr exponendam, imò & profligandam classem de generibus nominum, quibus Lusitana lingua satis abundat. Quamvis enim genus cadat etiam in voces alias Lusitanas, nempe verbum, & adverbium: tamen cum genus eorum vnicum sit, scilicet masculinum, quodcunque enim verbum, & quodcunque adverbium designatur per articulum *o*, non indiget tractatione. Agimus igitur de nominum genere, quod multiplex est, atque ideo postulans tractationem.

Prænotandum est 1. Quamvis apud Latinos genus sit triplex, masculinum, fœmininum, & neutrum, sub quibus alia continentur, tamen apud Lusitanos (ut notavit P. Vellez. in commen. Artis ad regulam *Respicimus fines*, &c.) genus est duplex, masculinum, & fœmininum, sicut in lingua Hebræa, Chaldaica, & Africana. Quod ego admitto, sed cum exceptione in aliquibus nominibus adjectivis. **Genus quotuplex.**

Prænotandum est 2. Genera nominum Lusitanorum designari per has particulas, seu articulos in singulari, & plurali *o, os, ao, aos, : do . dos : no, nos : a, as, âs : da, das : na, nas*. Sunt enim hujusmodi articuli cum antecedunt nomina, indices non solùm eorum numeri, & casuum, sed etiam generis masculini, aut fœminini. Ex quibus

Prænotandum est 3. Quando litera, seu articulus *o*, vel *ao*, antecesserit aliquod nomen, manifestè probari **Generis indices.**

M 5 nomen

nomen illud esse masculini generis, & in numero singulari: si articulo illi addatur *s*, & fiat articulus *os*, vel *aos*, esse in plurali. Similiter quando antecessent litera, seu articulus *a*, designabitur nomen fœminini generis in singulari: addito verò *s*, ita ut maneat articulus *as*, designabitur nomen fœmininum in plurali.

Prænotandum est 4. Particulam *a*, reperiri quandoque ante nomen masculinum, ut cernitur in his orationibus, *Convem a Pedro*. Expedit Petro. *Antonio matou a Pedro*. Antonius occidit Petrum. Quandoque ante nomen fœmininum, ut *Antonio matou a Maria*, & quandoque inservire numero plurali, ut *Antonio matou a muytos homens*. Antonius occidit multos homines. Reliquæ particulæ semper utriusque, scilicet generis, & numeri sunt indices. De casibus, quos etiam indicant, dicemus classe sequenti.

109 Prænotandum est 5. Genus nominum adjectivorum esse cognitu facillimum in scriptura, vel ex articulo, vel substantivo, cum quo cohæret. Verùm si genus substantivi ignoretur, & ipsum adjectivum terminetur in *o*, manifestè apparebit utrumque esse generis masculini. Si terminetur in *a*, utrumque erit fœminini generis, v.g. *Bizarro homem, fermosa mulher*. Pulcher vir, venusta mulier. Si autem terminatur quacunque alia litera, necesse erit scire regulas quas constituemus in sequentibus subselliis: & tunc ex genere substantivi cognoscetur genus adjectivi.

Adjectivorum formæ. Prænotandum est 6. In lingua Lusitana regulariter solùm dari adjectiva vel unius tantùm formæ, ut *Prudente, Feliz*. Prudens, felix, vel duplicis formæ, cuius altera finita in *o*, inservit generi masculino, altera finita in *a* inservit fœminino: v. g. *Santo, santa, Ditoso, ditòsa*.

Dixi (regulatiter) quia aliqua pronomina adjectiva habent tres formas, quarum prima inservit generi masculino, secunda fœminino, tertia neutro, *Aquelle, aquella, aquillo*: ille, illa, illud: *Este, esta, isto*: Iste, ista, istud: *Esse, essa, isso*: ipse, ipsa, ipsum: In quibus notari debet literam *e*, in penultima formæ masculinæ converti in *i*, in forma neutra, v. g. *Aquelle, aquillo, Este, isto, Esse, isso*.

Putant

Putant aliqui esse adjectiva trium formarum has voces *me, ma, mo* : *te, ta, to* : *lhe , lha , lho*, in quibus adjectivis apparet forma triplicis generis. Verius est ex pronominibus substantivis *eu, tu* , & articulis *a, o*, fieri conjunctionem data syncopa, ut patet in his orationibus : *Tu'ma fizeste boa*, id est, *Tu me fizeste a peça boa. Tu mo pagaràs*, id est, *Tu me pagaràs o que me fizeste. Deut a boa , ou rija* , id est, *Deute a pancada, boa, ou rija? Deuto de boa vontade?* id est. *Deute o dom de boa vontade? D. ulha valente*, id est , *Deulhe a boserada valente : Deulho a mamtente* , id est , *Deulhe o golpe a mamtente.*

His similia sunt , quando dicimus : *Volo deyxo , Vola deyxo* : *Nola dà , Vola dà*. Illud notari debet quando utimur his articulis *o, os : a,as*, in tertiis personis pluralis cujuscunque temporis Indicativi , sæpe inter dictas particulas poni literam *n*, v. g. *reduziramno , reduziramna.*

Prænotandum est 7. Substantiva pronomina *Eu, tu, si* , esse generis duorum , atque adeo tam in singulari, quàm in plurali inservire generi masculino, & fœminino. Idem dicimus de nominibus numeralibus, v. g. *tres, quatro* vsque ad finem : quæ in numero plurali inserviunt generi masculino , & fœminino. Excipiuntur *hum, e dous* : nam prius inservit generi masculino in singulari : posterius masculino in plurali : prius , scilicet *hum* habet fœmininum in singulari *huma* , in plurali *humas* , & etiam masculinum in plurali *huns* : posterius scilicet *dous* habet fœmininum in solo plurali duas. **Pronominù genus.**

Prænotandum est 8. Duobus modis posse innotescere genus cujuscunque nominis substantivi. Primo ex significatione:secundo ex terminatione. In sequenti subsellio trademus regulas, vt ex significatione , in subsequenti , ut ex terminatione genera omnium innotescant.

SVBSEL

SVBSELLIVM II.

110. *Qualiter apud Lusitanos dignoscantur. gen nominum substantivorum ex significatione.*

Genera ex significatione.

Statuemus sex regulas, ex quibus facilè intellig tur genera nominum substantivorum apud Lusi nos, attenta illorum significatione. Prima Regula O ne nomen quod significat marem, seu masculum masculini generis: sive sint nomina propria, ut *Ies Manoel, Constantino Francisco, Eneas, Romulo*: ad q pertinent nomina Angelorum, ut *Gabriel, Migu Rafael*: item falsorum Deorum, ut *Iupiter Mar Mercurio, Mamona*: item dæmoniorum, ut *Lucif Asmodeus*: item ventorum ut *Norte, Sul, Leste, Oes* sive sint nomina appellativa, v. g. *Emperador, R Sacerdote, capitam, leam, cavallo, Elefante*. Imperato Rex, Sacerdos, dux, Leo, equus, elephans. Item n mina officialium, ut *alfayate, almocreve, çapatey taverneyro*, sartor, agaso, sutor, tabernarius: etiam finiantur in *a*, ut *mestresala, mestreescola, mochil* architriclinus, scholasticus, cacula.

Masculorum nomina.

Secunda regula. Omne nomen quod significat fœm nam est fœminini generis, sive sint nomina propria v. *Maria, Anna, Mariana, Clara, Isabel, Helena, Vrsul Barbora, Lusia*: ad quæ pertinent nomina falsarum Dearum, ut *Iuno, Pallas, venus, Ceres, Vesta*: iten nympharum, ut *Arethusa, Climene*: item furiarum infernalium, ut *Alecto, Thesifone*: sive sint nomin appellativa, ut *Emperatriz, Rainha, mulher, nora sogra, egoa, ursa*. Imperatrix, Regina, mulier, socrus equa, ursa & similia.

Fœminarum nomina.

3 Regula. Omne nomen alicujus mensis, vel flumi nis est masculini generis, v.g. si loquamur de mensibu *Janeyro, Fevereyro, Março, Abril, Mayo, Iunho, Iulho Agosto, Setembro, outubro, Novembro, Dezembro* Si loquamur de fluminibus, *Tejo, Mre, Garonna Guadiana*

Mensium nomina.

Guadiana, *Douro*, *Lessa*, *Lethe*, &c.

Quarta regula. Quamvis in lingua Latina nomina quæ significant insulas, provincias, civitates, naves,& poeses sint generis fœminini cum exceptionibus, quas affert P. Vellez in Comen. regularum generis, ad regul. *Insula fœminea*, &c. tamen in lingua Lusitana observabitur sequens regula, quæ longè diversa est. **Insularum nomina.**

Quotiescunque nomen insularum, provinciarum, civitatum, oppidorum, pagorum, navium, & poësium terminatur litera *a*, vel *as*, est fœminini generis: at si terminetur quacunque alia litera est generis masculini: Iuxta priorem partem huius regulæ sunt generis fœminini nomina insularum, *Malta*, *Madeyra*, *Terceyra*, & regnorum, *Italia*, *França*, *Inglaterra*, *Anduluzia*, *Estramadura*, *Beyra*. Civitatum, & oppidorum: *Roma*, *Lisboa*, *Evora*, *Coimbra*, *Braga*, *Beja*, *Elvas*, *Athenas*, *Viana*, *Moura*, *Serpa*, *Villaviçosa*, *Borba*: navium, *Santa Maria*, *Scylla*, *Chymera*: poësium *Eneida*, *Odissea*, *Sylvia de Lysardo*. Hæc regula quæ videtur nullam pati exceptionem, nisi in poesi, quæ inscribitur *Lusiadas de Camoes*, suadetur ex eo quia prædicta nomina & similia admittunt articulum,& adiectivum fœmininum, & non masculinum, v. g. *a gloriosa Malta*, *a bella Italia*, *a famosa Lisboa*, *a fortificada Elvas*, *a fermosa Santa Maria*, *a perfeyta Eneida*. **III** **Provinciarum, & civitatum nomina.**

Iuxta posteriorem partem ejusdem regulæ sunt generis masculini nomina insularum, *Pico*, *Corvo*, *Fayal*, *S. Miquel*, *Chipre*, *Rodes*, &c. Civitatum, & oppidorum, *Porto*, *Faro*, *Macao*, *Dio*, *Sagunto*, *Cochim*, *Liorne*, *Milam*, *Amstardam*, *Portalegre*, *Madrid*, *Santarem*, *Alvito*, *Avero*, *Alcacere*, *Arrayolos*, *Montemor*, *Celorico*, *Seyxal*, &c. Provinciarum, *Brazil*, *Algarve*, *Alentejo*, *Entre Douro, e minho*, &c. navium, *Bom Iesus*, *Sacramento*, *Salvador*, *Centauro*, *Leam*, *Sol*, &c. poësium, *Ariosto*, *Pastor fido*, &c.

Probatio huius partis, quæ videtur pati exceptionem in *Ierusalem*, & *Napoles*, tanquam generis fœminini, desumitur ex eo quòd prædicta nomina admittunt articulum, & adjectivum masculinum, v. g. *o alto*

Pico,

Pico, o lindo Porto, o rico Brazil, o fermoso Bom Ies *grandilocos Lusiadas*, &c.

Observandum tamen est, quòd si in oratione s telligatur, vel exprimatur generale nomen, v. g. *I* *Provincia*, *Civitas*, *Navis*, *Poesis* debere nos uti culo, & adjectivo fœminino, quem subjungemus nerali nomini, proindeque dicemus, *A alta Il* *Pico*: *A linda cidade do Porto*; *rica provincia do B* *A famosa nao Bom Iesus*, *A altiloca poesia dos Lus* Verùm tunc refertur articulus & adjectivum ad men generale, & non ad particularia de quibus lo mur. Et idem erit si subintelligatur, quamvis no primatur generale nomen. Hac ratione Camoniu xit *Tangere populosa, Aurea Chersoneso, Na forte Di* judico consultis peritis, quandiu peritiores oppos non ostenderint.

112 Arbores ad genus. Quinta regula. Nomina arborum, fruticum, florum, quæ terminantur litera *a*, sunt generis fœr ni, v.g. *Pereyra, Figueyra, momeyra, amendoeyra*, *ceyra*, *parreyra*, *murteyra*, *rosa*, *açucena*, *crave* Pyrus, ficus, malus punica, amygdalus, malus, myrtus, rosa, lilium armeria: quæ autem termi tur quacunque alia litera, sunt generis masculini, *Choupo*, *alemo*, *freyxo*, *pereyro*, *castanheyro*, *vime*, *bro*, *cravo*, *jasmin*, *gyrasol*: populus, alnus, f nus, pyrus, castanea, vimen, juniperus, gariop lum, ligustrum, heliotropium. Excipe *vide*, *flor*, sunt fœminina. Eadem regula procedit in fructi herbis, odoribus, gemmis, avibus, piscibus, aliis mantibus, ac similibus, quæ finiuntur in *a*, & no aliis literis: Excipe *serpente*, *serpe*, *adem*, *perdiz*, *c* *niz*, *noz* fœminina: & si quæ alia peritiores inv rint.

Sexta regula generalis, quæ cadit in omne Lusita nomen, ita habet. Omne, & quodcunque no apud Lusitanos, quod admittit articulos *o*, *os*, *aos*; *d* *no*, *nos*: generis masculini est. Quamvis habeat term tionem fœmininam v.g. in *a*, *as*: ex opposito omne men, quod admittit articulos *a*, *as*: *da*, *das*: *na*, est fœminini generis quocunque modo termin

Exem

Exempla prioris partis sunt o *clima, os enigmas, aos dias, do fantasma, dos estratagemas, no poema, nos epigramas.* Exempla posterioris partis sunt *a flor, as virtudes, as maõs, &c.*

SVBSELLIVM III. 113

Qualiter apud Lusitanos possint innotescere nominum substantivorum genera per terminationem.

VT apponamus varias regulas per quas ex terminatione definiri possit genus innumerabilium nominum substantivorum, necesse est, ut studiosus auditor nobiscum consulat classem 1. Subsel.*6.n.29.*in quo collocavimus nominum substantivorum terminationem, sive in literas vocales, sive in consonantes. Sequamur igitur ipsam literarum seriem, priùs vocalium, deinde consonantium, & statuamus regulas sequentes, præmonendo omnia nomina in plurali sequi genus singularis.

Genus nominum ex terminatione.

1. Regula. Omne nomen terminatum litera *a*, vel dipthongo *aã*, est fæminini generis, sive sit nomen proprium, sive appellativum. Propriorum exemplum sit *Maria, Roma, França.* Appellativorum exemplum sit *poesia, villa, musica, rosa, mula, egoa, romaã, maçaã, avellaã*, Latinè poesis, oppidum, musica, rosa, mula, equa, malum punicum, avellana. Excipiuntur nomina quæ cadunt in viros, ut *Mariola, Mestreeschola.* Item cognomina, ut *Pereyra, Madureyra.* Excipitur etiam nomen *dia*, quod masculini generis est. Excipiuntur etiam nomina, quæ Lusitani acceperunt à Latinis; apud quos erant generis neutrius, & à Græco fonte defluxerant, qualia sunt *clima, fantasma, poema, epigramma, enigma, diadema, dilema, estratagema, entimema:* quæ omnia, & similia sunt masculina. Prædictis adduntur *cometa*, & *planeta*, etiamsi masculina sint apud Latinos. Hæc vox *cada*, sive sit nomen, sive præpositio, utrique generi

A finita cujus generis.

generi inservit: dicimus enim *cada homen*, *cada mulher*.

114 2 Regula omne. Omne nomen finitum litera *e*, generis masculini est, sive sit proprium, ut *Dunquerque*, *Albuquerque*, sive sit appellativum, ut *barrete*, *ferrete*, *sinete*, *capote*, *donayre*, *foguete*, *roxete*, *rocicre*, *vinagre*, *azeyte*, *vilhete*, *cayxote*, *tamborete*, *cobre*, *calabre*, *carregume*, *cardume*, *gume*, *azeviche*, *alvayade*, *sangue*, *açouge*, *azouge*, *tapete*, *frade*, *padre*, *panete*, *pe*, *tapume*, *genete*, *leque*, *pendente*, *alpendre*, *martinete*, *alcouce*, *couce*, *cogote*, *pote*, *virote*, *churume*, *gume* *çumagre*, *peyxe*, *nome*. Quæ omnia, ut exteri intelligant, & acquirant copiam, verto Latinè suo ordine: pileum, stigma, sigillum, penula mulionia, lepor, igniculus, poderis, purpura auro superfusa, acetum, oleum, epistolium, capsula, cathedra trunca, cuprum, funis crassa, gravedo, examen piscium, acies, gagates, cerussa, sanguis, macellum, argentum vivum, tapetum, monachus, pater, paniculus, pes, obturamentum, equus generosus, flabellum, inauris, porticus, lupanar, calcis ictus, urna, sagitta, humor, acies, nautea, piscis, nomen.

E finita cujus generis.

Excipiuntur 1, ab hac regula nomina virtutum, vitiorum, ac naturalium facultatum, & passionum, quæ sunt generis fœminini, v. g. *virtude*, *santidade*, *bondade*, *fe*, *caridade*, *verdade* *pontualidade*, *suavidade*, *suadade*, *amizade*, *inimizade*, *ociosidade*, *curiosidade*, *leviandade*, *vaidade*, *meninice*, *pequice*, *roindade*, *morosidade*, *parvoisse*, *bebedisse*, *meyguisse*, *soncisse*, *sorratisse*, *borrachisse*, *vontade*, & similia, quæ apud Latinos sunt virtus, sanctitas, bonitas, fides, charitas, veritas, urbanitas, suavitas, desiderium, amicitia, inimicitia, otiositas, curiositas, levitas, vanitas, puerilitas, stoliditas, malitia, morositas, stultitia, ebrietas, blandities, malitiosa stoliditas, calliditas, vinositas, voluntas.

Excipiuntur 2. aliarum rerum nomina disparata, quæ sunt generis fœminini, v. g. *Idade*, *velhice*, *rusticidade*, *capacidade*, *felicidade*, *sorte*, *morte*, *arte*, *parte*, *arvore*, *ave*, *carne*, *libre*, *fertilidade*, *entidade*, *sede*, *sebe*, *couve*,

jole,

pole, erdade, trindade, pouquidade, fouce, chaminê, parede, saude, rede, marê, trave, chave, trempe, lebre, febre, serpente, ou serpe, gale, quæ Latinis sunt ætas, senectus, rusticitas, capacitas, fælicitas, sors, mors, ars, pars, arbor, avis, caro, vestitus, fertilitas, entitas, sitis, seps, caulis, artemon, prædium, trinitas, paucitas, falx, infumibulum, paries, sanitas, rete, æstus maris, trabs, clavis, chytropus, lepus, febris, serpens, biremis.

3 Regula. Omne nomen finitum litera *i,* est masculini generis, v. g. *Tali, nebri, rubi, biberiqui, quadameci,* balteus, accipiter, priopus, genus terebræ, aulæum pelliceum, & si quæ alia Lusitanorum nomina eadem litera *i,* terminentur.

4 Regula. Nomina finita in *o*, sunt generis masculini, vt *alemo, freyxo, choupo, azinho, carro, penedo, rochedo, pao, ferro, sino, ponto, livro, crivo, cravo, pô, dô, nôs, beylhô,* quæ apud Latinos sunt alnus, fraxinus, populus, ilex, plaustrum, lapis, rupes, lignum, ferrum, cymbalum, punctum, liber, cribrum, clavus, pulvis, vestis atrata, nodus, laganum. 115 O finita.

Excipiuntur quædam litera *o*, finita quæ sunt fœminini generis, scilicet *nao, filhô, egrô, ichô, mô, teyrô, ilhô.* Latinè navis, laganum, anguilla, discipula, mola, pervicacia, ocellus vestium. Possumus etiam excipere *Isto, isso aquillo*, quæ voces, ut supra diximus, sunt generis indeterminati, vel neutrius, cum ex sua significatione, & terminatione nullum exprimant significatum.

5 Regula. Omne nomen finitum litera *u*, est masculini generis, v. g. *bambù, perù, mù, grou, Iudeu, Fariseu, sandeu, breu, camafeu.* Latinè arundo sinica, gallopavus, mulus, grus, Iudæus, Pharisæus, stultus, pix, anguiculus aureus. u finita.

Pro nominibus finitis, seu terminatis per literas consonantes, sit in ordine 6. regula. Omnia nomina quæ terminantur syllabis *al, el, il, ol, ul*, sunt generis masculini. Exempla finitorum in *al*, sunt *rosal, pinheyral, punhal, gral.* Rosarium, pinetum, pugio, mortarium. Excipitur tanquam generis fœminini nomen *cal.* Exempla finitorum in *el*, sunt *pincel, broquel, paynel, lambel*, penicillus, parmula, tabella, tapetum rude. Exempla finitorum Consonantibus terminata. Al, el, il, ol, ul, finita.

in *il*, sunt *anil*, *boril*, *gomil* flos æris, scalprum, gutturnium. Exempla finitorum in *ol*, sunt *lançol*, *caracol*, *rouxinol*. Sindon, cochlea, philomela. Exempla finitorum in *ul*, sunt *taful*, *paul*, *baul*, Aleo, uligo, arca camerata.

Am finita nomina. 7. Regula. Omnia nomina terminata syllaba *am*, sunt masculini generis, ut *pam*, *melam*, *roupam*, *temam*, *colcham*, *cabeçam*, *beberram*, *descansam*, *almeyram*, *gaviam*, *trovam*, *ferram*, *fegjam*: Latinè panis, melopepo, abolla, temo, culcitra, collare, bibax, modiperator, intubus, nisus, tonitruum, aculeus, faseolus.

Excipiuntur 1. tanquam generis fæminini nomina *mam*, *cezam*, Latinè manus, paroxismus. Excipiuntur 2. Nomina in *am*, quæ nascuntur à nominibus, aut verbis sive Latinis, sive Lusitanis denotantia actionem, & sunt generis fæminini, qualia *perfeyçam*, *exaggeraçam*, *composiçam*, *devaçam*, *recreaçam*, *diminuiçam*, *submissam*, *comecham*, *imaginaçam*, *invençam*, *declaraçam*, *presunçam*, *perseguiçam*, & similia. Latinè perfectio, exaggeratio, compositio, devotio, recreatio, diminutio, submissio, prurigo, imaginatio, inventio, declaratio, præsumptio, persecutio.

8. Regula. Omne nomen terminatum per syllabam *em*, est masculini generis, vt *pentem*, *bedèm*, *armazèm*, *assèm*, *bem*, *homem*. Latinè pecten, penula, armamentarium, caro dorsi bovini, bonum, homo.

116 Em finita. Excipiuntur 1. quædam generis fæminini, scilicet *ordem*, *desordem*, *trempem*, alij rectiùs dicunt *trempe*, *Ierusalem*, *adem*. Latinè ordo, deordinatio, chytropus, Ierosolyma, anas. *Virgem* etiam excipitur tanquam generis communis duorum; virgo enim dicitur tam de viro, quàm de fæmina.

Excipiuntur 2. Finita in *agem*, quæ fæminina sunt, ut *bagagem*, *margem*, *beberagem*, *fogagem*, *imagem*, *linhagem*, *ferragem*, *folhagem*, *coragem*, *romagem*, *ervagem*, *pilhagem*, *lavagem*, *lagem*, *passagem*, *viagem*, *matalotagem*. Latinè impedimenta, margo, potatio, morbillus, imago, genealogia, ferramentum, capillamentum,

mentum, iracundia, frequentia peregrinorum, locus herbidus, piratica, merces lotionis, lapis planus, transitio, profectio, comeatus nauticus, sicut in *igem, empigem*, impetigo. A comũni regula, & ab hac exceptione demitur *salvagem* utpote generis comũnis duorum: dicitur enim *varam salvagem, mulher salvagem.*

Excipiuntur 3. Finita in *agem*, quæ sunt etiam fæminina, ut *babugem, ferrugem, lambugem, rabugem, penugem.* Latinè salivæ destillatio, rubigo, illicium, senilis rabies, lanugo. Est tamen generis masculini *mugem*, mugilis.

9. Regula. Omnia nomina finita in *im, om, um,* sunt masculini generis. Exempla finitorum in *im*, sunt *motim, rocim, sim, bocaxim, espadim, marsim, fateosim, revelim.* Latinè seditio, caballus, finis, tela lini infuscata, ensis brevis, ebur, emphyteusis, propugnaculum. Exempla finitorum in *om*, sunt *dom, rom, tòm, som*, donum, rhom, tonus, sonus. Exempla finitorum in *um*, sunt *attum, bodum, debrum*: thynus, odor caprinus, fimbria plicata. Im, om, um, finita.

10. Regula. Omnia nomina finita in *ar, er, ir, or, ur,* sunt masculini generis. Exempla finitorum in *ar*, sunt *açucar, ar, nectar, ambar, polegar, manjar, pezar, mar, calcanhar.* Latinè saccharum, aer, nectar, ambarum, pollex, edulium, dolor, mare, calcaneus. Ar, er, ir, or, ur finita.

Exempla finitorum in *er*, sunt *alvaner, aluguer, çumilher, prazer.* Latinè cæmentarius, locatio, & conductio, aulicus pro regio cadurco, gaudium. Excipiuntur *colhêr, corculhêr, e mulher.* Latinè cochleare, cassita avis, & mulier, quæ sunt generis fæminini.

Exempla finitorum in *ir*, solùm inveni ex propriis, *Ophir, Guadalquebir*, ex appellativis *Martyr*, & hoc nomen prout cadit in virum, & fæminam est comũnis generis. Exempla finitorum in *or*, sunt *açor, caçador, bemfeytor, lavrador.* Latinè accipiter, venator, benefactor, agricola. Excipiuntur tanquam fæminini generis *flor, dor, cor, côr, soror*: Latine flos, dolor, color, appetentia, soror. Pro exemplis finitorum in *ur*, solum occurrit *catur*, navicula quæ dicitur liburnum.

117 *As finita.* 11 Regula. Omne nomen finitum Syllaba *as*, est fœminini generis, v.g. *andas, alviçaras, alçondras, calças, alças, ferias, chispas, cocegas, tremuras,* Latinè lectica, Evangelia, portici lapidei, tibialia, prædij reditus extra sortem, feriatio, verba minacia, titillatio, trepidatio. Hæc autem, & similia nomina apud Lusitanos, ut jam diximus *n.41.* sunt anomala, cum habeant significationem numeri singularis, & vocem pluralis.

Es, is, os, us finita. 12 Regula. Omnia nomina terminata Syllabis *es, is, os, us*, sive habeant singularem numerum cum plurali, sive pluralem absque singulari, sunt masculini generis, v.g. in *es alferes, datiles,* signifer, dactylus; in *is, gis, lis,* gypsum, lilium: in *os, cós dos calçoes, terços da espada, oculos, residuos*, Latinè Zona femoralium plicaturis assuta, capulus ensis, specilla, residua: in *us, alcaçus, cuscus, abestrus, arcabus*, Latinè radix dulcis, cibus ex lectissimo farre, strutiocamelus, fistula ferrea. Illud notabis viros satis peritos terminare hæc nomina litera *z*.

118 *Az, ez, iz, oz, uz finita.* 13 Regula. Omnia nomina, quæ finiuntur in *az, ez, iz, oz, uz*, sunt generis masculini. Exempla finitorum in *az*, sunt *alcatraz, arcaz, belmaz, capataz, marruaz, primaz*, Latinè compositor luxatorum artuum, pinacotheca, umbilicus, primarius inter mechanicos, monogrammus, primas. Generis tamen fœminini *paz*, Latinè pax.

Exempla finitorum in *ez* sunt *mez, tremez, entremez, arnez, pez, revèz*. Latinè mensis, alicastrum, exodium, thorax ferreus, pix, ictus transversus. Sunt tamen generis fœminini *torquez, rez, têz, féz, vez*. Latinè forfex, pecus, superficies, fex, vicem, vice.

Exempla finitornm in *iz*, sunt *chafariz, matiz da pintura; verniz, chamariz*, Latinè aquarium, lumen picturæ, vernix, avis miliaria. Excipiuntur quæ sunt fœminini generis, ut sunt *aboiz, perdiz, codorniz, raiz, matriz*.

Latinè excipula, perdix, coturnix, radix, matrix: potest etiam excipi *apprendiz* tanquam generis communis.

Exempla finitorum in *oz* sunt *albernôz, arroz, arriôz*, Latinè sagum, oriza globulus lapideus. Excipiuntur

tur tanquam generis fœminini *nôs*, *foz*, *vôz*. Latinè nux, ostia, vox.

Exempla finitorum in *uz*, sunt *capùz*, *alcatrùz*, *arcabùz*, *avestrùz*, Latinè cuculio pullus, haustrum, fistula ferrea, strutio. Sunt tamen generis fœminini *luz*, *cruz*.

Sit 14. Et ultima regula extra ordinem pro finitis litera *y* quæ irregularis est, & anomala, utpote nec consonans, nec perfectè vocalis. Pro illis igitur regula irregularis fertur in hunc modum. Ex nominibus finitis litera *y* tot fere sunt masculina, quot fœminina. Masculina sunt *Rey*, *pay*, *boy*. Rex, pater, bos. Fœminina sunt *May*, *ley*, *grey*. Mater, lex, grex.

Ad calcem hujus subsellij de generibus linguæ Lusitanæ, observare licet eam non carere genere illo quod græci vocant epicænum, Latini promiscuum: & hujus generis sunt nomina sub vno articulo marem, & fœminam significantia, ut milvus, vulpes, lepus. Igitur apud Lusitanos sunt generis epicæni *pulga*, *piolho*, *mosca*, *mosquito*, *minhoca*, *minhoto*, Latinè pulex, pediculus, musca, culex, lumbricus, milvus. Nam hæc, & similia sub eadem terminatione continent marem, & fœminam. Semper enim dicimus *pulga*, & nunquam *pulgo*: semper *piolho*, & nunquam *piolha*: semper *mosca*, & nunquam *mosco*: semper *mosquito*, & nunquam *mosquita*: semper *minhoca*, & nunquam *minhoco*: semper *minhoto*, & nunquam *minhota*. 119 Epicænum genus.

Si cui ex multis me peritioribus occurrerit aliqua exceptio in assignatis regulis, vel illam scribat ad marginem, vel ex charitate me moneat, ut addatur in sequenti editione.

SVBSELLIVM IV.

De præteritis, ac supinis: gerundiis & participijs verborum.

Qvàm difficile est in Latina lingua scire verborum præterita ob nimiam varietatem, quæ in illis re- Præterita verborum.

 peritur:

peritur: & ob innumeras exceptiones quæ fiunt à generalibus regulis,tam facile eſt in Luſitana lingua agnoſcere præterita verborum propter magnam uniformitatem, quam ſervant verba omnia triplicis noſtræ conjugationis, exceptis anomalis.

Ex ſupradictis de formatione verborum, *num.* 85. & 96. proclive erit illorum præterita nobis exponere, & tyronibus intelligere, aſſignata ſolùm triplici regula pro dignoſcendis præteritis triplicis conjugationis in hunc modum.

Formatio præteritorum. Sit prima regula pro prima conjugatione. Verba primæ conjugationis habent præterita finita in *ey*, v. g. *Amo, amey: enſino, enſiney: levo, levey: lavo, lavey.* Formatur hoc præteritum, (ut jam diximus claſſe.2.) ex prima perſona præſentis Indicativi, mutata litera *o*, in ſyllabam *ey*. Solùm vendicant aliqualem varietatem, non in ultima ſyllaba, quam ſemper habent in *ey*, ſed in conſonante antecedente verba finita in *co*, quia verba hujuſmodi mutant ſyllabam *co*, in ſyllabam *quey*, v.g. *Fico, fiquey: finco, finquey, ronco, ronquey* & ſic de reliquis.

Sit ſecunda regula pro ſecunda conjugatione. Verba ſecundæ conjugationis habent præterita terminata litera *i*, v. g. *lejo, li: movo, movi: perco, perdi*: mutata litera *e*, tertiæ perſonæ ſingularis præſentis Indicativi in literam *i*, v. g. *le, li: move, movi: perde, perdi.* Formantur dicta præterita non ex prima perſona præſentis, ſicut verba primæ conjugationis: quia formatio manet facilior, ex eo quòd nonnulla verba ſecundæ conjugationis finita in *co*, mutant literam *c*, in *d*, in ſecunda perſona: & alia finita in *jo*, perdunt *j* ut *Perco, perdes: vejo, ves.*

120 Sit tertia regula pro tertia conjugatione, Verba tertiæ conjugationis habent & præterita in *i*, v. g. *Ouço, ouvi: meço, medi: afflijo, affligi: ſinto, ſinti: Bulo, boli.* Formatur ex tertia perſona ſingularis præſentis Indicativi mutata litera *e*, in *i*. Capitur hujuſmodi formatio ex tertia perſona, & non ex prima, ſicut in verbis primæ conjugationis, ut maneat facilior: ſiquidem aliqua verba tertiæ conjugationis mutant in ſecunda,

&

& reliquis personis non solùm literam *o*, sed etiam consonantem antecedentem, juxta ea quæ supra monuimus, ob quam rationem assignamus pro exemplis verbum *ouço*, quod mutat literam *ç*, in *u*, *ouve*, *ouvi*: verbum *meço*, & similia in *ço*, quæ mutant *ç*, in *d*, *mede*, *medi*: verbum *afflijo*, & similia in *o*, quæ mutant *j*, in *g*, *afflige*, *affligi*: Verbum *sinto*, & similia quæ habent *i*, in penultima, & illud in tertia persona, ac reliquis mutant in *e*, *sente*, *senti*; verbum *bulo*, & similia, quæ habent *u*, in penultima, & illud in secunda persona, & reliquis mutant in *o*, *bole*, *boli*, &c.

Pro maiori explicatæ regulæ triplicis perspicuitate, observandum est 1. quod jam supra tetigimus, Latinos non sortiri formationem in præteritis: cum enim subeant tantam in illis mutationem & varietatem, nequeunt designare certam, & generalem regulam, qua dicta præterita regantur: verùm in Lusitana lingua ob tantam ostensam in præteritis uniformitatem, dantur formationes præteritorum in omnibus conjugationibus, & per formationes facilè innotescunt præterita, & alia tempora quæ ex præteritis formantur. **Præteritorum formatio.**

Observandum est 2. Latinos formare à præteritis perfectis Indicativi omnia præterita perfecta, & plusquam perfecta omnium modorum in voce activa: non sic Lusitanos, qui formant eo modo, quem exposuimus, & facilior est.

Observandum est 3. Latinos non habere certam regulam dignoscendi verborum supina in quibus datur eadem, & maior varietas, quàm in præteritis. Nihilominus magni faciunt huiusmodi tempus: quia ex illo formant participium passivum, cum quo, & verbo *sum, es, fui*, supplent omnia præterita, & aliqua futura passiva. Lusitani è contra minoris faciunt supina: quia illorum usus est minùs necessariùs & frequens: supplent enim supina omnium verborum cum particulis *a*, *ou pera*, antecedentibus, & cum præsenti tempore infinitivi modi, v. g. *a amar*, *ou pera amar*: *a ler*, *ou pera ler*: *a ouvir*, *ou pera ouvir*. **Supina verborum.**

Quod attinet ad gerundia, & participia, ea plurimi

faciunt Lusitani propter eorum utilitatem, frequentiorem usum, & formationes, quæ fiunt à participiis: qualiter autem se habeant hujusmodi gerundia, participia, & formationes, exposuimus, *num.* 79. & 83. 84.

CLASSIS V.

De syntaxi; & syllabis lingua Lusitana.

121 ## SUBSELLIUM I.

De syntaxi, seu compositione orationis apud Lusitanos.

Syntaxis quid & quotuplex.

SYNTAXIS vox Græca idem valet apud Latinos atque structura, constructio, & series, à verbo Græco *Syntaxo*, ordino. Est igitur recta partium orationis inter se compositio: dividitur in justam & figuratam. *Justa*, docet quibus modis oratio absque errore perfecta, suisque numeris omnibus absoluta possit evadere: & hoc est peculiare munus Grammaticæ. Figurata docet quomodo oratio ornari debeat figuris, ut suis veluti coloribus, pigmentis, & luminibus fulgeat: & cum hæc pars ad rhetores spectet, nobis tantùm sermo erit de priori, utpote ad Grammaticos pertinente.

Illud prænotandum, sicut syntaxis apud Latinos est vastissima, & difficilima ob diversitatem casuum in nonominibus, & multiplicem casuum postulantiam in verbis, ita apud Lusitanos esse brevissimam, & facillimam ex contraria ratione. Nomina enim Lusitana non habent varietatem casuum in se ipsis: cum semper in singulari scribantur, & pronuncientur iisdem characteribus, & in plurali addant finales à singulari diversos, sed semper eosdem. Dixi nomina quia pronomina aliter

aliter se habent, ut exposui *num.*22.

Dixi(non habent varietatem casuum in se ipsis) quia licèt in se ipsis non mutentur acceptis characteribus diversis, tamen (ut exposui *n.*26.) à quibusdam particulis, seu articulis accipiunt quandam extrinsecam mutationem, qua æquipollent nominibus Latinorum casus diversos per intrinsecam mutationem habentibus tam in singulari, quàm in plurali.

Cum igitur syntaxis consistat in recta partium orationis inter se compositione, quam præcipuè Lusitanæ linguæ conferunt quædam particulæ, & articuli, in his referendis, & declarandis nostra desudabit industria. n 2 Syntaxis Lusitanorum

Articuli sunt *a, â, o, ao : as, âs, os, aos*, quibus adde propositiones *de, da, do : des, das, dos : na, no : nas, nos. Pera, em, com, sem*, quæ regulariter præfiguntur nominibus. Articuli præponuntur solis substantivis determinatis:nam indeterminatis nullus præfigitur articulus; v. g. *tenho desejo de vos servir*: Cupio tibi servire, ubi nullus articulus præfigitur nomini *desejo* utpote substantivo indeterminato. Secus in determinatis, ut in hac. *Pedro foy a casa de Antonio*, ponitur enim ibi articulus *a*, propter substantivum determinatum nempe *casa de Antonio*.

Illud obiter notandum est, aliquando ob dissonantiam, si post dictionem desinentem in consonantes *r*, aut *s*, sequantur articuli *o*, vel *os*, vel *as*, tunc abjecto *r*, vel *s*, ipsorum loco poni *l*, v. g. *Quero velo*, pro *quero ver o. Quero velos*, pro *quero ver os. Eu vola dou*, pro *eu vos a dou. Eu volas dou*, pro *eu vos as dou*. Id enim apud Lusitanos fit euphoniæ, seu consonantiæ gratia. Dixi (ob dissonantiam) quia si hæc non detur, sonum usu temperante, non dabitur prædicta mutatio.

Superest exponere quod specialissimum est in syntaxi, nempe varietatem casuum,quos articuli, & præpositiones regunt, seu potiùs denotant in nominibus postulatos à verbis, & ipsismet præpositionibus. Casu variet. ex articulis.

Articulus, seu particula *a*, inservit aliquando nominativo, & aliquando accusativo : v. g. *a casa he fermosa*, domus est pulchra,*Ira casa*, ire in domum. Particu-

la *á*, cum accentu infervit aliquando dativo, v.g. *Convem á casa*, expedit domui: aliquando infervit accusativo, v.g *Vou á casa.* Eo domum.

Particulæ denotantes casus Particulæ *de*, *da* aliquando denotant genitivum, v.g. *Parte da casa* pars domus: aliquando denotant ablativum, v.g. *venho de casa, ou da casa de Pedro.* Venio è domo, vel ex domo Petri. Præpositio *pera*, quandoque ostendit accusativum, v.g. *Vou pera casa*, Eo domum: quandoque dativum, v.g. *Pera minha casa basta isto.* Domui meæ satis est hoc. Particula *ó*, cum accentu semper monstrat vocativum, v.g. *ó, fermosa casa!* ô Pulchra domus!

I. 3 Præpositiones *em*, *na*, *no*, *com*, *sem*, semper innuunt ablativum, v.g. *Estou em casa, ou na casa de Pedro. Estou com casa, e com armaçam: ou sem casa, e sem armaçam.* Sum in domo Petri: sum cum domo, & peristromate: vel sine domo, & sine peristromate. Idem cum proportione dicendum est de plurali numero, cui inserviunt particulæ *as*, *ás*, *das*, *nas*: similiter *de*, *pera*, *ó*, *em*, *com*, *sem*, quæ invariatæ cadunt in utrunque numerum.

Quod attinet ad particulas infervientes generi masculino, particula *o*, sine accentu denotat aliquando nominandi, aliquando accusandi casum v.g. *O templo he fermoso. Vi o templo fermoso.* Templum est pulchrum. Vidi templum pulchrum. Particulæ, *de*, *do* aliquando genitivo inserviunt: v.g. *Parte de hum templo, ou do templo.* Pars unius templi, vel templi: aliquando inserviunt Ablativo, v.g. *venho de hum templo, ou do templo.* Venio ex vno templo, vel à templo.

Particula *ao*, ostendit Dativum, v.g. *Convem ao templo estar ornado* Expedit templo ornatum esse, ostendit etiam accusativum, v.g. *Vou ao templo da Companhia.* Eo ad templum Societatis. Particula *pera* regulariter designat Accusativum, v.g. *Vou pera o templo.* Eo in templum. Aliquando denotat Dativum, v.g. *Pera templo de religiosos nam basta pouco.* Religiosorum templo non satis est parum. Particula *ô* cum accentu semper ostendit vocativum, v. g. *ô templo digno de veneraçam!* ô templum cultu, & veneratione dignum!

Particulæ *em, no, com, sem* semper ostendunt Ablativum, v. g. *Estou em hum templo, ou no templo.* Sum in quodam templo, vel in templo. *Com templo, e com casa se vive bem.* Cum templo, & cum domo vita ducitur rectè. *Sem templo, e sem casa nam se vive bem.* Absque templo, & absque domo non rectè vivitur.

Idem cum propositione dicendum est in plurali de particulis *os, aos, dos, nos*, & de particulis *de, pera, ô, com, sem*, quæ non soli singulari, sed etiam plurali inserviunt. Est hic notandum quod jam alibi diximus, particulas, *pera, em, com, sem* jungi sæpe particulis singularis *a, o*, & particulis pluralis *as, os*, v.g. in his formulis, *Pera a casa: Pera o templo. Pera as casas, pera os templos. Em a casa: em o templo. Em as casas; Em os templos. Com a casa: Com o templo. Com as casas: com os templos. Sem a casa: sem o templo. Sem as casas: sem os templos.*

Qui attentè per otium scrutatus fuerit quæ de syntaxi Lusitanorum in hoc subsellio collocavimus, facilè intelliget has duas casuum combinationes, nempe genitivum, & Ablativum: Dativum, & Accusativum fere semper ita coincidere, vt particulæ eædem, quæ ostendunt genitivum, ostendant etiam Ablativum, & particulæ eædem quæ indicant Dativum, etiam indicent Accusativum. Quod erit magis perspicuum legenti quæ diximus à *n.* 26. exponentes nominum declinationes. Quia ibi attulimus exemplaria quorundam nominum, quibus supradictos articulos præfiximus, & ante eosdem expressimus casus, quos articuli denotabant.

Hæc tam pauca complectuntur universam syntaxim Lusitanæ linguæ, quam proinde summa facilitate, & absque erroris periculo nationes exteræ possunt addiscere, simulque intelligere quantum in hac parte lingua nostra excedat Latinam, in qua innumerabilium præceptorum, & exceptionum vastitas obruit tyrones, torquet studiosos, & etiam peritissimos quosque exponit errandi periculo. Scio laudem hanc non esse nostræ linguæ peculiarem, sed comũnem omnibus fere linguis, quæ vulgares sunt, & jam in toto orbe percrebuere.

Sano

Sano enim consilio, ac veluti à natura insito maluerunt gentes brevem facilitatem, qua certiùs loquerentur, quàm prolixam difficultatem, qua faciliùs errarent.

124

SVBSELLIVM II.

De syllabarum lingua Lusitana quantitate quoad penultimas.

Syllabarū quantitas. Constat 1. apud Grammaticos dari characteres, seu literas, de quibus, & ipsarum pronũtiatione egimus initio huius operis Classe 1. subsel. 1. Constat 2. apud Poëtas ex literis syllabas, ex syllabis pedes, & ex pedibus versus coalescere. Constat 3. diphthongum esse conjunctionem duarum vocalium in unam eandemque syllabam coëuntium.

Nobis in hac Lusitana Grammatica sermo non est de syllabis in ordine ad pangenda carmina, sed solùm in ordine ad erudiendos tum domesticos, tum exteros circa quantitatem Syllabarum, ut scilicet juxta certas normas de recta pronunciatione, noscant Lusitana vocabula aptè producere, vel corripere, quando pronuncient. Cum verò Lusitanarum vocum pronunciatio sive correpta, sive producta in solis Syllabis penultimis, vel ultimis sentiatur, in hoc subsellio penultimas, in sequenti, & ultimo ultimas expendemus.

Dicturi tamen de syllabis judicamus opportunè prævium, ut qui diphthongi naturam diximus consistere in syllaba ex duabus vocalibus coalescente, ipsius multiplicitatem, quæ insurgit ex diversa vocalium combinatione recenseamus. Fit igitur diphthongus primæ combinationis *ae*, in vocibus *cae, caem*, item *ay*, in vocibus *pay, day* : *ao*, in vocibus *pao, mao*, : *au*, in vocibus *causa, pausa*. (Diphthōgus.)

Secundæ combinationis fit diphthongus *ea*, in vocibus *lamprea*, *pea* : item *ey*, in vocibus *Key*, *ley*, *farey* *eo* in vocibus *ceo*, *veo* : item *eu*, in vocibus, *meu, teu*, *sandeu*.

Tertiæ combinationis *io*, in vocibus *fugio*, *vio*.

Quartæ combinationis *oe*, in vocibus *poem*, *dispoem*: item *oy*, in vocibus *boy*, *foy*: item *ou* in vocibus *dou*, *grou*.

Quintæ combinationis *ua*, in vocibus *guarda*, *gualdrapa*: *ue* in vocibus *guerra*, *quebrar*: item *ui* in vocibus *guincho*, *guindaste*: item *uo*, in vocibus *quotidiano*, *quoque*.

Vide etiam tria genera diphthongorum quæ explicabimus *infra num.166.* ubi invenies literas eiusdem generis coalescentes in diphthongum, v.g. in vocibus *Irmaã*, *maçaã*.

Explicata diphthongi natura, & multiplicitate, ut syllabarum quantitatem, seu mensuram in penultimis, & ultimis Lusitanæ linguæ syllabis explicemus, sciendum est syllabas, quas temporibus metimur, aut esse breves, aut longas. Tempus enim, est spatium, seu intervallum quo syllaba pronuntiatur. Vnde quantitas syllabæ brevis constat ex uno tempore, seu spatio: syllabæ autem longæ ex duobus. Notanda tamen est diversitas inter quantitatem syllabarum linguæ Latinæ, & linguæ Lusitanæ: quia in lingua Latina solùm datur quantitas longa, vel brevis: at in lingua Lusitana præter longam & brevem datur media inter utramque, quæ in rigore nec longa, nec brevis est: ut patet in penultima hujus vocis *mancebo*, quando enim pronuntiatur, nec unicum tantùm nec duplex tempus implet, sed unum, & dimidium, ut attentè pronuncianti, & audienti constabit. Syllabarũ quantitas. abaliys media inter brevẽ, & longam.

Contra hanc mediam syllabam, quam videmur inutiliter amore novitatis excogitare, imò fingere in nostra lingua, poterit aliquis insurgere, & nobis succensere dicens esse superfluam, imò abhorrentem à Latinitate, à qua Lusitana lingua promanavit. Latini enim in syllabis solùm agnovere quantitatem duplicem, scilicet brevem, & longam, nullam verò mediam, cum sua quædam vocabula habentia penultimam longam, v. g. *extremus*, *supremus* pronuntiarent eodem sono, quo nos eadem, & similia pronuntiamus: malè igitur statuimus in his, ac similibus vocibus neque

neque esse brevem, neque longam, sed mediam.

Respondemus, nobis imprimis constare non posse de sono quo Latini suas dictiones pronuntiabant: quia nemo ex viventibus audivit vel Tullium dicentem, vel Romanos alios colloquentes inter se. Verùm dato quòd sic, vel sic pronuntiaverint, & sui poetæ nullam aliam præter longam, & brevem ad pangenda carmina agnoscerent syllabam, nos, quibus non est cura de carminibus, sed solùm de inculcando sono pronuntiationis, nulla omninò ratione possumus docere exteros pronuntiationem nostræ linguæ, nisi illis distinctè aperuerimus triplicem sonum, scilicet medium inter duos extremè oppositos, brevem, & longum.

Quòd verò detur hujusmodi triplex sonus in eademmet Syllaba respectu triplicis dictionis, certissimum est, & patet 1. In penultimis hujus triplicis dictionis *conĕgo*, *emprego*, nomen, & emprêgo verbum: in quibus cum manifestum sit primam habere penultimam brevem, tertiam habere penultimam longam, secundam nec brevem, nec longam, sed sonantem medio quodam sono inter utranque, sequitur quòd aptè dicatur habere penultimam mediam.

Patet 2. In penultimis harum trium dictionum *aspĕro*, *tempero*, nomen, & *tempêro* verbum; & in his *vespŏra Senhora*, *espôra*. Quia sicut in proximè explicatis prima habet penultimam brevem, tertia habet longam; secunda igitur cum nec brevem, nec longam habeat habere mediam necesse est. Addo in eadem materiali voce iisdem characteribus scripta reperiri triplicem dictum sonum. Nam hæc vox *se*, quando est conjunctio, v.g. *se eu for*, pronuntiatur brevis: quando est persona verbi substantivi in imperativo *se tu* sonat media: quando est nomen *Sê*, id est cathedralis Ecclesia, sonat longa.

Hic modus ad exponendum discrimen hujus triplicis pronuntiationis mihi aptus visus est. Si quis me doctior qui passim reperietur, aptiorem alium me doceat, paratus sum, meo abjecto, illum amplecti memor Ecclesiæ lumen S. Augustinum dicere solitum se paratum

tum esse discere à puero etiam trium annorum.

Veniamus ad penultimarum regulas, quas assignabimus per vocales *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, sumendo singulas adhærentes consonantibus alphabetico ordine digestis.

REGULÆ PENULTIMArum quæ fiunt per vocalem a. 125

1 Regula. Omne nomen, vel vocabulum Lusitanum finitum in *abo*, vel *aba*: *aco*: vel *aca*: *acho*, vel, *acha*: *aço*, vel *aça*: *ado*, vel *ada*: item in *afo*, vel *afa*, in *ago*, *aga*, vel *agem*: *agro*, *agra*, vel *agre*: *albo*, vel *alba*: *alo*, vel *ala* habent penultimam longam. Penultimæ in a.

Exempla finitorum in *abo*, vel *aba* sunt *Diâbo*, *mangâba*, diabolus, fructus Indicus: in *aco*, vel *aca macâco*, *macâca*, simius, simia: in *aço*, vel *aça*, *madraço*, *linhaça*, nebulo, semen lini: in *acho*, vel *acha*, *mingâcho*, *garnâcha*, peculium, abolla: in *ado*, vel *ada*, *amado*, *punhada*, amatus, ictus pugni. Excipitur *levado*, *cagado*, pen. brevi si accipitur pro testudine: in *afo*, vel *afa*, *abâfo*, *abâfa*, foveo, fovet: in *ago*, *aga*, vel, *agem*, ut *saramâgo*, *adâga*, *tanchâgem*, armoracia, pugio, plantago. Excipitur *estamago*, *amago*, stomachus, medulla, pen. brevi: in *albo*, vel *alba*, *cigâlho*, *toalha*, esca, mantile: in *alo*, vel *ala*, *badâlo*, *bengalâ*, crepitaculum, canna Indica. Excipitur *scandalo*, & similia accepta à Latinis pen. brevi.

2 Regula. Lusitana vocabula finita in *amo*, vel *ama*: *anho*, vel *anha*: *ano*, vel *ana* habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *amo*, vel *ama* sunt *escamo*, *courama*, desquamo, pelles: in *anho*, vel *anha* sunt *gadanho*: *pianha*: uncinus, pyramis: in *ano*, vel *ana* sunt *mundano*, *mundana*, *engano*, *engana*, mundanus, mundana, fallo, fallit. Excipiuntur *canhamo*, *bigamo*, *Piramo*, *Priamo* pen. brevi, & si quæ alia à Græcis accepta. Longam habent *amâmos*, *ensinâmos* de

præterito,

præterito, & similia. *Pampano*, *tympano* sunt brevia.

3 Regula. Finita in *apo*, *vel apa*: *aque*: *aro*, vel *ara*, habent penultimam longam. Exempla finitorum in *apo*, vel *apa* sunt *guardanâpo*, *solâpa*, mappa, suffossio: in *aque* sunt *basbâque*, *almadrâque*, morio, culcitra stramenticia: in *aro*, vel *ara* sunt *empâro*, *safâra*: protego, Sylvestris. Excipiuntur quædam habentia penultimam brevem, ut *cantaro*, *pucaro*, *laparo*, *tartaro*, *busaro*, *luparo*, *pifaro*, *picaro*: *tussaro*, *cemaro*, *Tartaro*, *camara tamara*, *sovaro*, *passaro*, *lazaro*, *barbaro*, *Ianizaro*, *Esquizaro*. Cantharus, urceus, lepusculus, blæsus, bubalus, luparus, tibia militaris, vir abjectus: Tussarus, commarus, Tartarus, camera, dactylus, suber, avis, leprosus, Barbarus, Ianiserus, Esquisarus.

4 Regula. Lusitana vocabula finita in *arro*, vel *arra*: in *ato*, vel *ata*; in *avo*, vel *ava*, *axo*, *axa*; *azo*, *aza* producunt syllabam penultimam. Exempla finitorum in *arro*, vel *arra* sunt *bizârro*, *bizârra*, jactabundus, iactabunda: in *ato*, vel *ata*, *esfolagâto*, *malagâta*, tergiversatio, genus byssini: in *avo*, vel *ava*, *escrâvo*, *escrâva*, servus, serva. Excipitur habens penultimam brevem *concavo*, concavus, & si quæ similia habemus à Latinis, ut *bisavo*, proavus. In *axo*, *axa* sunt *cartaxo*, *encaxa*, avicula quædam, aptat. In *azo*, *aza* sunt *desazo*, *desaza*. Alas aufero, aufert.

---

126 *REGVLÆ PENVLTIMArum quæ finiunt per vocalem* e.

Penultimæ in e. 1 Regula. Voces Lusitanæ quæ desinunt in *ebo*, *eba*: *edo*, *eda*; *efo*, *efa* habent penultimam mediam, seu proximè accedentem ad longam: quæ verò desinunt in *echo*, *echa*, vel *eco*, *eca* habent omnino longam. Exempla desinentium in *ebo*, *eba* sunt *mancebo*, *manceba*, juvenis, concubina: in *edo*, *eda* sunt *concedo*, *azeda*, *enredo*: concedo, acida, irretio: in *efo*, *efa*, *borrefo*, ou *borrefa*, avis implumis. Excipiuntur penultimæ in verbis

verbis *azêdo*, *azêdas*, *azêda*, *arremêdo*, *arremêda*, *arrêdo*, *arêda*, & similibus, quæ sunt omnino longæ. In *ese*, sunt longa, ut *tabêse*: lac ovium decoctione crassius. *Magarefe*, lanio. Item in *esa*, *tarêsa*, pensum. Exempla desinentium in *echo echa*, vel *eco*, *eca*, omninò longa sunt, *esmêcho*, *esmêcha*: *marrêco*, *bonêca*, vulnero caput, vulnerat caput: anserculus, pupa. Finita in *eço*, *eça*, habent pen. mediam, ut *começo*, *arremeço*, *cabeça* nomina, *adormeço*, *amadureço*, verba: Initium, projectio, caput, obdormio, maturesco. Excipiuntur *comêço*, *arremêço*, *empêço* verba: Incipio, projicio, offendo, & similia habentia pen. longam.

2 Regula. Omnia finita in *ego*, vel *ejo*, habent pen. mediam: finita in *elo*, vel *ela*, habent penultimam longam. Exempla finitorum in *ego*, sunt *morcego*, *socego*, *relego*, *Gallego*. Vespertilio, quies, relegium, Gallectis. Excipiuntur *conego*, *trafego*, *soffrego*, *pecego*, *follego*, *corrego*. Canonicus, tumultus, fervidus, malum persicum, anhelitus, rivulus habentia penultimam brevem. Item *entrêgo*, *entrêga*, trado, tradit: *esfrêgo*, *esfrêga*, frico, fricat, habentia longam, sicut *allego*, *allega*, cito, citat: *trasfego*, *trasfega*, elutrio, elutriat, quæ habent penultimam longam. Item *emprego* verbum, quia *emprego*, nomen sequitur generalem regulam. Invenio pen. brevem in *batega*, *cocega*, nymbus, titillatio.

Exempla finitorum in *ejo*, vel *eja*, sunt *bocejo*, *boceja*, *caranguejo*, oscitor, oscitatur, cancer. Excipiuntur: *Alentêjo*, *envêjo envêja*, Invideo, invidet, habentia penultimam longam. Exempla finitorum in *elo*, vel *ela*, sunt *martêlo*, *murzêlo*, *marmêlo*, *querêla*, *barbella de boy*, malleus, subniger, malum cotoneum, querela, paleare. Ecipiuntur *ourelo*, *bebelo*, *ou vertelo*, habentia pen. mediam.

3 Regula. Finita in *emo*, vel *ema*, item in *eno*, vel *ena*, habent penultimam mediam: at finita in *epo*, *epa*, vel *eque*: item in *ero*, vel *ara*, habent penultimam longam. Exempla finitorum in *emo*, vel *ema*, sunt *supremo*, *postema*, *diadema*, supremus, apostema, corona regia. *Ingreme*, id est acclive finitum

O in

in *eme* brevem habet. Exempla finitorum in *eno*, vel *ena* sunt *aceno, antena açacena*, nutus, antennæ, lilium candidum. Exempla finitorum in *epo*, vel *epa* longa sunt, *decêpo, decêpa, carêpa*: præcido, præcidit, furfures, sicut in *epe Iulêpe*, Iulex. In *eque* est *molêque* Æthiops puer. Exempla finitorum in *ero*, vel *era* sunt *espêro*, *espera*, *sevêro*, *sevêra*. Excipiuntur *aspero*, *prospero*, & si quæ similia habentia penultimam brevem, habemus à Latinis. *Tempero* nomen, id est condimentum, habet penult. mediam.

4 Regula. Vocabula finita in *eso*, vel *esa*, item in *eto*, *eta*, *ete*, item in *evo*, *eva*, *eve* habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *eso*, vel *esa* (Aliqui scribunt per ʒ, sunt *despreso*, *grandesa*, *lindesa*, contemptus, magnitudo, pulchritudo. Excipiuntur *desprêso*, *desprésa* in verbo contemno, contemnit, & si quæ similia occurrant penultima verè longa. Exempla finitorum in *eto*, *eta*, *ete*, sunt *carapeto*, *galheta*, *ramalhete*, *bofete*, rubus, urceolus, fasciculus, trapeza. Excipiuntur *grumête*, *topête*, *bofête*, *promête*, *compête*, *acomête*, *arremete*: melonauta, copronæ, levis alapa, promittit, æmulatur, aggreditur, impetit, cum similibus. Exempla finitorum in *evo*, *eva*, *eve*, sunt *atrevo*, *atreva*, *atreve*, audeo, audeat, audet. Excipiuntur habentia longam, ut *entrêvo*, *entrêva*, *entrêve*, *encêvo*, *encêva*, capior membris, capitur membris, capietur membris: *cebo lino*, *cebo linito*, & si quæ similia.

---

127 REGVLÆ PENVLTIMArum quæ fiunt per vocalem i.

Penultimæ in i. 1 Regula. Lusitana vocabula terminata in *ibo*, *iba*, *ibe*: *icho*, *icha*, *iche*: *ico*, *ica*: *iço*, *iça*, *ice*: *ido*, *ida*: & *iso*, *isa*, *ise* habent penultimam longam. Exempla terminatorum in *ibo*, *iba*, *ibe* sunt *arribo*, *arriba*, *abibe*: retrocedo, retrocedit, ibis, idis. In *icho*, *icha*, *iche* sunt *Esguicho*, *esguicha*, *azeviche*, erumpo, erumpit, gagates. Exempla finitorum in *ico*, *ica* sunt *massarico*, *betica*.

botica, alcedo, pharmacopolium. Excipe *agarico*, *mecanico*, *ecumenico*, *critico*, & similia à Græcis, & Latinis accepta pen. brevi. Exempla finitorum in *iço*, *iça*, *ice* sunt *roliço*, *preguiça*, *velhice*, teres, pigritia, senectus. Exempla finitorum in *ido*, *ida*, sunt *marido*, *medida*, maritus, mensura. Excipiuntur *humido*, *pallido*, *torrido*, *horrido*, & similia habentia penultimam brevem quæ accepimus à Latinis. Exempla desinentium in *iso*, *isa*, *ise* sunt *borriso*, *alcatisa*, *patise*, oris inspersio, stroma, bajulus. Excipiuntur *apocriso* & si quæ alia habemus à Latinis pen. bre.

2. Regula. Vocabula finita in *igo*, *iga*: *ijo*, *ija*: *ilho*, *ilha*; *ilo*, *ila*, *ile* habent penultimam longam. Exempla finitorum in *igo*, *iga* sunt *amigo*, *amiga*: *obrigo*, *obriga*: amicus, amica, obligo, obligat. Excipiuntur *prodigo*, *prodiga*, & si quæ alia accepimus à Latinis penultima brevi. Exempla finitorum in *ijo*, *ija* sunt *Montijo*, *artemija*, quoddam oppidum, parthenis. Exempla finitorum in *ilho*, *ilha* sunt *atilho*, *beatilha*, ligamen, calantica. Exempla finitorum in *ilo*, *ila*, *ile* sunt *gorgomilo*, *mamila*, *opile*, rumen, mamma, obstruat. Excipiuntur *Ypsilo*, *Totila* pen. bre.

3 Regula. Omnia finita in *imo*, *ima*: *inho*, *inha*; *ino*, *ina*: *ipo*, *ipa*, *ipe*: *iquo*, *iqua*, *ique*: *iro*, *ira*, *ire* habent penultimam longam. Exempla finitorum in *imo*, *ima* sunt *cadimo*, *esgrima*, exercitatus, ludus gladiatorius. Excipiuntur *infimo*, *infima*, *anonimo*, *Ieronimo*, *icenimo*, *intimo*, *maximo* *pessimo*: & si quæ alia penultima brevi habemus à Latinis. Exempla finitorum in *inho*, *inha* sunt *moinho*, *asinha*, molendinum, celeriter. Exempla desinentium in *ino*, *ina* sunt *menino*, *menina*, puellus, puella. Exempla desinentium in *ipo*, *ipa*, *ipe*, sunt *gualdipo*, *gualdipa*, *acepipe*: surripio, surripit, cupedia. Exempla finitorum in *iquo*, *iqua*, *ique* sunt *iniquo*, *iniqua*, *lambique*: iniquus, iniqua, stillicidium. Exempla desinentium in *iro*, *ira*, *ire* sunt *retiro*, *mentira*, *suspire*: secessus, mendacium, suspiret.

4 Regula. Finita in *iso,isa*,vel *izo, iza*: item in *ito, ita*: *ivo, iva*: & *ixo*, *ixa* sunt longa. Exempla desinentium in *iso, isa*, vel *izo, iza*, sunt *Aviso*, *camisa*. *juizo*, *ogeriza*, monitum, subucula; judicium, pervicacia. Exempla finitorum in *ito*; vel *ita*, sunt *cabrito*, *maldita*, hædus, maledicta. Excipiuntur *pulpito*, *vomito*, *decrepito*, *espirito*, & si quæ alia venerunt nobis à Latinis habentia penultimam brevem. Exempla finitorum in *ivo*, *iva*: *ixo*, *ixa* sunt *altivo*, *altiva*: *prolixo*, *prolixa*; superbus, superba: prolixus, prolixa.

---

128 *REGULÆ PENULTIMArum quæ finiunt per vocalem o.*

Penultimæ in o.

1 Regula. Desinentia in *obo*, *oba*, *obe* habent penultimam mediam: finita in *obro*, *obra*, *obre* penultimam longam. Exempla desinentium in *obo*, *oba*, *obe* sunt *lobo*, *loba arrobo*, *alcoba*, *arrobe*, *adobe*; lupus, lupa, congius, penetrale domus, defrutum, later. Excipiuntur *glôbo*, Latinè globus, item prima, & tertia persona verbi *arrôbo*, *arrôba*; pondero, ponderat, quæ habent longam. Excipiuntur ex opposito *succobo*, *incobo*, *succoba* (ut aliqui scribunt) & si quæ alia à Latinis accepimus penultima brevi. Exempla finitorum in *obro*, *obra*, *obre*, sunt *ôbro*, *ôbra*, *recôbro*, *recôbra*, *côbre*; operor, opus, recupero, recuperat, cuprum. Excipitur *cobro*, *dobro*, quæ habent pen. seu primam mediam, ut *por em cobro*, *pagar em dobro*: in tuto collocare, in duplo solvere.

2 Regula. Finita in *ocho*, *ocha*: in *oço*, *oça*: in *oso*, *osa*: in *odo*, *oda*, *ode*: in *ofo*, *ofa*, *ofe* habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *ocho*, *ocha* sunt *arrocho*, *marrocho*, *marrocha*, pertica, monachus laicus, Monacha laica. Excipiuntur habentia penultimam longam *garrôcha*, *carôcha*; aclis, diadema

dema infame, & in verbis *arrôcho, arrôcha*: *agarrôcho, agarrôcha, atôcho, atôcha: abrôcho, abrôcha*, pertica comprimo, pertica comprimit: aclide vulnero, aclide vulnerat: præfigo, præfigit: ſtringo ſtringit.

Exempla finitorum in *oco*, *oca*, ſunt *bioco*, *marzoco, marzoca*, *Tinoco*, *Tinoca*: geſticulatio, morio, ſtulta, cognomina nobilis familiæ. Excipiuntur habentia penultimam longam, *maſſarôca, mandiôcha, minhôca, bichôca* & ſimilia penſum, panis Braſilicus, lumbricus, ulcus. Exempla finitorum in *oço*, *oça*, ſunt *almoço*, *moça*, jentaculum, puella. Excipiuntur longa, ut in verbo *almôço*, *almoça*, jentaculum ſumo, jentaculum ſumit: & in nomine *môça*, pyren. Item *remoço*, *remoça*, *carroça*, puераſco, pueraſcit, carruca. Exempla finitorum in *odo*, *oda*, *ode* ſunt *engodo*, *voda*, *pode*, illicium, nuptiæ, potuit. Excipiuntur habentia longam verba *engôdo*, *engôda*, *pôde*, illicio, illicit, poteſt.

Exempla finitorum in *oſo, oſa*, *oſe*, ſunt *eſtofo* nomen, fartura à farcio, *eſtôfa* etiam nomen, quando dicimus *homem de bayxa eſtofa*, homo vilis conditionis. Excipitur habens pen. lon. verbum *eſtôfo, eſtôfas, galhôfa*, farcio, farcit, feſtum geniale: *bôfe* pulmo habet longam. Dictis adde finita in *ofro*, *ofre*, ut *ſoffro*, *enxofre*, tolero, ſulphur. Excipiuntur pen. lon. *alcachôfra*, ſpondylium: & verbum *enxôfro*, *enxôfra*, ſulphure condio, ſulphure condit.

3 Regula. Finita in *ofro*, *ofra*, *ofre*: in *ogo*, *oga*, *ogue*: in *ojo*, *oja*: in *olo*, *ola, ole* habent penul. lon. Finita in *omo*, *oma*, *ome*: *onho*, *onha*: in *ono*, *ona*, habent pen. mediam. Exempla finitorum in *ofro*, *ofra*, *ofre*, ſunt *chôfro*, *alcachôfra*, *chôfre*, *côfre*: Fruſtror, ſpondylium, ictus globuli, arcula. Excipiuntur *ſofro*, *ſofra*, ſuſtineo, ſuſtineat pen. bre. Exempla finitorum in *ogo*, *oga*, *ogue*, ſunt *affôgo*, *affôga*, *affôgue*, ſuffoco, ſuffocat, ſuffocet: *deſafôgo*, *deſafôga*, *deſafôgue*, evaporo, evaporat, evaporet. Excipitur habens pen. mediam nomen *deſafogo*, evaporatio, & *fogo*, ignis.

Exempla finitorum in *ojo*, *oja*, ſunt *antôjo*, *antôja*,

anôjo, anôja, despôjo, despôja: obverſatur, contriſto, contriſtat: ſpolio, ſpoliat. Excipiuntur nomina *anojo, nojo, deſpojo, bojo, manojo*: obverſatio, triſtitia, ſpolium, alveus, manipulus, quæ habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *olo, ola, ole*, ſunt verbum *bôlo*, tango paxillos in ludo, *esfôlo, esfôla, esfôle, engôle, viôla, gallinhôla*, excorio excoriat, excoriet, deglutit, lyra, gallinago. Excipiuntur habentia penultimam mediam *miolo, bolo, rabolo de barbeyro, tolo, tola, cebola*. Medulla, placenta, cos rotunda, Stultus, ſtulta, cepe. Excipe *pirola*, pen. bre. catapotium, & *frivolo*, frivolus.

Exempla finitorum in *omo, oma, ome*, ſunt *mordomo, arredoma, labuzome*, œconomus, ampulla, larva. Excipe *atomo* pen. bre. atomus: in *onho, onha* ſunt *biſonho, biſonha, riſonho, riſonha*: novitius, novitia: ad riſum proſpenſus, propenſa. Exempla finitorum in *ono, ona*, ſunt *dono, atafona, mangerona*: Dominus, piſtrinum, amaracus. Excipitur habens pen. lon. *dôna*, domina.

129 4 Regula. Finita in *opla, opo, opa, ope*: item in *opro, opra, opre*: & in *oque*, habent pen. longam. Exempla finitorum in *opla*, ſunt *manôpla, ſinôpla*, ferrea chirotheca, ſynopſis. Exempla finitorum in *opo, opa, ope*, ſunt *tôpo, tôpa, tôpe, galôpe, isôpe*, offendo, offendit, offendat, ſuccuſſus, aſpergillum. Excipitur habens pen. mediam *topo da eſcada, lopo, ſopa, cachopo*, ſcalæ planum, Lupus, oſſa, puer.

Exempla finitorum in *opro, opra, opre*, ſunt in verbo *aſsôpro, aſsôpra, aſsôpre*, afflo, afflat, afflet. Excipitur in nomine *aſſopro*, afflatus, ubi pen. eſt media. Exempla finitorum in *oque*, ſunt *toquembôque, batôque*, ludus globulorum ligneorum, obturamentum. Non inveniuntur vocabula Luſitana finita in *oquo, oqua*; nam quæ ita ſonant, ſcribuntur terminata in *oco, oca*.

5 Regula. Finita in *oro, ora, ore*, habent pen. lon. Finita in *orro, orra*: in *oſo, oſa*, ſeu *ozo, oza*: in *oto, ota*: in *ovo, ova*, & *oxo, oxa*, habent pen. mediam.

Exempla finitorum in *oro, ora, ore* ſunt, *penhôro, penhôra, penhôre*, pignero, pignerat, pigneret. Excipitur *bacoro, bacora, ancora*: *Barbora, Evora, Tavora*,

vora, *remora*, *polvora*, *arvore*, *abobora*, *foro*, *soro*, *coro*, *goro*, *ovo*, *choro*, id est planctus. Porcellus, porcella, anchora, Barbara, Ebora, Tavora, Remora, pulvis sulphureus, arbor, cucurbita, forum, serum, urinum, ovum, quæ habent penul. brevem.

Exempla finitorum in *orro*, *orra*, sunt *socorro*, *socorra*, succurro, succurrat: *morro*, *morra*, morior, moriatur: *cachorro*, *cachorra*, catulus, catula.

Exempla finitorum in *oso*, *osa*, seu *ozo*, *oza*, sunt *esposo*, *esposa*: *rapozo*, *rapoza*, sponsus, sponsa, vulpes: item *primoroso*, *manhoso*, *industrioso*, ingenuus, callidus, industrius, quorum tamen, & similium fœminina terminatio habet pen. longam. *Primorôsa*, *manhôsa*, *industriôsa*. In *ose*, pen. lon. *descôse*, *despôse*, diffue, disponsa.

Exempla finitorum in *oto*, *ota*, sunt *goto*, *gota*, *boto*, *minhoto*, guttur, gutta, hebes, milvus. Excipiuntur pen. lon. *bôta*, *gayvôta*, *embôto*, *embôta*, *devôto*, *devôta*, *frôta*, *sôta*, *côta*, *marlôta*. Ocrea, larus, hebeto, habetat, devotus, devota, classis oneraria, charta quædam lusoria, lorica, tunica Maurica. In *ote* lon. *garrôte*, *galeôte*, *matalôte*, *capôte*. Strangulatio, remex, triremis, sodalis nauticus, penula mulionia.

Exempla finitorum in *ovo*, *ova*, sunt nomina *renovo*, *recovo*, *ovo*, *escova*, *carcova*, vitulamen, supinatio, ovum, scopæ, gibba. Excipiuntur pen. lon. verba *renôvo*, *desôvo*, *renôva*, *desôva*: renovo, ova pario, renovat, ova parit, & nomina *nôva*, *côva*, *sôva*, nuntium, fovea, maceratio. Finita in *ove*, habent lon. ut *renôve*, *aprôve*, renovet, approbet.

Exempla finitorum in *oxo*, *oxa*, sunt *roxo*, *roxa*, *pintaroxo*, *barbaroxa*, rutilus, rutila, erythacus, ænobarba.

Observa circa propositas regulas de habentibus penultimas syllabas per vocalem *o*, dari nomina apud Lusitanos, quorum penultima semper est longa in plurali, & non in singulari, vt *povo*, *pôvos*: *porco*, *pôrcos*: *ovo*, *ôvos*: *novo*, *nôvos*: *rogo*, *rôgos*: *fogo*, *fôgos*: *jogo*, *jôgos*: *olho*, *ôlhos*: *corvo*, *côrvos*: *forno*, *fôrnos*, *torno*, *tornôs*:

corno córnos: morno mornós: tojo, tojós, Quamvis regulariter non ita se habeant similia, ut cernitur in his, *tomo, tomos: sono, sonos: pomo, pomos: trono, tronos: lodo, lodos: lobo, lobos: bolo, bolos: mono, monos: momo, momos*: ubi adverte priora spectare ad anomala, de quibus *num*.40. Pro explicatione Latina quæ hic aptè apponi non potuit, vide Thesaurum linguæ Lusitanæ, quem à me compositum Prosodiæ annexui.

---

130 REGULÆ PENULTIMArum quæ fiunt per vocalem u.

Penultimæ in u

1 Regula. Vocabula Lusitanorum terminata in *ubo, uba: ubro, ubra: ucho, ucha: uco, uca: & uço, uça* habent pen. longam. Exempla desinentium in *ubo, uba* sunt *encûbo, encûba: adûbo, adûba*, in dolium mitto, mittit: condio, condit. Excipiuntur *succubo, incubo*, & si quæ alia accepimus à Latinis habentia pen. bre. Exempla finitorum in *ubro, ubra* sunt *encûbro, encûbra: descubro descûbra*. Contego, contegat: detego, detegat. Exempla desinentium in *ucho, ucha* sunt *embucho embûcha* ingurgito, ingurgitat. Exempla finitorum in *uco, uca* sunt *eunûco, abejarûco, ou melharûco, cadûco, cadûca* eunuchus, merops, caducus, caduca. Exempla finitorum in *uço, uça*, sunt *rebûço, embûço, embûça*. Menti operimentum obvelo, obvelat.

2 Regula. Finita in *udo, uda, ude, uso, usa, use, ugo, uga, ugue*; & *ujo, uja* habent pen. longam. Exempla finitorum in *udo, uda, ude*, sunt *sanhûdo, sanhûda: felpûdo, felpûda; meûdo, meûda: almûde*: stomachosus, stomachosa: villosus, villosa, minutus, minuta: congius. Exempla desinentium in *uso, usa, use*, sunt *pantûso, adusa, estûfa, adûfe*: soccus, cancellus fenestræ, hypocaustum, tympanum manuale. Exempla finitorum in *ugo, uga*, sunt *enrûgo, enruga: feramûgo, suanguesûga*: corrugo, corrugat: pisciculus, hirudo. Exempla finitorum in *ujo, uja*, sunt *caramûjo. coruja*, conchylium, noctua.

3 Regula,

3 Regula. Desinentia in *ulho*, *ulha*, *ulhe*: *ulo*, *ula*, *ule*: *umo*, *uma*, *ume*, *unho*, *unha*, *unhe* habent pen. longam. Exempla desinentium in *ulho*, *ulha*, *ulhe*, sunt *bagûlho*, *burbûlha*: *enthû'ho*, *entúlha*, *entûlhe*: acinus, papula: farcio, farcit, farciat. Exempla finitorum in *u'o*, *ula*, *ule*, sunt *engûlo*, *engûla*: *bulebûle*, deglutio, deglutiat: ardelio. Excipitur *vocabulo*, & si quæ alia accepimus à Latinis pen. brevi, ut *thuribulo*, *vestibulo*, *angulo*, *regulo*, *ambula*, *tremula*, & similia. Exempla finitorum in *umo*, *uma*, *ume*, sunt *consûmo*, *consûma*, *ciûme*, *cardûme*, consumo, consumat, Zelotypia, examen piscium. Exempla desinentium in *unho*, *unha*, *unhe*, sunt *caramûnha*, *empûnho*, *empûnha*, *empûnhe*: Querimonia, ensem capulo teneo, tenet, teneat.

4 Regula. Finita in *uno*, *una*, *une*: in *upo*, *upa*, *upe*, *uque*, & *uro*, *ura*, *ure*, habent pen. longam. Exempla finitorum in *uno*, *una*, *une*, sunt *desûno*, *desûna*, *desûne*, disjungo, disjungat, disjungit. Exempla desinentium in *upo*, *upa*, *upe*, sunt *apûpo*, *apûpa*, *apûpe*, inclamo, inclamat, inclamet. In *uque* desinunt *estûque*, *trûque*, *dûque*, opus marmoratum, trudium & globorum ludus, dux. Exempla finitorum in *uro*, *ura*, *ure*, sunt *pendûro*, *pendûra*, *pendûre*, appendo, appendit, appendat, *ventûra*, *fermosûra*, fortuna, pulchritudo.

5 Regula. Finita in *uso*, *usa*, *use*, alia scriptura *uzo*, *uza*, *uze*: item in *uto*, *uta*, *ute*, & in *uxo*, *uxa*, *uxe*,: in *uvo*, *uva*, habent pen. longam. Exempla finitorum in *uso*, *usa*, *use*, sunt nomen *perafûso*, cochlea, & verbum *perafûso*, *perafûsa*, *perafûse*: mente volvo, volvit, volvat. Exempla finitorum in *uto*, *uta*, *ute*, sunt *labûto*, *labûta*: *labûte*, *condûto*, *condûta*, litigo, litigat, litiget, obsonium synceraстum. Excipe *computo* pen. bre. & si quæ alia ex latinis. Exempla desinentium in *uxo*, *uxa*, *uxe*, sunt *empûxo*, *empûxa*, *empûxe*: extrudo, extrudit, extrudat. Item *Cartûxo*, Monachus Carthusianus. Exempla finitorum in *uvo*, *uva*, sunt *viûvo*, *viûva*, viduus, vidua. Sunt etiam longa finita in *utre*, ut *abûtre*, vultur.

131 SVBSELLIVM III.

Expositio penultimarum quæ sunt ante vocales.

REGVLA I.

De a, *ante alias vocales.*

Vocalis ante vocalem.

PEnultima in *a*, ante *e*,& *i*, sonat brevis, vel saltem media, ut *sae*, *cae*: *sair*, *cair*: verùm ante *o*,sonat longa, ut *bacalhão*, *varapão*, *berimbão*, *babão*: aselli quinta species, fustis, pecten, collisio globorum. Excipiuntur pen. brevi *Danao*, & tertiæ personæ verborum indicativi, quando illis additur particula *o*,v.g. *comao*, *bebao*: edat illud, bibat illud. Ante *u*, in voce *báúl*, arca camerata, sonat longa, in voce *paul*, uligo, sonat brevis: pro reliquis auris consulenda est. Sonant longæ quæ sunt ante *y*, ut *ensáyo*, *alfâya*, prolusio, supellex.

REGVLA II.

De e *ante alias vocales.*

PEnultima in *e*, ante *a*, sonat media in his vocibus *alcatea*, *balea*, *ferropea*, luporum caterva, balena, compes bestiarum. Sonat tamen longa in his *Amalthêa*, *Garrhotêa*, *symblêa*, *idêa*, *Galathea* caprea nutrix Iovis, ordo militaris apud Anglos, conciliabulum. Quod procedit etiam si admittant *y*, ante *a* ut Garroteya, symbleya. Sonat brevis in *gavea*, carchesium, in *Boreas*, & in tertiis personis imperativi quando additur particula *a*, *matea*. Ante *o*, sonat longa,ut *chapêo*,*coruchêo*, galerus, epistilium. Excipitur *pateo*, atrium; & in dictis personis,

personis quando additur *o*, v. g. *mateo*, occidat illum. Similiter in nominibus *femea*, *semeas*, fœmina, panis secundarius, & sic in *escorea*, *chicorea*, & aliis, quæ habemus ex Latinis. Non ita ante *u*, ut *coriseu*, *sandeu*, primas, insanus. Sed tunc *e*, & *u*, coalescunt in diphthongum, & tunc utraque litera sonat.

REGVLA III.

De i, *ante alias vocales.*

Penultima in *i*, ante alias vocales *a*, *e*, *o*, pronuntiatur longa: v.g. ante *a*, *dizia*, *fazia*, *queria*, dicebat, faciebat, volebat, & sic in tertiis personis indicativi verborum habentium infinitivum in *er*, *ir*, sic in nominibus *azevia*, *almotolia*, *algaravia*. Soleola, lecythus, Arabicus sermo. Excipitur pen. bre. *sabia*, *nescia*, *comedia*, *feria*, *scientia*, *prudencia*, & similes voces, quas à Latinis mutuamur. Sonat etiam longa *i* ante *e*, & ante *o*, *desvie*, *desvio*: *envie*, *envio*: declinet, declino: mittat, mitto. Excipe *especie*, *vicio*, & quæ usus ostendet his similia penultima brevi.

REGVLA IV.

De o, *ante alias vocales.*

Penultima in *o*, ante *a*, pronuntiatur media, ut *coroa* *Zamboa*, *toa*, *moa*, *esmoa*, corona, malum Adami, tonat, molat, digerat. Item ante *e*, in verbo *soe*, sonet: longa tamen in verbo *sôe*, solet, & in verbis, *dôe*, *rôe*, *môe*, dolet, rodit, molit. Quando ponitur litera, *o*, ante *i*, vix apparet ejus sonus, proindeque videtur brevis, ut in his, *roi*, *poi*, in præteritis verborum rodere, polire. Non reperitur *o*, pen. ante *u* nisi in diphthongis, v.g. in verbis *andou*, *obrou*, ambulavit, operatus est.

REGVLA

REGULA V.

De u, *ante alias vocales.*

PEnultima in *u*, ante *a*, est longa, ut *rûa charrûa*, *perûa*, platea, colligata boum juga, gallopava. Excipe *melliflua*, *capua*, *Padua*, *Insua*, & similia si inveneris pen. brevi *u*, ante *e*, & *o*, etiam sonat longum, ut *conclûo*, *recûo*: *conclûe*, *recûe*: concludo, retroeo; concludat, retroeat. Idem puto dicendum si ponatur ante *i*, v. g. *conclûi*, conclusi: quia *u*, apud Lusitanos ubicunque apparet, sonat ut longum, nisi in vocibus, quas accepimus à Latinis, ut *melliflûo*.

SUBSELLIUM IV.

132 *De quantitate ultimarum, quæ sunt vocales literæ, quibus terminantur voces Lusitanæ.*

ultimæ in vocalibus. 1 REgula. Dictiones Lusitanæ, quæ terminantur vocali *a*, eandem syllabam ultimam corripiunt: ut in vocibus *casa*, *praça*, *cousa*, *lonza*, *ama*, *teyma* *roupa*, *prata*, domus, forum, res, excipula, nutrix, pervicacia, vestimenta, argentum, & in similibus, quæ sunt nomina. Procedit etiam in verbis, v. g. *ensina*, *diga*, *colha*, *escolha*, docet, dicat, colligat, eligat.

Excipiuntur dictiones variæ, quæ ultimam in *a*, producunt, ut *tafetá*, *bofetá*, *calambá*, *egramá*, *maná*, *cá*, *lá*, *acolá*, *ouxalá*, *pá*, *pará*: byssinum leve, pannus tenuis, lignum calambanum, ira mala, manna, hùc, illùc, istic, utinam, batillus, fluvius in Brasilia. Item in verbis *vá*, eat, *irá*, ibit, *está*, est: & in omnibus tertiis personis numeri singularis

laris futuri temporis, indicativi modi, ut *amarâ, ensinarâ, lerâ, ouvirâ, andarâ, gozarâ, rirâ*, amabit, docebit, leget, audiet, ambulabit, gaudebit, ridebit, & sic de reliquis. Medio quodam sono pronunciatur diphthongus *aã*, v. g. in vocibus *irmaã, maçaã*, soror, malum.

2 Regula. Dictiones Lusitanæ quæ desinunt in *e*, ultimam habent brevem, ut *tigre, folle, podre, odre, alpendre, padre, madre, frade*, tygris, follis, putris, uter, porticus, pater, mater, frater, & sic de similibus nominibus. Patet etiam in personis quibusdam verborum, ut *sôfre, descôbre, encôbre, presúme, enxúgue, cúre, procúre, lôgre*, tolerat, aperit, operit, præsumit, exsiccet, curet, procuret, fruatur, & sic de similibus.

Excipiuntur varia nomina, quæ producunt ultimam in *e*, ut *rosicrê, galê, polê, potê, marê, aguatê, carizê, buscapê, chaminê, Guinê, Loulê, bujamê, sê, fê, pê, rê, pontapê, relê*: purpura auro superfusa, biremis, artemon, puluis stani recocti, æstus marinus, lora, pannus tennuis, igniculus, pedipeta, caminus, regio, sic dicta, oppidum Turdetanum, Æthiops, sedes cathedralis, fides, pes, meta in ludo, ictus extremi pedis, antipathia.

3 Regula. Omnia Lusitanorum vocabula quæ terminantur vocali litera *i*, habent ultimam productam: ut *biberiquî, robî, carmesî, guadamesî*, genus terebræ, pyropus, purpureus color, aulæum pelliceum. Alij scribunt cum *m*, *robim, carmesim, guadamesim.* Item quædam adverbia loci, *alî, daquî, dalî, pera alî*, ibi, hinc, inde, huc. In verbis etiam habent ultimam longam omnes personæ finitæ in *i*, ut *boli, ouvi, movi, vi, li, ri*, ebullivi, audivi, commovi, vidi, legi, risi. Non invenio exceptionem nisi forte in *Todi* nomine proprio cujusdam exteræ civitatis.

Longè diversum sonum reddunt dictiones finitæ in ypsilon, utpote terminatæ diphthongo *ay, ey, oy, uy*, v. g. *amay, pay; farey, ley; boy, foy: Ruy, fuy*: amate, pater: faciam, lex: bos, fuit: Rotericus, fui.

4 Regula.

4 Regula. Lusitana vocabula finita in *o*, regulariter corripiunt ultimam, v. g. in nominibus *pano*, *dano*, *magano*, *amo*, *cavallo*, *caminho*, *desvio*, *atalho*, *tresmalho*, *macho*, *empacho*, *principio* &c. panus, damnum, bajulus, dominus, equus, iter, diverticulum, semita, verriculum fluviale, mas, pudor, initium. Similiter in verbis *ando*, *ensino*, *ouço*, *apprendo*, *começo*, *adormeço*, *engrandeço*, ambulo, doceo, audio, addisco incipio, dormio, magnifico.

Excipiuntur varia nomina, quæ ultimam producunt, scilicet *avô*, *enxô*, *ichô*, *eyrô*, *teyrô*, *filhô*, *beylhô*, *dô*, *nô*, *pô*, *mô*, *sô*, *lô*, avia ascia, decipula, anguilla, pervicacia, laganum, genus lagani, atrata vestis, nodus, pulvis, mola, solus. Vocem *lô* jungimus voci *pam*, & dicimus *pam de lô*, panis fungosus saccharo conditus. Dicunt etiam nautæ *meter de lô*, quando contra ventum navigant.

5 Regula. Omnes voces, quæ terminantur ultima vocali *u*, producuntur ea ratione, vt talis vocalis *u*, sonet longa. Exempla sunt *bambû*, *perû*, *nû*, *crû*, *mû*, *tû*, canna Indica, gallopavus, nudus, crudus, mulus, tu, Ex propriis *Pegû* nomen cujusdam Civitatis, & *Bersebû* nomen cuiusdam dæmonis.

Excipiuntur terminata litera vocali *u*, quando hæc coalescit in diphthongum cum litera vocali antecedenti: tunc enim redditur in pronunciatione sonus longè diversus, ut in his vocibus *sandeu*, *Iudeu*, *patalou*, *amou*, *levou*: stolidus, Iudæus, stupidus amavit, tulit.

SVBSELLIVM V.

133 *De quantitate ultimarum syllabarum, quæ desinunt in literam consonantem.*

Vltimarum quantitas.

CVm habeamus pro comperto dictiones Lusitanas non desinere in omnes, vel quaslibet consonantes,

tes, sed tantum in *l. m. r. s. z.* complectemur universam pronunciationem ultimarum desinentium in literas consonantes, si expenderimus quinque combinationes quinque vocalium cum dictis quinque consonantibus. Erit igitur prima combinatio. ***Al, El, Il, Ol, ul,*** Secunda combinatio. ***Am, em, im, om, um.*** Tertia combinatio : ***Ar, er, ir, or, ur.*** Quarta combinatio. ***As, es, is, os, us.*** Quinta combinatio. ***Az, ez, iz, oz, uz.***

REGULÆ VLTIMARUM quæ terminantur litera l.

1 Regula. Dictiones Lusitanæ quæ desinunt in ***al,*** ultimam habent longam, vt ***gràl, jogràl, punhàl, curiàl, pinheyràl, bocàl de poço, mazorràl, zorzàl, animàl, reàl*** : mortarium, lepidus, pugio, curialis, pinetum, puteal, desidiosus, sturnus Mauricus, animal, teruncius. Excipitur quæ videtur sonare ut media, in hac voce ***Setuval***, oppidum notabile Lusitaniæ. Finita in litera l.

2 Regula. Voces Lusitanæ finitæ in ***el***, producunt ultimam, ut ***almotacèl, coronèl, forrièl, lambèl, maynèl, paynèl, pincèl, granèl*** ; ædilis, tribunus militum, tapetum rude, scalæ fastigium, tabella, penicillus, granarium.

Excipiuntur tanquam habentia ultimam brevem, ***louvavel, agradavel, applausivel, civel, crivel, visivel, audivel, amavel, vituperavel*** : laudabilis, gratus, applausibilis, civilis, credibilis, visibilis, audibilis, amabilis, vituperabilis, & similia verbalia.

3 Regula. Finita in ***il***, habent ultimam longam, ut ***anil, esmiril, gentil, quadril, boril, ceytil.*** Flos æris, smirus, pulcher, femur, cælum, obulus. Excipiuntur tanquam habentia ultimam brevem, ***docil, facil, habil,*** docilis, facilis, habilis, & alia verbalia similia à Latinis accepta.

4 Regula.

4 Regula. Terminata in *ol* ultimam producunt, ut *reynôl*, *caracôl*, *lençol*, *curinôl*, *payôl*. regnicola, limax, sindon, matellio, cubiculum pulveris tormentarij.

5 Regula. omnia vocabula Lusitana finita in *ul*, habent ultimam longam, ut *tafûl*, *paûl*, *sûl*, *azûl*: aleo, uligo, Auster, cæruleus. Excipitur *Consul* ultimâ brevi.

---

134 REGULÆ ULTIMARUM *quæ terminantur in* m.

Finita in am. 1 Regula. Dictiones Lusitanæ desinentes in *am*, habent ultimam longam. Patet in his vocibus *calçàm*, *podàm*, *botam*, *ouçàm*, *descansàm*, *tostàm*, *borràm*, quando sunt nomina, subligaculum, falx putatoria, globulus, acarus, modiperator, dimidium semicentussis, litura.

Dixi (quando sunt nomina) quia si sint in verbis tertiæ personæ præsentis temporis in numero plurali, habent ultimam brevem, ut *calçam*, *podam*, *botam*, *ouçam*, *descansam*, *tostam*, *borram*: calciant, amputant, conjiciunt, audiant quiescunt, torrent, liturant. Habent etiam ultimam brevem tertiæ personæ pluralis temporis præteriti, sive imperfecti, ut *amavam*, *liam*, *ouviam*, sive perfecti, & plusquàm perfecti, ut *amaram*, *leram*, *ouviram*, *escreveram*, *ensinaram*: amaverunt, legerunt, audierunt, scripserunt, docuerunt. Habent tamen ultimam longam tertiæ personæ pluralis in futuro indicativi modi, v.g. *amaràm*, *leràm*, *ensinaràm*, *ouviràm*, *escreveràm*: amabunt, legent, docebunt, audient, scribent.

Finita in em. 2 Regula. Voces finitæ in *em*, habent ultimam brevem. Exempla in nominibus sunt *ordem*, *pentem*, *viagem*, *omenagem*, *tanchagem*, *plumagem*: ordo, pecten, profectio, homagium, plantago, cristæ. Exempla in verborum personis sunt, *amem*, *amârem*; *lem*, *lerem*: *ensinem*, *ensinârem*, *ouvem*, *ouvîrem*; ament, amaverint;

rint : legunt, legerint : doceant, docuerint, audiunt, audiverint.

Excipiuntur ex nominibus habentia ultimam longam, *desdèm, bedèm, assèm, bèm, parabèm, rebèm de comitre.* Contemptus, penula, caro bovina dorsi, bonum, gratulatio, portiſculus.

Ex verbis, tèm, habet, vel habent, cum suis compositis *mantèm, detèm, retèm, contèm :* alit vel alunt: detinet, vel detinent : retinet, vel retinent : continet, vel continent.

Eodem modo pronunciantur hæ voces aquèm, alèm, porèm : citra, ultra, verùm.

3 Regula. Omnes voces Lusitanæ terminatæ in *im*, producunt ultimam. Exempla sunt *rocim, jasmim, chapim, thelim, fraldelim, guadamecim, rubim, amim, pasquim, motim, beleguim, sim, malim, bocaxim, borzeguim*, & similia : caballus, ligustrum, sandalium, baltheus, tunica muliebris, aulæum pelliceum, pyropus, mihi, litera mordax, seditio, satelles, ita, delator, tela lini infuscata, cothurnus. Idem procedit de nominibus propriis, qualia sunt *Chim, Mondim.* **Finita in im.**

4 Regula. Finita in *om*, vel *um*, producunt ultimam. Exempla finitorum in *om*, sunt hæc monosyllaba, *bòm, dòm, ròm tòm, sòm*, bonum, donum, rhom, tonus, sonus. Exempla finitorum in *um*, sunt, *debrùm, atùm, bodùm, jejùm, nenbùm :* plicatura vestis, thynnus, odor hircinus, jejunium, nullum. **Finita in om, vel um.**

REGULÆ ULTIMARUM quæ desinunt in r. 135

1 Regula. Dictiones Lusitanæ finitæ in *ar*, ultimam habent longam, ut *pomàr, aziàr, rozalgàr, màr, preamàr :* pomarium, pastomis, aconitum, mare, æstus, quies. Item in verbis primæ conjugationis ultima infinitivi modi, præsentis, & præteriti imperfecti, v. g. *amàr, ensinàr, adoràr, recreàr, veneràr :* diligere, docere, adorare, recreare, venerari. Excipiuntur **ultimæ in r.**

açucar, nectar, aljofar, ambar; saccarum, nectar, margarita, ambarũ, & si quæ alia accepimus à Latinis ultima brevi.

2 Regula. Voces terminatæ in syllabam *er*, longam habent ultimam, ut *mulhèr*, *colhèr*, *corculhèr*: mulier, cocleare, cassita. Item in verbis secundæ conjugationis ultima futuri subjunctivi v. g. Como eu *quizèr*, *fizèr*, *ouvèr*. Excipitur, *como eu ler*: item finita in *er* secundæ conjugationis in infinitivo, ut *padecer*, *escrever*, *morrer*, *ler*, quæ habent ultimam mediam inter brevem, & longam.

3 Regula. Omnes Lusitanæ dictiones, quæ terminantur in *ir*, ultimam habent longam. Exempla copiosa reperiuntur in verbis tertiæ conjugationis tempore præsenti, ac præterito imperfecto infinitivi, qualia sunt *partir*, *ouvir*, *rir*, *pedir*, *tussir*, *esgrimir*: proficisci, audire, ridere, petere, tussire, digladiari. Dictis accedunt propria *Ophir*, *Quadalquebir*. Excipitur *Martyr* ultima breui, quod nomen Latini à Græcis, nosque ab utrisque accepimus.

4 Regula. Finita in *or*, ultimam habent mediam, scilicet inter brevem, & longam, v.g. in nominibus *penhor*, *dor*, *cor*, *flor*, *andor*, *louvor*, *lavor*, *humor*, *resplandor*, *pendor*, *amor*, *senhor*: pignus, dolor, color, flos, ferculum, laus, labor, humor, spendor, propensio, amor, dominus. Item in infinitivo verbi *por*, & suorum compositorum *ante por*, *compor*, *entrepor*, *expor*, *dispor*, *contrapor*, *repor*, *propor*: anteponere, componere interponere, exponere, disponere, contraponere, reponere, proponere.

Excipiuntur habentia ultimam longam nomina *cór*, *melhòr*, *peyòr*, *mayòr*, seu *mòr*: appetitus, melior, pejor, maior, & si quæ similia comparativa. Nam horum ultimæ sonant manifestè longæ apud Lusitanos. Illæ, quas juxta regulam diximus medias, nec sic longæ sonant, nec sonant breves, sicut sonant apud Latinos favor, dolor, humor, amor.

5 Regula. Omnes voces Lusitanæ quæ rarissimæ sunt, & finiuntur in *ur*, ultimam producunt. Dixi (quæ rarissimæ sunt) quia vix inveni vnam vel alteram, nempe appellativum nomen *caùr*, id est Liburnum, & nomen proprium *Asùr*.

REGULÆ

REGULÆ ULTIMARUM
quæ desinunt in s.

1 REgula. Nomina finita in *as*, in plurali numero sequuntur regulam ultimæ sui singularis: ita ut si ultima singularis sit brevis, sit etiam brevis ultima pluralis; si longa, longa, v. g. habent ultimas breves *casa*, *praça*, *cousa*, *louza*, *ama*, *teyma*, *roupa*, ut supra diximus *num.* 141. habebunt igitur ultimas breves in plurali, *casas*, *praças*, *cousas*, *louzas*, *amas*, *teymas*, *roupas*. Similiter habent (ut loco citato diximus) ultimas longas in singulari *tafetâ*, *bofetâ*, *calambâ*, *eyramâ*, *manâ*: habebunt igitur ultimas longas in plurali tafetâs, bofetâs, calambâs, eyramâs, manâs. Particula *as*, sine accentu pronunciatur brevis, ut *as*, *casas de Pedro*, cum accentu *âs*, pronunciatur longa, ut *Vou âs*, *casas de Pedro*. Ultima in *s*.

Verbis etiam suo modo applicanda est hæc regula. Nam si ultima primæ personæ verbi, quacunque litera finiatur, sit brevis, etiam brevis erit ultima secundæ personæ in *as*, ut *àmo*, *amas*: *amâva*, *amâvas*: *ensino*, *ensinas*; *ensinàva*, *ensinàvas*: Similiter si ultima primæ personæ sit longa, erit etiam longa ultima secundæ personæ in *as*, v.g. in futuris indicativi, *amarèy*, *amaràs*: *ensinarèy*, *ensinaràs*: *lerèy*, *leràs*. Est etiam longa vàs, secunda persona præsentis indicativi verbi *vou*, sicut dàs, secunda persona verbi *dou*, & *fàs* tertia persona verbi *faço*, & *tràs*, tertia persona verbi *trago*, porto. Hæc conjunctio *mas*, sed; & hæc præpositio *das*, breves sunt.

2 Regula. ultima in *es*, in nominibus pluralis numeri, quæ in singulari finiuntur litera *e*, brevi, brevis est: si autem terminentur litera è, longa, longa erit. Exempla prioris partis sunt ex his quæ attulimus *num.* 141. *tigre*, *tigres*: *folle*, *folles*: *podre*, *podres*: *odre*, *odres*: *alpendre*, *alpendres*: *padre*, *padres*: *madre*, *madres*: *frade*, *frades*.

Exempla posterioris partis ut intelligantur ultimæ longæ, sunt *galè, galès*; *polè, polès*: *marè, marès*: *aguapè, aguapès*: *chaminè*, *chaminès*, & sic de similibus. Habent ultimam in *es*, brevem in plurali nomina, quæ in singulari desinunt in *az*, *ez*, *iz*, *oz*, *uz*, v. g. *lambaz*, *lambazes*: *torquez*, *torquezes*: *codorniz*, *codornizes*: *cadoz*, *cadozes*: *carafuz*, *carafuzes*.

Vltima in *es*, verborum secundæ, & tertiæ conjugationis in secundis personis præsentis indicativi est brevis, ut *escreves*, *les moves*, *enches*, *tosses*, *ouves*, *gannes*: scribis, legis, moves, imples, tussis, audis, gannis. Excipitur *ès* secunda persona verbi *sou*, quæ est longa.

3 Regula. Nomina desinentia in *is*, habent ultimam longam. Afferuntur in exemplum *Luìs*, *vernìs*, *almofarìs*, *gìs*. Sed quia hæc aptius terminantur litera z, pro exemplo ponimus pluralia nominum desinentium in *i*, singulari numero, v.g. *robì*, *robìys*: *biberequì*, *biberequìys*, & tunc dicemus esse longa nomina pluralis finita non in *is*, sed in *iys*, sicut etiam in verbo (audio) secunda persona pluralis præsentis indicativi, *ouviys*, & in aliis verbis nostræ tertiæ conjugationis. Hæc exempla nominum in plurali sunt conformia meæ Orthographiæ, & judicio doctissimorum, quos consului, aliis repugnantibus.

Excipiuntur tanquam brevia finita in *ays*, *eys*, *oys*, *uys*. Exempla in nominibus sunt *cays*, *arrays*; *Reys*, *leys*; *caracoys*, *roys*: *pauys*, *azuys*. Exempla in verbis sunt *amays*, *ensinays*: *direys*, *fareys*. Exempla nominum in plurali conformantur meæ orthographiæ, & judicio doctissimorum, quos consului.

4 Regula. Nomina finita in *os*, nomero plurali habent ultimam brevem, quando ultima singularis brevis est: longam, quando ultima singularis longa est. Exempla prioris partis sunt *pano*, *panos*: *ramo*, *ramos*: *cano*, *canos*: *filho*, *filhos*: *rayo*, *rayos*. Exempla posterioris partis sunt *eyrô*, *eyrôs*: *filhô*, *filhôs*: *mô*, *môs*: *enxô*, *enxôs*.

Si loquamur de verbis, omnes ipsorum personæ in *os*, desinentes, quales sunt primæ numeri pluralis in omnibus temporibus, habent ultimam brevem, ut *amamos*, *amavamos*, *amâmos*, *amaramos*, *amarêmos*, *amariamos*,

mos, amassemos: lemos, liamos, leramos, lerêmos, leriamos, lessemos: ouvimos, ouviamos, ouvîmos, ouviramos, ouviriamos, ouvissemos: & sic de aliis.

5 Regula desumenda est ex alia quinta quæ habetur supra *num.* 141. juxta quam dicimus omnia nomina Lusitanâ finita in *us*, numero plurali, ultimam producere: quia in singulari finiuntur in *u*, ultima producta, v.g. *bambû, bambûs: perû, perûs: mû, mûs: nû, nûs: cru, crûs.*

Excipiuntur quæ habent vocalem ante *u*, coalescentem in diphthongum cum illo, qualia sunt *Iudeù, Iudeùs: sandeú, saudeùs: patalòu, patalous.* Hæc enim, & similia habent longè diversum sonum à prioribus.

Nullum nomen singularis numeri invenio manifestè finitum in *us*. Nam omnia, quæ sic finiri poterant, judico aptiùs finienda in *uz*, ut in ultima regula sequentis tituli apparebit.

Illud pro omnibus nominibus Lusitanis desinentibus in literam *s*, monendum censeo, nempe cadere sub regulas, quas præfiximus attinentes ad nomina pluralis numeri, illa nomina anomala quæ significationem habent singularis, & vocem pluralis, qualia sunt *layvos, grelhas, andas, migas*, & similia, quæ retulimus *num.* 41.

REGULÆ ULTIMARUM quæ desinunt in z.

1 Regula. Omnes voces Lusitanæ quæ desinunt in *az* ultimam longam habent. Vt *rapàz, arganàz, belmàz, goràz, lambàz, capàz, capatàz, marruàz:* puer, glis, umblicus, rabilio, ganeo, capax, primarius inter mechanicos, monogramus. ultimæ in z.

2 Regula. Dictiones Lusitanæ, quæ desinunt in *ez*, ultimam habent mediam. Quia pronunciatæ reddunt sonum medium inter correptum, & productum. Exempla sunt *torquez, endez, xadrez, vez, mez, pez, arnez:* forceps, ovum provocatorium, ludus latrunculorum,

culorum, vicem, vice, mensis, pix, thorax. Item in nominibus propriis *Braguez, Milanez, Francez, Aragonez, Portuguez..*

Excipiuntur voces habentes ultimam productam, quales sunt *fèz, dèz, envèz, vièz, convèz, garoupèz, travèz, revèz,* fex, decem, tergum, obliquitas, forinavis, malus proræ obliquus, transversum, ictus transversus.

3 Regula. Omnes voces Lusitanæ quæ terminantur in *iz*, ultimam producunt, ut *aboiz, codorniz, chamariz, chafariz, almofariz, nariz, matriz*: excipula, coturnix, avis miliaria, aquarium, mortarium æneum, nasus, matrix.

Aliqui pronuntiant brevem *appendiz* sequentes Latinum sonum: at tunc reor potiùs, finiendum illud vocabulum litera *s*, quàm litera *z*, *Appendis.*

4 Regula. Finita in *oz*, habent ultimam longam, ut *nòz, piòz, cadòz, corcòz, albernòz, algeròz, arriòz, feròz,* nux, compes accipitris, locus unde pila non resilit, gibbosus, sagum, suggrundia, globulus lapideus, ferox. Excipiuntur habentia ultimam mediam, *arroz, algoz, oriza, carnifex.*

5 Regula. Lusitanorum vocabula, quæ terminantur in *uz*, producunt ultimam: ut *alcatrùz, capùz, avestrùz, alcaçùz, arcabùz, carafùz, lùz, trùz, Ormùz,* haustrum, cuculio pullus, strutiocamelus, radix dulcis, fistula ferrea, homo fusca facie, lux, trux, civitas quædam.

In verbis etiam reperiuntur exempla personarum desinentium in *uz*; quales sunt primæ personæ præteriti perfecti in numero singulari verborum *ponho*, & ipsius compositorum, v.g. *pùz, compùz, propùz, repùz, entrepùz, oppùz, depùz, antepùz, expùz, contrapùz, dispùz*: posui, composui, reposui, interposui, opposui, deposui, anteposui, exposui; contraposui, disposui.

ACROAMATA
MORALIA,

Lusitanicolatina de virtutibus, & vitiis: pro acquirenda pia, atque vberi copia Lusitanæ linguæ, tum ab exteris, tum à domesticis.

DEVS CREDENDVS, amandus, & timendus.

QVE cousa he Deos? he hum ser, cujo centro està em toda a parte, e a superficie em nenhuma. Deus credendus.

Quid est Deus? est ens, cuius centrum est ubique, & superficies nullibi.

A natureza Divina melhor entendem os que a crem que os que della disputam.

Naturam Divinam rectiùs intelligunt qui credunt, quàm qui de illa disputant.

Ser Deos Trino, e uno, nam he contra a razàm, mas he sobre a razàm: poys conforme â razàm he seja Deos mayor, doque nossa razàm possa alcançar. Donde pera se crer em a Trindade, nam se devem attentar razões com que se prove, se nam sò a authoridade de quem disse ser Deos Trino, e uno, que he Christo, e a santa madre Igreja.

Esse Deum trinum, & unum non est contra rationem, sed est supra rationem: siquidem rationi consonum est, quòd Deus sit maior quàm nostra ratio possit consequi. Vnde ut credatur Sancta Trinitas, non debent attendi rationes, quibus probetur, sed tantum authoritas illius

qui dixit esse Deum trinum & unum, qui est Christus, & sancta mater Ecclesia.

Fazerse Deos homem, e morrer pelos homens em huma cruz, aos Iudeus causou escandalo, e pareceo aos Gentios sandice: porque julgàram os homens ser contra toda a razàm, que o author da vida morresse pelos homens: e d'ahi tomou contra Deos o homen escandalo, donde lhe devia ficar mays obrigado.

Fieri Deum hominem, & mori pro hominibus in cruce, Iudæis peperit scandalum, & Gentibus stultitia visum fuit: quia judicarunt homines omni rationi esse dissonum, quòd author vitæ pro hominibus moreretur: & inde contra Deum homo scandalum sumpsit, unde ei magis debitor fieri debuit.

Meu Deos pera me crear, poz em mim sua imagem: e o mesmo senhor pera me remir, tomou em si minha imagem: peraque a repetida semelhança causase amor reciproco.

Deus meus ut me crearet, posuit in me suam imaginem & idem Dominus ut me redimeret, accepit in se meam imaginem, ut repetita similitudo produceret amorem reciprocum.

Foy feyto o que fizèra, pera ser achado, o que perecera: caio o homen miseravelmente, deceo Deos misericordiosamente.

Factus est qui fecerat, ut inveniretur qui perierat: cecidit homo miserabiliter, descendit Deus misericorditer.

A religiam Christaã (da qual sò com verdade Deos serâ crido, amàdo, e temìdo) ainda que nam estivèra confirmada com tantos milagres, e razoes, bastàva sua honestidade, pera ser recebìda de todo o mundo.

Christiana religio (à qua sola Deus verè credendus, amandus, & timendus erit) quamvis roborata non foret tot miraculis, & rationibus, satis erat sua honestas, ut ab universo orbe exciperetur.

Pergunta hum discreto, qual he a causa, porque Deos permitte que bons padeçam adversidades, e maos logrem prosperidades? Responde que o permitte pera mayor premio dos bons, e pera mayor castigo dos maos.

maos. Porque os bons com a adversidade crescem na virtude: e os maos com as prosperidades crescem na maldade.

Quarit disertus quidam, cur Deus permittit bonos sustinere adversitates, & malos frui prosperitatibus? Respondet id permittere ad maius pramium bonorum, & ad maius supplicium malorum. Quia adversitates in bonis augent virtutem, prosperitates in malis augent nequitiam.

Deos que prometeo perdam ao peccador, se se arrepender, nam lhe prometeo o dia sequinte, peraque se arrependa.

Deus qui promisit veniam peccatori, si resipuerit, non illi promisit diem crastinam, ut resipiscat.

Sô os amigos de Deos gozam deste mundo, e do outro: porque sô em Deos, e com Deos se acha verdadeyro, e perfeyto gosto.

Soli familiares Dei fruuntur hoc mundo, & altero: quia solùm in Deo, & cum Deo reperitur vera, & perfecta voluptas.

O demasiado esperar em a misericordia de Deos, faz peccar: o demasiado temer sua justiça faz desesperar: pera se evitar huma, e outra demasia, de tal modo devemos esperar em a misericordia, que temamos a justiça: e de tal modo temer a justiça, que esperemos em a misericordia.

Ex immodica spe Divina misericordia oriuntur delicta: ex immodico timore divina justitia nascitur desperatio: ut vitetur utrumque extremum, sic debemus sperare in misericordia, ut timeamus justitiam, & ita timere justitiam, ut speremus in misericordia.

Quem vivendo for muytas vezes ao inferno com a consideraçàm, huma vez morrendo nam irà a elle com a presença.

Qui dum vixit sapiùs cogitans in infernum descendit: semel mortuus illum prasens non intrabit.

VIRTVS

138 Virtutum, & vitiorũ narratio.

VIRTVS, ET VITIVM
In communi accepta.

VBI

DE CORRECTIONE,
& resipiscientia.

A Virtude emnobrece ainda os de bayxa sorte: o vicio deshonra ainda os melhor nacidos.

Virtus nobilitat etiam abjectæ conditionis homines: vitium dedecorat etiam summo loco natos.

Quam grande fealdade, e sandice he peccar com a esperança do perdam!

Quàm fœdum, ac stultum est delinquere ex fiducia veniæ!

Nam te offenda o prospero successo dos maos.

Secundus iniquorum successus non te offendat.

Os nescios desprezam a doutrina, e trazem a alforjada de vicios detraz das costas.

Stulti doctrinam spernunt, & manticam à tergo occulunt.

Por nossa mâ inclinaçam appetecemos sempre o prohibido, e desejamos o negado.

Ex nostra mala propensione nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.

Tanto val no sabio o custume da piedade, que a inda faltandolhe o saber, nam pode deyxar de ser pio.

Tantum est piè assuescere, dum sapis, ut etiam desipiens non possis esse non pius.

A maldade que a astucia encubrio, descobre o tempo.

Flagitium quod astus celavit, ætas detegit.

Os imperios por causa da injustiça avorrecidos, nam se conservam por muyto tempo.

Imperia ob injustitiam invisa, non retinentur diu.

A ociosidade

A ociosidade fomenta os vicios.

Otiositas vitiis fomitem suppeditat.

He propriedade de nescios desprezar a quem os ensina.

Proprium stultorum est suos contemnere praeceptores.

Das terras pera as estrellas nam he facil o caminho.

Non est e terris mollis ad astra via.

Os de mao bofe, e mas entranhas nam se rendem com palavras.

Vecordes dictis non subiguntur.

A pobreza, e falta do necessario occasionam grandes maldàdes.

Egestas, & rerum penuria magnis sceleribus pandunt viam.

Os alvorotadores sam a destruiçàm da republica.

Seditiosi reipublica ruina.

O mao deleyte que se tem em hum instante, causa tormento eterno.

Illicita voluptas, qua momento capitur, aeternum parit tormentum.

Trabalha de contino, peraque nem o diàbo te sobresalte, nem os vicios te sosôbrem.

Operare continuò, ut neque diabolus te praeoccupet, neque vitia te obruant.

Honroso he aos bons, serem vituperàdos dos maos.

A perversis vituperari, decorum est.

As raizes da santidàde e virtùde sam amargòsas: mas os fruytos saboròsos, e doces.

Virtutum radices amara, fructus verò sapidi, & dulces.

Tem feyto ametàde da boa obra, quem bem começa.

Dimidium facti, qui benè coepit, habet.

Os peyores vicios mays tenazmente se pegam.

Vitia deteriora tenaciùs haerent.

Emporta que a fealdade dos vicios totalmente se apague: e a fermosùra das virtudes pera sempre se conserve.

Interest quòd foeditas vitiorum prorsus aboleatur: & pulchritudo virtutum in aeternum servetur.

A virtude

A virtude louvàda cresce, e a honra cria as artes.

Virtus laudata crescit: & honos alit artes.

Apartate do mal; e exercitate no bem.

Declina à malo: & in bono te exerce,

Assim como a flor cheyra, e resplandece entre as espinhas, assim a virtùde entre as adversidades.

Sicut flos halat, & fulget inter vepres, sic virtus inter adversitates.

O que publicamente peca, em publico se deve castigar.

Publicè delinquens, publicè puniendus est.

Nunca deves pertender conseguir por affeyçam, o que nega a razàm.

Nunquam enitaris voluptate consequi quod rationi dissonat.

Duvido se he peyor ser mao, doque parecelo em o publico sem selo.

Dubito an sit peius in re pravum esse, quàm pravum in publico apparere illum, qui pravus non est.

Os pecados que cometem os mancebos veniays, em os velhos sam mortays.

Quæ in juvenibus delicta reputantur levia, sunt in senibus lethalia.

Mayor se mostra a mancha em pano de rica graã, doque em grosseyra laã.

Deformior apparet macula in coccino, quàm in crasso panno.

Entre as maldades a heregia mays facilmente se nam admite, doque se lance fora.

Inter scelera hæresis faciliùs excluditur, quàm expellitur.

Os vicios do genero humano parecem mayores quando se prohibem.

Vitia generis humani maiora omnia concipiuntur, dum vetantur.

Confessa errar quem faz cousas dignas de arrependimento

Erroris confessio est mutanda fecisse.

Huma maldade facilita, o caminho pera a outra.

Scelus

Scelus sceleri viam parat, & emollit.

Aquelle que nam tem vergonha do mundo como convem, tam pouco de Deos a tem.

Quem non pudet mundi ut decet, etiam Dei non pudet.

A emenda dos vicios nam está na mudança das terras, senam na mudança de ti mesmo.

Quid prodest mutare urbes, ut effugias vitia, quibus urgeris? non alibi sis oportet, sed alius.

FORTITVDO, ET *imbecillitas.*

139 Fortitudo & Imbecillitas.

VBI

DE AVDACIA, *& ignavia.*

MAys forte he quem perdoa aos sugeytos, do que quem sugeyta aos rebeldes.

Fortior est qui subjectis parcit, quàm qui rebelles subjugat.

A fortuna teme aos fortes, abate aos covardes.

Fortuna metuit fortes, deprimit ignavos.

A fraqueza he indigna do varàm, o qual do esforço tem seu nome.

Imbecillitas dedecet virum, qui à virtute suum nomen habet.

Mays forte he o que a si mesmo vence, doque o que rompe fortes muros.

Fortior est qui se ipsum vincit, quam qui fortissima rumpit mænia.

A necessidade faz tirar forças da fraqueza.

Necessitas cogit ex imbecillitate vires eruere.

He verdadeyramente Rey, quem vencendose a si mesmo com fortaleza, governa suas payxoẽs.

Est verè Rex, qui subigens semet ipsum fortitudine, temperat suos animi motus.

Aquelle

Aquelle he de verdade valeroso, que sendo vencedor, dâ de mam ao triumfo.

Ille est verè strenuus, qui cum evadit victor, repudiat triumphum.

O que huma vez com prudencia determinaste, levao por diante com fortaleza, e constancia.

Quod semel prudenter decrevisti, fortiter, & constanter urge.

Assim como a palmeyra com o pezo toma vigor, assim o forte com adversidade.

Sicut palma pondere viget, sic fortis adversitate.

Quem depoys de vencedor se mostra clemente pera com os vencidos, conserva a vitoria que alcançou.

Qui evadens victor se gerit clementem, erga victos, conservat victoriam, quam nactus est.

O temor faz, que ao fraco os pequenos anaõs pareçam grandes gigantes.

Metus ita turbat imbellem, ut ipsi exigui pygmai videantur proceri gigantes.

A lebre com o medo nam ve as redes.

Tremulus lepus, plagas non perspicit.

O medroso ate de sua propria sombra teme.

Meticulosus etiam umbram veretur suam.

Fazer mal ouzadamente, nam se chama valentiâ, mâs ousada villanîa.

Nocere audacter non vocatur strenuitas, sed audax vilitas.

Tem valor: porque os bens desta vida mays sabidos, sam os males bem soffridos.

Esto fortis, quia bona huius vita sublimiora, sunt mala fortiter tolerata.

Certo vencerà quem sabe de dous modos bem uzar; bem ordenar, e ouzar.

Certam comparabit victoriam qui probè noverit rectè ordinare, & audere.

Mays medo soe meter hum valente capitám, que quantos com elle estám.

Fortis dux unus maiorem solet hostibus terrorem incutere, quàm reliqui omnes milites.

O premio

O premio soe fazer entre militares gentes, de mil covarde valentes.

In republica militari præmium ignavos reddit fortes.

He muyto mays perigoso hum vil fogir apoucado, que o combater ouzado.

Maius imminet periculum ex fuga ignava, quàm ex audaci oppugnatione.

Os mays fortes baluartes com muros, e com canhoes, sam os fortes coraçoes.

Generosa pectora fortiora sunt munitissimis propugnaculis.

De dous vicios extremos a temeridade seriá melhor que a covardia.

E duobus damnatis extremis deterior est ignavia, quàm temeritas.

Com animo temerario muytas vezes venceràs: mas com covarde, jamays.

Animo præcipiti sæpe vinces, ignavo nunquam.

Quays direy sam inimigos os mayores da milicia? covardia, e preguiça.

Quos dicam majores militia hostes? Ignavia, & pigritia.

Os muy temerarios actos nunca devem ser louvados: masque sayam acertados.

Actus temerarij nunquam commendari debent, quanvis feliciter contingant.

Ser costumam fanfarroes contra fracos, furiosos: mas contra os fortes, medrosos.

Iactatores contra imbelles ferocissimi, contra fortes meticulosi esse solent.

O capitam nenhuma cousa mays deve temer que ser reputado por timido.

Belli dux nihil magis timere debet, quàm ne timere videatur.

Nem sempre obram forças: alguma vez se obra mays com ceder, e obedecer.

Non semper virium contentione res conficitur: est interdum ubi cedendo, atque obsecundando altiùs assurgatur.

As

As vezes mays de forças acrefcenta a ira, doque tirou a ferida.

Nonnunquam plus virium addit ira, quàm dempsit plaga.

No peyto nobre eftàm os generofos efpiritos dormindo: mas a neceffidade os efperta.

In nobili pectore generosi spiritus torpent magis, quàm non sint; injecta verò necessitate expergiscuntur.

Nem femper as forças do poder crefcem com a extenfiam.

Non semper intenditur potentia, dum extenditur.

PRUDENTIA, ET *Imprudentia.*

VBI

DE SCIENTIA, ET *Inscitia.*

COmparafe e prudencia ao fol, carbunculo, e ouro, os quays todos dam luz: porque affim como aluminando, o fol he Rey dos planetas, o carbunculo das pedras preciofas, e o ouro dos metays, affima prudencia he Rainha das virtudes morays, que com fua luz encaminha e governa.

Confertur prudentia soli, carbunculo, & auro, quæ omnia lucem emittunt: quia sicut illuminando sol est Rex planetarum, carbunculus gemmarum, & aurum metallorum, ita prudentia est Regina virtutum moralium, quas sua luce dirigit, & gubernat.

O que mays fabe, mays duvîda: o que menos fabe, mays appreffada, e confiadamente refolve o mays duvidofo.

Sapientior plus dubitat: ignorantior citiùs, & confidentiùs decidit quod magis ambiguum est.

Trata com prudentes, e efcufaràs efpòras pera a virtude.

Assuesce

Assuesce prudentibus, & non indigebis calcaribus ad virtutem.

O prudente obra no tempo opportuno: porque a occasiàm tem topete, e o mays da cabeça calvo.

Prudens ad operandum arripit opportunitatem: quia fronte capillata post est occasio calva.

Consìdèra tuas forças antes de acometer a empreza.

Expende vires prius quàm quidquam aggrediaris.

Quem ao diante nam olha, atraz torna.

Qui non prospicit, retrograditur.

A tardança he odiosa: mas da forças: porque quem tarda, arrecada.

Mora odio est, verùm dat vires: quia manens diu, vacuus non redit.

Hase de deliberar em muyto tempo o que huma sò vez se hà de determinar.

Deliberandum est diu quod statuendum est semel.

O que de vontade se offerece, agrada em dobro.

Sponte oblatum duplicitèr gratum.

Considàra o fim da vida: poys ninguem està seguro do que serà amenhaã.

Finem vitæ perpende: de crastino haud ullus securus.

He a ley do pobre nescio tudo crer muyto ligeyro: como nam seja conselho.

Stultus omnia credendo admittit, præter consilium.

Tem final muy infallivel de ter a cabeça lesa, quem os conselhos desprèza.

Certissimum insani capitis signum est, sana consilia despicere.

Nam chegues à consulta, antes de ser chamado.

Ad consilium nè accesseris, antequam voceris.

Ao mentiroso convem ser lembrado.

Oportet mendacem esse memorem.

Os cidadaõs sam pela politica, e nam pelas muralhas: como tambem ao philosopho nam faz a barba, senam a sabedoria.

Cives ob politiam, non propter mania: sicut barba non facit philosophum, sed sapientia.

Nam cures da vida alhea: de ti trata, poys te bastas assàz por materia.

Non cures de aliena vita: tibi vaca, satis tibi materia es.

He imprudencia querer ensinar aos mays sabios, buscar difficuldades no mays facil, trabalhar sem esperança de fruyto.

Imprudentia est velle erudire doctiores; quaerere in scyrpo nodos; laborare absque spe emolumenti.

Imprudente he quem por ambiçam procura a graça, do Principe: porque ninguem mays arriscado, que o que hè mays valido.

Imprudens est qui ambitiosè sollicitat gratiam Principis: nam propior est fulmini qui propior est Iovi.

Imprudente he quem trabalha debalde: imprudentissimo quem cria, e fomenta sua perdiçam.

Imprudens est qui in arena scribit: imprudentissimus qui viperam sinu fovet.

Avizado he quem guarda as regras de viver em paz, que sam, nam julgar cada hum quanto vê, nam dizer quanto sabe, nam fazer quanto pode.

Disertus est qui observat pacis leges, quae sunt, ne quis judicet quantum videt: ne dicat quantum scit: ne faciat, quantum potest.

Quem nam sabe dissimular as injurias ja passadas recebe outras dobradas.

Qui dissimulare nescit injurias sibi jam illatas, duplicatas accipit.

Gram cuydado se requere tenhamos pera viver: e mayor pera morrer.

Magna nobis sollicitudo postulatur de vita ducenda, & maior de morte obeunda.

Quem nam sabe fugir do mal que ja padeceo, tem mays de nescio, que de infeliz.

Qui vitare nescit malum quod semel perpessus est, plus habet stultitiae, quàm infelicitatis.

Quem nam sabe gozar do bem presente, temase do mal futuro.

Qui

Qui frui nescit bono præsenti, caveat malum futurum.

Pelo passado e presente se deve julgar o, por vir.

Ex transactis, & præsentibus sanum judicium fit de futuris.

Pelo governo da casa se conhece a prudencia, ou imprudencia do pay de familias.

Ex domestica administratione innotescit prudens, vel imprudens paterfamilias.

Muyto supre a falta de descriçam a liçâm de bons livros.

Defectus prudentiæ multùm probatorum authorum lectione reparatur.

Mays val ter muyto dinheyro neste sæculo presente, que ser sabio, e prudente.

Hoc præsenti sæculo pluris fit opulentia, quàm prudentia.

Menos vezes erraràs desprezando, do que abraçando o que desejas.

Minus errabis respuendo, quàm amplectendo quod appetis.

A experiencia do passado he a melhor doutrina pera o futuro.

Experientia præteriti est optimum documentum in posterum.

Alguns hâ tam imprudentes, que mays querem nam saber, que dos outros aprender.

Sunt aliqui adeo stulti, ut malint nescire, quàm ab aliis discere.

Dous olhos temos nos todos os humanos comummente: mas quatro quem he prudente.

Duos sibi mortales promiscuè vendicant oculos; sed quatuor qui prudens est.

Se recebes as tristezas que te viràm cada dia, nunca teràs alegria.

Si recipis, ac foves mœrorem te quotidie affecturum, carebis in perpetuum omni gaudio

Contra nescios posiados nam procures contender; que nam querem entender.

Cum ſtultis pertinacibus ne contendas, quia nolunt intelligere.

Neſcio eſperas colher fruyto daquillo que deſejares, ſem primeyro ſemeares.

Stultè preſtolaris optata rei fructum colligere, quin priùs ſemines.

Prudente ſeràs, ſe pera fazer bem teu negocio, nam te meteres nos alheos.

Prudenter ages, ſi ut tuum negotium rectè expedias, alienis te non immiſcueris.

A prudentia ſoe ter em a vitoria mays parte, que o braço forte de Marte.

Victoria potiùs comparatur prudentia, quàm robore.

Nam tenhas grande temor quando vires valentia, ſenam vires boa guia.

Fortis exercitus ſine prudenti duce timendus non eſt.

Pelo paſſado, e preſente veràs com juizo maduro preſente o que he futuro.

Maturo judicio intueberis futurum quaſi præſens ex tranſactis, & præſentibus.

Se te faltar a prudencia, por defeyto de natura, buſcaa por eſcritura.

Ingenij tarditatem librorum optimorum lectione reparare ſtude.

Nam deves de ter vergonha, de contino apprender: temna de nam ſaber.

Ne erubeſcas diſcere: erubeſce neſcire.

O neſcio coſtuma fazerſe mil vezes de rico, pobre; o ſabio, de plebeo, nobre.

Inſcitia divites fortunis ſpoliat: ſapientia plebeios nobilitat.

Converſar o varàm ſabio com outro que pouco ſabe, ſoe ſer tormento grave.

Tormenti acerbi genus eſt ſapientem cum ſtulto ſermonem inire.

Nam ſoe vir a ſciencia aos homens por natura, como lhevem a locura.

Non eſt hominibus ingenita ſcientia, ſicut inſcitia.

Nam

Nam deves de responder a ditos do ignorante, por nam serlhe semelhante.

Dictis stultorum non respondeas, ne illis assimileris.

De quanto menos avizo for o sandeu dotado, mays cuyda ser avizado.

Quo minori prudentia insanus praditus est, eò se disertiorem putat.

O Principe prudente tanto deve dar de favor a seus validos, que se possam jactar de ministros, nam de authores do governo.

Cordatus Princeps tantum gratia debet tribuere aulicis sibi arridentibus, ut illi se consiliorum ministros, non authores jactent.

Nam he imprudencia algumas vezez applicar remedios temerarios ao mal arrebatado.

In pracipiti malo termeraria interdum remedia non imperitè adhibentur.

O remedio nos mayores apertos, he o governo de hum prudente.

Turbatis maximè rebus prasentissimum remedium ab unius prudentis imperio peti solet.

TEMPERANTIA, *& intemperentia.* 141

Tem, erãtia, Intemperantia.

VBI

DE QVOCVNQVE *excessu.*

Debalde trabalha, quem amoesta entre as taças.

Frustra laborat qui hortatur inter pocula.

O desmandado no beber a si lance a culpa, e nam ao vinho. Intemperantes.

Temulentus sese, non merum increpet.

O varàm soe vencer aos tygres, eleoẽs: ao varàm suas payxoẽs.

Vir solet tygres, & leones domare: virum sua passiones superant.

O apparato mayor para ser venus servida, he a boca sem medida.

Nil maius veneri praestat obsequium quàm ingluvies, & bibacitas.

Mays val o poder comer hum anno pam, e raizes, que quatro diaz perdizes.

Pluris faciendum est posse diu moderatè edere, quàm ad breve tempus splendidè epulari.

O medico demasiadamente fallador he mays pezado a o enfermo, que a mesma doença.

Medicus imodice garrulus infirmo onerosior est, quàm morbus.

Adulteri. O adultero procùra seu torpe gosto, e nam a geraçam.

Adulter suam turpem voluptatem expetit, non prolem.

Condena o vicio, e destemperança: mas a ninguem lances em rosto sua desgraça.

Corripe vitium, & intemperiem: sed nemini suum infortunium exprobraveris.

A hydropesia, e gota sam filhas legitimas da glotonia, ou demasiado comer.

Ingluvies quantum malum. *Hydrops & podagra sunt filiae legitimae ingluviei.*

O jejum he escudo na tentaçàm, e tribulaçàm.

Iejunium in tentatione, & tribulatione clypeus.

A abundancia de manjares traz com sigo topes movimentos.

Eduliorum facunditas secum defert turpes motus.

O comilàm està perto da sepultura.

Gula quantum malū. *Heluo parùm distat à sepulchro.*

A gula lançou do paraiso os primeyros pays do genero humano.

Gula e paradiso expulit primos humani generis parentes.

Se nam te sabes medir, e a teu appetite segues, ati mesmo te persegues.

Si tuam mensuram ignoras, & tuam voluptatem sequeris, te hostiliter persequeris.

O homem

O homem nam vive pera comer, mas come pera viver.

Homo non vivit ad vescendum, sed vescitur ad vivendum.

Difficil cousa serà criar juizo discreto o estamago repleto.

Difficilis sanè res erit quòd stomachus repletus procreet judicium disertum.

Por muy mays graves julgamos as nossas mays leves penas, que as mays graves alheas.

Proprias unusquisque pœnas etiam levissimas, graviôres judicat alienis quantumvis gravissimis.

Façamos por ser senhores do tempo: entam o seremos quando formos senhores de nou mesmos vencendo nossas payxoës, ambiçam, luxuria, destemperança no comer, e beber, que vencem aos vencedores do mundo. Temporis dominus qui.

Id agamus ut nostrum omne tempus sit: tunc erit, quando nos nostri fuerimus: domando nostras passiones, ambitionem, luxuriam, ingluviem, quæ solent orbis victores vincere.

A intemperança faz que alguns confundem o dia com a noyte: nem abrem os olhos carregados com o demascàdo vinho do dia antecedente, antes de anoytecer.

Sunt qui officia noctis, lucisque pervertunt, nec ante diducunt oculos hesterna graves crapula, quàm appetere nox cœpit.

Os destemperados nam gozam da vida de dia, nem de noyte: porque de dia dormem, de noyte velam â luz das candeas. O quam perto estàm da morte osque sô vivem entre a luz das velas!

Intemperanter se gerentes nec per diem, nec per noctem vita fruuntur: nam per diem dormiunt, per noctem excubias agunt ad lucem funalium. O quàm proximi sunt funeri qui ad faces, ac cereos vivunt.

Comer, e coçar tudo està em começar: porque qualquer destas cousas muytas vezes sem vontade se começa, e sem vontade se acaba.

Edere, & scalpere sæpe initio, & fine difficilia sunt,

juxta illud, Incipis invitus, cessasque invitus ab esu.

Arriscada està a pudicitia â vista da fermosura.

Propè sese consequuntur, proponi formam, & exponi pudicitiam.

As cousas que excedem o modo tem mays de apparencia, que de uso.

Quæ modum excedunt, speciem potiùs, quàm usum habent.

IVSTITIA ET INIUSTITIA.

VBI

DE CLEMENTIA ET crudelitate.

142 Iustitia & iniustitia.

O Sembrante descobre ao culpado.

Vultus reum prodit.

Aprendey amo estados justiça, e a nam deprezar os santos.

Discite justitiam moniti, & non temnere divos.

Intentar o que prohibes, he manifesta semrazàm.

Attentare quod prohibes, manifestum nefas est.

O mal ganhado nam he de dura.

Facultates iniuste comparatæ haud sunt diuturnæ.

Quem a outro ciladas armou, nellas caio.

Qui alteri tetendit insidias, incidit in foveam, quam struxit.

Espèra de alguem o mal que a outro prepàras.

Ab aliquo expectes malum, quod alteri machinaris.

Se queres guardar iustiça, dâ a cada hum o seu: se equidade, cede ao mayor, perdoa ao menor.

Si vis iustitiam servare, vnicuique suum tribue: si æquitatem, cede maiori, parce minori.

Quem

Quem se conhece culpàdo, cuyda que tudo se diz por elle.

Conscius ipse sibi, de se putat omnia dici.

As caricias da má molher, sam mordedùras de aspide surda.

Subdola pellicis suavium, morsus aspidis surdæ.

Quem despreza o comer, e vive sem iustiça, he semelhante ao diabo.

Qui escam respuit, & vivit iniustè, similis diabolo est.

Na republica onde reynam castigoz egalardoẽs, reynam fortes coraçoẽs.

Respublica in qua regnant supplicia & præmia, regnant generosa pectora.

Fazer mal sem recebelo, he acto nam de varoẽs, mas de tygres e leoẽs.

Inferre malum innocuis, est actio non virorum, sed tygrium ac leonum sævitia est.

Nam he iusto dar os cargos, aos que melhor parecem: mas aos que mays merecem.

Iniquum est magistratus conferre plus conspicuis, & non plus benemeritis.

Nenhuma virtude nò passo he menos louvàda, que a que he mays timida.

Nulla virtus in aula minùs evehitur, quàm quæ maximè timetur.

Debalde espéras clemente ao que recebes armādo e irādo

Frustra speras clementem, quem armatum, iratumque excipis.

Mays facilmente se usa de clemencia com o povo, onde todos pecam, e ninguem he castigado.

Multitudini faciliùs condonatur: ubi omnes delinquunt, nemo plectitur.

Os casos repentinos e incertos costumam parecer mays atrôzes do que sam.

Subita quæque & incerta æstimari atrocia solent.

Muytas vezes os crueys fazendò mal, ensinam.

Docent plerunque qui crudeliter nocent.

Mays segùro he atar as mãos dòs que me querem

fazer mal,do que grangear seus animos, peraque me façam bem.

Tutius est vincire hostium manus ne nocere possint, quàm promereri animos, ut juvare velint.

Algumas vezes o Princepe iniusto encobre seus erros com o castigo dos ministros, noque duas vezes erra: peccando, e por seu peccado castigando outrem.

Interdum princeps errata sua, ministrorum pœna, si e re fuerit, tegit: bu interim errans, dum peccat ipse, & alios pro se punit.

Nas injurias dos grandes princepes nam se começa pera tornar atràs.

In magnorum principum injuriis non incipitur, ut desistatur.

Deos dà a mam à piedade doş humildes pera castigar a impiedàde dos soberbos.

Divina se dextera libens adjungit supplicum pietati, ubi superborum impietas vindicanda est.

Devemos de tal modo temer em Deos sua iustiça, como se nelle nam ouvesse misericordia: e de tal modo amar sua misericordia, como se nelle nam ouvesse iusticia.

Debemus ita timere in Deo suam iustitiam, ac si ille misericordia caruerit: & ita diligere suam misericordiam, ac si illi rigor & vis justitia abesset.

As dignidàdes hamse de dar aos homens, e nam os homens às dignidàdes: porque doutro modo huns merecerâm o que nam ham de ter, e outros teram o que nam merecem.

Dignitates conferri debent hominibus, & non homines dignitatibus: quia aliter quidam merebuntur quod non sunt habituri, & alij habebunt quod non merentur.

Perdoar a todos, e perdoar a nenhum, he igual tyrania e crueldàde.

Parcere omnibus, & parcere nulli, æquè tyrannicum & crudele est.

LIBERALITAS ET avaritia.

VBI

DE LARGITATE ET prodigalitate.

O Dar leva a cabeça de contino levantàda: o receber inclinada: donde mays feliz he quèm dà, doque quem recebe.

Dans perpetuò caput erectum gerit: recipiens, inclinatum.

Vnde beatius est dare, quàm accipere.

Muyto mays te valerà dar teus bens ao inimigo, que pedir os do amigo.

Longè plus sibi proderit tuas facultates inimico impendere, quàm quæ fuerint amici, flagitare.

Seràm merces e esmolas de princepes e senhores, as mays publicas melhõres.

Magnorum principum beneficia, & eleemosynæ eo erunt potiores, quò fuerint patentiores.

He força que sempre ande o liberal contente, eo mesquinho descontente.

Semper liberalem gaudere, & avarum tristari necesse est.

Do *nam* se tira mays fruyto com presteza despedido, que do *sim* tarde avido.

Præstat cito negare, quàm serò intempestivè concedere.

Mayor miseria padece avareza com riqueza, que com inopia largueza.

Maiorem calamitatem sustinet avaritia cum opulentia, quàm largitas cum inopia.

Muytos ganham ieiunando o reyno de Deos eterno: outros muytos o Inferno.

Multi à cibo sanctè abstinendo salutem comparant æternam

æternam: multi alij perperam ex avaritia jejunantes in Erebum detruduntur.

Porque quer o avarento ter crecido cabedal? pera crescer em o mal.

Ad quid appetit avarus crescere divitiis? Vt crescat flagitiis.

Ninguem pode viver com segurança sendo com demasia solicito de riquezas. Será sempre infeliz e coytado aindaque a todo mundo mande.

Nulli potest secura vita contingere, qui de re producenda nimis cogitat: miser semper erit, quamvis toti mundo imperet.

Tudo o que podia mover a avareza e cobiça do homem a natureza escondeo. Debayxo da terra poz o ouro, e pedras preciosas, peraque o homem as pizasse com os pès. Que he isto pelo qual somos calcados e opprimidos.

Nihil quod poterat excitare avaritiam & cupiditatem hominu natura posuit in aperto: sub terra posuit aurum, & lapillos, ab homine calcandos & premendos. Quid est hoc propter quod calcamur, & premimur.

Nam ha avareza sem pena, aindaque ella he das penas a mayor. O quanto tras de lagrimas, quanto de dores? Com gram tormento se ajunta o dinheyro, com igual se posse, com mayor se perde.

Nulla avaritia sine pœna est, quanvis ipsa sit pœnarum maxima. O quantum lacrymarum, quantum dolorum affert? Magno labore comparatur pecunia, æquali possidetur, maiori perditur.

Nam prometas facilmente: mas nam te seja pedido duas vezes o prometido.

De levi non promittas: at semel promissum bis exigi a te non permittas.

Ao pobre faltam muytas cousas: ao avarento todas.

Inopi multa desunt: avaro omnia.

Nunca faças esperar aquelle a quem dar quisères: que perderâs o que dères.

Si

Si moras traxeris in dando quod promisisti, perdes quidquid donaveris.

Cobiça, fome e pobreza muyto movem a torpeza.

Cupiditas, fames, & inopia valde suadent turpia.

Tiraràs o mesmo fruyto de pedir ao avarento, que de bràdar ao vento.

Emolumentum capies aquè ab avaro petens ac si ad ventum clames.

Nenhum orador com mays efficacia persuade e convence, que o proprio interesse.

Nullus oratos ad suadendum & convincendum fortior, quam propria utilitas.

Muytos sam liberays em offerecer ajuda e dinheyro aosque o nam ham de aceytar.

Plerique abundè offerunt operam, & pecuniam non accepturis.

Nam acontece pouca vezes que os princepes muyto temam aquelle no qual prodigamente amontoàram merces.

Non rarò fit, ut Principes eum, in quem sua congessère beneficia, pertimescant.

Devese medir o dom ou soccorro com a necessidàde, pera se evitar prodigalidade.

Adæquandum est necessitati subsidium, ne si superabundet, effundatur.

Nam ha mór senhor que quem dando muyto, com pouco se contenta:nam ha mór escràvo que quem appetece tudo, e nada lhe basta.

Dominus maximus dici potest ille qui largiens multum parvo contentus est: ille servus maximns cui omnia appetenti nihil sufficit.

Nem o averanto se farta de dinheyro: nem o varàm douto de saber cousas novas.

Nec avarus saturatur pecunia, nec vir doctus scientia rerum novarum.

O avarento a ninguem ja mays dà prazer, senam quando morre cedo, e de repente.

Auarus nulli vnquam parit lætitiam, nisi quando moritur citò ac subitò.

As riquezas nam dam saudę nem vida aos que as tem:

tem : e muytas vezes a tiram.

Divitiæ nec sanitatem, nec vitam conferunt possidentibus : & sæpe auferunt.

Com a liberalidade se encobrem as faltas que hum homem tem:e com a escaceza se descobrem, ainda as que nam tem.

Liberalitate teguntur defectus, quos quis habet : & avaritia deteguntur etiam defectus, quos non habet.

As virtùdes fizèram ricos aos sacedotes, quando eram pobres : e os vicios os ham de fazer pobres, se nam souberem ser ricos.

Virtutes locupletarunt sacerdotes, quando erant inopes : & vitia eosdem reddent inopes, si nescierint esse locupletes.

Vay tanto do liberal ao escasso, quanto do senhor ao escravo do dinheyro.

Tantum discriminis est inter liberalem & avarum, quantum inter dominum & servum pecuniæ.

Sò he louvavel a avareza do tempo.

Sola temporis avaritia honesta est.

---

144 *COMITAS ET incivilitas.*

VBI

DE AFFABILITATE & morositate.

O Fallar com cortezia, e o dar boa reposta, val muyto, e pouco custa.

Loqui comiter, & respondere suaviter, res est magni pretij, & exigui laboris.

Conforme a outro tratàres, como bem, ou mal ensinado, do outro seràs tratàdo.

Eandem urbanitatis, vel incivilitatis mensuram, quam alteri exhibueris, ab eo recipies.

Nunca

Nunca ja mays seras pelos outros offendido, se tu fores comedido.

A nullo unquam offenderis, si te omnibus semper comem & urbanum praestiteris.

Em o rosto de qualquer acharàs a relaçàm da boa, ou mà condiçàm.

Vultus cujusque internam sive facilem, sive difficilem narrat indolem.

A cortezia que queres que te façam os passantes, lhe procùra fazer dantes.

Ea qua salutari desideras à transeuntibus reverentia, eos praveni.

Por demays formou natùra o homem bem inclinàdo, se nam for bem ensinàdo.

Incassum natura finxit virum benè propensum, si ex defectu doctrinæ evadat incivilis.

Com o duro tratamento, se doma a besta dura, mas o homem com brandùra.

Ferocem belluam domat asperitas: virum lenitas.

Muytas vilezas comete em huma mesma vilèza, quem tem muyto de nobrèza.

Qui multiplici nobilitate fulget, si semel viliter agat, multipliciter incivilis manet.

Ninguem ha tam intractavel que alguma vez nam de geyto pera se poder tomar e ter.

Nemo adeo intractabilis est, cui suum denique manubrium non sit, quo capi ac teneri possit.

Perguntàdo o filosofo Arminio porque nam casava? Respondeo galante e cortezmente: porque se casar, ey de avorrecer a molher feya, gardar a fermosa, sofrer a rica, sustentar a pobre.

Rogatus Philosophus Arminius cur non nuberet? lepidè & comiter respondit: quia si nupsero, osurus sum deformem, servaturus pulchram, laturus divitem, aliturus pauperem.

O enfermo nam chama medico que com urbanidàde e elegancia falle senam que com acerto cure.

Non quærit æger medicum urbanum, & eloquentem, sed sanantem.

Nam trata bem de si quem sò trata de si, e nam dos outros:

outros: porque com rajàm os outros nam trataràm delle, e ficarà desemparàdo de todos.

Non utiliter sibi consulit, qui tantum sibi consulit, & non aliis: quia tunc nullus illi consulet, & manebit desertus ab omnibus.

No trato humano se devem misturar, e temperar solidàm e frequencia: aquella nos causarà saudades dos homens, esta de nôsmesmos: e serà huma remedio da outra.

In humano convictu miscenda & alternanda sunt solitudo & frequentia: illa nobis faciet hominum desiderium, hac nostri: & erit altera alterius remedium.

AMICITIA & odium.

VBI

145 *DE FAMILIARITATE cum bonis & malis.*

MAs que sejas entendido, peraque melhor entendas o conversa com quem aprendas.

Esto sis disertus ac peritus, ut peritior evadas, consuetudinem habe cum peritioribus.

Amizàdes viciosas nam soem ser duradeyras, mays que as flores nas eyras.

Prava amicitia diuturna esse nequeunt.

Pera quebrar amizàdes, a penas se acharia melhor meyo, que porfia.

Ad violandam amicitiam, nullum medium reperiri potest aptius, quàm litigium.

Falla bem do teu amigo, se elle for virtuoso: nem bem, nem mal do vicioso.

Loquere benè de tuo amico probo: nec benè nec malè de improbo.

Aquelle

Aquelle que os bons conselhos do amigo nam quizer,por amigo nam o quer.

Qui bonis amici consiliis non acquiescit, illius consilia & amicitiam simul repudiat.

Entre dous nescios seria amizàde mays permanente, que a do nescio e prudente.

Diuturnior ac firmior evadet amicitia inter duos stultos, quàm inter stultum & disertum.

O crysol da amizàde no provar sua firmeza, soe ser o da pobreza.

Strigilis qua probari solet amicitia firmitas, paupertas est.

O quantas vezes setrocam as boas inclinaçoẽs cõ as mans conversaçoens?

Heu quoties bona indoles prava familiaritate corrumpitur.

Hum amigo deve ser agòra mays estimàdo, que dèz em tempo passàdo

Amicus pluris fieri debet unus hoc præsenti tempore, quàm decem transacto.

Fortassis ex ipsorum penuria: quia omne rarum pretiosum.

Deyxar podes o amigo que ati nam foy leal: mas nam digas delle mal.

Amicum, quem fuisti expertus infidelem ita potes deserere, ut illi non detrahas.

Pera dar a teus amigos algumas vezes prazer, o teu deves de torcer.

Ut tui amici aliquando, te authore, gaudeant, ipsorum voluptati tuam debes attemperare.

Nam deves pelo amigo cometer algum peccàdo: poys Deos he o mays amàdo.

Amicorum gratia nullum scelus patrandum est: quoniam Dei amor cuicunque alteri præferri debet.

Como o vestido deve amizàde ser escolhida, cortàda pela medida.

Instar vestis corpori aptanda, amicum quære tibi æqualem.

Nunca digas ao amigo de veras, ou por prazer, de que se possa correr.

R *Amico*

Amico nec serio, nec joco dicas quod possit illi iniicere ruborem.

Nam deves a teus amigos dizer tuas fragilidàdes: porque acabam amizàdes.

Ne detegas amicis quidquid tuo dedecori verti potest: amicitia enim perpetua non sunt.

Se tiveres por amigos os de menor potentia, nam uzes de preminencia.

Erga minoris potentia amicos ne te exhibeas potentiorem.

O amor entre os amigos nam sofre superior, se he verdadeyro amor.

Verus amor superiorem nescit: quia pares invenit, aut facit.

Duas cousas hà que fazem amizades esquecer; e sam subir, ou descer.

Duo sunt qua amicitia memoriam abolent; nempe ascendere, vel descendere.

A melhor cousa que temos em nosoutros he amor: e às vezez a peyor.

In nobis amor res optima est: quandoque pessima.

O amor te dà licença pera ser de ti admitido: mas nam pera ser despedido.

Ab amore facultatem habes, ut illum excipias, non tamen ut expellas.

O amor como meyrinho prender te pode, e atar: mas nam te pode soltar.

Amor circuitoris instar te potest coniicere in vincula, hac tamen dissolvere non potest.

Aos olhos do amor, que tudo manda e menea, nam sa mostra cousa feya.

Oculis amoris cuncta jubentis & administrantis nihil fœdum obversatur.

O pelicano consente vivo seu sangue beber, por força do bem querer.

Pelicanus adhuc vivens, amore compulsus permittit suum potari sanguinem.

O primeyro tiro que faz contra nos outros Capido, he tirarnos o sentido.

Primus

Primus cupidinus jactus, quo nos appetit, est dementatio.

Que remedio pera amor, quando te causar tormento? Seram o esquecimento.

Quanam medela amoris torquentis? Est oblivio.

Antes que amor te vença, se queres o vencerás: mas despoys nam poderàs.

Nascentem in te cupidinem potes, si volueris, superare: secus, postquam adoleverit.

Ao principio amor entra com a falla branda: mas despoys tudo elle manda.

Principiò amor lenis & placidus ingreditur: sed postea rebus omnibus dominatur.

Quem mays ameùde trata com fogo, sol, e amôr, mays o queyma seu calôr.

Qui ad ignem, solem, & amorem plus accedit, plus crematur.

Logo falta o amigo, em faltando o dinheyro: e tambem o lisonjeyro.

Deficiente pecunia statum deficit amicus, & etiam adulator.

Ao amigo nam trates com palavras muy sevàras: nem tambem com lisongeyras.

Amicum nec duro, nec assentatorio sermone excipias.

He agradavel aos maos Princepes ter ministros, aos quays o povo avorreça.

Gratum est malis Principibus, domi esse, in quem odia ipsis debita exonerentur.

Nam podem ter bom sucesso os negocios que os homens entendem ham de ter por arbitro seu inimigo.

Nusquam felicem exitum habitura sunt negotia, quorum arbitrum homines animadvertunt esse illum quem oderunt.

Nenhum thesouro val tanto como hum bom amigo.

Nullus thesaurus pretio æquare potest bonum amicum.

CONCORDIA ET *diſſidium.*

VBI

DE INVIDIA, SEDITIONE, *& bello.*

Concordia. QVal ſerà o mayor bem tiram os Reys das guerras? lançalas de ſuas terras.

Quodnam eſt maius bonum quod Reges conſequuntur à bello? Eſt ipſum e ſuis ditionibus ablegare.

Diſsidium. O amigo que concorda no bem, e no mal com tigo, nam ſerà leal amigo.

Bellum. *Qui tibi aquè in bonis & pravis acquieſcit, amicus fidelis non eſt.*

Invidia. Favorece teus ſoldados: porque desfavorecidos; ſeràm mortos, ou vencidos.

Tuis fave militibus: quia ſine favore nunquam illis victoria, ſæpe mors obtinget.

A enveja ſempre foy a fonte mays principal de dizer dos outros mal.

Invidia fomes & origo detractionis ſemper fuit.

A enveja ſó tem olhos pera ver felicidades, e nam merecimentos.

Invidia ad felicitatem vnicè intenta, ad merita cæcutit.

Nunca ha mayor eſperança de paz, que quando ſe faz a guerra de propoſito.

Nunquam magis ſpes pacis affulget, quàm cum ſeriò bellum geritur.

Deveſe vitar mays o incendio da guerra civil naquelle lugar, onde eſtàm perto os que fomentem, e longe os que o apaguem.

Cavendum eo maximè in loco belli ciuilis incendium, vbi circa ſint, qui illud alant, procul qui extinguant.

O incendio da guerra civil nam ſe pode apagar ſem a deſtruiçam do vencedor.

Ciuile

Civile incendium extingui non poteſt ſine ruina victoris.

Raras vezes ſe retira o exercito ſem perigo.

Raro exercitus ſine aliquo diſcrimine revocatur.

Mais facilmente eſcàpa das cilàdas dos inimigos o que nam he envejàdo.

Facilius inſidiantium manus fugit quiſquis invidentium oculos non allexit.

As contendas entre grandes Princepes mays vezes ſe determinam por armas, que por razam,e juſtiça.

Contentiones inter magnos Principes ſapius dirimuntur armis, quàm ratione, & juſtitia.

A mageſtàde ſem forças, pouco ſegura eſtà da multidam furioſa e amotinàda.

Furentem apud multitudinem parum tuta eſt majeſtas ſine viribus.

A contumacia dos amotinadòres, que creſce com a prohibiçam, melhor ſe cura com diſſimulaçàm.

Seditioſorum contumaces animi, & plura ſi inhibeantur, arſuri: laxamento aliquo meliùs curantur.

Na guerra nam hà mayor força pera vencer, que a neceſſidàde da victoria.

In bello nullum eſt telum ad vincendum potentius, quàm neceſſitas vincendi.

O perigo comum he facil remedio pera a concordia.

Periculi ſocietas perquàm facilè homines jungit.

O dano das armas faz amigos os diſcordes.

Proniùs in gratiam redeunt perpeſſi armorum damna.

Nenhũma couſa he mays perjudicial ao reyno, que atreverſe o povo a motins declarâdos contra o princepe.

Nihil tam regno pernicioſum, quàm ſi populus addiſcat in Dominum palam obniti.

He grande firmeza do poder a confederaçàm e amizade dos Princepes vizinhos.

Ingens potentia firmamentum vicinorum Principum confaderatio & amicitia.

Mal ſe refream as maos dos ſoldados na batalha, quando a vitoria offerece preza,e vingança.

Ægrè continentur manus inter arma, dum victoria vindictam pariter ac prædam offert.

Nam se cre aver de acometer na guerra, senam o superior nas forças.

Non creditur aggressurus bello, nisi superior viribus.

He feyo nam advertir, que pelo modo que provocaste, seràs acometido.

Turpe est non animadvertere, eàdem te arte petendum, qua provocaveris.

A guerra por isso tambem he ira de Deos: porque nella de força ha de aver pecados.

Bellum hoc quoque nomine ira Dei est, quòd sæpe in eo necessitate peccatur.

Entam he offerecida a paz e concordia sem suspeyta de necessidade, quando o superior nas forças a offerece.

Tunc offertur absque necessitatis suspicione concordia, cum à superiore offertur.

Muyto emporta na guerra que execute o conselho, quem o deu.

Multum in bello refert, ut actor consilij sit, qui author fuerit.

As cousas mays unidas, se começàram a se apartar e cair muytas, todas caem.

Quæ conserta sunt, si distrahi cœpère, ac plura labi, labant omnia.

Algumas vezes, particularmente na guerra, vemos senhores das vidas alheyas os desprezadores da propria.

Non rarò videmus, præsertim in bello, dominos fieri vitæ alienæ, qui contempserunt propriam.

Nem sempre corpos grandes sam acomodados pera guerra: porque sam mays vagarosos a se mover, mays custosos a se sustentar, e mays patentes âs feridas.

Non semper vasta corpora sunt bello aptiora, utpote ebariùs alisolita, motu tardiora, & accipiendo vulneri latiùs porrecta.

Animos desavindos por causa de religiam, e reyno raramente

raramente podem concordar.

Dissociati animi contentione religionis, & regni raró coalescere inter se possunt.

Ao capitàm experimentado poderà sair o inimigo de repente, mas nam de improviso.

Veterano duci potest repentinus hostis, sed non improvisus occurrere.

Cada qual com mays valor defende o seu, do que acomete o alheyo.

Sua quisque varius defendit, quàm invadit aliena.

Nam acontecem mays mortes aos enfermos pela discordia dos medicos, que vitorias na guerra pela discordias dos capitães.

Non plura infirmis medicorum dissidio accidunt funera, quàm in bello victoria discordia ducum recensentur.

O capitam facilmente persuadirà aos solidâdos, quando estàm duvidosos e pendulos: perque todo o pendurado he facil de mover.

Dux facilè suadebit militibus, quando suspensi harent: nam quidquid pendet, versatile est.

Nam se ha de desprezar o inimigo por facil de vencer.

Nihil in hostibus vel semivivis tutò despicitur.

Nam he mayor a morte do coraçam ao homem, que a do general ao exercito.

Non magis cordi in homine, quàm Imperatori in exercitu mori datum est.

As invasoẽs repentinas sò no impeto tem à força, e sucesso.

Repentina irruptiones vim omnem in impetu habent: earumque si non figitur mucro, retunditur.

Da multidàm dos soldâdos os menos dam a vitoria: como da lança comprida sô hum palmo de ferro fere.

In multitudine bellatorum parci sunt qui bella conficiunt, uti in hasta quantumvis oblonga palmus ferrea cuspidis plagam facit.

Està meyo vencido o que se acomete meyo dormido.

Pro semivicto habetur quisquis semisopitus invaditur.

Pera conservaçàm de huma vitoria he necessaria outra.

Alia victoria ad tuendam victoriam opus est.

Aos vencidos he novo tormento a vista dos seus.

Victis nova clades est aspectus suorum, quasi exprobrantium.

Os vencidos raramente amam aos vencedores.

Victi rarò victores amant.

Os irmaôs venderam a Ioseph pelo nam adorarem: e despoys o adoraram pelo ten vendido. Assim os Iudeus por abaterem a Christo o crucificàram, e com a cruz o exaltàram.

Fratres vendiderunt Iosephum, ne illum adorarent: & postea adorarunt, quia vendiderant. Similiter Iudai affixerunt cruci Dominum, ut deprimerent: & cruci affigentes exaltarunt.

147.

VERITAS ET mendacium.

VBI

DE FIDELITATE, deceptione, & proditione.

Veritas & mendaciû. EM a mòr parte do mundo: nas cortes dos grandes Reys, a mentira dà as leys.

Toto pene terrarum orbe, in magnorum Regum palatiis mendacium leges condit.

Nam se acha ja negocio, lugar, villa, ou cidàde, onde se ache verdàde.

Hodie

Hodie jam mendacium ubique : veritas nulibi.

Cada qual pertende ja sejam seus feytos famòsos com louvores mentiròsos.

Vnusquisque jam enititur fallacibus encomiis sua gesta elevari.

Nam tenhas temor algum do fingido lisongeyro, se nam tivères dinheyro.

Ne dolosum adulatorem verearis si pecunia carueris.

Nam te fies facilmente do brando fallar mentiroso, que soe ser venenoso.

De facili non acquiescas blando ac doloso sermoni: quia veneno infectus est.

Devese tirar o erro e engano do povo em quanto elle o nam tragou e engulio.

Error extrahendus est à multitudinis animo, dum fraude leviter aspersus est, & vulgus nondum mendacium penitùs absorbuit.

Nenhuns sam mays faceys no prometer, e se obrigar, que os que sam mays mentirosos em cumprir.

Nulli faciliùs suam fidem obligant, quàm qui maxime violant.

Algumas vezes a mentira tem apparencias de verdàde.

Mendacium quandoque portione aliqua veri aspersum est.

A sagacidàde mentiròsa por derradeyro se mata a si mesma, bebendo parte do seu veneno.

Mendax calliditas ad extremum se ipsam perditum it, dum magnam veneni sui partem bibit.

He muy ordinario enganarense os homens, cuydando ser sobre as forças humanas o que elles nam podem alcançar.

Familiare est hominibus supra vires humanas credere, quid supra captum illorum est.

Nam he seguro admitir com demasiada confiança o inimigo envelhecido no odio, por estar reconciliado com

com o novo beneficio.

Tutum non est ingenia odiis enutrita, novo reconciliatæ beneficio, velut delinitam lactu haustu viperam in sinum admittere.

As partes do leal ministro do Principe sam, tomar sobre si todas as queyxas e odios: defender o Principe dos envejosos, e attribuirlhe todas as merces que os vassallos recebem.

Fidelis ministri partes sunt, si quæ ex animadversionibus ac repulsis timentur odia, in se transferre, obiectuque sui Principem tegere ab invidia: illique beneficientiæ materiam, illi gratias seponere.

Quem teme traidores, sô com armas deve lançar mam da occasiàm que se lhe offerece.

In capillatam fronte occasionem non iniicienda manus nisi armata: ne forte venenatis morsibus anguinei capillamenti, quale gestant proditores, improvidè capiaris.

Sempre he pequena a cautela que se tem entre suspeytos e suspeytosos de fidelidàde.

Nunquam satis cavetur inter suspectos & suspectantes de fidelitate.

Ao traidor que huma vez desemparou os seus, sam necessarios muytos argumentos pera se mostrar perseverante em sua deslealdàde.

Quisquis a suis transfugit, novis semper argumentis peracti semel sceleris opus habet, quò se constanter improbum persuadeat.

Enganan se os que com louvores falsos procùram engrandecer os santos. A piedade nam necessitada mentira pera seu abono.

Decipiuntur qui sanctos falsis laudibus conantur evehere. Pietas, ut reputetur honore digna, non eget mendacio.

Peyor, e mays periudicial he am os grandes Princepes a facilidàde pera ser enganados, do que em as outras pessoas a facilidàde pera enganar.

Pejus & perniciosius est in magnis Principibus facilitas ut decipiantur, quàm in aliis personis facilitas ut decipiant.

Vay muyto, entre Astronomos e Astrologos: porque quanto

quanto os Aſtronomos medem de eſtrellas, tanto os Aſtrologos mentem acerca dellas.

Multum refert inter Aſtronomos & Aſtrologos: quia quantum ſtellarum Aſtronomi metiuntur, tantum Aſtrologi mentiuntur.

Afonſo Rey de Aragam, a hum que lhe perguntou, quays eram os melhores conſelheyros? Reſpondeo, que os mortos, moſtrando com a mam os livros: perque eſtes ſem receyo de payxam e engâno nos enſinam fielmente o que deſejamos ſaber.

Alphonſus Rex Aragoniæ cuidam roganti, quinam forent optimi conſiliarij? Reſpondit eſſe mortuos, indigitans libros: hi enim abſque metu paſſionis & fraudis nos fideliter docent quod ſcire cupimus.

O Rey que de ninguem ſe fia, val pouco: e o que ſe fia de todos, val muyto menos.

Rex qui nulli fidit, parum fit: & qui fidit omnibus, fit minoris.

Vay tanto da verdàde à mentira, quanto vay da luz às trevas: de Deos ao Diabo; por que ſe Deos he a meſma luz e a meſma verdàde, o Diabo he trevas, e he menora: e quando menos, Princepe das trevas, e pay da mentira

Tantum diſſidet veritas a mendacio, quantum lux a tenebris, Deus a Diabolo: nam ſi Deus eſt ipſamet lux, & ipſamet veritas, Diabolus eſt caligo, & eſt mendacium: vel ſaltem Princeps tenebrarum, & pater mendacij.

GRATITVDO ET ingratitudo.

VBI

DE BENEFICIIS, & iniuriis.

TOdas as maldàdes juntas veràs, mas virtùde nam, onde ouver ingratidàm.

Vbi

Vbi viget ingratitudo, omnium scelerum cumulus est, virtus nulla.

Alguns usam dos beneficios, como de flores, os quays tanto duram agradaveys, quanto frescos.

Beneficiis aliqui utuntur, sicut floribus, tandiù gratis, quandiu recentibus.

Alguns mays se levam de hum sò beneficio que recebem, doque recebendo muytos.

Animi aliquorum arctiùs teneutur beneficio vel uno accipiendo, quàm acceptu multu.

Alguns ha que quando recebèram muyto, tem por injuria poder receber mays.

Sunt qui cum multum acceperint, injuria loco ducunt plura adhuc accipere potuisse.

Tudo o que se dà a quem o nam deseja, perde o nome de beneficio.

Quidquid infra votum venit, beneficij nomen amittit.

O beneficio que se faz ao comum, he recebido por tal de nenhum: porque mays facilmente se leva do beneficio cada hum per si, que a multidàm.

Sparsa in commune gratia ab omnibus accipitur, redditur à nemine: nam faciliùs beneficio capiuntur singuli, quàm multitudo.

Nam he seguro offender aqueles que nam podes de todo acabar.

Tutum nen est eos ladere, quos perdere non possis.

Sam semelhantes os ingratos âs viboras, e aos rayos: porque assim como a vibora nascendo mata sua mãy, rasgondolhe as entranhas, eo rayo desfaz a nuvem que a gerou, do mesmo modo dando mal por bem, pagam os ingatos a seus bemfeytores.

Ingrati assimilantur viperis & fulminibus: nam sicut vipera matris à qua nascitur, rumpit viscera: & fulmen ipsis, quibus conceptum est, nubibus haud parcit, sic ingrati malum pro accepto beneficio reponunt.

Erra quem cuyda lhe ha de ser agardecido aquelle, a quem fez o beneficio tarde: do mesmo modo com que se faz o beneficio, se lhe corresponde.

Erras,

Errat, si quis sperat responsurum sibi, quem dilatione lassavit, expectatione torsit. Eodem modo beneficium debetur, quo datur.

Na graça que se nos faz, o que mays se estima he a vontàde: quem muyto tarde a fez, podendo cedo, por muyto tempo nam quiz.

In omni officio, quod plus æstimatur est voluntas: qui tardè fecit, diu noluit.

Façamos beneficios, sem dar ao ganho. Merece ser enganàdo aquelle que quando dà tem o olho no receber.

Demus beneficia, non fæneremus. Dignus est decipi, qui de recipiendo cogitavit, cum dedit.

He de bom e grande animo no liberal nam seguir o fruyto dos beneficios, mas a elles: e a pos os maos, buscar o bem. Que grandeza de animo esa fazer beneficios, se ninguem fosse ingrato?

Hoc & magni animi & boni proprium est, non fructum beneficiorum sequi, sed ipsa: & post malos quoque bonum quærere. Quid magnifici esset multu prodesse, si nemo deciperet?

Gram cousa he ter modo peraque cada hum seja tam magnifico, e agradaver aos benemeritos, que contendam os animos dos que obrigam, e sam obrigados de modo, que os que dam, se esqueçam, e os que recebem, se lembrem.

Multum est, si unusquisque ita beneficus & gratus erga benemerentes fiat, atque obligantium, obligatorumque animi ita certent, ut qui præstiterint, obliviscantur, & pertinax sit memoria debentium.

Muyta differença ha entre a materia do beneficio, e o beneficio: nem o ouro, nem a prata, nem qualquez outra cousa que recebemos he beneficio: sò he beneficio a vontàde com que se dà.

Multum interest inter materiam beneficij & beneficium: nec aurum, nec argentum, nec quicquam eorum quæ accepimus, beneficium est, sed sola tribuentis voluntas.

Que cousa he beneficio? he humà benevola acçám que dà e recebe gosto dando, prompta sempre

pre e voluntaria ao que faz.

Quid est beneficium? Benevola actio tribuens gaudium, capiensque tribuendo: in id quod facit, prono, & sponte sua parata.

Quem me deu com ma vontáde, ou com ambiçàm & vaidàde, per muyto que desse, a mim nada deu.

Qui invitus mihi, vel ambitiosus dedit ex superbia, ambitioni & superbia dedit, non mihi.

Quem a ingràtos faz bem, fomenta nelles o mal que tem.

Qui servit ingratis, fovet illorum nefas.

Assim como o ingràto sò pela ingratidàm perde o beneficio possàdo, assim o agardecido sò pelo agardecimento requere e alcança o futuro.

Sicut ingratus solo vitio ingrati animi perdit collatum sibi beneficium, ita qui gratus est, sola grati animi significatione exigit, & obtinet aliud beneficium in posterum.

FORTVNA ET INfortunium:

VBI

Fortuna. Infortunium.

DE PROSPERITATE & adversitate.

Prosperitas. Adversitas.

MVytas cousas começamos com prudencia muy madùra: porem faltalhe a ventùra.

Plerumque rebus, quas maturo consilio auspicamur, deest felicitas.

Serà quem nam sabe fugir do mal por elle passàdo, mays nescio que desgraçàdo.

Qui vitare nescit malum, quod semel perpessus est, plus habet inscitia, quam infelicitatis.

A dita leva com sigo o varàm de animo forte, o covarde a mà sorte.

Audaces

Audaces fortuna juvat, timidosque repellit.

Poys persegue a fortùna aos que sente medrôsos: sejam todos animôsos.

Audeant omnes: siquidem fortuna meticulosos insequitur.

Fortùna que soe ser dos màys ouzàdos medrôsa. contra os medrôsos ouza.

Solet fortuna metuere audaces: & contra meticulosos audere.

Consolate quando fores por desgraças mal tratádo, com outro mays desgraçàdo.

Si te jactaverit infelicitas, solatium pete ab infeliciore.

Quem temerario pertende a lugar altro sobir, forçàdo serà cair.

Qui temerè alta conscendit, lapsu pracipiti certò ruet.

Aonde falta saber, parece contra natùra, que nam falte a ventùra.

Naturali rerum ordini videtur repugnare quòd cum inscitia detur prosperitas.

O nome que tem fortuna en o mundo tam usàdo, de forte foy derivàdo.

Nomen fortunæ in orbe celebratissimum, à forti derivatum est.

Nam consintas irse o bem: porque he cousa natural, detràs do bem, vir o mal.

Ne permittas abire bonum: frequens enim est, quòd malum & bonum vices alternent.

Nam sinto mayor desdita, que por via de maldàde, ditosa felicidade.

Nulla (ut arbitror) infelicior felicitas, quàm quæ ex iniquitate accidit.

Nenhum bem contes por teu, de quantos ventùra tener, senam sô o benfazer.

Nullum ex bonis, quæ tibi fortuna obtulit, tuum reputes, nisi solum benefacere.

A firme ley da fortùna que segue por natureza, he nunca guardar firmeza.

Lex fortunæ ingenita ac stabilis, nullam servare stabilitatem.

Mays

Mays firme foy de contino, e muyto mays rempo dura a desdita que a ventùra.

Firmior ac stabilior semper fuit sinistra, quàm dextra fortuna.

Nunca a fortuna olha, segundo a mim me parece, quem mays ou menos merece.

Nunquam fortuna (ut arbitror) ad merita, vel demerita attendit.

Aos golpes da fortùna menos sam os altos muros, que os mays bayxos, seguros.

Potiùs alta quàm depressa suis ictibus petit fortuna.

Os bons olhos da prudencia, o valor e braço forte produzem a boa sorte.

Prudentia videns perspicaciter, & dextera operans fortiter dexteram fortunam producunt.

Alguma vez da fortuna poderàs aproveytarte: porem contino da arte.

Aliquando tibi fortuna, perpetuò tamen ars proderit.

Se tu puzères a arte com diligencia madùra, darà favor a fortùna.

Maturo consilio tibi diligenter operanti fortuna adspirabit.

Procùra de ser ditoso: que se fores desgraçàdo, nam teràm de ti cuydàdo.

Cura de obtinenda felicitate: quia de infelicibus nulla cura habetur.

Se foltùna te faltar, nam cuydes que te persegue: poys sua ley direyta segue.

Si te deserat fortuna, ne putes tibi esse iniquam, sed sua legis observantem.

A fortuna soe ser como a mosca ao doente, contra os fracos valente.

Fortuna instar musca agrotum aggredientis contra imbelles fortis esse solet.

Muy depressa vem a morte huscar ao prosperàdo: muy tarde ao desgraçado.

Mors felicem aggreditur citato gradu: infelicem lento.

Tornaremse os altos bayxos, por vigor da dura sorte, he dor igual ao da morte.

Lethalis prope dolor est, quòd fortis duræ vi, generosi magnates in viles & abjectos vertantur.

Porque aos bons encontra a mà fortùna? Nenhum mal pode vir ao bom varàm: as adversidàdes tem por exercicio da virtùde, a qual sem adversàrio enfraquece.

Quare probos iniqua fortuna persequitur? Viro bono nihil mali accidere potest: omnia adversa exercitationes putat: virtus sine adversario languescit.

A dura na felicidàde dos palacianos pera com o Princepe, quanto os faz mays seguros da privança, tanto menos sofredores da injuria.

Aulicorum animos longa apud Principem felicitas quantum securos gratiæ, tantum intolerantes injuriæ facit.

A pojança & poder no passo he de pouca dura.

Felicitas vel potentia in aula raro consenescit.

A multidàm dos sequazes concorre aos poderõsos, como a lago que esgotam, e perturbam.

Affectantium turba ad potentes concurrit, sicut ad lacum solet, quem exhauriunt, & turbant.

A natureza facilmente torna ao seu estado, se a prosperidàde que a fazia inchar, desincha.

Natura facile redit ad statum, staturamque suam, si quâ illam inflabat, prosperitas detumescat.

O sentimento da adversidàde a quem foy muyto feliz, he durissimo.

Adversarum rerum sensus felicissimo cuique acerrimus est.

Com a prosperidàde cresce muyto a ouzadia.

Felicitate gliscit temeritas.

Os que com prosperidàde sam validos dos Princepes, devem com igual certeza esperar o fim da valia, e o da vida.

Qui gratia apud Principes valent, tam certò expectare debent finem gratiæ, quam vitæ.

O prospero estàdo de huma republica, com nenhuma cousa mays se perde, que com a frequente mudança das leys.

Prosper alicuius reipublicæ status nulla alia magis re labefactatur, quam crebra legum mutatione.

He cousa muyto difficultòsa permanecer em lugar escorregadio, quando muytos empuxam.

Difficile admodum est in lubrico diu stare, quando plures impellunt.

Mays facil he prever, doque evitar os males que a cada hum estam por vir.

Quæ mala unumquemque manent, præsentire quam vitare facilius est.

As desgraças nam andam sòs.

Solitaria non incedunt infortunia.

A fortuna sò em sua variedàde constante muytas vezes costuma zombar, rindose ao principio pera aquelles, dos quays no cabo se fica rindo.

Fortuna constans in sola varietate, sæpe solet ludere, initio arridens illis, quos ad finem deridet.

Na republica ha nobres por geraçàm, nobres por cargos, e nobres por letras: aos nobres por geraçàm fez Deos, aos nobres por cargos fizeram os homens, aos nobres por letras fizeramse a si mesmos.

Sunt in republica nobiles nativitate, nobiles dignitatibus, nobiles literis: nativitate nobiles fecit Deus, dignitatibus nobiles fecerunt homines, literis nobiles fecerunt se ipsos.

LOQVELA ET SIlentium.

VBI

DE SECRETO, ET detractione.

Loquela Silentium.

POucas vezes por callar te veràs arrependìdo: muytas por fallar, corrìdo.

Rarò te pigebit taciturnitatis: sæpe loquacitatis.

O homem

O homem muy fallador, se for douto, e avisàdo, nam serà por tal julgàdo.

Vir loquax, etiam si doctus & disertus sit, nunquam talis reputabitur. Secretum.

Nem todos no fallar grosseyros costumam ser imprudentes: nem sabios, os eloquentes.

Non omnes impoliti sermonis imprudentes esse solent: nec sapientes, omnes qui polito vigent eloquio.

Em todos parece mal usar de palavras vans, e peyor em barbas cans.

Vanum eloquium omnes dedecet, sed præcipuè seniores.

Nam trates de te fingir: que diante dos prudentes teus segredos sam patentes.

Ne te alium simules: quia tua coram prudentibus secreta patent.

Quem ao juizo nam der lugar de bem perceber, nam pode bem responder.

Qui iudicio percipiendi spatium non concesserit, maturum responsum dare non potest.

Nam falles com ironia a orelhas muy grosseyras, que o tomaràm de veras.

Ironicè ne loquaris crassis auribus: quia seriò excipient.

Cuyda bem quando fallares: que por fallar elegancias, nam as chamem ignorancias.

Diu perpende quæ dicturus es; ne dum putas dictum eleganter: alij vocent dictum ignoranter.

Os defeytos dos Principes nam estam em segredo.

Nulla larva totum Principem tegit: & soles isti cum deficiunt, tunc maximè spectatores habent.

Procùra que sempre tenhas o ouvido transcendente, mas a lingua negligente.

Enitere ut semper velox sis ad audiendum: sed ad loquendum tardus.

Nam cuydes que folgam todos, o que dizes, perceber: como tu de o dizer.

Ne credas oblectari omnes quando te loquentem audiunt, sicut tu quando loqueris.

Se o muy duvidoso dizes diante dos muy prudentes, callando dizem que mentes.

Si res valde dubias refers coram prudentibus, ipsi tacendo te arguunt mendacij.

Nam digas a outro mal, de que se possa sentir, se nam queres mal ouvir.

Ne dicas alteri malum, de quo possit capere dolorem, si tua mala ab illo nolis audire.

No muyto fallar ha muyto errar: o que mays deves fugir he a multidam: se com ella muyto conversares, seràs avido por pessimo.

In multiloquio non deest stultitia. Cura potissimum vitare turbam: argumentum pessimi turba est.

Detractio. Como quer que tu viveres, em quanto a vida te dùre, averà quem de ti murmùre.

Quomodocunque vixeris, quandiu vita steterit, detractor aderit.

Se tu dizes mal de outro, e de ti hum detractór: qual dos dous he o peyor?

Si tu detrahis alteri, & alter tibi: quis e duobus peior est?

Todos os conselhos, particularmente da guerra, em tanto estam seguros, em quanto encubertos.

Consilia omnia, & præcipuè belli, tandiu tuta, quandiu tecta.

Os conselhos do inimigo mays fechados, sò os abre o interesse.

Hostium consilia, nisi aurea clave, non reserantur.

Muyto defendem segredo, e trevas: & com estas ate os nùs sam cubertos.

Secretum & caligo valde protegunt: & quidem tenebris etiam nudi teguntur.

A pratica artificiosa e vam move aos ignorantes, e enfàda aos discretos.

Loquela concinna & vana movet indoctos, & molestat disertos.

LÆTITIA.

LÆTITIA, TRISTITIA, *& timor.* 151

VBI

DE VOLVPTATE, DOLORE, *& audacia.*

SE recebes as tristezas que te viràm cada dia, nunca teràs alegria. Lætitia.

Omni in perpetuum carebis lætitia, si quotidianas mœroris causas aucuparis. Tristitia.

Facil he de aconselhar aos que vivem sem prazer: mas difficil de fazer. Timor.

Facile est dare consilium mœrentibus: sed his difficile non mœrere.

Os males que sam forçàdos, nam se tiram com temores: antes se fazem mayores,

Mala necessaria timore non minuuntur: imò augentur.

Temer o homem os males que se nam podem vitar, he duas vezes penar.

Timere malum ineluctabile, est duplicato malo torqueri.

Viver sempre com temor dos males què estam por vir, he sempre a morte sentir.

Vivere semper timore malorum impendentium est perpetuus mortis sensus.

A dor grande dura pouco: porque se muyto durar, nam dura quem a passar. Dolor.

Vehemens dolor parum durat: quia durare cum diuturno nemo potest.

A mayor calamidàde da humana naturèza he continua tristèza. Tristitia.

Perpetuus mœror summa humanæ naturæ calamitas est.

A penas ha mal que seja pera nossa naturèza, mays penoso que tristèza.

Tristitia.

Vix dabitur malum humana natura acerbius, quam tristitia.

Animate que procede dùm inverno trabalhoso hum veràm muy deleytoso.

Animos cape: nam a sæva hyeme ver oritur delectabile.

Em os estàdos mayores, e mays crescida riqueza, se acha tambem tristèza.

Mæror in summis honoribus, ac divitiis etiam locum habet.

Nam deves entriste certe do que a teu desejo nàm vem: poys nem sempre te convem.

Ne tristeris, cum tuis optatis deest eventus: non enim quidquid desideras, tibi expedit.

Tristezas, calmas e ceas tem as sepultùras cheas.

Mærores, calores, & cœnæ tumulos passim complent.

Audacia. Timor.

Ao mays vil e bayxo cresce a ousadia, se entende que o temem.

Vilissimo cuique crescit audacia, si se timeri sentiat.

O temor he a guarda das leys.

Metus est lictor legum.

Ao medroso nem as mays fortes muralhas assegùram.

Timori nulla munimenta sunt satis.

O medo do coraçàm, apparece nos olhos.

Facilè trepidant oculi, non stantibus animis.

Os perigos frequentes lançam fora o medo.

Crebra inter pericula metus periclitandi exuitur.

Algumas vezes hè melhor ignorar o perigo, que se nàm venceria sabendose.

Iuvit interdum ignorare pericula, quæ non superaret, si quis nosset.

Facilmente caem em poder alheyo òs que por medo, saem do seu.

Facilè veniunt in potestatem alienam, qui præ timore exière de sua.

Todo o que teme se confessa menor.

Minorem

Minorem se fatetur quisque timet.

Mays deves temer a hum que offendeste, que esperar de muytos, aos quays serviste.

Plus timendum ab vno, quem læseris, quam sperandum a multis, quorum commodo inseruieris.

Ao medroso tudo quanto ve, sam carrancas.

Metu anxiis omnia in portenta vertuntur.

Nenhuma cousa mays se teme, que aquillo que primeyro se começou a temer.

Nihil æquè ex omnibus timetur atque illud quod primum omnium timeri captum est.

APPENDIX 152

AD ACROAMATA:

V B I

SENTENTIÆ LVSITANÆ exponuntur ludo æquiuoco Latinarum dictionum.

D E V S

Deus.

EM vam trabalha o que cultiva a terra, e nam reverencea a Deos.

Frustra laborat qui terram colit, & Deum non colit.

Em vam disputa sutilmente de cousas especulativas aquelle, aquem Deos argùe de ciencia inchàda.

Frustra de speculativis subtiliter arguit, quem Deus de scientia inflante arguit.

Olha sempre à Deos presente, pera que no juizo final te aparte dos condenados.

Semper Deum præsentem cernas, ut te in extremo judicio à reprobis cernat.

Peraque a obra seja boa, he necessario participe do summo bem.

Vt opus sit bonum, opus est ut a summo bono participet.

Ninguem pode appellar do juiza que chamamos supremo.

A judice, quem summum appellamus, nemo appellare potest.

Sabe a nescio quem nam tem sabor d'aquelle sal, que sabe tudo, com o qual verdadeyramente sayba.

Stultum sapit, qui sal non sapit, quod omnia sapit, quo verè sapiat.

Charitas.

Charitas.

Mays illustre he a vniam que nasce da caridade, que a perola, cujo preço nasce da caristia.

Vnio.

Illustrior est vnio quæ nascitur ex charitate, quam vnio, cuius pretium oritur ex caritate.

Como o sequioso lança mam da aza do vaso, assim a caridade da occasiam de bem fazer.

Vt ansam poculi sitiens ita ansam benefaciendi charitas arripit.

A ninguem offendas quando podes: e acharàs a joya da paz.

Neminem offendas, cum possis: & gemmam pacis offendes.

O hospede rico receba o hospede pobre, como a Christo.

Hospes dives hospitem pauperem Christum excipiat.

Mays val dar o dom, que recebelo.

Munus præstare, quam accipere præstat.

Quem a seu proximo provoca com affrontas, anulla a ley da caridade.

Qui proximum opprobriis irritat, legem charitatis irritat.

Assim

Assim como as lanças de arremesso penetram os corpos, assim as dadivas dos Reys penetram os coraçoẽs.

Vt missilia jaculatorum corpora, ita missilia Regum corda penetrant.

Cumpre perdoar aos adversarios, e riscar a memoria das tavoas de lembrança.

Expedit injuriam condonare adversariis, & eorum memoriam ex adversariis delere.

Nam cayà a se por o sol do dia sobre a ira: porque o sol de justiça nam mate o iràdo.

Non occidat sol diei super iram: ne sol justitiæ occidat iratum.

O que esperta a ira saya da memoria; peraque nam corte a amizàdo.

Quod iram excitat, e memoria excidat: ne amicitiam excidat.

Iustitia & iniustitia. 153

Pera acquirir riquezas justamente, todos tem licença. Iustitia, injustitia.

Ad facultates justè comparandas, omnibus concessa est facultas.

Colherà espinhas de maldiçám, quem injustamente reprehende os innocentes.

Spinas maledictionis carpet, qui innocuos iniquè carpit.

Se ao Anjo que primeyro caio, tam sevèramente castigou a justica divina, quem nam temerà.

Si Angelum qui primò cecidit, tam severè cecidit justitia divina, quis non timebit.

Iusto he que o legislador castigue ao que por sua culpa non advirte na ley.

In eum qui legem suæ culpa non animadvertit, æquum est ut legislator animadvertat.

Quem gosta da doçùra da penitencia, faz sacrificio por seus pecàdos.

Qui pœnitentiæ dulcedinem libat, sacrificium pro peccatis libat.

Por pecados cometidos se hà de offerecer sacrificio, pera alcançar perdàm.

Pro piaculis commissis piaculum propitiatorium offerendum est.

Em qualquer regiàm do mundo as chagas do Crucificàdo desfazem as redes do demonio.

In quavis plaga mundi, plaga Crucifixi plagas Diaboli dissolvunt.

Como cantarà louvores a Deos, quem pecando faz concerto de amizade com o Inferno?

Quomodo panget laudes Deo, qui peccando pangit fœdus cum Erebo?

Quem nam faz caso do mal da culpa, he justo que pague a divida da pena.

Qui nihili pendit malum culpæ, æquum est ut pendat debitum pœnæ.

Como o caldo dà gosto ao paladar, assim o direyto agràda ao justo.

Sicut jus palato, sic jus justo arridet.

Quem tras o final da celestial milicia, abstenhase do jogo dos soldados.

Qui cælestis militiæ tesseram gerit a ludo tesserarum sese cohibeat.

Doudice he ter hum mays cuydàdo de alugar as casas a outros, que da sepultùra emque ha de ser enterràdo.

Insania est magis curare domos locandas aliis, quàm sepulchrum, in quo locandus est ipse.

Pouco emporta ser conduzido à vinha com os primeyros, e ào fim ser despedido com os derradeyros

Parum conducit inter primos ad vineam conduci, & cum novissimis in fine excludi.

CONSTANTIA ET *inconstantia.*

153 V B I

DE MISERIA, MORBO, *& morte.*

NAm ames as cousas momentàneas: porque nam pereças pera sempre.

Momentanea

Momentanea ne depereas, ne in aeternum depereas.

Oinficionàdo com a peste da enveja, deyxa toda a obra de caridàde nam acabàda. Constantia.

Invidia tabe infectus omne opus charitatis infectum relinquit. Inconstantia.

Pouco val estar valente, e ignorar a morte que està chegàda.

Parum valet benè valere, & mortē instantem ignorare.

Pera que morràs bem, he necessario cumprir com as obrigaçoes da vida.

Vt benè obeas, munus vitæ benè obire necesse est.

Que aproveyta a bolsa ao avarento estando deytàdo no leyto?

Quid prodest loculus avaro in loculo jacenti?

Como a pedrinha do caminho lastìma o pè, assim o escrupulo da consciencia o animo.

Vt scrupulus viæ pedem, sic scrupulus conscientiæ animum vexat.

Como a cal do alvaner debayxo do pè, assim a gloria do mundo com o pezo da humildàde se abayxa.

Vt calx cæmentarij sub calce pedis, sic gloria mundi pondere humilitatis deprimitur.

O constante sabio nam estima mays a galheta de ouro, que a ampolla de agua.

Verus & constans sapiens non pluris facit bullam auri, quam bullam aquæ.

Nam querer fazer bem, e dilatàlo, pouco differem.

Benefacere nolle, & differre, parum differunt.

Do homem de bem importa pouco o que falla o povo.

De viro probo parum refert quod vulgus refert.

Como as folhas do alemo com qualquer vento se movem, assim as linguas do povo com qualquer rumòr.

Vt populi folia omni vento, sic populi linguæ quovis rumore moventur.

Alista os que te favorecem nas adversidàdes, peraque te nam julgues por desemparàdo.

In adversis auxiliantes censeas, ne te derelictum censeas

155 *Diligentia & otium.*

Deseja trabalhar: porque vem a noyte quando nin-
Diligentia. Otium. guem pode trabalhar.

Appete operari: appetit enim nox, quando nemo operari potest.

Como o froxo zangam com o enxame das abelhas, assim o engàno do pecàdo com o exame da consciencia se conhece.

Vt fucus ignavus in examine apum, sic fucus peccati examine conscientia dignoscitur.

Que aproveyta ler livros a aquelles que nunca tiram fruyto delles?

Quid prodest libros legere illis, qui nunquam ex illis fructum legunt?

Quando cortas o ramo inutil da arvore, nam cuydes que es differente.

Dum ramum infructuosum ab arbore putas, ne te dissimilem esse putes.

Como as vigas se fendem com cunhas de madeyra assim as legioẽs de demonios com esquadroẽs de Anjos se desbaràtam.

Vt cuneis ligneis trabes finduntur, sic cuneis Angelorum legiones dæmonum dissipantur.

Como os coelhos pera sua defensa, assim os soldàdos pera destruir seus inimigos, fazem minas.

Vt cuniculi ad suam tutelam, sic milites pro evertendis hostibus, cuniculos agunt.

Mala vitiosa & nociva.

O Princepe que vive sem regra; he basilisco que
Vitiosa. espalha veneno.

Regulus sine regula regnans est regulus venena diffundens.

Em quanto comes a macaã junto ao masto da nao, cuyda em o mal cometido debayxo da maceyra vedàda.

Dum malum comedis juxta malum navis, de malo commisso sub malo vetito cogita.

Muyto

Muyto convem ao bem do povo o governador amigo do bem comum.

Oppidò conducit omni oppido gubernator boni communis amans.

O que se compàra com os melhores, acquire pera si infamia.

Qui se melioribus comparat, sibi infamiam comparat.

Menor afronta he carecer de netos, que velos estragàdos com destemperança.

Minus est dedecus nepotibus carere, quam eosdem intemperantes nepotes videre.

Menor pena he estar em jejum, que comer sẽ medida.

Minor est pœna jeiunùm esse, quàm supra modum cibum esse.

O que sae a luz com livro pernicioso, aparelha pera si comida que ha de comer no Inferno.

Qui librum perniciosum edendum promovet, sibi cibum in Inferno edendum præparat.

He de nescio gastar o thesouro antes que considère o ganho.

Imprudentis est thesaurum expendere, antequam lucrum expendat.

A prospera fortuna do soberbo nam basta o segundo lugar.

Secunda superbi fortuna secundus locus non sufficit.

Virà, passandose os quinquenios, o castigo ao malvàdo, que folga de andar em mancebias.

Veniet, lustris labentibus, pœna scelerato, qui lustris gaudet. Consolatoria.

Consolatoria.

O alaùde soando na abobada da igreja, moue a alegria ate às tartarugas.

Testùdo resonans in testudine templi, vel ipsas testudines ad alacritatem excitat.

Todos os pays desejam que seus filhos sejam livres de cativeyro.

Omnis pater suos liberos a servitute liberos esse cupit.

Como as cordas da viòla recream o animo, assim a fè consòla ao justo.

Ut fides lyra animum recreant, sic fides justi illum consolatur.

ORTHO

157 # ORTHOGRAPHIA LVSITANA LATINE breviter exposita tractatu duplici.

TRACTATVS PRIOR

DE REGVLIS QVÆ sunt communes Linguæ Lusitanæ, Latinæ & aliis.

REGVLA I.

Pro scribendo charactere magno.

Orthographia regulæ.

SCRIBITVR charactere magno initio omne nomen proprium, & omne cognomen viri & mulieris. v. g. *Laurenço, Lobo, Maria da Sylva,* quamvis hujusmodi cognomina desumantur ex nominibus appellativis, qualia sunt *lupus, & sylva.*

Eadem ratione characterem magnum initio habet omne nomem proprium, sive sit regni & provinciæ, ut *Portugal, Andaluzia*, sive sit civitatis & oppidi, ut *Lisboa, Madrid:* sive montis, vt *Olympo*, sive fluminis, ut *Tejo*, sive fontis ut *Arethusa*, sive mensis ut *Ianeyro*, sive Dei & Deæ gentilitatis, ut *Iupiter*, *Venus*, &c. & generaliter, ut charactere magno scribatur, vocatur nomen proprium omne illud quod uni tantum personæ, aut rei competere potest.

Notetur regulam procedere non solum de nominibus propriis substantivis, sed etiam adjectivis, & quibuscunque

buscunque ab illis derivatis, & originem trahentibus qualia sunt v. g. *Romanus* à Roma, *Lusitanus* à Lusitania, *Olympicus* ab Olympo.

Solet etiam rectè charectere magno scribi nomen appellativum alicuius magnæ dignitatis, v. g. *Pontificis*, *Regis*, & nomina scientiarum, vel artium, ut *Theologia*, *Filosofia*, *Rhetorica*.

Præterea capitali litera scribendum est initium cujuscunque scripturæ, imò cujuslibet periodi, vel clausulæ, quæ sequatur, postquam alia clausula, vel periodus antecedens claudatur puncto finali, vel interrogativo quod sic scribitur ? vel admirativo, sic !

Item scribitur capitali litera quod ponitur post figuram quæ appellatur *Coma*, quando nempe transitur ab una sententia ad aliam, v. g. Iob. 10. *Dicam Deo: Noli me condemnare.* Vel quando transitur ab una persona ad aliam, ut in Euangel. *Dixit autem quidam: Ecce mater tua*.

Quod magis patebit ex *reg.9. & 10.*

REGVLA II.

Ne duplicetur litera initio, aut fine dictionis.

Nec in lingua Latina, nec in Lusitana possumus duplicare literam consonantem sive initio, sive fine vocabuli. Petitur ratio ex eo quod omnis consonans ferire debet aliquàm vocalem, vel saltem ad illam modo aliquo pertinere: quando autem duæ consonantes sunt ejusdem rationis, v. g. *LL. SS. RR.* ponantur in principio dictionis in his *LLamentatio*, *SSalus*, *RRex* prima nec habet literam vocalem quam feriat, nec ad quam immediate pertineat; si autem ponantur in fine dictionis, v. g. *quall* jam ultima consonans nec habet vocalem quam feriat, nec ad quam spectet, vel jungatur. **Duplictio literarum.**

Si loquamur de inceptione & definitione dictionis in vocalem duplicem, dico non habere locum in lingua Lusitana juxta regulam 6. quam assignabimus tra-

ctatu

ſtatu poſteriori. Ex qua regula facile intelligitur quid de Latina lingua dicendum eſt.

158

REGVLA III.

Quando ſcribenda ſit litera m, *vel* n.

GEneralis lex quæ complectitur Latinum, & Luſitanum ſermonem eſt ante *b, p, m*, ſemper ſcribendum eſſe *m*: & ante reliquas literas ſemper ſcribendum *n*, pro intelligenda priori parte regulæ exempla Latina eſſe poſſunt *Ambulare, importunus, immitis.* Exempla Luſitana ſint *Embravecer, immoval, impâr.*

Pro intelligenda poſteriori parte regulæ, quod attinet ad ſcriptionem literæ *n*, exempla partim Latina, partim Luſitana ſint *tronco, pondo, confio, anguſtia, enleado, anno, , enregelado, inſinuado, enteſado*: in quibus cernimus *n*, ſcriptum ante *c, d, f, g, l, n, r, s, t,*

Excipiuntur ab hac regula compoſita hujus adverbij *Bem*, & hujus præpoſitionis *circum*, qualia ſunt *Bemeſtreado, benquiſto, circumferentia, circumflexo.* Præter quæ excipiuntur etiam *comigo, comtigo, comſigo.*

REGVLA IV.

Pro compoſitione dictionum.

Compoſitio dictionum. CVm Latina & Luſitana lingua ita cohæreant, ut quandoque in idem recidere potiùs quàm aſſimilari videantur cum dictionibus Latinis & Luſitanis veniunt in compoſitionem præpoſitiones & particulæ ſequentes: *A, ab, abs, ad, an, con, de, des, dis, en, ex, in, inter, ob, per, pro, poſ, re, ſe, ſub, trans, ſobre.*

Exempla Latinarum ſint, *Amovere, abominari, abſtinere, advertere, annullare, concipere, delere, deſtruere, diſplodere, enchiridion, expugnare, invidere, interpellare,*

pellare, *obsidere*, *perrumpere*, *procurare*, *postponere*, *repugnare*, *separare*, *subire*, *transferre*.

Exempla Lusitanarum sint *Arometer*, *absolver*, *abster*, *admirar*, *annullar*, *condescender*, *declinar*, *desfazer*, *dispor*, *enlaçar*; *exaggerar*, *intentar*, *interromper*; *obstar*, *perseguir*, *proceder*, *pospor*, *reprovar*, *separar*, *sostabelecer*, *transportar*, *sobrestar*.

REGVLA V. 159

Pro analogia, & ethymologia, vel origine dictionum.

HÆc regula duas habet partes, alteram de analogia: quæ est convenientia & proportio dictionum: alteram de ethymologia, sive origine earundem dictionum: & pars utraque locum habet in utraque lingua Latina & Lusitana. **Analogia, Ethymologia.**

Quod attinet ad primam, sicut Latini dicunt: *Vestimentum*, *vestire*, *vestitus*. Dicunt *Vendere venditus*, *venditio*. Dicunt *Gemere*, *gemitus* observantes semper proportionem derivatorum: sic etiam Lusitani debemus dicere, *Vestidura*, *vestir*, *vestido*, & non sicut aliqui *vistidura*, *vistir*, *vistido*. Debemus dicere *vender*, *vendido*, *venda*. Et non sicut aliqui *vinder*, *vindido*. Debemus dicere *Gemer*, *gemido*: & non *gimer*, *gimido*: *terceyro*, & non *tirceyro*: *thesouro*, & non *tisouro*.

Eadem ratione dicunt Latini *Pomarium*, debemus dicere *Pomar*, & non *Pumar*, Dicunt illi *petere*, *petitio*, *petens*: nos debemus dicere *Pedir*, *petiçam*, *pedinte*; & non sicut aliqui *Pidir*, *pitiçam*, *pidinte*.

Quod attinet ad secundam partem de ethymologia, sive origine, semper debemus eniti pro illa investiganda & assequenda: siquidem ex vocabulorum fonte, seu radice bene exploratis pendet recta locutio, & scriptio.

In Latinis perspicuè cernitur à verbo *legere* derivari *lectum*, *lectionem*: à verbo *audire* derivari *auditum*, *auditionem*

tionem : à vocibus *manus & missio* habere originem & compositionem hoc nomen *manumissio*.

Lusitani etiam debemus loqui & scribere juxta originem & compositionem nostrarum dictionum.

Quare non debemus scribere *mempostєyro*, sed *mamposteyro* : quia hæc dictio significat virum positum de manu alterius pro aliquo negotio : & hac ratione dicimus *manteudo* illum qui alterius manu, seu potestate fultus, & sustentatus est.

Eadem ratione non debemus dicere *farropea*, sed *ferropea* quia componitur ex *ferro*, & *pea*. Non debemus dicere *manto bernio*, sed *manto hybernio*, quæ vox significat pallium Hyberniæ insulæ. Quia nos non vocamus *Hybernos* Bernios : sicut nec *Italianos*, Talianos.

Nec mihi objiciatur hoc fieri ex corruptione vocabulorum prout nostræ linguæ aptantur. Quia aliud est corrumpere vocabulum, illud aptando modo & proprietati linguæ, sicut ex hac voce *defensio* quæ nomen Latinum est, facimus *defensàm* : & hæc corruptio bona & necessaria est : aliud corrumpere ex ignorantia originem vocabulorum : hæc enim corruptio multum aures peritorum, ac politorum offendit, v. g. quando imperiti dicunt *enxucassam* pro *execuçam*, *socresto* pro *sequestro*, *rendicam* pro *redemçam*, *alicornio* pro *unicornio*, *sorodio*, pro *serodio*, *atambor*, pro *tambor*.

Huic malo peritiores debent occurrere intercipientes hujusmodi pravam corruptionem ne serpat : dictiones verò redeant ad suam primævam originem.

REGVLA VI.

Vt apte dividantur dictiones & syllabæ in fine lineæ, quando hæc capere nequit integras.

Divisio syllabarũ. QVando duæ consonantes sunt inter duas vocales, & dividendum est vocabulum, quia linea illud capere nequit, vna ex dictis consonantibus manebit cum

cum vocali antecedente, & altera cum vocali sequente transibit, v. g. apud Latinos *il-laqueare*, apud Lusitanos. *af-feyçoar.*

Ab hac generali regula excipiuntur vocabula quæ post literam *s*, habent *c, m, p, q, t*, qui characteres sibi pungunt *s*, v. g. apud Latinos *Na scor, Co-smus, horre-sco, Cri-spus, ulci scor, pa-stor, ca stus.* Apud Lusitanos *Na-scer, Co-sme, Ca-sto. e-squadram, pa-stor.*

Eadem ratione quæ ante *m. n*, habent *g*, hæc enim litera fertur ab aliqua ex illis duabus, v. g. *Au-gmento, di gno, ma-gno.*

Omnis litera muta, quæ ponitur ante liquidam, eamque restringit sibi, pertinet cum illa ad vocalem sequentem, quam ferit, v. g. apud Latinos *tene-bra, fa-lu-bris.* Apud Lusitanos *A-brir, af- fligir.*

Si vnica consonans inter duas vocales detur, semper transibit cum syllaba sequenti, etiam si talis consonans adspirata sit, v. g. apud Latinos *A-mor A thena*; apud Lusitanos *ba-nho, ba-talha.*

In medio vocabuli debet syllaba terminari in *b, c, d, f, g, p, s, t*, quando quælibet ex his literis duplicetur, v. g. *Ab-bade, ac-celerar, ad diçam, af-feyçoar, ag-gravar, op posiçam, paf-so, got ta.* Item in *L. M. R.* sequuta qualibet consonante, v. g. *Al-ma, pom-ba, ar-te, fal-so, cam-po, par-te.*

Quando dictio fuerit composita ex præpositionibus, vel particulis compositivis, quæ fere monosyllabæ sunt, semper in divisione egredientur cum iisdem literis, quibus compositionem ingressæ fuerunt, v. g. apud Latinos *Con-stituere, re-stituere, tra-scribere de scende-re, ap-pellare.* apud Lusitanos *Con-stituir, re-stituir, pre-screver, de-scender, ap-pellar.* Quod fiet, quamvis ultima litera præpositionis vel particulæ compositivæ versa iam sit in alteram literam; causa compositionis v. g. Latinè *ap-parere, an-notare.* Lusitanà *ap-parelhar, an-notar.*

160
REGVLA VII.

Pro abbreviatura dictio um.

Abbreviatura dictionum.

SVnt frequenti in uſu, & pro velocitate ſcribendi fere neceſſariæ abbreviaturæ: nam per illas papyro ac tempori parcitur.

Apud Latinos fuere in uſu: illi enim ne ſcriberent ad extenſum *Senatus, populuſque Romanus* ponebant *S.P.Q.R.* pro *Caius Iulius Cæſar* ponebant *C.Iul.Cæſ.* Pro *Quintus Fabius Maximus* ponebant *Q. Fab. Max.* pro *Marcus Tullius Cicero, M. Tul. Cic.* pro verbi gratia, v.g.

Eadem ratione pro vitanda prolixitate ſcripturæ ſolebant ſcribere ſuos numeros per notas, forma ſequenti.

Vnidade. I. II. III. IV. V. VI. VII.VIII. IX.
Dezena. X. XX. XXX. XL. L. LX. LXX. LXXX. XC.
Centena. C. CC. CCC. CCCC. D. DC. DCC. DCCC. CD.
Milhar. M. IIM. IIIM. IVM. VM. VIM. VIIM. VIIIM. IXM.
Dezena de M. XM. XXM. XXXM. XLM. LM. LXM. LXXM. LXXXM. XCM.
Centena de M. C. CC. CCC. CCCC. D. DC. DCC. DCCC. DCCCC.
Conto. M. IIM. IIIM. IVM. VM. VIM. VIIM. VIIIM. IXM.

Apud Luſitanos ſunt etiam abreviaturæ in ſcribendo. Eſt imprimis frequens uſus apicis, quem vocant *til* in quibuſdam dictionibus, v. g. quando volunt dicere *Sentença, Gonçalvez, Fernandez, Martins, Rodriguez*, ſcribunt Sn͂ça, Glz, Frz, Mĩz, Roĩz ponendo apicem, vulgo *til*.

Vtuntur etiam abbreviaturis ſine apice, & frequentiores ſunt, Voſſa Mageſtade, *V. Mag.* Voſſa Alteza, *V. A.* Voſſa Excellencia V. E. Voſſa ſenhoria *V. S.*

Voſſa

Vossa merce. V.m. ELRey nosso senhor. ELR. N. S. Author. A. reo. R. semper grandibus characteribus.

Eadem ratione vt Lusitanæ linguæ numeros in pauca conferamus, eos scribemus sequenti forma.

Vnidade, 1.2.3.4 5.6.7.8.9.

Dezena, 10.20 30.40 50.60.70.80.90.

Centena, 100.200.300.400 500.600.700.800.900.

Milhar, 1000. 2000. 3000. 4000. 5000. 6000. 7000. 8000. 9000.

Dezena de M. 10000.20000.30000.40000.50000.60000. 70000. 80000. 90000.

Centena de M. 100000.200000.300000.400000.500000. 600000. 700000. 800000. 900000.

Conto, 1000000.2000000.3000000. 4000000. 5000000. 6000000. 7000000. 8000000. 9000000.

R E G V L A V I I I. 161

Pro usu scribendi virgulam, punctum & virgulam, & duo puncta.

Virgula & punctum.

HAc figura, quam appellamus virgulam, alio nomine *Incisionem*, & *medium punctum*, utimur tum ad distinguendum scripta, tum ad respirandum : quia in illa quiescimus, ut statim progrediamur.

Vsus frequentior virgulæ est post verbum cum suis casibus, scilicet ad finem cuiuscunque orationis : v. g. *quem ama a Deos, ama o proximo.* Qui amat Deum, amat proximum.

Ponitur post conjunctionem ante relativum, v. g. *Aquelle he verdadeyramente prudente, e sabio, que de todo seu coraçam honra a Deos.* Ille verè est prudens & sapiens, qui ex toto corde Deum colit.

Ponitur etiam post nomina adjectiva, quando multa in eodem casu concurrunt, v. g. *Quem quizer ser verdadeyramente nobre : deve ser bom, prudente, constante, liberal.* Qui voluerit esse verè nobilis, esse debet probus, prudens, constans, libe-

ralis. Eundem locum habet in variis substantivis. v. g. *As virtudes morays sam quatro , prudencia , Iustiça , temperança , fortaleza.* Virtutes morales sunt quatuor, prudentia , Iustitia , Temperantia , Fortitudo. Etiam post verba simplicia absque casu v. g. *pequey cuydando, fallando , obrando* Peccavi cogitando , loquendo , operando.

Maior est difficultas in exponenda altera parte regulæ, scilicet apponendo differentiam usus inter punctum & virgulam , & duo puncta.

Quod attinet ad usum puncti & virgulæ , quem vocamus *colon imperfectum* , id est membrum imperfectum , tunc dabitur , quando nec sufficit virgula , nec expedit affigi duo puncta : quod evenit , quando clauditur sententia imperfecta,v.g.in hoc exemplo : *Antigamente igdoney ; mas agora conheço :* Ignoravi olim; sed modo cognosco. Habet locum inter verba & sententias contrarias , v. g. *Muyto distam carregar ; descarregar ; alegrarse ; antristecerse.* Multum distant onerare ; exonerare ; lætari ; tristari.

Quod attinet ad usum duorum punctorum , quem vocamus *colon perfectum* , id est , membrum perfectum tunc datur , quando sententia in se reddit perfectum sensum , quamvis sit pars periodi claudentis materiam particularem consumatam. Ex quo patet discrimen inter hoc membrum perfectum , & illud imperfectum, scilicet punctum & virgulam , quod relinquit sensum suspensum : cum dictum non sit quantum sufficiat, donec adveniat pars sententiæ, quæ sequitur.

Vtimur etiam duobus punctis,quando allegamus verba alicuius authoris,v.g. *Dicebat Horatius : Nihil est ab omni parte beatum.* Dizia Horacio : Nenhuma couza he de todo perfeyta. Eadem ratione quando pollicemur aliquid dicere : v. g. *Direy ao que me amaldiçoar : Huyva como lobo ; mas nam me mordas como cam.* Dicam maledicenti mihi : Vlula ut lupus ; sed non me mordeas ut canis.

REGVLA

REGVLA IX.

Vt rectè utamur puncto finali, signo interrogativo, & admirativo, ac parenthesi.

VTimur finali puncto ad finem sententiæ, seu rationis, quando ita perfecta & consummata est, ut nullo modo suspensam mentem relinquat. Ideoque semper figendum est, quando clauditur illa sententia; quam vocamus periodum, circulum, clausulam, qua exacta semper character magnus scribendus est, ut diximus reg. 1. **Punctum finale.**

Signum interrogativum est quoddam sigma versum, cui in parte inferiori punctum subest hac forma? Vtimur hoc signo quando aliquid interrogamus, v.g. *se conhece, a tantos, porque ati mesmo nam sabes? Se desejas o alheyo, porque nam conservas o teu?* Si tot alios cognoscis, cur te ipsum ignoras? Si aliena appetis, cur tua non conservas? Adde semper post interrogationem scribendum esse characterem magnum: ut patet in exemplis.

Signum admirativum est radiolus directus, cui suffigitur punctum hac forma! Hoc signo utimur ad indicandam admirationem v. g. quando alloquentes Deum dicimus: *Quàm admirabile est nomen tuum in universa terra!* Et quando loquimur cum Iudæis dicimus: *O stulti, & tardi corde ad credendum!* Semper post admirativum signum scribitur character magnus.

Signum indicativum parenthesis, est duplex semicirculus hac forma ( ) inter quos includimus nonnulla verba, quibus demptis ab oratione, quam scribimus, adhuc manet ratio perfecta. Nam idem significat parenthesis, atque interpositionem verborum alienorum ab illa clausula, in qua interponuntur: v. g. quando dicimus, *O peccador (se se nam emendar) sem duvida serà condenado* peccator (si non corrigatur) procul dubio damnabitur. Item quando citatur aliquis author: v. g.

Bemaventurada serà a republica (*dizia Platam*) ***na qual ou os Reys filosofem , ou os Filosofos reynem.*** Beata erit respublica (ut dicebat plato) in qua vel Reges philosophentur, uel philosophi regnent.

Ponamus aliud exemplum pro usu parenthesis : ***os livros*** (dizia platam lib. 5. Epist.) ***emporta sejam tanto mays amados , que os filhos , quanto os filhos do entendimento levam ventagem aos filhos do corpo.*** Libri liberis (dicebat plato lib. 7. Epist.) chariores tanto esse oportet, quanto filij mentis præstant filiis corporis.

---

162 REGVLA X.

Pro aliis signis valde conducentibus ad rectam scriptionem.

Signa in scriptione. PRæter supra dicta sunt alia signa, quæ appellantur ***Diuisio***, ***Angulus***, ***Paragraphus***, ***Apices***, ***Hyphen***, ***Semicirculus***, ***Asteriscus***, ***Obeliscus***, & ***Branchia***, quorum omnium expositionem accipe.

Divisio est in usu quando fit huiusmodi signum- nempe in fine lineæ, quando occurrit aliquod vocabulum, quod integrum linea capere nequit, proindeque pars talis vocabuli ad sequentem lineam necessariò transferenda est.

Angulus est quoddam signum habens hanc figuram *A* per quod denotatur oblivio verborum, v. g. si dicamus Rex Dom. filius Regis D. Ioannis IV. Alphonsus VI. *A.* est in comparandis victoriis Regum omnium felicissimus.

Paragraphus alio nomine ***Articulus***, vel ***Aphorismus*** est signum hujus figuræ §. quod ponitur non inter unam clausulam & aliam, sed inter unum & alium tractatum, quando scilicet materiæ sunt diversæ, & semper ponitur in principio rei divisæ.

Apices alio nomine ***Dieresis***, vel ***Cimalha*** sunt duo puncta, quæ figimus supra vocalem, quam volumus dividere

dividere ab alia vocali immediata,& pronunciare divisam, v. g. in his vocibus *Saüde Alaüde*, *Poëta*. In lingua Latina *Aër*, *Israël*: Est huiusmodi usus præcipuus in nominibus, quæ æquivocantur cum diphthongis, ut nempe ab his distingui intelligantur, & pateat unamquamque ex illis duabus vocalibus perfectam syllabam constituere.

Hyphen significat conjunctionem, & sortitur hanc figuram-V-qua utimur in duplici casu. 1. Quando in unum idemque corpus punguntur duæ dictiones, ita ut maneat una tantum, v.g. *passa-V-tempo*: *guarda-V porta*. 2. Quando per errorem scribimus unam dictionem syllabis separatis, & volumus errorem corrigere, significantes esse unam tantum, v. g. *consi V- do*.

Ex opposito datur alia figura quæ appellatur *disiunctio*, Lusitanè *desuniam*, in hanc formam *A* inservit ad corrigendos errores dividendo literas uel dictiones, quæ debebant scribi separatæ. Eandem vim *Hyphen* habet hoc signum, ut cernitur hoc nomine*menor-idade*.

Semicirculus, Lusitanè *Meyo circulo* habet hanc figuram) & inservit, quando interpretamur aliquem authorem, ut dividamus verba, quibus illum exponimus, illum figurando hac forma] & post illum semper character magnus scribendus est.

Asteriscus est quædam stellula hac figura * quæ inservit ad notandum defectum verborum in aliquo authore, vel denotat aliqua, quæ indigent ponderatione.

Obeliscus significat parvam cuspidem veru, aut sagittæ, & ponitur hac figura I> ut significet verba, aut versus adulterinos alicujus authoris. Est signum longè diversum ab *Asterisco*: quia hic designat bona, *Obeliscus* mala.

Denique *Branchia* vocant Græci, & nos vocamus syllabam brevem signum figuratum sic V. quo denotamus esse brevem illam vocalem supra quam ponitur: nam si fuerit longa signari debet figura accentus circunflexi Λ. uel acuti, v. g. apud Latinos *Occido* penultima breui significat cadere, *Occido* penultima longa, occidere. Apud Lusitanos hæc vox *levado* id est, fermentatus& hæc *levado* pen.lon.id.est latus.

Ex quibus ſatis innoteſcit quanti ſit momenti & emolumenti uſus prædictorum ſignorum.

TRACTATUS POSTERIOR.

DE REGULIS QUÆ SUNT peculiares Luſitanæ Linguæ.

163 REGULA I.

Fundamentalis, ſeu jaciens fundamentum reliquis.

Ut habeamus certitudinem, & obſervemus veritatem in noſtra ſcriptura, ſic debemus ſcribere, ut pronunciamus, & ſic pronunciare, ut ſcribimus. Aliter noſtra ſcriptura mendax erit. Nam ſi mentitur loquendo quiſquis contra mentem loquitur, ſic mentitur pronunciando quiſquis contra ſcripturam pronunciat: ſicut enim locutio menti ſic ſcripturæ pronunciatio conformari debet. Igitur legitimus Luſitanus ne à tam præclara natione degeneret, ut omninò habeatur verax, eandem quam loquendo, ſervet ſcribendo veritatem.

Satis erit pro expoſitione huius fundamentalis regulæ apponere exemplum in ipſomet verbo *eſcrevo* quod, cum apud Latinos *ſcribo*, Luſitani illi addimus literam, *e*, & mutamus *b*, in *v*, quia pronunciamus eaſdem literas in verbo *eſcrevo*.

Quarè nunquam addendæ ſunt literæ, quæ non pronun

pronuncientur, sicut aliqui addunt malè literam *e*, in nomine *Fee*, cum debeant scribere unico *e*, cum accentu *Fè*, & o in nomine *Poo*, cum debeant scribere unico *o*, cum accentu *Pò*.

REGULA II.

Pro distinctione in scribendo.

Distinctio in scribendo.

Necessariò servari debet aliqua diversitas in scribendo vocabula, quæ cum retineant easdemmet literas, habent diversam significationem, & quandoque diversum sonum pronunciationis. Quia aliter deficiente distinctione, dabitur confusio: v. g. ut distinguamus nomen *renuncia* à verbo in tertia persona præsentis indicativi *renuncia* debemus in penultima figere accentum acutum vel circunflexum: & sic scribemus: *Boa he a renuncia qué faz Pedro, o qual renuncia a sua conezia em Paulo.*

Eadem ratione distinguemus nomen *esta* à verbo *està* si dixerimus, *Esta mulher està clauda.* Similiter probè distinguemus nomen *nô* à præpositione *no*, quando dixerimus, *Day hum nô no cordel.* Distinctionem eandem adhibebimus verbo præsentis indicativi in tertia personæ pluralis *tostam* Latinè torrent, & nomini tostâm cum accentu, quod significat monetam quinque triobolorum.

Item in multis verbis optimè distinguemus præterita à futuris in tertiis personis pluralis, v. g. *partiram* de præterito à *partiràm* de futuro, & tolletur æquivocatio in Epistolis, quæ ex confusione quandoque detrimentum pariunt. v. g. in hac oratione *partiram as naos Sabbado*, vel *Partiràm as naos Sabbido.* Quia in priori oratione est verbum in præterito, in posteriori est in futuro.

Hoc nomen *divida* penultima brevi ut distinguatur à verbo *duvidar* in tertia persona præsentis indicativi *duvida* notari debet accentu posito in verbo, ut quan-

do

do ſcripſerimus: *Nam tem duvida aquillo em que pedro duvida.*

Manet igitur perſpicuum ſervata diſtinctione accentuum in illas voces, quæ diverſæ naturæ ſunt, manere diſtinctas: non ſervata, confuſas.

---

164 REGVLA III.

Pro ſcribendis vocibus, quæ ſimul Latinæ & Luſitanæ ſunt: illis etiam quæ a Latinis acceptæ Luſitano idiomati conformantur, vulgo dicimus aportuguezadas.

DIctiones quæ ſunt omninò Latinæ debent ſcribi iiſdem omninò characteribus, quibus integræ ad nos tranſierunt, quales ſunt, v g. *terra*, *maſſa*, *ſyllaba.* Æquum enim eſt, ut ſicut eas in totum accepimus, ita conſervemus cum omnibus quæ attulerunt.

Excipitur, ſi ſcribantur literis, quæ apud Luſitanos in pronunciatione mutant ſonum: v. g. *chorus* vox Latina, quando fit Luſitana, non debet ſcribi cum *h*: *choro*, quia tunc ſignificat luctum, & derivatur à verbo *chorar*: item non debet ſcribi parocho, ſed *Paroco*: nec *charidade*, ſed caridade: ſicut nec *Cherubim*, ſed *querubim.* Eadem ratione nec *Monarcha*, vel *Monarchia* ſed *Monarca*, *Monarquia.* Quia *cha*, *cho*, *che*, *chi* apud Luſitanos reddunt diverſum ſonum atque hæ ſyllabæ *ca*, *co*, *que*, *qui.*

Iuxta generalem regulam ſequemur duplicationem literarum, quando Latini duplicaverint, v.g. ponemus *Aggravar*, *aggravo*, *exaggerar*, *exaggeraçã*: quia Latini ſcribunt *Aggravare*, *aggravatio*, *exaggerare*, *exaggeratio.*

Intelligitur regula, quando voces ſunt Latinæ & veniunt ad nos abſque ulla mutatione: quia ſi aliquam mutaverimus ſyllabam, vel characterem, eadem mutatione debemus ſcribere, v.g. habent Latini *ſcribo*, *ſtella*, *mulier*, nos quia habemus *eſcrevo*, *eſtrella*, *mulher*, addimus, & mutamus literas quæ in illis cernuntur

nuntur additæ, & mutatæ.

Similiter in vocibus iis, quæ à Latinis accipimus, & nostræ linguæ aptamus, Lusitanismo donantes, quoad fieri possit, debemus conseruare easdem literas quas attulerunt, v. g. dicunt Latini *defensio*, nos dicemus *densensa*, uel *defensam* cum S. quamvis in aliis ponere solemus *ç*, v.g. *corsença avença.* In similibus, quas accepimus, & Latini ponunt *t*, scribimus nos *ç*, v.g.scribunt Latini *gratia*, *præsentia*, *dolentia* scribimus nos *graça*, *presença*, *doença*, Voces alias finiunt Latini in *tia*, v.g. *Patientia*, *clementia*, *violentia*, nos finimus in *cia*, v.g. paciencia, clemencia, violencia.

Quæ trahunt originem à Latinitate, & jam induerunt Lusitanismum, sono ac pronunciatione diversis, juxta huiusmodi diversitatem scribi, ac pronunciari debent, v.g. habet Latinitas *Doctor, doctus, rector*, *collector*, *præfectus*, *affectus*, nos dicimus *Doutor*, *Douto*, *Reytor*, *colleytor*, *perfeyto*, *effeyto*, *affeyto.*

Voces illæ, in quibus dubitari potest, scribendæ ne sint cum *s*, an cum *z*, ex eo quòd hujusmodi literæ reddant eundem sonum, sequemur Latinos. Vnde scribemus *uso*? & non *uzo*: quia scribunt *usus.* Scribemus *applauso*, & non *applauzo*: *causa*, & *cauza*, quia Latini scribunt *applausus*, *causa*, &c.

Venit in dubium, scribendum ne sit *Philosophia*, vel *Filosofia*, *Orthographia*, vel *ortografia*? Hæ voces sunt Græcæ, & quia Latini acceperunt à Græcis, scribunt cum *ph*: non aspernabor Lusitanos qui nostro more scribant simpliciter *Filosofia*, *Ortografia*, sicut *Fellippe*, & non Phelippe. Quia jam veniunt e longinquo, & non sunt Latinæ, sed Latinitate donatæ.

Non debemus scribere cum diphthongo voces, quas accepimus à Latinis diphthongo scriptas, quales sunt *edificio*, *estio*, *herdeyro*, *pena*, *feno*, *Ethiopia*, & Latini scribunt *Ædificium*, *æstus*, *hæres*, *pœna*, *fænum*, *Æthiopia.* Quia Lusitani contenti sunt suis diphthongis, & non indigent alienis. Quod erit magis perspicuum ex regula 5. Non damnabo tamen eos qui diphthongo scripserint aliqua nomina propria, sive Græca, sive Latina, quæ non sunt in frequenti usu, ut sic meliùs dignoscantur,

dignoſcantur, qualia *Oedipo*, *Oenone*, *Ælio*.

Mihi non diſplicet quòd accipiamus à Græcis ſuam literam K, verùm ad uſum limitatum, nempe ut ſcribamus duas dictiones, quas à Græcis accepimus, quales ſunt *Kirios*, *Kalendas*.

165

REGVLA IV.

Pro ſcribendis Luſitanis nominibus in numero plurali.

Pluralium ſcriptio.

NOmina vel deſinunt in literam vocalem, vel in conſonantem. Quod attinet ad deſinentia in vocalem, ſi deſinunt in *a*, ſive monoſyllaba, ſive polyſſyllaba, habent pluralem in *as*, ut *pà*, *pàs*; *fama*, *famas*. Si deſinunt in *e*, habent pluralem in *es*, ut *pè*, *pès*: *polè poles*. Si deſinunt in *i*, habent pluralem in *ins*, ut *robi*, *robins*, vel in *iys*, *robiys*, ſi in *o*, deſinant, habent pluralem in *os*, ut *pô*, *pôs*: *pano*, *panos*. Notetur multa quæ deſinunt in *o*, & carent accentu longo in prima ſyllaba ſingularis, illum habere in prima pluralis, ut *Ovo*, *ôvos*: *oſſo*, *ôſſos*: *povo*, *pôvos*: *porco*, *pôrcos*. Denique ſi deſinunt in *u*, habent pluralem in *us*, ut *mû*, *mûs*: *perû*, *perûs*.

Quod attinet ad deſinentia in conſonantem, obſervandum eſt Luſitana nomina vulgò non deſinere in *b*, *c*, *d*, *f*, *g*, *n*, *p*, *q*, *t*, *x*, ſed deſinere in *l*, *m*, *r*, *s*, *z*. Cuilibet ex his quinque conſonantibus, in quas ſolent deſinere, apponemus retrò vocalem, ut nominibus pluralem numerum deſignemus.

Si loquamur de litera *l*, & finiamus ſingularem in *al*, habet pluralem in *ays*. *Animal*, *animays*: *curral*, *currays*. Si in *el*, habet in *eys*, *Lambel*, *lambeys*: ſi in *il*, habet in *iys*: *gomil gomiys*, ſi in *ol*, habet in *Oys Caracol*, *caracoys*. Si in *ul*. habet in u, *uys*, *paul*, *pauys*.

Si loquamur de litera *m*, & finitis in *am*, regulariter habent pluralem in *oẽs* ut *trovàm*, *trovoẽs*: *padram*, *padroẽs*: *peyam*, *peyoẽs*: *eſquadram*, *eſquadroẽs*: *toſtam*, *toſtoẽs*. Excipiuntur 1. Aliqua quæ habent pluralem in

aõs:

aõs: ut *cortezam*, *cortezãos*: *cidadam*, *cidadãos*, *villam*, *villaõs*: *Christam*, *Christaõs*: *irmam*, *irmaõs*: *mam*, *maõs*: *sam*, *saõs*: *vam*, *vaõs*: *pagam*, *pagaõs*: *frangam*, *frangaõs*: *zangam*, *zangaõs*.

Excipiuntur 2. Quæ habent pluralem in *aës*, ut *cam*, *caës*: *escrivam*, *escrivaës*: *capitam*, *capitaës*: *pam*, *paës*: *massapam*, *massapaës*: *Alemam*, *Alemaës*: *gaviam*, *gaviaës*: *rufiam*, *rufiaës*.

Finita in *em*, habent pluralem in *ens*, v. g. *homem*, *homens*; *palafrem*, *palafrens*.

Finita in *im*, habent pluralem in *ins*, ut *marsim*, *marsins*: *fraldelim*, *fraldelins*. Finita in *om*, habent pluralem in *ons*, vt *bom* *bons*. Finita in *um*, habent pluralem in *uns*, ut *debrum*, *debruns*.

Si loquamur de finitis litera *r*, quæ desinunt in *ar*, habent pluralem in *ares*, ut pomar, pomares, si in *er*, habent pluralem in *eres*, ut *mulher*, *mulheres* si in *ir*, in *ires*, ut *Martyr*, *martyres*.

Si loquamur de finitis in litera s, non constat liquidò Lusitanum nomen aliquod desinere in s, nisi dicamus desinere in *es convès*, *envès*, *revès*, & tunc habebunt pluralem in *eses*, v. g. *conveses*, *enveses*, *reveses*: vel in *is*, ut *gis*, in plurali *gises*: uel in *os*, ut *cos*, in plurali *coses*: uel in *us*, in plurali *uses*, ut *cuscus*, *cuscuses*, *alcasus*, *alcasuses*. Verùm hæc omnia aptè possunt desinere in z, & tunc scribemus *convèz convèzes*: *envèz*, *envèzes*: *revez*, *revezes*: *giz*, *gizes*: *coz*, *cozes*: *cuscuz*, *cuscuzes*.

Si loquamur de finitis litera z, quæ desinunt in *az*, habent pluralem in *azes*, ut *paz*, *pazes*, si in *ez*, habent in *ezes*, ut *fèz*, *fezes*, si in *iz*, habent in *izes*, ut *codorniz*, *codornizes*. si in *oz*, habent in *ozes*, ut *fòz*, *fozes*. *Algeròz*, *algerozes*. si in *us*, habent in *uzes*, ut *carafus*, *carafuzes*.

Notatur dari apud Lusitanos nomina quædam anomala, de quibus affirmari potest nec singularem, nec pluralem in rigore habere, vel in illis omnia esse singularem & pluralem, huiusmodique desinere in *s*, ut *migas*, *papas*, *andas*, *ciroulas*, *layvos*: de quibus diximus *num*. 41.

REGVLA

REGVLA V.

166 *Pro diphthongis Lusitana lingua scribendis.*

Dipthongorum. scriptio.

DIphthongus, quantum deprehenditur ex ethymologia, & significatione huius vocis Græcæ idem valet atque conglutinatio vocalium, quæ servant eandem vim in eadem syllaba.

Hoc posito, cum diphthongus existere nequeat, nisi duabus vocalibus in unam syllabam coalescentibus in lingua Lusitana compertum habeo dari tria genera diphthongorum, sub quibus diversæ species continentur.

Primum genus est quando datur coadunatio vocalis *y*, cum aliqua ex vocalibus, siue illas antecedat, siue præcedat. Tunc enim insurgent variæ diphthongi species, quæ allatæ in exempla regulam exponent.

Quando jungitur *y*, cum *a*, vel antecedit *ya*, vt in voce *arrayal*, vel præcedit *ay*, vt in voce *pay*. Quando jungitur cum *e*, & præcedit *ey*, sicut in voce *Rey*, *ley*. Et Quando jungitur cum *o*, & præcedit vt in voce *boy*, *foy*. Quando jungitur cum *i*, & præcedit, sicut in dictionibus *Robiys*, *boriys*. Quando jungitur cum *u*, *uy*, sicut in vocibus *fruyto*, *muyto*. Ex iis patet oriri diversas diphthongi species ex diversa combinatione vocalis *y*, cum reliquis.

Secundum genus est, quando datur coadunatio vocalis *u*, cum aliqua ex reliquis vocalibus sive antecedat, siue præcedat. Quia tunc insurgunt variæ species, quæ exemplis declarantur, & positam regulam declarant. Quando jungitur *u*, cum *a*, vel antecedit in voce *igual*, vel præcedit in voce *causa*. Quando jungitur cum *e*, vel antecedit in voce *baque*, vel præcedit in voce *deu*. Quando jungitur cum *i*, & antecedit *ui*, v.g. in voce *daqui*. Quando jungitur cum *o*, vel antecedit *uo*, sicut in voce *loguo*, vt aliqui scribunt, vel præcedit *ou*,

ou ut in vocibus *moucho outorgo.*

Tertium genus est, quando duæ vocales siue sint ejusdem, sive diversæ speciei coalescunt in unam syllabam vi apicis utramque literam colligantis. Vnde sub hoc genere tot erunt species, quot fuerint diversæ combinationes literarum.

In vocalibus ejusdem generis apice unitis, v. g. *Irmaãs, maçaãs.* In vocalibus diversi generis apice unitis, *tostoẽs, escrivaẽs.* In hujusmodi dictionibus invenimus diphthongos, quia certum est ex duplici vocali in unam syllabam coalescente diphthongum insurgere, proindeque tot esse diphthongos, quot fuerint combinationes vocalium in unam syllabam coalescentium.

REGVLA VI. 167

Pro duplicandis literis sive vocales, sive consonantes sint.

EXordium capienti à duplicatione vocalium, generalis regula esse potest, nunquam duplicari vocales ejusdem generis & qualitatis, si pertineant ad idem vocabulum, & completæ fuerint. **Duplicatio literarum.**

Dixi (ejusdem generis & qualitatis) quia in hac voce (*mentiys*) sunt diversæ qualitatis *i.* & *y*, Dixi (pertineant ad idem vocabulum) quia quando dicimus *vendoo* id est vendo à elle, vel *amavaa* id est amabat illam, non duplicantur vocales, sed junguntur articuli, qui non pertinent ad vocabula, itaut cum illis dictionem componant. Dixi (completæ fuerint) quia in hac voce *Irmaãs* unumquodque *a*, completum non est, sed in unam completam syllabam coalescit.

Quod attinet ad consonantes, imprimis certum est literas *x*, & *z*, nunquam duplicari: quia unaquæque vim & æquipollentiam duplicatæ sortitur. Pro duplicandis, *r*, & *s*, optima regula poterit esse delicata auris. Nam qualibet diversum sonum reddit simplex,

atque duplex. Nam simplex pronunciatur sono debili, duplex sono forti. Quod patet audienti *amara* à verbo *amar*, & *amarra* à verbo *amarrar*. Idem procedit de litera S, quia diversimode sonat *caso* id est eventus, atque *casso*, vas cupreum.

Advertendum tamen est in duplici eventu, quamvis hujusmodi literæ non duplicentur, habere vim & sonum duplicatarum. 1. quando ponuntur initio dictionis *Rapaz*, *Sandade*. 2. quando ponuntur in medio dictionis, sed non inter duas vocales, v.g. *tenro*, *defensa*.

Maior difficultas est assignare regulam pro duplicandis aliis consonantibus, præsertim quando eundem sonum reddunt simplices, atque duplices, v. g. in hoc verbo *fallar*: nam sonat eodem modo scriptum duplici ll. àtque scriptum simplici *falar*.

Verùm antequam ad difficultatem accedamus, si detur diversitas in sono, regula sequens observabitur. Dicimus igitur duplicandas esse necessariò consonantes, quando illæ patiuntur divisionem in sono, v. g. in hac voce *accento*, ubi syllaba *ac*, sonans dividitur à *cento*. Aliter enim vox *accento* non pronunciaretur diversa à voce *assento*.

Quando facimus compositionem omninò Lusitanam cum litera *a*, formando aliqua verba ex nominibus, ab aure & usu abhorret duplicare consonantem immediatam literæ *a*, Quare à nomine *manso* dicemus *amansar*: à nomine *pedra apedrejar*, à nomine *noyte anoytecer*, à nomine *cabo* acabar, à *proveyto aproveytar*, à *puro*, *apurar*.

Sunt aliqua in quibus magis usus quàm auris docet literam duplicandam: qualia sunt quæ habent *f*, post literam *a*, præcipuè sequuta vocali, v.g. *afforar*, *affinar*, *affogar*.

Quoad reliqua in quibus nihil cernitur ex prædictis, observanda est regula 3. hujus tractatus, quæ complectitur omnes & quaslibet consonantes, scilicet quando voces fuerint Latinæ, vel deductæ à Latinitate, consonantes duplices, vel simplices esse ponendas, prout Latini ponunt, itaut conformentur nostræ cum Latinis, v.g. *Affinidade* cum affinitate, *aggravar* cum aggravare:

comũnicar

commũnicar cum communicare, & sic de reliquis.

Iuxta hanc regulam scribi debet *elle*, *delle*, *aquelle*: quia Latini scribunt *ille*. Similiter *amasse, lesse, ouvisse, fosse*. Quia Latini scribunt *amasset*, *Legisset*, *audisset*, *fuisset*.

Debemus scribere simplici s, particulam *se*, quam jungimus verbo, ut reddamus passivum, v. g. *vejase, legase, oussase*. Quia hæc conjunctio *se*, est omnino Lusitana, & non Latina: nec aliunde urget ratio ut duplicetur *s*.

REGULA VII. 168

Pro scriptione diversarum consonantium, quæ cum sint diversæ, reddunt eundem sonum.

Occurrunt mihi duo genera literarum, quæ cum habeant figuram satis diversam, habent sonum ac pronunciationem valde similem. Prius genus constat tribus literis, *ç*, *c*, *s*, *z*, posterius duabus *g*, *j*. Consonantes eiusdem soni.

Quod attinet ad prius, literæ *c*, & *s*, habent eundem sonum quando junguntur cum *e*, *i*, nam eo sono pronunciatur *seram* scriptum S, ac si scriberetur C, *ceram*: Item *cidade* & *Sidade*, *sinco*, & *cinco*. Quare indigent regula, ut harum literarum sciatur usus.

Mihi alia non occurrit quàm supra assignata, nempe debere nos scribere Latinas dictiones iisdem characteribus, quibus scriptas accepimus à Latinis. Quare scribemus *cebola*, *cidade* cum *c*, quia Latini scribunt *cepe*, *civitas*: scribemus *Senado*, *sinete*; quia Latini scribunt *Senatus*, *sigillum*.

Quando autem dictiones fuerint Lusitanæ absque origine Latinitatis, habebunt *c*. si desinant in *ece*, v. g. in verbis *amanhece*, *anoytece*, item in *ice*, v. g. in nominibus *ladroice*, *parvoice*. Circa alia, quæ sub regulam non cadunt, dictionaria consulantur. Illud obiter notandum quæ ad finem nominis Latini scribunt

per *ti*, Lusitanos scribere per *ci*, v. g. scribunt illi *clementia*, nôs *clemencia* : illi *negotium*, nos *nogocio* Sicut quæ illi finiunt in *sio* nos finimus in *sam*, v. gr. dicunt illi *divisio*, nos *divisàm* : dicunt *defensio*, nos *defensam*. Excipitur *passio*, quia dicimus *payxam*.

Conferamus modò has duas literas *s*, & *z*, inter se, quas multi in usu confundunt nescientes discernere. Regula pro distinctione & usu hujusmodi literarum erit applicare illam quam supra tulimus circa *c*, & *s*, nempe scribemus *s*, & non *z*, in vocabulis Lusitanis, quando Latina, à quibus deducuntur, habent *s*, & non *z*, Vnde quia Latini scribunt *mensa*, scribemus nos *mesa*, & non *meza* : quia Latini habent *casa*, nos scribemus *casa*, & non *caza*, &c.

Ponemus tamen *z*, in vocabulis Lusitanis juxta has regulas.

Prima regula : finiemus litera *z*, vocabula Lusitana quæ nascuntur à Latinis finitis in *x*, v.g. à voce Latina *pax*, scribemus *paz*. à *fex*, fez, à *perdix*, perdiz, à *vox*, voz, à *lux*, luz.

Secunda : In nominibus patronimycis, v. g. à Fernando, *Fernandez* : à Rodrigo, *Rodriguez*.

Tertia : In nominibus propriis nationum, quæ terminantur in *ez*, v.g. *Portuguez*, *Ingrez*, *Irlandez*, *Escocez*, *Francez*, *Genovez*.

Quarta : In multis personis verborum *fazer*, *trazer*, *dizer* : Vt *faz*, *traz*, *diz*. *Fazia*, *trazia*, *dizia*.

Quinta : In nominibus fœmininis desinentibus in *eza*, ut *avareza*, *fraqueza*, *rudeza*, *cainbeza*.

Sexta : In omnibus finitis in *az*, *ez*, *iz*, *oz*, *uz*, quæ habent accentum in ultima, v. g. *Rapàz*, *enxadréz*, *chafaríz*, *albernóz*, *alcatrúz*.

Septima : In his nominibus numeralibus. *Dez*, *onze*, *doze*, *treze*, *quatorze*, *quinze*, *dezaseys*, *dezasete*, *dezoyto*, *dezanove*, *duzentos*, *trezentos*. Verùm à *quatrocentos* usque ad *mil* scribitur *c*.

Vt sciatur quæ nomina in plurali desinunt in literam *s*, videatur regula 4.

Quod attinet ad posterius genus literarum, quæ sunt *g*, & *j*, reddunt hujusmodi consonantes eundem sonum, quando

quando junguntur duabus vocalibus *e*, *i*. nam idem sonat *ge*, atque *je*: idem similiter *gi*, atque *ji*: At longè dissimiliter sonant quando junguntur cum *a*, *o*, *u*. Nam *ga*, *go*, *gu*, diversum sonum reddit atque *ja*, *jo*, *ju*. Quare in hac secunda combinatione, ut scribatur *ga* vel *ja*, *go* vel *jo*, *gu* vel *ju*, sola auris distinguens optima regula erit.

Omnis difficultas est in prima combinatione, quando scilicet debeamus scribere *ge*, *gi*, quando *je*, *ji*, siquidem reddunt eundem sonum. Esto generalis regula, Latina lingua, ut quæ ab ea ducunt originem Lusitana vocabula servent eandem scriptionem, v. g. scribunt Latini *jejunium*, nos *jejum*, : illi *ingenium*, nos *engenho* : illi *origo*, nos *origem* : illi *regere* nos *reger*.

Vnde juxta hanc regulam scribemus *gente*, *fugir*, *rugir*, *imaginar*.

Verùm si in Latino vocabulo mutaverimus vocalem, v. g. *e*, in *o*, manente eodem sono, compellemur mutare consonantem, v. g. habent Latini *Georgius*, nos quia mutamus vocalem *e*, in *o*, ut servemus pronunciationis sonum, scribimus *Iorge*.

Quia Latini scribunt *gigas*, nos scribimus *gigante*. Quia Latini nullam incipiunt vocem his litteris *ji*, nec nos incipimus, sed scribimus *ginete*, *ginjas*.

Nomina desinentia in *gem*, scribi debent cum *g*, verbi gratia. *Pagem*, *bagagem*, *lavagem*, *ervagem*, *fogagem*, *ferragem*, *penugem*, *babugem*. In verbis tamen scribetur *j*, *Sobejem*, *festejem*, *envejem*, quia hæc & similia talem literam habent, etiam quando jungitur cum *a*, v.g. *sobejar* : *festejar*.

In aliis dictionibus quæ non cadunt sub prædictam generalem regulam, & dubitatur verbi gratia scribendum ne sit *Herege*, an *Hereje*, vide dictionaria.

REGVLA VIII.

169 *Pro scribenda aspiratione, seu litera* H *in lingua Lusitana.*

Aspirationis scriptio.

H. Apud Græcos & Latinos non est litera, sed aspiratio, quæ jungitur literis, ut modificet, vel excitet pronunciationem addendo vim proximiori vocali. Præcipuum habet valorem apud Castellanos, quibus inservit loco characteris *f*, in vocibus, quas olim cum *f*, pronunciabant. Olim enim dicebant *Fazenda*, *Fijo*, *Fidalgo*, *Faro*: modo dicunt *Hazienda*, *Hijo*, *Hidalgo*, *Haro*.

Apud Lusitanos, quando imitamur Latinos, & scribimus talem aspirationem ante vocalem, & post consonantem, non habet magnam vim. Quia illam vix sentimus pronunciando *Homem*, *herdeyro*, *honrado*, *rhetorica*, vel pronunciando *omem*, *erdeyro*, *onrado*, *retorica*. Ideoque non damnabo eos, qui sine adspiratione scripserint dictiones, quas Latini acceperunt a Græcis, & nos à Latinis, quales sunt *Philosophia*, *Theologia*, si Lusitani scribant *Filosofia*, *Teologia*.

Tertia personà singularis præsentis indicativi verbi *sum*, *es*, *fuit*, semper scribitur cum *h*, *He*, ut distinguatur ab *e*, conjunctione: non damnabo illum qui scripserit *ê*, cum accentu circunflexo, vel acuto, pro *he*: quia sic distinguetur sufficienter à conjunctione.

Verbum anomalum *ir*, cum in omnibus modis ac temporibus conjungatur absque *h*, in principio, tamen in præteritis imperfectis indicativi, conjunctivi, & infinitivi scribitur cum *h*, v. g. *hia*, como *hia*, que *hia*.

Non condemno scribentes cum *h*, verbum anomalum *haver*; observata origine, quam trahit à verbo *habeo*, *es*: qui tamen illud scribunt sine *h*, in multis temporibus & personis, solùm debent illud ponere in secunda & tertia persona singularis præsentis indicativi, conjunctivi

conjunctivi & infinitivi, & in tertia pluralis ejusdem temporis, & modi, v.g. *has*, *ha*, *ham*.

Sentimus manifestiùs dictam aspirationem in interjectionibus, quæ denotant lætitiam, timorem, admirationem: v. g. quando dicimus *hâ*, *hâ* significando lætitiam: quando illam ponimus post vocalem dicendo *ah*, *ah* significando timorem, vel quando dicimus *oh*, *oh* denotando admirationem.

Vtimur etiam *h*, absque ulla aspirationis vi ponendo ante illud triplicem literam *c*, *l*, *n*, sic *ch*, *lh*, *nh*, in quo triplici eventu experimur tres distinctas pronunciationes linguæ Lusitanæ proprias, quas Latini non agnoverunt. Ex quo facile adducor, ut credam *h*, apud Lusitanos quandoque esse aspirationem, sicut apud Latinos, quandoque, esse veram literam, qua, quin aspiremus, distinguimus tres relatas pronunciationes, sentientes valde diversum sonum in *cha*, *lha*, *nha*.

Quare observandum est, quòd si Latini ponunt aspirationem post *c*, ut in vocibus *charitas*, *chorus*, ac similibus, Lusitani illam non ponamus: quia sic vitabimus diversum sonum, qui redditur à lingua Lusitana pronunciatis *charidade*, *choro*. Est enim apud Lusitanos magna diversitas inter has voces *caco*, *cacho*: *marca*, *marcha*, solum ob additum *h*: proindeque si Latini scribunt *Charitas*, *chorus*, nos scribamus *caridade*, *coro*.

Ob eandem rationem, ut conformemus Lusitanum sonum cum Latino in syllabis *cha*, *cho*, *chu*, auferemus *h*, & ubi Latini ponunt *che*, *chi*, ponemus *que*, *qui*: idcirco dicunt Latini *chelidonium*, nos dicemus quelidonio: dicunt illi *monarchia*, nos dicemus *monarquia*.

Hæ syllabæ *lha*, *lhe*, *lhi*, *lho*, *lhu* sunt Lusitanorum adeo peculiares, ut cum Castellani illarum amplectantur pronunciationem, fugiunt tamen scriptionem. Supplent illi *h*, cum secundo *l*, scribentes duplicatum, proindeque cum nos dicamus *Castelhanos*, dicunt illi *Castellanos*. Mutant etiam illud in j, v. g. dicimus nos *trabalho*, dicunt illi *trabajo*: dicimus semelhança, dicunt illi *Semejança*.

Ex his noscitur, quòd ut Castellani nos fugiant, etiam Latinos fugiunt, quando Latini scribunt duplicatum *l.* v.g. dicunt Latini *Tullius*, *sylaba*, demunt illi *l.* & scribunt *Tulio*, *syllaba*: quia si non demerent, voces illæ sonarent quod apud nos sonaret *Tulhio*, *sylhaba*.

Est valde peculiare Lusitanorum scribere *h*, post *n*, *nha*, *nhe*, *nhi*, *nho*, *nhu*. v.g. in vocibus *manha*, *pinheyro*, *grunhir*, *penhor*, *nenhum*. Vt vero Castellani semper nos fugiant, loco *h*, quod illi expressè pronunciant, ponunt post *n*, vel apicem, vulgo til, vel aliud *n*, quia pro *ninho* ponunt *niño*, vel *ninno*.

Notetur scribendam esse aspirationem ante ypsilon Græcum in principio dictionum, v.g. *Hydropico*, *Hypocrita*.

REGVLA IX.

170 ***Pro scriptione & usu illorum signorum quæ dicimus accentus, & viracentus.***

Accentuū regula.

ACcentus vox derivata à verbo *accino*, *is*, idem valet atque tonus, quo syllaba in unaquaque dictione elevatur, vel deprimitur: aut ita vniformiter pronunciatur, ut nec elevetur, nec deprimatur.

Triplex numeratur accentus, scilicet acutus, gravis, circunflexus. *Acutus* elevat vocem, & positus super literam habet hanc figuram *á*: *gravis* deprimit, & ponitur sic *à*; *circunflexus* participat ab utroque & ponitur sic *â*.

Accentu acuto (ut videre est apud Annalia, & Breviaria correctiora) utuntur Latini in omni syllaba prædominante cujuscunque dictionis excedentis duas syllabas: quia voces monosyllabæ, vel dissyllabæ carent accentu acuto, quem apud Lusitanos solum admittunt quando cum aliis vocibus æquivocantur. Syllaba prædominans appellatur illa, quæ habet sonum magis elevatum, sicut in hac voce *creator*, litera *a*, plus sonat, & ideo est syllaba prædominans,

ideoque

ideoque accentum acutum recipere debet, in voce *creátor*.

Est tamen notandum non esse idem syllabam prædominantem, atque syllabam longam. Quia potest syllaba esse brevis, & simul prædominans, & ut talis subire accentum acutum: v. g. *matéries* habet primum *e*, correptum, & tamen est prædominans. Idem cernitur in voce *Dóminus* habente primam brevem, sed prædominantem, & ideo accentu acuto notatam.

Accentu gravi vtuntur Latini ad distinguendas dictiones, quando una æquivocatur cum alia, v.g. *optime* potest esse casus vocativus nominis *optimus*, & potest esse adverbium: si hoc sit ut dignoscatur, recipit in ultima accentum gravem, hoc modo *optimè*, & sic de cæteris.

Regula generalis est usum hujus accentus non dari, nisi in ultimis ad similes distinctiones. Adde similes ultimas semper esse breves in pronunciatione: quia generalis etiam regula est nullam dictionem Latinam in ultima pronunciari longam. Ex quo apparet errare illos, quia adverbium *aliàs* in ultima longum pronunciant, quamvis usus juristarum videatur prævaluisse contra Grammaticam. Ortus fuit talis error ex ignorantia accentuum. Si enim juristæ dignoscerent, intelligerent esse accentum gravem qui deprimit, & non acutum, qui attollit: ideoque positus fuit non in ordine ad pronunciandum, sed in ordine ad distinguendum adverbium *aliàs* à nomine *alias* in accusativo pluralis.

Accentus circunflexus quando ponitur in secunda vel penultima syllaba habet eandem vim, quàm accentus acutus: nam eodem modo sonum attollit: est tamen discrimen, quia frequentior illius usus datur, quando ultima syllaba brevis est, v. g. *Pietâte*, ubi in penultima vides circunflexum, quia ultima brevis est: secùs in *Pietátes*, est enim ibi acutus, quia ultima longa est. Hoc cernitur in Missalibus, & Breviariis magis correctis.

Vtimur etiam accentu circunflexo in ablativis desinentibus in *a*, præcipuè quando retro non manet præ-

positio, v.g. *Emi librum uncia.* Notetur tamen quod (ut jam diximus) hujusmodi accentus in his ablativis non elevat pronunciationem, juxta generalem regulam supra assignatam, scilicet nullam dictionem Latinam pronunciari longam in ultima.

Quæ hactenus diximus de accentibus, locum præcipuè habent in lingua Latina ad ipsius usum, & perfectionem : & maximè observari debent ab studiosis:nam ob eorum ignorantiam vel negligentiam rari sunt qui Latinam Orthographiam apprime teneant.

Veniamus ad usum accentuum in lingua Lusitana. Illis uti debemus in dictionibus, quæ cum sint omninò diversæ, scribuntur iisdem characteribus: tunc enim oportet petere distinctionem ab accentibus, v. g. scribemus cum accentu acuto pœnultimam præteriti plusquam perfecti,*amára,léra,ouvíra*,scribemus autem cum eodem accentu ultimam futuri, *amará, lerá, ouvirá.*

Similis nobis erit usus circa nomina, in quibus ponere distinctionem oportet, sicut in hac voce *cór*, pro voluntate, quæ notabitur accentu acuto, ut distinguatur à dictione *cor*, id est color. Similiter in verbo *fazer*, quando usi fuerimus illius tertia persona præteriti *fez*, ut distinguamus à nomine *féz*, Latinè fex, id est *borra.*

Quod attinet ad alteram regulæ partem de *viraccento*, quem Græci referunt inter accentus, & vocant *Apostrophum* : at in re accentus non est, sed solum notà vocalis, quæ demitur, seu eliditur in fine vocis, per Græcorum figuram, quam Latini appellant *Synalepham*, cujus usus est, quando vox desinens in vocalem immediatè antecedit aliam, quæ per vocalem incipit. Et tunc *Apostrophus* ponitur sic *d'ouro, d'arroz, d'ovos.*

Hic *viraccentus*, seu *Apostrophus*, ponitur necessariò in carmine ad vitandum hiatum oris. Lusitani etiam in oratione soluta utuntur frequenter apostropho, quando propositio *de* jungitur dictionibus incipientibus per vocalem : v. g. scribunt *d'Evora, d'Elvas, d'armas*: Et hac forma scribendum est, ne confundantur dictiones, sicut aliqui confundunt scribentes, *douro, delvas, darmas* : & alij pejus scribentes, *Nam mouves : nam touço*, cum deberent scribere, *Nam m'ouves : Nam t'ouço.*

Apostrophus.

Quare

Quare ſemper ponemus viraccentum ſuper ultimam conſonantem dictionis, ita ut maneat loco vocalis hac forma *d' m' r' t'*. Moneo tamen opus non eſſe viraccentu in vocibus quas jam ex uſu pronunciamus tanquam unam, & non tanquam duas: v. g. *Neſta*, *deſta*, Quia nòs nunquam pronunciamus *Na eſta*, *Da eſta*, proindeque opus omninò non eſt ſcribere, *n'eſta*, *d'eſta*. Solum igitur ponemus viraccentum in iis quæ ſubeunt unam, & alteram pronunciationem, ut *d'Evora*, *d'Elvas*, *d'armas*, & ſimilibus.

REGVLA X. 171

Pro uſu apicis, quem vulgò dicimus til.

Til, quem aliqui volunt ſignificare titulum, non eſt in rigore litera, quamvis aliquando ſuppleat literam *m*, ſed eſt apex, ſeu brevis linea quæ poſita ſupra dictiones quandoque literas aliquas ſupplet. Til ſcribẽdum.

Compellimur in lingua Luſitana uti hoc apice, ut conformemur ſecundæ regulæ, quam initio hujus Orthographiæ præſcripſimus, ſcilicet voces diverſæ ſignificationis ſemper eſſe ſcribendas aliqua diverſitate. Ex quo infertur neceſſarium eſſe uſum hujus apicis, quando ſcribimus *maõs*, id eſt *manus*, ut diſtinguamus à *maos*, id eſt *iniqui*: quia aliter manebunt confuſæ hæ dictiones.

Celebris eſt contentio inter peritos Luſitanæ linguæ circa uſum hujus terminationis *aõ*, & *am* ſive in nominibus, v. g. *perdigaõ*, *perdigam*, ſive in verbis *amaraõ*, *amaram*: quænam ex duabus terminationibus ſit aptior? Non audeo damnare modum terminandi in *aõ*, utpote communiorem: ſed valde propendeo in alium, ut nempe fiat terminatio in *am*: quam opinionem mihi vehementiſſimè duo ſuadent.

Primum eſt, quia ſi terminemus in *am*, obſervabimus ad unguem primam & fundamentalem regulam noſtræ orthographiæ, qua tenemur ſcribere eo modo, quò pronunciamus: quia autem terminant in *aõ*, non pronunciant

nunciant quidquid ſcribunt : quia apex ille *til*, habet (ut ſupra diximus) vim literæ *m*, proindeque idem valet *aõ*, atque *aom*, & hi tres characteres, ſi omnes pronuncientur, reddent ſonum valde diverſum à vulgari pronunciantium *não* : eſſet enim ſonus reſpondens his quatuor literis *naom*, ſiquidem til illud valet idem atque *m*,

Secundum meæ opinionis fundamentum eſt, quia Latini à quibus noſtra lingua trahit originem, non terminant ſuas voces in *aõ*, ſed in *am*, ſive in nominibus, *muſam*, *palmam*, ſive in verbis *legebam*, *audiebam*, ſive in aliis vocibus, *nam*, *poſtquam*. Eſt igitur conſonum, ut qui à Latinis accepimus dictiones, ab illis earum ſcriptionem accipiamus. Præterea ſi ſcribamus *aõ*, manebimus expoſiti magnæ confuſioni, nec poterimus aliquo ſigno vel accentu diſtinguere in verbis ultimam perſonam pluralis præteriti ab ultima perſona pluralis futuri, v.g. *entraraõ* de præterito ab *entraraõ* de futuro : quia apex ille, ſeu *til*, impedit diſtinctionem faciendam per accentum in ultima. Hujuſmodi autem neceſſaria diſtinctio non impeditur per terminationem in *am*, ut manifeſtum eſt.

Hac igitur forma Luſitani ſimiles Latinis facilè poſſumus reſpondere Caſtellanis qui nobis paſſim exprobrant frequentem terminationem in *am*, noſtræ linguæ, eam ut ſic velut rudem & craſſam objurgantes, & è contra commendantes ſuam, quæ ſuaviter & ſubtiliter ſua vocabula terminat in *an*, ponendo *n*, ubi nos ponimus *m* : nos enim dicimus *amam*, illi dicunt *aman*.

Reſpondemus igitur hoc ita eſſe, ſed ex hoc manifeſtè conſtare Latinis plus aſſimilari Luſitanos quàm Caſtellanos. Latini enim ſuas omnis generis dictiones frequentiſſimè terminabant in *am*, v.g. *Muſam*, *famam*, *amabam*, *coràm*. Quare Luſitanos non pudet quòd plus Latinis, præcipuè Romanis quàm Caſtellanis aſſimilentur.

Accedit, quòd jam olim Græci hanc eandem terminationem in *am*, exprobrabant Latinis tanquam rudem & craſſam. Cui objectioni ſubtiliter & eleganter reſpondit.

respondit Quintilianus lib. 12. cap. 11. *Non possumus* (inquit ille) *esse tam graciles: simus fortiores: subtilitate vincimur: valeamus pondere.* His iisdem verbis possumus facere satis respondendo nostris æmulis. Fatemur Castellanos esse nobis subtiliores & graciliores in loquendo, dummodo illi, & nationes aliæ fateantur nos esse graviores,& fortiores.

Nec videatur alicui nova & singularis hæc mea sententia admittendi terminationem in *am*, & excludendi in *aõ*. Quia illam expresse docuit P. Antonius Velez in comment.artis Emãnuelis,& observatur in impressionibus librorum magis correctis. Illam enim observarunt viri peritissimi linguæ maternæ assistentes impressionibus suorum librorum, quales sunt Patres Ioannes de Lucena, Balthazar Telles, & Emãnuel Monteyro: est etiam multorum in literis humanioribus insignium, quos consului.

Vtemur præterea apice illo *til*, quando opus fuerit, v. g. in nominibus, quæ cum ad finem reddant sonum literarum *a*, & *m*, in neutram desinunt, qualis dictio *Irmãa*, id est soror: item *maçãa*, *avelãa*, *lãa*, *menhãa*, *Christãa* ut distinguatur à voce *Christam*. Quæ nomina etiam in plurali recipiunt til: *Irmaãs*, *maçaãs*, *avelaãs*, *laãs*, *menhaãs*, *Christaãs*. Quod procedit etiam in vocalibus diversi generis per *til*, jungendis, vt *Irmaãs*, *escrivaẽs*.

Volunt aliqui in supradictis nominibus *irmaã*, *maçàa* ponendum esse unicum *a*, cum accentu acuto, v. g. *irmá*, *maçá*: falluntur tamen, quia tunc confundentur nomina *caã*, & *laã* cum adverbiis *cá*,& *lá*, quæ solum distincta erunt, si dicto modo scribantur, v.g. quando dicitur: *Cà està a caã: là està a lãa*, subeunte duplici *a a*, talem apicem, seu *til*. Notetur etiam quod supra diximus, *til*, habere vim literæ *m*, unde qui scripserit *irmã*, non sororem, sed fratrem, nempe *irmam* significabit.

Hæc nomina *huma*, *alguma*, *nenhuma*, etiam admittunt *til*, loco *m*, & sic scribuntur *huã*, *alguã nenhuã*: quia *til*, pro *m*, ponitur.

Vtimur etiam *til*, in abreviaturis, v. g. loco *Fernandez*

nandez ad extensum, ponimus *Frz*, loco *Gonçalvez* ponimus *Glz*, loco *Rodriquez* Roïz. cum *til*, in omnibus.

171 REGVLA XI.

Pro usu harum literarum ij, uv, *quænam sint vocales: quænam consonantes.*

Scriptio ij, Vu, NOn obstante quod vulgo ignoranter fertur has literas *i*, *u*, quandoque esse vocales, quandoque consonantes, mihi perspicuum est oppositum, non duplicem, sed quadruplicem esse literam, quæ sicut habet diversam naturam, sic diversam figuram subire debet.

Quod attinet ad priores, dico esse duas literas, *i*, vocalem, & *j*, consonantem, quam nonnulli appellant *je*, Vocalis *i*, præter diversam figuram, quam subit, constituit syllabam, v. g. in his vocibus *ira*, *imagem*; Consonans *j*, præter diversam figuram, habet diversam naturam, quæ est ferire sequentem vocalem, v. g. in iis dictionibus *jesmim*, *jejuar*, *jarro*. Notetur quod quando ponitur initio alicuius nominis proprij: v. g. *Ioam* scribi *I*, magno, quod caret puncto.

Ex quibus patet Latinos non rectè scripsisse hactenus eadem figura utramque hanc literam, v. g. in hac voce *iudicio*. Dixi (hactenus) quia jam hodie apparet hic error retractatus in missalibus, & breviariis Plantinianis novioribus.

Insuper patet ex dictis qualiter distinguatur utraque hæc litera consonans & vocalis ab ypsilon Lusitano *y*, Quia cum nostrum *ypsilon* sit quædam semivocalis proindeque insufficiens ad constituendam syllabam) ideoque jungenda vocali cum qua in unam syllabam) coalescat, v. g. *pai mãy*, manifestè distinguitur ab *i*, utpote vocali completa: ut patet in his vocibus *cayado*, *caido*; Distinguitur etiam ab *j*, consonante & utraque distinctio patet in triplici hac voce *cajado*, *cayado*, *caido* ubi apparet diversitas ex triplici *j*, *y*, *i*.

Dixi

Dixi (ab ypsilon Lusitano) quia ypsilon Græcum, cum sufficiat ad constituendam syllabam ut patet in his dictionibus *Hydropicus*, *mysterium* sola figura distinguitur à nostro *i*, vocali.

Quod attinet ad posteriores, dico esse duas, alteram vocalem, alteram consonantem, & hanc dicendam, esse *ve*. Hæ igitur (ut diximus de prioribus) sunt duæ literæ distinctæ non solum natura: siquidem vocalis per se valet, & reddit sonum instar ululatus lupi *u*: consonans præter diversitatem sonandi, quam habet, ferit vocales immediatas, v.g. *vas, ves, viste, vou, vulto*: sed etiam figura: vocalis enim semper scribitur sic *u*, & consonans sic *v*.

Dixi (semper) vt vitetur error illorum, qui sive talis litera sit consonans, sive vocalis, scribunt initio dictionis *v*, & in medio *u*, v.g. *viuer*, *valuerde*: quæ scriptio incohærens est: ut enim servetur perfecta cohærentia, tam initio, quàm medio scribi debet eadem figura *v*, siquidem in utroque loco servans eandem naturam, servare debet eandem figuram: proindeque scribendum, *niver*, *valverde*.

Multum inserviet hæc regula pro vitanda confusione tum apud Latinos, tum apud Lusitanos. Nam qui viderit scriptum *vivo*, & *uivo* dicet prius esse verbum significans exercitè vitam, & secundum significare ululatum lupi. Verum est quòd juxta regulam 12. quam statim ponemus, scribendum est ypsilon in voce *uyvo*, *uyvar*.

Iuxta hanc regulam Lusitani scribemus *uva*, & non *vua*: *uvre*, & non *vure*: *lavra*, & non *laura*.

Item apud Latinos intelligetur *solui* cum *u*, vocali esse præteritum verbi *soleo*: & *solvi* esse præteritum verbi solvo: similiter *calvi* spectare ad verbum *calvo*, *is*, & *calui* ad caleo, es: item *volui* ad *volo*, & *volvi* ad *volvo*.

Hac ratione cum dictiones maneant distinctæ, manet hæc regula conformis regulæ secundæ quam statuimus pro lege generali rectè distinguendi scripta, & tollendi confusionem.

REGVLA

173

REGVLA XII.

Pro convenienti uſu ſcriptionis in Ypſilo Luſitano, & Ypſilo Græco.

Ypſilorum ſcriptio.

QVotieſcunque litera *i*, ponitur ante vel poſt vocalem, & illa in ſe nec eſt vocalis, nec ſufficiens ad conſtituendam ſyllabam, ſcribitur hoc modo *y*, & eſt noſtrum Ypſilon Luſitanum, v. g. *Rey*, *ley pay*: & idem ſervandum eſt in pluralibus, v. g. *Reys*, *leys*, *pays*. Idem in medio dictionum, ut *Mayo*, *Payo*, *Cayado*, *Pereyra*. Idem in ultimis v. g. *Mortays*, *andays*, *ſereys*.

Pro maiori intelligentia hujus regulæ dixi [ponitur ante, vel poſt vocalem] quia opus eſt ut cum tali vocali componat diphthongum Luſitanum, ut cernitur in vocibus exemplorum, & quæ ſupra poſuimus ad explicationem regulæ 5.

Dixi [& illa in ſe non eſt conſonans] quia ſi fuerit conſonans, ſicut diverſam habet naturam, ita diverſam ſortitur figuram v. g. in his vocibus *cajado*, *vejo*, Dixi [nec ſufficiens ad conſtituendam ſyllabam] quia ſi ad hoc ſufficiat, ſcribetur *i*, parvo, ordinario, ſive in ultima vocabuli *vi*, *corri*: ſive in medio *caido*, *combalido*.

Inſerviet hæc regula ad vitandam confuſionem in Luſitanis dictionibus, ut manifeſte cernitur in his vocabulis *cayado*, *cajado*, *caido*, ut oſtendimus reg. 11. quæ aliqui confundunt omnia ſcribentes eodem *i*, Et quidem cum *y cayado* ſignificat quod calce illitum eſt, cum j, *cajado*, ſignificat baculum paſtoritium, & cum i, *caido* ſignificat quod ſtratum eſt.

Litera *y*, poteſt aliquando eſſe perfecta vocalis, & conſtituere ſyllabam, ſi ponatur in dictionibus, quas Latini à Græcis acceperunt, & nos ab utriſque, v. g. *ſyllaba*, *ſylva*, *eſtylo*. Verùm hoc Ypſilon eſt propriè illud, quòd vocamus Græcum, & diverſum à Luſitano. Nam Luſitanum ſemper jungitur literæ vocali, cum qua perfectam ſyllabam conſtituit, non ita Græcum.

Notetur.

Notetur supra *y*, non figi punctum, ut jam notavimus.

REGVLA XIII.

Pro usu huius literæ ç quæ infra habet plicam. 174

Litera ç plicata, qualem exhibemus, reddit longè diversum sonum ab eo, quem reddit *c*, sine plica, quando jungitur vocalibus *a*, *o*, *u*, quæ proinde habet vim literæ *q*, Verùm eundemmet sonum reddit cum plica, & sine plicâ quando jungitur vocalibus *e*, *i*, & tunç scribi debet sine plicâ, utpote superflua. Plicæ scriptio.

Prior hujus regulæ pars manifestè patet in his dictionibus *barca & barça*, *forca & força*, *capa*, *& çapa*, *copa & çopa*, *cuba & çuba*. Posterior in his *ceyra*, *cingir*, quæ eodem modo sonant, ac si in illis poneretur ç cum plica *çeyra*, *çingir*. Igitur his & similibus plicam addere non solum est superfluum, sed erroneum.

Difficultas maior est discernendo cognoscere quando scribetur ç plicatum, & quando S. duplicatum SS, cum hæc duplex scriptio reddat eundem sonum. Prima & generalis regula sit confugere ad Latinitatem, ita ut quando Latini cum *S*, faciunt vocales *o*, *u*, non utamur ç sed S. v. g. scribemus *massa* quia ita scribunt Latini, & non *maça*; scribemus *passo* & non *paço*, *Consul*, & non *Conçul*.

Si dictiones fuerint omninò Lusitanæ, initio scribentur ç v. g. *çapa*, *çotam*: item in medio *caçaea*; *caçote*, & in ultimis nominum desinentium in *aça*, *eça*, *iça*, *uça*, ut *ameaça*, *cabeça*, *cortiça*, *carroça*, *carapuça*. Idem de finitis in *o*, ut *andaço*.

Idem procedit de finitis in *ança*, *ença*, *inça*, *onça*, *unça*, v. g. *fiança*, *avença*, *distrinça*, *gerigonça*, *junça*. Idem quando similia desinunt in *ço*, ut *ripanço*, *lenço*, *painço*, *esconço*, vel in *uço ut buço*. Idem quando finiuntur in *arça*, *erça*, *orça*, *urça*, ut *farça*, *verça*, *corça*,

 camurça;

camurça : vel in *o* ut *cadarço*, *berço*, *corço*, *masturço*. Idem de finitis in çam, ut *raçam*, *ouçam*.

Notetur tamen quod, si Lusitanæ voces aliquo modo ducant originem à Latinis scriptis per *s*, eodem *s*, scribendas esse. Vnde non scribetur *çugidade*, sed sugidade, qui descendit à Latina voce *sordes*. Non scribetur *verço*, sed *verso*, quia descendit à *versus*: nec *defença*, sed *defensa*, quia venit à *defensio*: nec *poçam* sed *possam*: quia venit à *possum*. Semper scribetur *Sam* vel sit nomen, vel sit verbum: quia nomen venit à *sanus*, verbum venit à *sunt*.

---

175 ## REGVLA XIV.

Pro usu, & scriptione harum vocum per, por, pelo, polo.

Ingens confusio passim reperitur in usu harum vocum *per* & *por*, accepta una pro alia frequenter, cum natura & significatione differant. Sunt duæ præpositiones, quas accepimus à Latinis *per*, & *pro*, præpositiones habentes diversam naturam, & exigentes diversum casum.

Itaque utemur præpositione *per*, & non præpositione *por*, quando voluerimus indicare medium gerendi aliquam rem, ut quando dicimus *Eu vos mostrarey per razoẽs evidentes. Este livro foy composto per Virgilio.* Quia Latini dicunt. *Ego tibi ostendam per rationes evidentes. Hic liber fuit compositus per Virgilium.* Et idem in reliquis quæ Latini dicunt præpositione *per*.

Verùm nostro *por*, debemus uti loco præpositionis Latinæ *pro*, v. g. quando dicimus, *Eu vos tenho por amigo. Esta cidade està por el Rey. Trocayme este cavallo por outro.* Quia in his orationibus utuntur Latini *pro*: v. g. *Habeo te pro amico. Hæc civitas stat pro Rege. Commuta mihi hunc equum pro alio.* Vnde abusivè dicetur. *Eu vos tenho per amigo. Esta cidade està per el Rey. Trocayme este cavallo per outro.*

Aliquando

Aliquando ponitur eadem præpositio ***por*** loco Latinæ ***propter***, ut cernitur his exemplis: ***por aver grande tempestade, nam navègo.*** Dicunt Latini ***propter magnam tempestatem, quæ datur, non navigo.*** Dicit quis Lusitanus ***Farey isto por vôs*** : dicunt Latini, ***Faciam hoc propter te.***

Est adhuc discrimen, quod quando utimur præpositione ***por*** loco præpositionis ***propter***, illi jungimus nomen ***amor***, vel ***causa***, v.g ***por amor das nevas nam passo os Alpes. Por amor dos Turcos, ou por causa dos Turcos, nam passo o mar.*** Vtimur hoc circumloquio ut nos explicemus: quia Lusitana Lingua caret voce, qua exprimat omninò Latinam præpositionem ***propter.***

Eundem ordinem servare debemus in usu dictarum præpositionum, quando causa pronunciationis rectius sonantis jungimus ***por*** articulis ***o***, ***a***, mutantes ***r***, in ***l***, & sic dicimus ***Polo amor de Deos. Pola honra.***

Simili ratione jungimus nostrum ***per*** dictis articulis ***o***, ***a***, quando dicimus. ***Pelo caminho. Pela terra.*** Et quia ex compositione, quam facit ***por*** cum ***o***, vel cum ***a***, nascitur ***Polo***, ***pola***; & ex compositione quam facit ***per*** cum ***o***, vel ***a***, mutato ***r***, in ***l***, nascitur ***Pelo***, ***pela***, manifestè colligitur has voces scribendas esse simplici ***l***, quod succedat ***loco r.***

INDEX
RERVM.

Prior numerus paginam, posterior numerum designat.

A

Anomalum

digno

Q

R

S

Scriptio

T

Tertiæ

Virtutum

FINIS.